

**T.C.
EGE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı**

**PARLAMENTODA SOSYAL KESİMLERİN TEMSİL EDİLEBİLİRLİĞİ VE
PARLAMENTER KİMLİĞİ: TÜRK PARLAMENTO SİSTEMİNE YÖNELİK
BİR ALAN ARAŞTIRMASI**

DOKTORA TEZİ

Arş. Gör. Atakan HATİPOĞLU

Danışman

Prof. Dr. Ercan TATLIDİL

İzmir-2007

ÖNSÖZ

Sosyolojiye olan ilgimin kaynağı içinde yaşadığım toplumu anlama isteğiydi. Sosyoloji eğitimi almaya başladıktan kısa bir süre sonra bu ilğim siyaset sosyolojisi alt dalında yoğunlaştı. Çünkü siyasetin, “biz onunla ilgilenmesek bile, bizimle ilgilenen” bir kurum olduğunu düşünmeye başlamıştım. Siyasal kararları alanlar, bütün toplumun ve hatta gelecek kuşakların kaderi üzerinde etkili olmaktaydılar. İçinde yaşadığım toplum, siyasal karar süreçlerinin sonuçlarından önemli ölçüde etkilendiği için toplumu anlama çabalarım siyasal süreçleri anlama noktasında yoğunlaştı.

Siyasal kararları alarak ülkenin ve toplumun geleceği üzerinde büyük ölçüde iktidar kullandığını düşündüğüm parlamento kurumu bu bakış açısının sonucu olarak ilgi alanıma girdi. Türk toplumu bir an önce çözüm bekleyen pek çok sorunla karşı karşıya iken, bu sorunların çözümünde öncelikle sorumluluk taşıdığı düşünülen bir kurumun siyaset sosyologları tarafından incelenmesi kaçınılmazdır. Ben bu çabayı yeteneklerim ölçüsünde göstermeye çalıştım.

Çalışmam sırasında kendilerine teşekkür borçlu olduğum pek çok kişinin desteğini gördüm. Bunların başında bana sabırla katlanan ve yol gösteren danışmanım sayın Prof. Dr. Ercan Tatlıdıl gelmektedir. Prof. Dr. Ülgen Oskay ve Prof. Dr. Kadir Aslan bu çalışmanın olgunlaşması için gereken desteği benden esirgememiş değerli hocalarımdır. Prof. Dr. Nihat Erdoğan, çalıştığım konunun ilhamını vererek beni yönlendirmekte etkili olmuştur.

Görüş, eleştiri ve önerilerini dile getirerek ve her danıştığım da yardımcı olarak bana destek olmuş hocalarım arasında Prof. Dr. Neşe Özgen, Prof. Dr. Önal Sayın, Prof. Dr. Tülay Özüerman’ı saymalıyım. Sayın hocam Yrd. Doç. Dr. Halil Mutioğlu da görüş ve önerileri ile bana yardımcı olan değerli hocalarım arasındadır. Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Araştırma Görevlileri olan Bengül Güngörmez, Zafer Durdu, Hasan Şen ve Ünal Bozyer her yardımına koşarak bana yardımcı oldular. Değerli dostum Taner Bulut’u her zaman yanımda hissettiğim dostluğu ile anmalıyım.

Tezin alan araştırması kısmının gerçekleşmesi, Türk Parlamenterler Birliği Genel Başkanı Sayın Hasan Korkmazcan, İstanbul Şubesi Başkanı Sayın Necmettin Karaduman, İzmir Şubesi Başkanı Sayın Mustafa Öztin, ve TBMM Basın ve Halkla

İlişkiler Müdürlüğü yetkililerinin destekleri sayesinde olmuştur. Şüphesiz bana gerek mülakat vermek gerekse anket formunun cevaplanması için zaman ayıran parlamenterlerimizi unutmak mümkün değildir. Yeri gelmişken, üniversite öğrenciliği yıllarından beri tanıştığım ve TBMM’de saha araştırmamı yürüttüğüm sırada bana büyük destek ve moral veren, kısa bir süre önce elim bir trafik kazasında kaybettiğimiz Konya milletvekili Sayın Nezir Büyükcengiz’i rahmetle anıyorum.

Son olarak bir doktora tezi sürecinin getirdiği bütün zorluklara katlanmak zorunda kalan sevgili eşim Nilüfer’e teşekkür etmek istiyorum. Onun desteği olmasaydı her şey daha zor olurdu.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ

TABLO LİSTESİ

GİRİŞ

1

BİRİNCİ KISIM

SİYASAL TEMSİL VE PARLAMENTER KİMLİĞİ

1.BÖLÜM. SİYASAL TEMSİL KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ	9
1.1. Siyasal Temsil Kavramı	11
1.2. Temsilin Sınırlılıkları	14
1.3. Modern Parlamentonun Doğuşundan Önce Siyasal Temsil ve Temsilcilik	18
1.4. Modern Parlamentoyu Doğuran Siyasal ve Toplumsal Gelişmeler	28
2. BÖLÜM. SİYASAL TEMSİL KURAMLARI	33
2.1. Liberal Temsil Kuramları	35
2.1.1. Milli Egemenlik Kuramı	37
2.2. Kolektivist Temsil Kuramları	46
2.2.1. Toplumcu Temsil Kuramı	47
2.2.2. Korporatist Temsil Kuramı	53
2.3. Radikal Temsil Kuramı	54
2.4. Siyasal Partilerin Doğuşu ve Temsilin Niteliğindeki Değişme	57
2.4.1. Siyasi Partiler ve Temsil	63
2.5. Siyasal Temsil Krizi	65
2.6. Küreselleşme, Ulus-Ötesi Oluşumlar ve Siyasal Temsilin Geleceği	73

2.7. Temsil Krizini Aşma Çabası Olarak Parlamento-Sivil Toplum Kuruluşları (STK) İlişkilerinin Süreklileştirilmesi	80
3. BÖLÜM. MODERN PARLAMENTO KURUMUNUN YAPISI VE İŞLEYİŞİ	84
3.1. Parlamento ve Parlamenter Kavramlarının Etimolojik Kökenleri	84
3.2. Hukuki Açıdan Parlamento	86
3.3. Siyasal ve Toplumsal Açıdan Parlamento	92
3.4. Toplumsal Yapılar ve Parlamento Tipleri	95
3.5. İktidarın Kişiselleşmesi Karşısında Parlamantonun Konumu	102
4. BÖLÜM. OSMANLI DÖNEMİNDE SİYASAL TEMSİLİN VE TEMSİLCİNİN EVRİMİ	108
4.1. Klasik Dönem Osmanlı Devletinin Siyasal Yapısı	108
4.2. Osmanlı Siyasal Kurumlarında Değişimin Altyapısı	109
4.3. III. Selim Döneminde Yaşanan Değişmeler	111
4.4. II. Mahmut Döneminde Yaşanan Değişmeler	113
4.5. Tanzimat Döneminde Siyasal Kurumlar	117
4.6. I. Meşrutiyet Döneminde Parlamento ve Parlamenterler	123
4.7. II. Meşrutiyet Döneminde Parlamento ve Parlamenterler	131
5. BÖLÜM. MODERN TÜRKİYE’DE SİYASAL TEMSİL VE TEMSİLCİLİK	138
5.1. Cumhuriyet’in İlk Döneminde (1920–1946) Parlamento ve Temsil	139
5.1.1. Meclis’te Muhalefet ve İkinci Grup	142
5.1.2. İkinci Yasama Döneminde (1923–1927) Parlamenterler	145
5.1.3. Üçüncü Yasama Döneminde (1927–1931) Parlamenterler	148

5.1.4. Dördüncü Meclis ve Sonrası: Tek Parti Uygulaması	149
5.1.5. Milli Şef Dönemi (1938–1946)	151
5.2. Çok Partili Rejime Geçiş	155
5.2.1 1946–1960 Dönemi	157
5.2.2. Demokrat Parti Dönemi	158
5.2.3. 1960–1980 Döneminde Parlamento ve Parlamenterler	160
5.2.4. 1980 Sonrası Dönemde Parlamento ve Parlamenterler	165
5.2.4.1. 1980 Sonrası Türkiye’de Siyasal Kriz	168
5.3. Türkiye’de Siyasi Parti Yapılanmasının Sorunları	172
5.4. Türkiye’de Parlamento-STK İlişkileri	178
6. BÖLÜM. TÜRKİYE’DE PARLAMENTER KİMLİĞİ	182
6.1. Türkiye’de Siyasetin Yapısal Sorunları	183
6.2. Siyasal Temsilin Sosyolojik Koşulları	185
6.3. Parlamenter Süreklilik Üzerinde Etkili Olan Faktörler	188
6.4. Kimlik ve Rol Olarak Türkiye’de Parlamenterlik	190
6.4.1. Profesyonel Politikacılık Olarak Parlamenterlik	195
6.5. Siyasal Değer Sistemi ve Siyasal Ahlak	197
6.6. Türkiye’de Seçmen-Temsilci İlişkisi	203
6.7. Parlamenterliğin Statüsü ve Getirileri	206

İKİNCİ KISIM

ALAN ARAŞTIRMASI VERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

7. BÖLÜM. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM VE TEKNİĞİ	208
7.1. Araştırma Alanının Tanımı	208
7.2. Araştırmanın Amacı	210

7.3. Araştırmanın Hipotezleri	211
7.4. Araştırmanın Teknikleri	212
7.5. Araştırmanın Evren ve Örneklemi	214
8. BÖLÜM. DEMOGRAFİK VE TOPLUMSAL ÖZELLİKLER	215
8.1. Cinsiyet	215
8.2. Doğum Yeri	218
8.3. İkamet Yeri	219
8.4. Medeni Durum	221
8.5. Eğitim Durumu	222
8.6. Meslek	223
8.7. Gelir Düzeyi	230
9. BÖLÜM. PARLAMENTERLERİN ETKİNLİK DÜZEYİ	238
9.1. Toplam Parlamenter Seçilme Sayısı	238
9.2. Parti Değişirme	239
9.3. Parlamenterlerin Etkinlik Algısı	241
9.4. Özerk Parlamenter Davranışı	247
9.5. Beklentilerin Karşılanması	250
9.6. Siyasal Kararların Alınmasında Parlamenterlerin Belirleyiciliği	254
9.7. Başarı Ölçütü	258
9.8. Kamuoyundaki Parlamenter İmajı Algısı	259
9.9. Parlamenteonun Güvenilirliği	265
9.10. Seçmenlerle ve Halkla İlişki Düzeyi	268
10. BÖLÜM. PARLAMENTERLERİN TEMSİL ALGISI	273
10.1. Parlamenterlerin Listelerinden Seçildikleri	
Partilerin Siyasi Yelpazedeki Yeri	275

10.2. Parlamenter Kimliği Algısı	279
10.3. Temsil Edildiği Düşünülen Kesimler	280
10.4. Yasa Teklifi Verme ve Sivil Toplumla Müzakere	282
10.5. Parlamenter Olma Amacı	283
10.6. Türkiye’de Parlamento ve Temsil İlişkisi	284
10.7. Parlamentonun ve Parlamenterliğin Geleceği	292
11. BÖLÜM. SEÇİLME VE TEMSİLİN TOPLUMSAL KAYNAKLARI	301
11.1. Parlamenterlerin Sivil Toplum Kuruluşları Deneyimleri	301
11.2. Parlamenter Seçilmenin Belirleyicileri	306
11.3. Parti Üyeliği ve Partide Alınan Görevler	308
11.4. Parti Lideri İle İlişkiler	309
11.5. Partilerin Parlamenterlerden Beklentileri	313
 SONUÇ	 316
KAYNAKÇA	326
EK: Anket ve Görüşme Formu	338
ÖZGEÇMİŞ	350
ÖZET	351
ABSTRACT	352

TABLO LİSTESİ

	Sayfa
Tablo I. TBMM’de Kadın Temsilciler	216
Tablo II. Parlamenterlerin Doğum Yerleri ve Seçilmeden Önceki İkametleri	220
Tablo III. Parlamenterlerin ve Eşlerinin Eğitim Durumu	222
Tablo IV. Parlamenterlerin Mesleği ve Parlamenterlik Öncesi Yapmış Oldukları İş	224
Tablo V. Parlamenterin Kendilerinin, Babalarının ve Eşlerinin Meslekleri	227
Tablo VI. Parlamenterlerin Doğum Yeri ve Baba Mesleği	229
Tablo VII. Parlamenterlerin Çocuk ve Kardeş Sayısı	232
Tablo VIII. Çocukların Öğrenim Gördüğü Okullar	234
Tablo IX. Parlamenterlerin Aylık Geliri ve Birinci Çocuğunun Öğrenim Gördüğü Okul Türü	236
Tablo X. Siyasal kararların alınmasında parlamenterlerden daha etkili oldukları düşünülen kesimler ve beklenti karşılama	257
Tablo XI. Parlamenterlerin Temsil Ettiği Bölge	274
Tablo XII. Parlamenterlerin Temsil Ettiği Bölgeler ve Listelerinden Seçildikleri Partilerin Siyasi Yelpazedeki Yerleri	277
Tablo XIII. Parlamenterlerin Doğum Yerleri ve Seçildikleri Partilerin Siyasi Yelpazedeki Yerleri	278
Tablo XIV. Bölgelere Göre Parlamenterlerin Temsil Ettiklerini Düşündükleri Kesimler	281
Tablo XV. Parlamenter Olma Güdüsü ve STK Üyeliği	304
Tablo XVI. Parlamenterlerin Mesleği ve Üyesi Oldukları STK'lar	305
Tablo XVII. Parlamenter Seçilme Faktörleri	306
Tablo XVIII. Parlamenterlerin parti ve STK deneyim süreleri	312
Tablo XIX. Partilerin Parlamenter Adaylarından Beklentileri	314

GİRİŞ

Bu çalışmanın dayandığı problem, biri genel biri de özel olmak üzere iki temelde ifade edilebilir. Genel olarak, siyaset kurumunun toplumsal belirleyiciliği ve parlamentonun da siyaset kurumu içindeki önemli yeri bu alana yönelmeyi teşvik etmektedir. Özel olarak ise Türk siyasal sisteminin son on yıllarda bir kriz içinde olduğu ve toplumsal taleplere yeterince cevap veremediği yolundaki tespitler ve sözkonusu tıkanıklığın sebepleri arasında parlamentonun ve parlamenterlerin ön sıralarda görülmesi bu alanda çalışmanın bir başka sebebidir.

Toplumsal kurumlar içinde siyasetin önemi, öncelikle, toplumsal kaynakları dağıtma aracı olmasından gelir. Siyaset, toplumun geleceği üzerinde doğrudan belirleyicidir. Otorite ve güç gibi olgular üzerinden bireylerin ve toplumun kaderi üzerinde etkili olmaktadır. Diğer kurumlardan farklı olarak siyaset yoluyla somut kararlar alınarak ve planlar yapılarak toplumun geleceğine yön verilebilmektedir.

Siyaset kurumu içinde en fazla otorite ve gücü kullanan alt kurumun parlamento olduğu ileri sürülmektedir. Dolayısıyla siyaset sosyolojisi açısından parlamentonun nasıl oluştuğunu, nasıl işlediğini, nasıl ve nelerle sınırlandığını saptamak önemli bir uğraş alanı olagelmıştır. Parlamento, siyasal temsilin gerçekleşme alanı olmasından dolayı önem taşır. Toplumdaki siyasal güç dengeleri, bu güçlerin bilinç ve örgütlenme düzeyleri, siyasal kararların arkasında yatan ilişki sistemleri gibi olgular, parlamento kurumu ile doğrudan bağlantılıdır.

Şüphesiz parlamentonun siyasal sistemdeki gerçek yerini ve önemini belirlemek bu noktada önem kazanmaktadır. Parlamentonun modern siyasal sistemlerdeki meşruiyetinden dolayı günümüzde parlamentosuz bir ülkeye rastlamak neredeyse imkânsızdır. Günümüzde hemen hemen her ülkede parlamentolar, “her siyasal sistemin vazgeçilmez ve saygın bir kurumu olarak kabul edilmekte”dirler (Toprak,1987;25). Kongar’a göre (1999;493–495), Türkiye’de siyasal sistemin kurtuluşunun yeri Parlamentodur. Çünkü “yasaları yapanlar da, kadroları ve bütçeyi oluşturanlar da, memurları atayanlar da bizzat politikacılarıdır”. Kongar, belirleyici anahtar kurumun parlamento olduğunu belirtmektedir. Fakat her ülkenin kendi özgünlüğünden kaynaklanan farklı siyasal sistemleri veya aynı sistemin farklı uygulanış biçimlerine

sahip olduğu bilinmektedir. Bu durumda parlamentonun siyasal sistemde oynadığı rolün önemi de ÷lkeden ÷lkeye farklılık gösterecektir.

Türk siyasal tarihi açısından parlamentonun önemi büyüktür. Örneğın Birinci Meşrutiyet döneminde Meclis, Padişahın mutlak otoritesini sınırlayacak biricik güç olarak gör÷lmüş, neredeyse ÷lkenin kurtuluşu Meclis'in varlığı ile bir tutulmaya başlanmıştır. Öyle ki, İkinci Abd÷lhamit'in muhalifleri tarafından 'müstebit' olarak suçlanması nenedi, ÷lkeyi Meclis'i çalıştırmadan yönetmesidir (Tunaya;1979;42). Aynı şekilde siyasal rakiplerinin İttihat ve Terakki'ye yönelttiğı eleştiriler, 'Meclis'in işleyişine kendi genel merkezini de müdahil ettiğı' noktasında toplanmış ve Meclis'in bağımsız çalışmasına verilen önem vurgulanmıştır.

Cumhuriyet'in kuruluşunda Meclis'in oynadığı belirleyici rol bilinmektedir. Atatürk'ün siyasal yaşamda Meclis'e yüklediğı rolü, 14 Temmuz 1922'de Fransız Devrimi'nin 133. yıldönümü vesilesiyle Ankara'daki Fransız Büyükelçiliğı'nde verilen bir kabul töreninde yaptığı konuşma ortaya koymaktadır: "Efendiler, herhangi bir kişı, bir milleti ihtilale (devrime) götürebilir. Fakat devrimi milletin gerçek hedefine yöneltme ve iletme ancak tüm ulusun ilgisini sağlamakla olanak kazanır. Dünyada bunu başarma yeteneğı, işi ancak milli meclislerin ele almasıyla gerçekleşmiştir" (Tunaya,1979;44). Yine TBMM için Atatürk'ün "en önemli eserim" dediğı bilinmektedir.

Parlamentoların meşruiyetlerinin kaynağında seçim ve temsil mekanizması bulunmaktadır. Şüphesiz bir rejimin meşruiyeti sadece seçim ve temsile indirgenemez. Fakat geniş halk kitlelerinin çıkarlarını savunduğunu iddia eden siyasal partilerin ve genel oy hakkı doğrultusunda seçimin ortaya çıkması ile parlamentolar siyasal rejimin halk tarafından meşru görülmesinin birer simgesi halini almışlardır. Buna paralel olarak parlamenterler de siyasal sistemin merkezindeki özneler olarak gör÷lmeye başlanmıştır. Çağımız siyasal açıdan bir ulus devletler ve temsili demokrasi çağı olarak biçimlenmiştir. Demokrasi denildiğinde genellikle anlaşılan şey, temsili demokrasidir. Bu nedenle temsilciler üzerine bir araştırma kaçınılmaz olarak o toplumda demokrasinin durumu üzerine bir araştırma olmaktadır.

Konumuzun öznesini oluşturan kimseler, parlamenter, senatör ve milletvekili gibi sıfatlarla anılmaktadır. Konuyu işlerken yararlandığımız kaynaklar arasında da bu

konuda bir birlik yoktur. Bu nedenle metin içinde bazen bu kavramları yan yana kullanmak zorunda kaldık. Fakat genel bir eğilim olarak parlamenter kavramını diğer kavramlardan daha teknik bir kavram olduğu için tercih etmekteyiz.

Parlamenterlik, hem son derece itibarlı bir kariyer, hem de ülkeyi yönetmeden önceki son durak olarak siyasal güç vadeden bir politik konumdur. 19. yüzyılın ilk yarısına kadar parlamento, halkın bireysel temsilcilerinin meydana getirdiği görece bağımsız vekillerden oluşmaktaydı. Bu dönem hükümet karşısında vekillerin özgür irade kullanabilmesi ve parlamenter davranış bağımsızlığı açılarından bir altın çağ sayılabilir. Fakat parlamenterler hükümet karşısındaki güçlerini disiplinli ve kitlesel siyasi partilerin doğuşundan sonra önemli ölçüde kaybettiler. Modern parlamento siyasal meşruiyetin kaynağı olmayı sürdürmekle birlikte, hükümet karşısındaki gücünü büyük ölçüde kaybetmiş görünmektedir. Parlamenterler ise, bağımsızlıkları olmayan, olduğu kadarıyla ise elleri kolları parti disiplini ve bireysel iradelerini aşan parlamento mevzuatı ile bağlanmış görünümü vermektedirler.

Parlamenter davranışı inceleyerek, toplumun yapısı hakkında bilgi edinebiliriz. Çünkü bireylerin davranışları içinde yaşadıkları toplumun yapısından bağımsız değildir. Temsilcinin toplumsal niteliği, onun faaliyetleri üzerinde de etkilidir (Balkız,1994;60). Parlamenterlerin davranışlarını, toplum ve siyasal kurumlar içindeki rol, işlev ve kimikleştirmelerini inceleyerek toplumun yapısına ilişkin analizler yapmak mümkündür. Yücekök'e göre (1983;153), parlamenterlerin kendi davranışlarının "ne olması gerektiği konusundaki kendi düşünceleri önem kazanmaktadır. Çünkü parlamenterler, bir parlamento üyesi olarak oynayacakları 'rol' hakkında toplumun kendilerinden bekledikleri 'davranış' biçimine bakarak karar vereceklerdir. Bir başka deyişle toplumun gelişmişlik düzeyi seçmen taleplerinin biçimini, içeriğini ve düzeyini saptayacak, parlamenter de seçmenleri için görev yaparken benimsediği 'rolü' ve 'davranışı' bu taleplerin niteliği tayin edecektir". Parlamenter kimliği ise tüm bu değişkenlerin bir bileşkesi olarak biçimlenmektedir. Öte yandan sosyolojik bir incelemede parlamenterlerin olumlu ya da olumsuz görülen tutumları onların kişisel özellikleri ve tercihleri olarak görülmez. Parlamenterleri, aldıkları tutumlara zorlayan toplumsal koşullar dikkate alınmalıdır. Örneğin parlamenterler, yasama değil seçmen

taleplerini karşılama işine daha çok zaman ayırıyorlarsa, onları bu tutuma zorlayan toplumsal koşulların varlığı gözden kaçırılmamalıdır.

Türkiye 1980 darbesine parlamento ve siyaset tıkanıklığının sonucu olan bir kriz nedeniyle sürüklendi. Siyasetin tıkanıklığını aşmak için darbeden sonra yeni bir anayasa, partiler ve seçim yasası yapıldı. Yürütme güçlendirildi. Fakat Türkiye'nin geldiği noktada siyasetin tıkanıklığı ve parlamentonun işlevsizliği üzerine neredeyse bir konsensüs vardır. Bu süreçleri ve nedenlerini anlamak için Türk parlamenter sisteminin incelenmesine ihtiyaç vardır. Kuşkusuz böylesi kapsamlı konular bir tek çalışmanın boyutlarını aşar niteliktedir. Bizim bu tezde yapmaya çalıştığımız, bir yönüyle de Türkiye'nin yaşadığı siyasal krizlerin parlamenterler cephesindeki boyutlarını anlamaya çalışmak olacaktır.

Türkiye'de siyasal sistemin bir kriz içinde olduğu ve parlamentonun kendisinden beklenen hızda ve etkinlikte sorun çözemediği yaygın bir tespittir. Parlamento oluşturulan bireyler geniş halk kitleleri tarafından siyasal sistemin sorunlarının kaynağı olarak görülmektedir. Sistemin tıkanıklıklarının faturası siyasal partilere ve parlamenterlere kesilmektedir. Kararları yapanlar, tartışan ve biçim verenler, ister parti yöneticisi ve kabine üyesi olsun, ister sadece parlamenter olsun, onlardır. Dolayısıyla siyasal sistemin tıkanıklığını çözecek yegâne merciin parlamento ve parlamenterler olması beklenmektedir. Bunun dışında hiçbir kurumun siyasal sisteme müdahalesi demokratik açıdan kabul edilmemektedir. O halde Türkiye'nin siyasal sisteminin tıkanıklığı hakkında ve bu sorunun bugüne kadar etkin biçimde çözülemediği olmasının nedenleri konusunda parlamenterler ile ilgili bir boyutun varlığı iddia edilebilir.

Türkiye'de pek çok sorun gibi parlamenterler de gerektiği kadar incelenememiştir. Kendisi de eski bir parlamenter olan Kumaş, Türkiye'de henüz parlamento üzerine geniş çaplı ön-çalışmalar yapılmadığını, "Türkiye'de bir parlamento kuramı oluşturmak" gerektiğini ve "parlamentonun siyasal kişiliği, gücü, devletin öteki kurumlarıyla ilişkileri"nin araştırılması gerektiğini belirtmiştir (Kumaş,1985;4). Yücekök (1983;50), "parlamenter davranış incelenmediği sürece parlamentolarla ilgili bir sürü anahtar soru da cevapsız kalacaktır. Örneğin parlamentonun belli bir toplumdaki 'önemi' ve 'ağırlığı' parlamentonun yapısından, çoğunluğun hacminden ve

üyelerin sosyal kökenlerinden bağımsız olarak ele alınırsa bazı önemli bulgular gözden kaçırılmış olabilir” demektedir.

Çalışmamızın öznesini oluşturan parlamenterler, Türk parlamento sistemi ve geleneğinin çerçevesi içinde kavranmaya çalışıldığından, tezimizde parlamentonun tarihi ve yapısı ayrı bir bölüm halinde incelenmektedir. Böylece parlamenter davranış ve kimliğinin, içinde varolduğu kurumla nasıl bir ilişki içinde olduğu gösterilmeye çalışılmıştır. Parlamentonun “toplum içinde en çok siyasal iktidar kullanabilen kurum”, Türkiye özelinde siyasal sistemin ‘anahtar kurumu’ olarak tanımlandığı görülmektedir (Şaylan,1976;134, Turhan,1991;108, Turan,1993;57). Turhan’a göre (1991;108), “parlamento kurumunun çözümlenmesi toplumdaki temel iktidar ilişkisini ortaya çıkaracağı gibi, toplumsal ayrıcalıkların da gösterilmesini sağlayacaktır.” Şaylan’a göre (1976;151) “parlamentoların yapısal nitelikleri, toplumdaki sınıfların örgütlenme ve bilinçlenme derecesini betimliyebilme [*sic.*] bakımından belli bir önem taşımaktadır.” Şaylan, parlamentoyla ilişkin araştırmalarla ilgili olarak “bazı milletvekili ve senatörlerin hem gazeteci, hem çiftçi, hem de tüccar olarak gözüktüğü parlamento albümleri”nin güvenilirliğini sorununu ortaya koymakta ve parlamenterlerin daha yakından tanınmasını sağlayacak olan anketlerin ve mülakatların gerekliliğine işaret etmektedir (1976;156). Parlamento araştırmalarında böyle bir uygulamanın yapılması gerekliliği genel bir kabul görmektedir.

Parlamenterlere düşen görev açısından siyasal sistemdeki tıkanıklığı aşmanın önünde engel olarak bazı gerekçeler ileri sürülebilir. Parlamenterler, listelerinden seçildikleri partilerin disiplinine tabidirler. Kendi inisiyatifleri ile fazla bir şey yapamazlar. Seçmenlerinin taleplerini karşılamak için çok fazla zaman harcarlar. Parlamentoda önerdikleri yasalar gündeme alınmaz, kabul edilmesi zordur, konuşma süreleri ve hakları son derece kısıtlıdır. Pek çok sorunla ilgili gereken uzmanlık bilgisine sahip değildirler. Fakat bunların hiçbirinin, parlamenter adayları tarafından parlamento seçilmeden önce bilinmeyen şeyler olmadığı düşünülebilir. Parlamenterlerin etkin çalışmalarının önündeki bilinen tüm sorunlara karşı, geniş halk kitlelerinin sisteme karşı duydukları tepkiler ve şikâyetler çözüm için büyük bir toplumsal destek ve baskının varolduğu anlamına gelmektedir. Bunca şikâyetçi ve memnuniyetsiz insan varken parlamenterlerin halkın gücüne dayanarak sorun

çözememeleri, siyasal sistemimizdeki tıkanıklığın parlamenterlik ile ilgili bir boyutunun da olduğunu düşündürmektedir. Bir başka deyişle siyasal sistem krizinin kaynaklarından biri de bizzat parlamenterlik algısı, mekanizması ve kimliği olabilir. Buradan hareketle çalışmanın temel varsayımı Türkiye’de milletvekillerinin politika üretecek ve siyasal sistemde etkin rol oynayacak bir konumda olmadıklarıdır. Oysa parlamenterler, basın ve kamuoyunda bunun aksine pek çok sorunun çözülmemesinden sorumlu tutulmaktadırlar ve her seçim döneminde siyasal sorumluluklarının karşılığı olan seçilememe bedelini yaygın biçimde ödemektedirler. Kanaatimizce siyasi partilerin genel merkez yönetimleri de bunun farkında olmalıdırlar ve her seçimde çok sayıda yeni aday yüzleri ile seçmenin karşısına çıkmakta ve geçen dönemki başarısızlıkları, geçen dönem sahip oldukları milletvekillerinden kaynaklanıyormuş gibi davranmaktadırlar. Verili koşullarda milletvekillerinin siyasi sistemimiz içindeki rolleri açıkça anlaşılmalı ve onlardan büyük beklentiler içinde olunmamalıdır. Bu gerçekleştirirse, toplumsal sorunların çözümüne ilişkin beklentilerin gerçekte nereye yöneltilmesi gerektiğine dair de daha sağlıklı bir anlayış gelişebilir. Bu haliyle parlamenterler kamuoyu karşısında siyasal sistemde Coser’ın işlevselci çatışma teorisine uygun olarak bir emniyet sübabı mekanizması işlevi görmektedirler. Daha açık bir deyişle çatışmanın esas kaynağını gizleyen, tepkinin çatışmanın esas nedenine yönelmesini engelleyen ve bir emniyet sübabı gibi kamuoyu tepkisinin her seçim döneminde boşalmasını sağlayan bir mekanizma olarak işlev görmektedirler. Bu araştırmanın amacı, yukarıdaki varsayımı kanıtlamaya yönelik olarak bir dizi hipotezi sınamaktır.

Türkiye’de parlamento ve parlamenterler üzerine yapılmış yayınlara baktığımızda, bilimsel incelemeler, anılar ve denemeler ve bizzat parlamenterlerin yazdıkları ve yaptıkları hizmetleri anlattıkları basılı materyal karşımıza çıkmaktadır.

Parlamento üzerine yapılmış bilimsel çalışmalar özellikle İkinci Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda belirgin bir artış gösterdi. Bunun başlıca iki nedeni olduğu söylenebilir. Birincisi 1930’lu yıllar Avrupa’da totaliter rejimlerin yükseldiği ve parlamentonun siyasal rejim içindeki etkisini kaybettiği bir dönemi işaret ediyordu. İkinci Dünya Savaşı’nın galipleri demokrasiyi ön plana çıkaran bir siyasal söyleme sahip oldukları için söz konusu dönemde parlamento yeniden değer kazanan bir kurum oldu. İkincisi, ilkinin tersine bir eğilimle İkinci Dünya Savaşı’nın ardından disiplinli kitle partilerinin

parlamento üzerindeki etkilerinin artarak devam etmesi ve medyanın siyaset üzerindeki etkisinin artması, güçlü yürütme ihtiyacının ortaya çıkması gibi etmenlerle parlamento işlevsiz gibi görünmeye başladı. Bu durum ilgi çekmekteydi ve parlamentonun siyasal rejim içindeki yerine yönelik çalışmaları teşvik ediyordu.

1970'lerin sonlarından itibaren neoliberalizmin egemen siyaset anlayışı haline gelmesi, yürütmenin daha da güçlendirilmesi ve parlamentonun daha etkisiz hale getirilmesi ile sonuçlandı. Biraz da bu nedenle 1980'lerden sonra parlamento üzerine yapılan çalışmaların oldukça azaldığı görülmektedir. Fakat 1990'larda parlamento, sosyal bilimcilerin ilgi alanına başka ihtiyaçların dolayımında girmeye başladı. Bu ihtiyaçların ilki, farklı toplumsal kesimlerin bir arada yaşayabilmesi için gereken müzakerenin ortak zemininin nasıl yaratılacağı ile ilgiliydi. Böylece kamusal müzakerenin sembolize olduğu en önemli kurum olarak parlamentonun demokratikleşmesi dikkat çekmeye başladı. İkincisi daha genel düzlemde, küreselleşme ve Avrupa Birliği gibi ulus-ötesi yapıların gündeme gelmesinin siyasal temsilin geleceğinin belirsizleştirdiği saptamaları üzerine gelişmektedir. Parlamenter temsili demokrasinin içinde hayat bulduğu en büyük siyasal form olan ulus-devletin aşılma olduğu tespitleri pek çok alanda olduğu gibi siyasal temsilde de geleceğe dair projeksiyonların yapılmasını davet etmektedir.

Çalışmamız iki ana kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım kuramsal çerçeve olarak düzenlenmiş, ikinci kısım ise saha araştırması ile elde edilen bulguların değerlendirilmesine ayrılmıştır. Birinci kısmın ilk bölümünde sosyolojik bir ilgi nesnesi olarak temsil üzerine kavramsal ve kuramsal bir tartışma yer almaktadır. Siyasal temsil olgusunun tarihsel gelişimi ve kurumsallaşma sürecinin ana hatları birinci bölümde verilmektedir. Bu bölümde modern parlamentoların ortaya çıkmasından önceki tarihsel evrim ve siyasal temsilin kökenleri işlenmektedir. İkinci bölümde, temsili siyasal düzenlerin ortaya çıkmasından sonra siyasal iktidarların kendilerini meşrulaştırmak için başvurduğu meşruiyet kuramları işlenmektedir. Temsili iktidarın kaynağının ve temsilin biçiminin düzenlenmesinin hangi meşruiyet kaynaklarına dayandırıldığı bu bölümde ele alınan konulardır. Liberal, kolektivist ve radikal başlıkları altında toplanan temsil kuramlarının yanı sıra siyasi partilerin doğuşu sonrası temsilde yaşanan dönüşüm ve temsil krizi gibi konular bu bölümde işlenmektedir. Üçüncü bölümde modern toplumun

bir siyasal alt kurumu olarak parlamentonun yapısı ve işleyişi ele alınmaktadır. Bubölüm, parlamento ve parlamenter kavramlarının hukuki ve siyasi çerçevesini açıklığa kavuşturmakta ve modern parlamenter temsili sistemlerde parlamentonun hukuki ve siyasi yerini ortaya koymaktadır. Dördüncü bölümde Türk toplumunda siyasal temsil, temsilci ve parlamentonun tarihsel gelişim evrelerini ele almaktadır. Günümüz Türkiye'sinin tarihten devraldığı parlamento ve siyasal temsil mirasının kendi içindeki evrimi bu bölümde ortaya konulmaktadır. Beşinci bölümde Cumhuriyet Türkiye'si dönemi içinde parlamentonun siyasal konumu ve parlamenterlerin rolleri tartışılmaktadır. Altınca bölümde genel bir parlamenter kimliği tartışması yapılmakta, Türkiye'de politikanın genel özellikleri ve sorunları bağlamında parlamenterliğin karşı karşıya bulunduğu rol modelleri tartışılmaktadır. Bu bölümde parlamenter kimliğinin sosyolojik bileşenleri analiz edilmekte ve Türkiye'de parlamenterliğin sosyolojik durumu ele alınmaktadır.

Tezin ikinci ana kısmı olan saha araştırması verilerinin değerlendirilmesinde beş alt bölüm yer almaktadır. Bu kısma dâhil olan yedinci bölümde araştırmanın yöntem ve tekniği açıklanmakta, araştırmanın evreni, örnekleme, amacı, sınırlılıkları ve araştırmada sınanan hipotezler açıklanmaktadır. Sekizinci bölüm, Türk parlamenterlerinin demografik ve toplumsal özelliklerini ortaya koymaktadır. Bu bölümde parlamenterler üzerine yapılmış her araştırmada karşımıza çıkabilecek olan ve hatta Parlamento Albümlerinden dahi bulunabilecek olan bazı bilgilerden farklı olarak, Türk parlamenterlerinin baba meslekleri de dâhil olmak üzere onların içinde yaşadıkları toplumsal koşullar ve parlamenterlerin siyasal bilinçlerini belirleyen arkaplan özellikleri saptanmaya çalışılmıştır. Dokuzuncu bölüm Türk parlamenterlerinin siyasal temsile ilişkin düşüncelerini ve etkinlik duygularını ortaya koymaktadır. Böylece parlamenterlerin Türk siyasal sistemi içindeki etkinlik düzeyleri ve temsil algıları bizzat parlamenterlerin verdikleri bilgiler aracılığı ile saptanmaktadır. Onuncu bölüm parlamenterlerin sivil toplum örgütleri ile olan bağları üzerinden onların örgütlü toplumsal bağlarını ortaya koymaktadır. On birinci bölümde ise listelerinden seçildikleri partilerle olan geçmiş bağlarını ve parti içi etkinlik düzeylerini ortaya koyarak parlamenterlerin parlamentodaki etkinlikleri ve Türkiye'de politika süreçlerinin kendine özgü özellikleri saptanmaktadır.

BİRİNCİ KISIM

SİYASAL TEMSİL VE PARLAMENTER KİMLİĞİ

1. BÖLÜM

SİYASAL TEMSİL KAVRAMI VE TARİHSEL GELİŞİMİ

İnsan hayatında temsil kavramı kadar kapsayıcı ve vazgeçilmez kavramların sayısı herhalde çok fazla olmasa gerektir. Çünkü toplumsal hayat, temsil ile iç içe geçmiş olarak yaşanmaktadır. Temsil kavramı etimolojik olarak Arapça ‘mesl’ kökünden gelmektedir ve ‘benzer, benzeşik, eş’ anlamındadır (Eyüboğlu,2004;653). Özne ile nesne, gösteren ile gösterilenin özdeş olmaması, temsil kavramına hayat veren kaynaktır. Temsilde gösteren gösterileni, özne nesnesini yeniden kurar. Her temsil birer kurgudur fakat toplumun her alandaki örgütlenmesi temsilsiz mümkün olmadığı için temsilin mutlak bir ‘çarpıtma’ olduğunu iddia etmek hayatın yeniden üretimini imkânsızlaştırmak demek olacaktır.

Siyasal olmayan temsiller siyasal temsilden çok daha eskidir ve özellikle sanatta (resim, tiyatro) ve çeşitli dini ritüellerde karşımıza çıkar. Temsil, olgunun aslını değil, onun başka bir düzlemde yeniden kurgulanmasını ifade eder. Fakat bir ifadenin temsili nitelik taşıyabilmesi için, ifade edilme tarzının ya da yönteminin toplumsal kabul görmesi gerekir (Vergin,2000;312). Bir başka deyişle temsilin gerçekleşmesi ‘rıza’nın (consent) varlığına bağlıdır. Bu durum hem insanlar arasındaki temsil ilişkisinde hem de nesneler dünyasının temsilde geçerlidir. Şüphesiz bir ağaç, insanların konuştuğu dilde kendisinin ‘ağaç’ kavramıyla temsil edilmesine itiraz edemeyecektir, fakat aynı nesneyi ‘ağaç’ kavramıyla temsil etme konusunda insanlar arasında toplumsal bir rıza gerçekleşmek zorundadır. Çünkü temsil, toplumsal anlamın kurulması ile ilgili bir boyuta sahiptir. Bu açıdan, toplumsal süreçlere önemli bir katkı yapmaktadır (Marshall, 1999;725), toplumsal içerikli bir kavram olmasından dolayı sosyolojinin ilgi alanına girmektedir. Temsil kavramı parlamenterlerin başkalarını siyasi olarak temsil etmesi

(vekâlet) anlamında, bir ressamın gözlemlediği şeyi tual üzerinde temsil etmesi (benzerlik) anlamında, bir fotoğrafın görüntüsü çekilen nesneyi temsil etmesi (çoğaltma) anlamında, bir yazarın düşüncelerini temsil eden sözü kâğıda dökmesi (tekrar) anlamında, bir avukatın müvekkilini mahkemede temsil etmesi (ikame) anlamında ve bir fotokopinin fotokopisi çekilen şeyi temsil etmesi (kopyalama) anlamında kullanılmaktadır. Bu anlamlar sistemi içinde temsil, salt sosyoloji değil tüm sosyal bilimler için merkezi önemdedir (Rosenau,1998;155–156). İnsan iletişimi ve algısının hemen her biçiminin doğasında temsilin varlığı sözkonusudur. Öznel bir kavram olan temsil, çok sayıda koşul ve olaydan etkilenmektedir (Sills,1972;461).

Toplumsal ilişkiler alanında temsil kavramı üç farklı anlamı karşılayacak biçimde kullanılabilir. Birincisi sosyolojide ‘temsili örneklem’ adıyla bilinen ve kişi veya grubun temsil ettikleri daha büyük bir grubun temel karakteristiklerini aynen yansıttıkları anlamdır. Bu anlamda temsil eden, temsil edilenin daha küçük ölçekli bir aynasıdır. Bu anlam, siyasal temsile uyarlanmıştır. Fakat ayna teorisi olarak bilinen bu yaklaşım, çelişik çıkar, talep ve beklentilere sahip bir toplumun sınırlı sayıda temsilci tarafından birebir yansıtılmasının mümkün olmadığı biçiminde eleştiriler almaktadır (Renwick ve Swinburn,1989;100). İkincisi, birey ya da grubun çıkarlarını koruyan aracılık işlevidir. Avukatlar, ticari temsilciler veya büyükelçiler de bir tür temsilcilik yaparlar. Bu temsil türü delegelik sözcüğü ile de karşılanabilir Çünkü temsil edilen, temsil edeni sıkı biçimde denetleme ve son kararı verme hakkına sahiptir. Bu tür bir temsilde temsilin başarısının ölçütü, temsilcinin temsil edilenler tarafından belirlenmiş amaçlara ne ölçüde ulaşabildiğidir (Birch,1971;15). Örneğin ticari bir malı pazarlayan firma temsilcisinin başarısı önüne konan satış kotalarını tutturması ile ölçülür. Üçüncüsü bir tür sözcülüktür. Günümüz parlamenterlik sisteminin dayandığı temel olan bu anlayış Edmund Burke tarafından kurulmuştur. Temsilci, bir delegeye oranla davranış ve kararlarında çok daha özgürdür. Bir tür sözcü-temsilcidir (Renwick ve Swinburn,1989;101).

1.1. Siyasal Temsil Kavramı

Cevizci (2000;922), temsil kavramının siyasal anlamını “bir kurumun, bir topluluğun, bir sosyal grup ya da sınıfın sözcülüğünü yapma, onlar adına, çıkarlarını koruma amacıyla hareket etme” olarak bildirmektedir. Temsil eden ile edilen özdeş değildir ve aralarında belli bir mesafe ve farklılık vardır. Temsilin siyaset düşünürlerinin ilgi alanına girmesi sözkonusu farklılığın en aza indirilmesinin yolları ile ilgili olagelmıştır (Vergin,2000;312). Temsil eden-edilen ayrımının siyasal sonuçları, Rousseau’dan Arendt’e ve Bourdieau’ya kadar sosyal felsefeciler ve sosyologların ele aldıkları konulardan biri olmuştur. (Vergin,2000;312).

Bir siyasal temsilci, bir siyasal sistem içinde gelenek veya hukuk tarafından kendisine temsilci rolü veya statüsü verilmiş bir kimsedir (Birch,1971;18). Fakat tarihsel süreçte ve farklı toplumsal pratiklerde, temsil kavramının siyasal anlamına farklı biçimler yüklenegelmiştir. Örneğin biçimci bir yaklaşımla, temsil bir tür yetki devri olarak anlaşılabilir. Betimleyici bir yaklaşımla temsilcilerin toplumu bir ayna gibi yansıtması gerektiği savunulabilir. Sembolik bir yaklaşımla, temsil kişiselleştirilebilir. Nitekim modern siyasal temsilin ortaya çıkmasından önce farklı siyasal temsil uygulamaları görülmüştür.

Siyasi temsil, “iktidarın sahibiyle iktidarın kullanılması arasındaki bağı” aşağıdan yukarı doğru kurar (Sarıca,1969;181). Temsilin olduğu yerde iktidarın tanımlanması aşağıdan, yani halktan başlar. Temsil eden, kendi varlığını temsil ettiklerine gönderme yaparak kurar. Kralın Tanrı ya da onun yeryüzündeki gölgesi sayıldığı yönetimlerde siyasal temsil yoktur. Çünkü bu uygulamada temsil eden-edilen ilişkisi iktidarı nitelemez ve iktidarın meşruiyeti yukarıdan aşağıya doğru kurulur. Bu rejimlerde padişah, kral ya da firavun tebaasını temsil etmez çünkü onların sahibidir. Bunun aksine temsilin temel karakteristiği yurttaşlar ile siyasal karar alıcılar arasında arabuluculuk yapmak olduğundan, temsili bir demokrasi ile de zıtlık ilişkisi içindedir (Brennan ve Hamlin,1999;109).

Siyasal temsil, bir toplumun ekonomik ve sosyal düzeniyle çeşitli bağlantılara sahiptir. Temsili rejimin ortaya çıktığı toplumların ortak özellikleri güçlü bir feodal üretim biçiminin, toprak sahibi bir kilise örgütünün ve ticaret burjuvazisinin varlığıdır.

Özellikle Fransa ve İngiltere’de kralın karşısında üretim araçlarına (toprağa) sahip güçlü sınıfların olması nedeniyle (derebeyleri ve kilise), kral, asker, para vs. konularında temsili rejime giden bir danışma sürecini uygulamak zorunda kalmıştır.

Temsil, gerçekliğin bir parçasıymış izlenimi yarattığı için eleştirilmiştir. “İmgeler karmaşık fikirleri, özellikle görünüşte basit olan anlamlar şeklinde sınıflandırır; bu yüzden çelişki ve ikircikliği reddedilir ve temsiller, yine de ‘gerçek’ olarak kabul edilen mite benzer şeyler haline gelir” (Marshall,1999;726). Gösterenin gösterileni yeniden kurması bazen gösterenin kendisini gösterilen yerine koyması ile sonuçlanabilmektedir. Bu durum özellikle iktidar ve güç kullanımı ile bağlantılı olarak siyasal temsil süreçlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Siyasal temsil kavramı da bazı sorunlar taşır hatta bizatihi kendisi sorunludur. Örneğin, temsilin hangi temel üzerinde gerçekleşeceği (coğrafya, cinsiyet, sınıf, meslek vs.), kimlerin temsil edeceği (temsil etme yeterliliğinin şartları) ve temsil edenle edilen arasındaki ilişkinin ne türden olacağı sorularının cevapları temsil kavramının kendi içinde yoktur. Üstelik bu soruların bir tek ve üzerinde uzlaşmış bir cevabı da yoktur. Çünkü toplumsal farklılaşmanın artması toplumun temsil edilmesini giderek güçleştirir. Her toplumsal kesimin ve her rejimin kendisini ön plana çıkaran temsil talepleri olabilmektedir.

Siyasal temsil, Hobbes’un savunduğu gibi temsil edilenin temsilciye sonuçları kendisini de bağlayacak bir şekilde yetki devretmesi olarak mı anlaşılacaktır? Yoksa temsil yetkisinin kullanılmasının sonuçlarından sadece temsilci mi sorumlu olacaktır? Temsil düzeyi, toplumdaki yaş, din, ırk veya mesleklerin matematiksel oranlarını bir ayna gibi yansıtmak anlamına mı gelecektir? Bazen kitlelerin karizmatik bir liderle kendilerini özdeşleştirdikleri, onun kendilerini eksiksiz biçimde temsil ettiğine inandıkları görülmektedir. Bu durumun temsil kavramıyla bağdaşmadığı söylenebilir mi? Temsilcinin temsil yeterliliği ne ile ölçülecektir? Temsil ettiği kitlenin çıkarlarını yansıttığı nasıl belli olacaktır? Kısacası temsilin geçerlilik ölçütü nedir? Sinemada bir başka şahsı canlandıran aktör veya aktriste ödül verilirken onun canlandığı yani temsil ettiği karaktere çok yakın bir rol oynadığı düşünülmektedir. Oyuncunun temsil ettiği karakter çoğu zaman hayali bir şahıstır ve kendisini temsil eden aktöre itiraz etmesi söz konusu değildir. Kaldı ki temsil edilen şahıs gerçek bir kişi olsa ve kendisini

canlandıran aktöre itiraz etse bile bu toplumsal bir sorun olmaz. Oysa siyasal açıdan temsil edilenler hem gerçektirler hem de son derece heterojen bir kitle oluştururlar. Bu durumda temsil edenlere ödül verecek denli başarılı bir temsilin gerçekleşmesinin koşulları asla oluşmayacaktır. Fakat yukarıda belirtilen sorulara getirilen cevaplar, bazı ortak özellikleri bakımından iki farklı teorik yaklaşıma (liberal ve kolektivist) indirgenebilirler. Buna karşın her iki yaklaşım da kendi içlerinde temsilin gerçekleşmesine ilişkin önerdikleri uygulamalar açısından homojen değildirler.

Temsil edenlerin temsil edilenleri olabildiğince geçerli biçimde temsil edebilmesinin iki yolu olduğu düşünülmüştür: Birincisi, temsil mekanizmalarına temsil edilenleri en yüksek örneklem düzeyinde yansıtmaktır. Bu yolun esas sorunu hangi ölçünün kullanılacağıdır. Öte yandan temsiliyet ölçüsü olarak yaş, cinsiyet, meslek vs. değişkenlerin esas alınması ciddi handikaplar taşımaktadır. Çünkü her siyasi partinin içinde sayılan değişkenleri taşıyan bireyler bir arada bulunurlar. Bir başka deyişle partileri birbirinden ayıran özellik onların üye ve taraftarlarının yaşları, cinsiyetleri, meslekleri veya ikamet ettikleri yer değildir. Sağcı partilerde işçi, çiftçi ve toplumun diğer dar gelirli kesimlerinden pek çok üye ve taraftar bulunabilirken, solcu partilerde de varlıklı pek çok üye ve taraftara rastlanabilir. Aynı şekilde mesleklerin temsili savunan korporatist yaklaşım da sorunlar taşımaktadır. Her meslek grubu içinde her görüş, düşünce ve ideolojinin mensuplarına rastlanabilir. Bu açıdan meslekler, çıkarları birbirinden ayıran gerçek değişkenler değildirler. Kanımızca temsil esas olarak çıkarların temsildir ve çıkarlar ile ideolojiler açısından ele alınmalıdır.

Parlamente temsil, bölge esasına göre ve o bölgede oturan insanların nicel durumuna göre belirlenmektedir. Böylece herhangi bir il'den seçilen parlamento o ili temsil ettiği söylenmektedir. Parlamento o ilin nesini temsil etmektedir? O ilde oturanların isteklerinin belirgin ve ortak olması şöyle dursun, aynı istekleri ileri sürenlerin dahi çelişik tutumlara sahip olabildikleri bilinmektedir (Turan,1976;171). Temsil kavramının bu sorununu aşmanın bir yolu olarak, geniş toplulukların çıkarlarının temsili anlayışı ileri sürülebilir. Fakat çıkarların nasıl belirleneceği ve önceden bilinip bilinemeyeceği soruları da bu anlayışın ardından gelmektedir.

Toplumda farklı gruplara bağlı olarak farklı çıkarlar olduğuna göre bunların hangilerinin ve hangi ağırlıkta temsil edileceği de ayrı bir sorundur. Örneğin korporatist

açından bakılırsa, çıkar farklılıklarının temelinde meslek ayrımlarının olduğu ve mesleklerin temsil edilmesi gerektiği savunulabilir.

Seçmenleri karşısında parlamenterlerin hangi rolü oynamaları gerektiği konusu siyaset bilimindeki sürekli tartışmalardan biridir (Shively,1993;255). Temsilci temsil görevini yerine getirirken nasıl davranacaktır? Temsil ettiği kitleyle sürekli en geniş biçimde ilişki içinde olan ve onların taleplerini yansıtan biri mi olmalıdır yoksa bir kez seçildikten sonra kendi kanaatlerine ve partisinin ilkelerine uygun biçimde hareket eden biri mi olmalıdır? “Temsilcilerin, temsil ettiği kişilerin, devletin, partilerinin, hatta bizzat sahip oldukları değerlerin çıkarları arasında bir ihtilaf ortaya çıktığında, birçok zaman parti çıkarları ve partiye sadakatin ağır bastığı görülmektedir” (Yayla, 1998;186). Parlamenter rolünün tarihsel bir evrim geçirdiğini ve günümüzde de hem toplumdan topluma belirli farklılıklar gösterdiğini hem de halen dinamik bir süreç olarak görülmesi gerektiğini belirtmek gerekir.

Siyasal temsilde, “her ne kadar pratik gayelerle genel olarak bölgevi esas uygulanmışsa da, bölgelerin menfaatlerinin değil, fert olarak kişilerin temsil edilmesi üzerinde bir esas anlaşma vardır” (Mayo,1964;80–81). Bu sistemde “menfaatlerin temsili veya fonksiyonel temsil seçim sistemi bakımından reddedilir. Bunun yerine bölge esasına göre seçimler yapılır ve temsilciler şahısları temsil ederler” (Mayo,1964;84). Bunun nedeni menfaatlerin ölçülemeyişi fakat oyların sayılabilirliğidir.

1.2. Temsilin Sınırlılıkları

Bazı yaklaşımlar, temsil kavramının taşıdığı sorunlar bir yana, bizatihi temsil olgusunun bir yanılsama olduğunu ve ontolojik olarak reddedilmesi gerektiğini savunmuşlardır.

Temsile yönelik birçok eleştiri içinde öne çıkanlardan biri elitistler tarafından dile getirilmiştir. Elitizmin önde gelen teorisyenlerinden olan Mosca’ya göre, “‘uygarlığın doğuşundan beri, en ilkelinden en ilerisine kadar bütün toplumlarda birisi iktidarda ve egemen, diğeri de bunun dışında olan iki sınıf vardır.’ Mosca’nın seçkin tanımında vurgulanan ilk özellik, bunun örgütlü oluşudur. Buna göre azınlık, örgütlü ve

birleşmiş bir aktör olarak örgütsüz çoğunluk üzerinde kaçınılmaz şekilde egemendir. Azınlık iktidarı, çoğunluğun her bir üyesi için karşı konulmaz niteliktedir. Çünkü örgütlü azınlık karşısında hepsi ayrılmış durumdadır. Diğer yandan azınlık, sırf azınlık olması nedeniyle örgütlüdür. Ortak bir planla hareket eden yüz kişi, uzlaşmamış bin kişiyi yener. Bin kişi değil de yalnızca yüz kişiden oluşan birinci grup (azınlık), sırf bu nedenle daha kolay ortak hareket etmektedir. Bunun sonucu olarak, siyasal birlik ne kadar büyük ise, yönetilen çoğunluğa oranla yönetici azınlık daha küçüktür, çoğunluğun örgütlü azınlığa karşı koyabilmesi de o kadar zordur. Mosca iktidardaki örgütlü azınlığa ‘siyasal sınıf’ adını verir” (Güngör,2001;3-4). Mosca, demokratik temsilin ve kurumların boşuna olduğunu savunur. Ona göre, temsilci, temsil edileni kandıran bir kişidir ve bunun böyle olması önlenemez bir zorunluluktur (Vergin,2000;315).

Temsilin mümkün bir olgu olmadığı Kropotkin gibi anarşistler tarafından da savunulmuştur. Özünde insanlar arası tüm otorite ilişkilerini reddeden anarşizm, buna bağlı olarak devlet kurumunu, toplumu yasalarla yönetmeyi ve kuşkusuz temsili süreçleri ontolojik olarak reddeder (Kropotkin,2003;131).

Temsile yönelik köktenci eleştiriler arasında Nietzsche’nin dile getirdikleri, günümüzde postmodernizm üzerinden etkili bir biçimde dile getirilmektedir. Postmodernizmin pek çok temel tezinde olduğu gibi temsilin reddinin de kökleri Nietzsche’ye dayandırılmaktadır. Cevizci (2000;922), modern düşüncenin en önemli konularından biri olarak gördüğü temsil eden-edilen, özne-nesne ve gösterge-gösterilen ikiliğini varsayan temsil kavramının ilk kez Nietzsche tarafından sorgulandığını belirtmektedir. “Nietzsche’nin demokratik temsile karşı çıkmasının esas nedeni, onun bu tarz bir temsilin toplumda sayıca çok olan güçsüz ve vasati bireylerin güçlü, yaratıcı ve olağandışı bireyler üzerinde tahakküm kurmalarına imkân sağladığı inancıdır” (Cevizci,2000;922). Bu anlayış Nietzsche’nin üstinsan düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Temsil yoluyla sayıca çok olan zayıflar seslerini daha çok duyurabileceklerdir. Dolayısıyla temsil, doğru bir uygulama değildir. Bilindiği gibi Nietzsche aristokrasiyi savunur ve seçkincidir. Demokrasiye ve halkın geniş kesimlerinin toplumsal kararlara katılmasına bir olanak alanı açmasından dolayı temsil sistemine karşıdır.

Temsil eleştirisine kaynaklık etmiş başka düşünürler de vardır. Wittgenstein'ın temsile karşı çıkma nedeni, “herhangi bir ‘gerçekliği’ dille temsil etmenin imkânsızlığını” savunmasıdır. Heidegger, batılı temsili demokrasi ile koşut olan demokratik bireycilik, rasyonalizm, ileri teknoloji, yönetim toplumu, kapitalizm ve iradeciliğe karşı çıkmıştır. Barthes, “sözcüklerin dünyayla sınırsız hiçbir ilişkileri olmayan simgesel temsillerden ibaret olmadığını savlamıştır” (Rosenau,1998;157). Anarşizmin teorisyenlerinden Kropotkin'e göre hiç kimse bir başkasının yaşadığı yaşamı aynen yaşayamayacağı için kimse kimseyi temsil de edemez (Şenel,1993;270). Bu açıdan postmodernistlerin temsili ele alış biçiminin ‘anarşist’ bir karakter taşıdığı saptanabilir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası yeniden yapılanan Avrupanın yaşadığı hızlı değişim, modernleşmenin sorgulanması eğilimini güçlendirdi. Fakat bu sorgulama Marksizm cephesinden değil, 1960’ların ardından gelen siyasal umutsuzluk ve moral bozukluğu ortamında postyapısalcılık ve postmodernizm tarafından üstlenildi. Postmodernistler, modernliğin özgürleştirici değil, boyun eğdirici, ezici ve baskıcı bir yapısı olduğunu savundular (Rosenau, 1998;25). 1968 olayları sırasında öğrenciler, üniversite sistemini bürokratik yapısı, uzlaşmacılığı dayatması ve yapay akademik bölmelenmişliği nedeniyle eleştirdiler. Aynı zamanda üniversiteyi kapitalist toplumun baskıcılığının mikro düzeydeki görünümü olarak analiz ettiler. Öğrenci ve işçilerin bu mücadele sırasında temellerini attığı bu görüşler Foucault ve diğerlerince iktidar-bilgi bağlantısının teorisi olarak ele alınıp işlendi (Best ve Kellner, 1998;41). “Postmodernlik teorisyenleri (Baudrillard, Lyotard, Harvey vb.) bilgisayarlar ve medya gibi teknolojilerin, yeni bilgi biçimlerinin ve toplumsal-ekonomik sistemdeki değişimlerin bir postmodern toplumsal oluşum ürettiğini iddia eder. Baudrillard ve Lyotard bu gelişmeleri yeni enformasyon, bilgi ve teknoloji biçimleri çerçevesinde yorumlarken, Jameson ve Harvey gibi neo-Marksist teorisyenler ise postmoderni, sermayenin dünya çapında daha yüksek bir derecede nüfuz sağlaması ve homojenleşmesinin damgasını taşıyan kapitalizmin daha yüksek bir aşamasının gelişimi çerçevesinde yorumlamaktadır. Bu süreçler aynı zamanda artan bir kültürel parçalanma, mekân ve zaman tecrübesinde değişimler ve yeni yaşantı, öznellik ve kültür tarzları üretiyor” (Best ve Kellner, 1998;16).

Konumuz açısından önemli olan postmodernizmin siyasette ve özellikle siyasal temsil sorununda nasıl bir tutum aldığıdır. Bu nedenle önce kısaca postmodernistlerin siyasete dair yaklaşımlarını ele alıp ardından siyasa temsile ilişkin eleştirilerine göz atmak yararlı olacaktır. Modern politikayı karakterize eden unsurların siyasi partiler, parlamento ve sendikal mücadeleler olduğu söylenebilir. Modern politika makro (ulusal ölçekli), iktidara dönük ve kurumsal niteliktedir. Postmodernistler ise yerel, mikro ve kurumsal olmayan politik yaklaşımlara değer vermektedirler.

Postmodernizmin öncelikli eleştiri konularından biri, “anlamın veya hakikatin, kendilerini ileten temsilleri öncelediğini ve belirlediğini savunan klasik temsil teorisidir. Bu teorinin post-modern felsefede toplumsal normativiteyle ilintilendirilmesinden ötürü, temsilin eleştirisi siyasal bir değer kazanır” (Ryan,1994;298). Temsile yönelik postmodernist eleştiri “temsilin bir şeyi, kişiyi, yeri ya da zamanı başka bir şey, kişi yer ya da zaman olarak (ya da başka bir şey vs.’nin içinde) yeniden sunmayı (re-presenting) içermesidir; ve bu aktarımın içerik kaybı ya da niyet ihlali olmaksızın yapıldığı varsayılır” (Rosenau,1998;156).

Siyasal temsile ilişkin sorunlar, dünyaya modernist bir açıdan bakıldığında anlamlı hale gelmektedirler. Postmodernistler ise temsili, özünde imkânsız bir konu, bir yanılsama olarak görmekte ve bütünüyle reddetmektedirler. Dünyanın algılanması söyleme ve toplumsal olarak inşa edilmiş bir öznelliğe dayalı olduğu için temsil imkânsız bir varsayımdır. Dolayısıyla sosyal ve siyasal bilimlerin gündeminin postmodernist etkiler altında kaldığı dönemler boyunca temsilin gerçekleşmesine ve temsil adaletine ilişkin konular hızla gündemden düşmüşlerdir.

Post-yapısalcı teorinin önde gelen düşünürlerinden olan ve yaptığı çalışmalarla postmodernist teoriye önemli katkılar sağlamış olan Foucault, temsil pratiğinin son 300 yılını incelemiştir. Buna göre, temsil 17.-19. yüzyıl arasında yansız, nesnel, bilinçli ve evrensel bir düşünce olmakla birlikte, 19. yüzyılın başından itibaren, özne olarak insanın doğuşuyla birlikte, karmaşıklaşmış ve belirsizleşmiştir. Foucault’ya göre 19. yüzyıldan itibaren temsilin özne ve nesnesi arasındaki ikilik kaybolmuş, temsilin öznesi ve nesnesi birleşmiş ve ortaya sahici olmayan bir temsil çıkmıştır. “Postmodernistler de işte bu temelden hareketle, temsilin sıkıcı, aldatıcı, saygısız ve tahrif edici olduğunu öne sürerler. Temsil, onlara göre, hem siyasi hem de sosyal, kültürel, epistemolojik ve dilsel

anlamda, keyfi bir şeydir. Temsilin kötü ve tehlikeli bir şey olduğunu öne sürerken, onu hâkimiyet ve tahakkümle özdeşleştiren postmodernistlere göre, aldatıcı, mekanik ve sahtekârca olan temsil, sadece çarpıtmaya işaret eder” (Cevizci,2000;922). Temsilin savunucuları anlam ya da hakikatin onu gösteren temsillerden önce geldiğini varsaymaktadırlar. Oysa postmodernistlere göre bunun tersi geçerlidir: “Temsil, yansıttığı varsayılan ‘hakikati’ kendisi yaratır” (Rosenau,1998;160). Bir başka deyişle temsil edilen temsil edeni oluşturmaz, temsil eden temsil edileni inşa eder. Bunun nedeni postmodernistlerin nesnel bir dış dünyanın varlığını kabul etmemeleridir. İnsan algılarından bağımsız bir dış dünya olmayınca onun temsil edilmesi de imkânsız hale gelir. Fakat temsile yönelik postmodernist eleştirinin esas kaynağı farklılık sorunu ile bağlantılıdır. Temsil edebilmek için içinde sayısız farklılıklar barındıran gösterilenleri, kategorize etmek, sınıflandırmak ve birleştirmek şarttır. Çünkü gösterilenlerin ancak ortak özellikleri temsil edilebilir. Oysa postmodernistler bunu bir tektipleştirme olarak görürler. Farklılığın benzerlikten daha önemli ve değerli olduğunu savundukları için temsilin benzeştiriciliğine tepki duyarlar. Postmodernist temsil eleştirisinin politik sonucu, hiç kimsenin veya grubun hiç kimse veya grup adına konuşamaması, herkesin kendi hesabına konuşmasıdır. Bu ise temsili demokrasinin en önemli varlık nedenlerinden biri olan tüm toplumun bir arada konuşamayacağı biçimindeki çıplak gerçeğe gözlerini kapamak ve hiçbir seçenek önermeden bırakmak anlamına gelmektedir.

1.3. Modern Parlamantonun Doğuşundan Önce Siyasal Temsil ve Temsilcilik¹

Modern parlamento ile onun daha önceki toplumsal formasyonlarda karşımıza çıkan köklerini birbirinden ayırmak gerekmektedir. Çünkü aşağıda ayrıntılı olarak ele alınacak olan, kralların kendi çıkarlarını gerçekleştirmelerinin taktik bir aracı olarak

¹ Temsil ile demokrasi özdeş değildirler. Bir başka deyişle bir yerde temsilin olması orada demokrasinin olduğunun garantisi olmadığı gibi, temsilin olmaması da demokrasinin olmadığı anlamına gelmez. Temsil ile demokrasi arasında parlamentarizmin kurduğu özdeşlik, tarihin belli bir aşamasında burjuvazinin iktidar ihtiyaçları ile bağlantılı olarak hayat bulmuştur. Bu nedenle tarihteki ilk ‘temsil’ değil demokrasi uygulaması olan Antik Yunan demokrasisinden burada söz etmemeyi tercih ediyoruz. Antik Yunan sitelerinde yurttaşlık hakkına sahip olanlar kimseyi temsil etmez, kendileri adına ve kendileri için oy kullanırlardı.

topladıkları senato, konsey ve divan'lar ile modern parlamento aynı şey değildirler. Modern toplum, geleneksel toplumdan diğer farklılıklarının yanı sıra, iktidarın niteliğindeki bir dönüşüme sahne olması açısından da ayrılır. Geleneksel toplumdaki danışma kurulları iktidarın kullanılmasını sağlamazlar. İktidar, kralda toplanır. Modern parlamentoda yansımaları bulan iktidar ise temsili niteliktedir. Kuşkusuz, toplumsal ve siyasal kurumlar yoktan varolmazlar. Bir toplumsal formasyonun özgün bir kurumun nüveleri kendisinden önceki toplumun bağrında filizlenmeye başlar. İlk ortaya çıktığında en olgun biçimini alması için uzun zaman geçmesi gereken bu kurumlar, belli bir maddi-toplumsal zeminde ortaya çıkar ve onları vareden toplumsal zeminin güçlenmesi paralelinde olgunlaşırlar.²

Siyasal temsil olgusu, siyasal temsil pratiklerinin ortaya çıkması ile temsil düşüncesinin teorik altyapısının kurulması biçiminde birbirini besleyerek ilerleyen iki boyuta sahiptir. Siyasal temsil düşüncesinin birinci kaynağı Kilise ile İmparator (ve daha sonra feodal krallar) arasındaki iktidar mücadelesidir. Siyasal temsil ve temsilci anlayışının nasıl bir süreç sonunda ortaya çıktığını görebilmek için M.S. 3. yüzyılda meydana gelen, Roma İmparatoru Konstantin'in Hristiyanlığı kabul etmesi olayına kadar gitmek gerekmektedir. Konstantin, din değiştirdikten sonra imparatorluğun merkezini Roma'dan İstanbul'a taşıdı. Eski başkent Roma, daha çok dini bir merkez olarak öne çıkmaya başladı. İmparatorun Roma'dan uzaklaşmasıyla birlikte bu şehirde azalan nüfuzu Roma Piskoposu tarafından doldurulmaya başlandı. Roma ve çevresinin siyasi denetimi Roma Piskoposluğuna geçti. Böylece papalığın temelleri atıldı ve bir süre sonra Roma Piskoposunun diğer piskoposlara göre öncelik taşıdığı imparatora kabul ettirildi. Bunun sonucunda imparator ile Roma Piskoposluğu arasındaki ilişkilerin düzenlenmesi ihtiyacı belirdi. İncil'deki 'Sezar'ın hakkı Sezar'a Tanrının hakkı Tanrıya' hükmü esas alınarak din ve devlet işleri ayrıldı. Kilise özerkleşti. Böylece imparator ile piskopos arasında rekabet değil, işbirliği olması kararlaştırılmıştı fakat bundan böyle Avrupa'da iki yönetim, iki hükümet ve iki mahkeme sistemi ortaya çıkmış oldu. Bu yapıyı düzenleyen teoriye 'iki kılıç teorisi' denilmektedir.

² Kılıçbay'a göre (2003;19), kralların topladığı konseyler modern parlamentonun atası olarak kabul edilemezler. Çünkü buralarda siyaset yoktur. "Siyasetsiz, yani birey ve katmanların birbirlerine karşı hak, çıkar, konum, ödev ve sorumluluklarının belirlendiği seanslardan yoksun olmuşlar, yalnızca kolektif tahakküm aracı olarak iş görmüşlerdir". Kılıçbay, egemen zümrelerin yönetilen kitleler üzerinde tahakküm kurma ve bu tahakkümü sürdürme amaçlı çabalarını siyaset dışı saymaktadır.

İki kılıç teorisi 13. yy.'a kadar devletle kilise arasındaki ilişkileri düzenledi. 13. yy.'dan itibaren başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Batı Avrupa, merkezi devlete ve siyasi birliğe ilerlemeye başladı. 13. yy.'dan sonra güçlenmeye başlayan ve iktidarı paylaşmak istemeyen feodal krallarla kilise arasında bir iktidar mücadelesi başladı. Kralların amacı Kilise'nin imtiyazlarını geri alabilmektir. Bu amaçla Roma hukukundan beri bilinen hükmi şahsiyet (tüzel kişilik) teorisine başvuruldu. Buna göre tüzel kişiliklerin bazı imtiyazları vardır. Örneğin tüzel kişilik bir ya da birkaç kişi tarafından temsil edilebilir. Buradan hareketle kralların tarafını tutan düşünürlerden biri olan Padova'lı Marsilio, Konsil teorisini geliştirdi. Buna göre Hristiyan cemaati bir tüzel kişiliktir. Bu cemaati Papa gibi tek bir kişi değil, ancak bir heyet temsil edebilir. Başlangıçta Kilise'ye karşı mücadele içinde ele alınan bu teori daha sonra Kusa'lı Nikola tarafından laik devlete de genellenmiş ve kurumsal bir parlamento düşüncesinin temelleri atılmıştır (Payaslıoğlu,1956;2-8).³

Siyasal temsil düşüncesinin ikinci kaynağı, modern devletin ortaya çıkma sürecinde kral ile feodal beyler arasında yaşanan iktidar mücadelesidir. Feodal Fransa'da yasama yetkileri kral ile senyörler arasında dağılmıştı. Kral, yasama yetkisini ancak kendine doğrudan bağlı topraklarda kullanabilirdi. Bir başka deyişle krallar bütün iktidarı ellerinde toplamalarını meşrulaştıracak teorilere ihtiyaç duymaktaydılar. Bu teoriler kralların feodal beylere karşı burjuvazi ile ittifaka girmesi sürecinde üretilecekti. Ama buna geçmeden önce modern parlamentonun nüvesini oluşturan temsili kurumların gelişimini kısaca incelemekte yarar bulunmaktadır.

Feodalizmden kapitalizme geçiş sürecinde adım adım kurumsallaşarak yeni bir içeriğe kavuşacak olan modern parlamentonun bugünkü şeklinin kökleri İngiltere'de yatmaktadır. Öyle ki, "bu memleketin tarihinin, parlamentolar tarihi olduğu iddia edilebilir" (Miceli,1946;18).

³ Siyasetin temsili bir karakter kazandığı tarihsel süreçte, bu süreci kolaylaştıran ve temsil teorisinin meşrulaştırılmasına yardımcı olan iki unsura işaret etmek yerinde olacaktır. Bunların ilki geleneksel Germen hukukudur. Germen hukukuna göre kanun, halkın benimsediği hareket tarzıdır. Buna göre kanun yapabilmek için halk ile sürekli temasta bulunmak, onların ne düşündüğünü en doğru şekilde anlamak gerekmektedir. İkincisi 16. yy.'da ortaya çıkan Kalvinizmdir. Kalvinistler, Papa'nın iktidarının kısılmasını ve cemaatin işlerinin, cemaate karşı sorumlu olan temsilcilerce yapılmasını savunuyordu. Kalvinist bir din adamı olan Althusius'a göre, cemaat liderlerinin gücü aslında halka aitti. Temsilci liderler aslında cemaatin hizmetkârlarıydılar.

İngiliz feodal hukukunda vassalların senyörlerini şahısları ve servetlerinin yanı sıra öğütleriyle de desteklemek zorunda olmaları zorunluluğu vardı. Bu nedenle 1066'daki Norman istilasından önce Britanya'da kurulmuş olan krallıklarda danışma meclislerine rastlanılmaktadır. Kralın müşavirlerinin, kont ve baronların, yüksek rütbeli subayların bir araya geldikleri bu meclislere 'Witan' adı verilmektedir" (Sarica,1969;41). Norman istilasından sonra kralın başkanlığında senyörler ve kilise ileri gelenlerince toplanan danışma kuruluna ise 'Magnum Concilium' denilmiştir.

Temsil sorunu hükümdar açısından da büyük önem taşımaktadır. "Çünkü en despot hükümdar bile, tebaasını sınırsız olarak sömüremeyeceğini [sic.], tebaasının da kendilerine özgü birtakım çıkarları olabileceğini, vergi salarken, asker toplarken, adalet dağıtırken onları temsil ettiği ileri sürülen bir heyetten yardım görmesi, en azından fikir alması gerektiğinin bilincindeydi " (Yücekök,1983;1). Ne var ki Yücekök'e (1983;1) göre geleneksel toplumlarda hükümdar toplum için sorumluydu ama topluma karşı sorumlu değildi. Dolayısıyla ilk temsili kurumların demokratik bir içerikleri yoktu.

Parlamentonun Kıta Avrupası'ndaki kökleri Normanlar'ın İngiltere'yi 1066'daki işgaline dayanmaktadır. Bu işgalin "doğurduğu feodal kadro 'mater parliamentarum'un, ilk temsili ve parlemenar *[sic.]* organın doğuşunu izah etmektedir" (Güneş,1956;30). Kurdukları feodal "devletin başında bulunan kral, teorik olarak, Milli Meclis (National Council) tarafından seçilirdi. Bu meclis asillerden kurulu feodal bir meclisti" (Kıratlı,1961;7). Fakat kralın, asillerden kurulu bu meclisi düzenli olarak toplamak gibi bir yükümlülüğü yoktu. İngiltere'deki meclis kralın inisiyatifi ile düzensiz toplanan bir danışma meclisinden ibaretti. "Normanlar, yerli halk üzerinde egemenliklerini sürdürebilmek için özeysel (merkezi) devleti güçlendirmek, dolayısıyla da, krala göreli olarak fazla yetki tanımak zorunda kalmışlardır. Bu durum ise, feodal beyleri, kralın yetkilerinin kendilerini de ezmesini önlemek için, birlikte hareket etmeye itmiştir" (Eroğul,1991;23).

İngiltere'de "kiral *[sic.]* bir yardıma muhtaç olduğu zaman, askeri hizmete tabi olmayan ve doğrudan doğruya kendisine tabi arazi sahiplerinden sırf kendi iradesiyle vergiler istiyebildiği halde, kiliseyi ve askeri hizmete tabi olan arazi sahiplerini ancak kendi muvafakatleri ile vergiye tabi tutabilirdi. Bunun için bu sınıflar tercihan veya münhasıran büyük meclise davet edilirlerdi. Büyük servetler de bu sınıfların elinde

olduğu için, kralın, bunların işbirliğine daha çok ihtiyacı vardı. Bu ihtiyaç, sık sık vukua gelen harpler dolayısıyla gittikçe artan masraflar yüzünden büyüdü. İhtiyaç arttıkça da meclise davetler sıklaştı. Ve işte, parlamenten hükümetin gelişmesini icabettiren ilk sebepler, böylece doğmağa başladı” (Miceli,1946;20).

Parlamentonun ortaya çıkması sürecinde İngiltere’deki gelişmelerin belirleyici yeri olduğu bilinmektedir. Bu ülke deneyiminde parlamentonun kurumsal nüvesi 13. yüzyıl ortalarına kadar inmektedir. “1254 yılında Kral III üncü Henry (1207–1272) yeni bir vergi koymak isteyince, kilise büyükleri ve senyörlerin yanında, o zamanın idari bölgeleri olan kontluklardan da şövalye adı verilen ikişer vekilin bu meclis toplantılarına katılmalarına karar verildi. 1254 yılında kontlukların vekillerinin katılmasıyla genişletilen ‘Magnum Concilium’ Parlamento adını aldı” (Sarica,1969;43). “Magnum Concilium bir yargı organı idi. Hem kralın bizzat bakmak istediği davalara, hem de ‘daha önce başka yargı mercilerince karara bağlanmış bazı davalara’ da bakarak bir çeşit yargıtay rolü oynamaktaydı” (Sarica,1969;42). Yasama açısından bakıldığında bir danışma organı işlevi görüyordu. Yani kral Magnum Concilium’un önerilerine uymakta özgürdü. Magnum Concilium’un üyeleri meclise kral tarafından şahsen çağrılıyor ve orada kendi adlarına temsil ediliyorlardı. Miceli’ye (1946;22) göre ise 1258 yılında “III üncü Henri zamanında, kiral [sic.] ile çıkan yeni bir ihtilaf, Oxford’da ilk defa parlamento ismini alan bir mecliste baronları toplanmağa mecbur etti”.

Parlamentonun modern kurumsal görünüm ve işlevine dönüşmesinde burjuvazinin tarih sahnesine çıkmasının belirleyici etkisi olmuştur. Fakat bundan önce krala karşı feodal merkezkaç etkiler doğrultusunda da parlamento bir mücadele alanı olma yoluna girmişti. “1261 ve 1264 toplantılarında, o zamanlar krala karşı mücadele eden baronların başında bulunan Simon de Monfort’un (1213–1265) çabasıyla, kontlukların temsilcileri olan şövalyelerin yanında, imtiyazlı şehir ve kasabaların temsilcilerinin de toplantılara katılması sağlandı” (Sarica,1969;44).

Parlamentonun kurumsallaşmasında çeşitli toplumsal güç sahiplerinin daimi katılımının sağlanması belirleyici olmuştur. İngiltere kralı 1264’te Fransa ve İskoçya ile süren savaşların getirdiği ağır mali ve askeri yükler nedeniyle parlamentoyu toplantıya çağırmişti. Toplanacak olan “bu parlamentoya, her kontluktan iki sipahi, her şehir veya kasabadan iki vatandaş (müvekkilleri tarafından kendilerine tam yetki verilmiş olduğu

halde) iştirak edecekti. İşte bu devirden itibaren parlamentonun kesin bir şekilde, kurulduğu söylenebilir. Kralın vefatına kadar parlamento, yalnız bir sene müstesna, her sene toplantıya davet edildi ve parlamento kelimesi, kati olarak ‘Kralın Genel Meclisi’ tabirinin yerine geçti” (Miceli,1946;23).

Parlamentonun kurumsallaşmasına giden yolda bir diğer önemli adım da yine kral tarafından savaşların getirdiği mali ve askeri yükleri feodal sistem içinde farklı güç sahiplerine paylaştırabilme çabası sayesinde atıldı. “I. Edward (1239–1307), Galiler ve İskoçyalılara karşı açılan savaşları sürdürebilmek için ihtiyacı olan vergileri toplamak amacıyla İngiliz Anayasa tarihinde ‘Model Parlamento’ adı verilen Parlamenti’yi 1295 yılında toplantıya çağır[dı]” (Sarica,1969;44). Bu parlamentoda “aşağı yukarı bütün İngiliz halkı, topluluklar aracılığıyla temsil edilmekteydi” (Sarica,1969;44).

Feodal toplumun modern toplumdaki farklı olarak kesin toplumsal kastlara ayrılmış olması siyasi düzlemde parlamentonun da ikiye bölünmesi şeklinde yansımaları buldu. “Parlamento XIV üncü yüzyılın ortalarına doğru ikiye bölünerek iki ayrı meclis halini aldı” (Sarica,1969;44). Bu gelişme “1332 yılında, iki grubun aynı bina içinde ayrı ayrı toplanmasıyla başlamış, 1377 yılında Avam Kamarasının kendi başkanını (speaker) seçerek tam bağımsızlığa kavuşmasıyla son bulmuştur” (Sarica,1969;44). “Şu halde iki meclisin (Lordlar ve Avam) ayrı hüviyet almaları, 14 üncü asrın ortalarına doğru olmuştur” (Miceli,1946;24). İngiltere’de kralın danışma meclisi Lordlar ve Avam Kamarası olarak ikiye ayrılmıştı. Lordlar Kamarasının üyeleri toplantılara ismen çağrılan kilise büyükleri ve senyörlerdi. Avam Kamarası ise kontlukların vekilleri olan şövalyelerle şehir ve kasabaların vekilleri olan burjuvalardan oluşuyordu. Fakat her iki meclis de kralın yetkilerinin kısıtlanması gerektiğinde birlikte hareket etmeyi başarmıştır. Burjuvalarla şövalyeler seçimle geliyorlardı. Şövalyeler, asiller sınıfından olmalarına rağmen ekonomik statüleri burjuvalara daha yakındı. Ayrıca Magnum Concilium üyelerinin bazı hak ve yetkileri parlamento’ya sonradan katılan şövalye ve burjuvalara tanınmamıştı. Bu etkenler danışma meclisinin ikiye bölünmesinde belirleyici oldular.

14. yy.’ın ilk yarısında halk temsilcileri, soylular ve yüksek din görevlileri ayrı toplanmaya başladı. Kralın danışmanlarının yer aldığı Özel Danışma Kurulu da

parlamentodan ayrılınca parlamento, yargı işlerini bu kuruma bırakıp yasamaya yoğunlaştı. Avam ve Lordlar Kamaraları 16. yüzyılda birbirlerinden resmen ayrıldılar.

“Sarayın ihtişam ve debdebesinin artması ve devletin masraflarının çoğalması yüzünden vergilere olan ihtiyacın büyümesi ve diğer taraftan servetin Avam Kamarasında temsil edilen sınıfta toplanması, diğer meclise nazaran Avam Kamarasının tedricen daha büyük bir nüfuz ve önem kazanmasını mucip oldu. Cemiyetin en kalabalık kısmı Avam Kamarasında temsil edildiği için Avam Kamarası üyeleri halkın hakiki temsilcileri telakki edilmeye başlandı” (Miceli,1946;25).

Feodal meclislere katılmaya başlayan burjuvaların, “yapacakları para yardımlarını saptamadan önce gelir kaynaklarını öğrenmek eğilimleri modern bütçe kavramını geliştirdi ve kralın kendilerini kabul edip bu yardımlarla ilgili olarak onlarla görüşmesi yasama gücünün başlangıcı oldu” (Duverger,1975;98).

İngiltere örneğinde parlamento kurumunun görece toplumsal uzlaşmalarla ve bir evrimsel süreç içinde gelişmiş olduğu saptansa dahi, demokratik kurumların geri dönülmez biçimde yerleşmesi 1640 ve 1688 devrimleri ile gerçekleşti. “1688 Devrimi’nden sonra kabinenin ortaya çıkması, Parlamento’yu yürütmeyi denetleyen bir organ durumuna getirdi. Parlamentonun bugünkü yapısı ve işleyişi ise parti sisteminin yerleştiği 19. yüzyılda biçimlendi” (AnaBritannica,1989;427). 19. yüzyıla gelindiğinde parlamenter rejim tüm kurum ve kurallarıyla oturmuştu. Bu açıdan bakıldığında modern parlamenter rejimin çok da eski bir kurum olmadığı söylenebilir. Onu 20. yüzyılda bir krize sürükleyecek uygulamaların varlığı da bu yenilikten kaynaklanıyor olabilir.

Kralın inisiyatifi ile ve merkezi iktidarın ihtiyaçlarına uygun olarak toplanan parlamentonun kralın mutlak denetiminden kurtulması, ticari kapitalizmin gelişmesi sürecinde başlamıştır. Bu süreç İngiltere’de “1215 Magna Carta’sı, 1295 Model Parlamentosu, Stuartlar ve 1688 İhtilali ve en nihayet 1730’da Hanovr hanedanının tahta çıkması” (Güneş,1956;31) aşamalarından geçmiştir. Merkezi iktidarın her zayıf düşüşünde ya da bir savaş öncesinde asillerden istenen her yardım parlamentonun hak ve yetkilerinde kral aleyhine genişlemelerle sonuçlanmıştır. Burjuvazinin gelişmesine paralel olarak ise parlamento, toplumsal sınıfların kendilerini ifade etmek için kullandıkları en temel kurum şeklinde algılanmaya başlamıştır. Nitekim “burjuvazinin iktidarıyla sonuçlanan tüm büyük demokratik devrimler aynı zamanda parlamenter

demokrasiye yönelerek onu kurumsallaştırmış atılımlardır. 1688 İngiliz Püriten Devrimi, 1789 Fransız Devrimi ve 1861 Amerikan iç harbi” (Yücekök,1983;14) ile Türkiye’de 1920’de TBMM’nin açılması buna örnektir.

Burjuvazinin parlamento mücadelesi, asillerin danışma meclisleri mücadelesinden farklılıklar gösterir. İlk olarak burjuvazi krala ve asillere karşı geleneksel soyluluk ünvanlarına sahip olmamıştır. Bu anlamda oyuna dışardan katılmaktadır. İkinci olarak, kral ve asilleri kendisi için temsil hakkına razı edebilmesi tüm ekonomik işleyişe damgasını vurmasıyla mümkün olmuş, bu ise çok uzun bir süre almıştır. Üçüncüsü, ülkeden ülkeye değişmekle birlikte ya asillere karşı krala (İngiltere) ya da krala karşı asillerle (Fransa) ittifaklar yaparak parlamenter temsil sistemini getiren devrimci dönüşümlere yol açmıştır. Son olarak burjuvazinin iktidarı toplumsal planda bir zihniyet devrimiyle birlikte gelişmiştir. Parlamenter temsilin ideolojik boyutta millet, milliyetçilik, cumhuriyet, laiklik ve milli egemenlik kavramlarıyla gelen bir düşünsel arka planı bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi parlamentoya giden tarihsel sürecin ilk önemli atılımı 11–13. yüzyıllar arasındaki kentsel özgürlük hareketi olmuştur. Kentsel burjuvazinin gelişmiş kesimleri kent meclislerinde yer almış ve kent devletinin sorunlarını tartışmışlardır. Bundan sonraki ikinci atılım 1648–1789 yılları arasındaki Atlantik devrimleri dönemi olmuştur. İngiliz, Hollanda, Amerika ve Fransa devrimleri, özünde parlamento devrimleridir (Kılıçbay,2003;20).

Fransa’da kral sadece kendisine ait topraklar üzerinde yaşayanları bağlayan yasalar çıkartabilmekteydi. Kralın senyörlere ait topraklarda geçerli olabilecek yasalar çıkarabilmesi için ‘Curia Regis’ denilen ve laik senyörlerle rahiplerden oluşan meclislerin toplanması zorunluydu. Bu meclisler en çok kralın vergi toplama ihtiyacı nedeniyle toplanırdı. Bir başka deyişle feodal beylerin en büyüğü olan kral, diğer senyörlerin topraklarında yaşayan tebaadan vergi alabilmek için o toprakların sahibi olan senyörler ile rahipleri toplamak zorundaydı. Kralın çağrısı ile toplanan Curia Regis’ler, danışma organı, kral mahkemesi, askeri-idari şura ve ruhani görevleri yerine getirmek gibi işlevlere de sahiptiler. Asiller ve rahipler, Curia Regis’e kral tarafından ismen çağrılmaktaydılar. Bu haliyle sözkonusu meclislerin temsili bir nitelikleri yoktu. Çünkü bu meclisler kendisini oluşturan şahıslardan başka kimseyi temsil etmiyordu.

Siyasal temsil sistemine geçiş bu meclislere burjuvaların katılmasıyla başladı. Çünkü burjuvalar geldikleri şehrin halkı tarafından seçiliyorlardı.

İlk kez 10 Nisan 1302’de Fransa kralı Philippe le Bel, Curia Regis’e imtiyazlı şehir temsilcilerini, yani burjuvaları da çağırdı. Bu bir hak değil, yükümlülüktü. Kralın çağrısına uymayanlar ceza görecekti (Selçuk,1987;27). Burjuvaların katılımıyla birlikte meclisin adı da Etats Generaux (meslekler ya da zümreler meclisi) olarak anılmaya başlandı. Kral, toplumda giderek gelişen ve güçlenen yeni sınıfı görmezden gelememiş, ayrıca kralın mali destek arayışı da burjuvaların meclise çağrılmasında etkide bulunmuştu.

1302–1484 arasında senyörler meclise çoğunlukla bizzat katılıyorlar, burjuvalar ise kendi yerlerine temsilciler gönderiyorlardı. Bir süre sonra Etats Generaux’ye katılan senyörler de maddi külfet, güvenlik ve yorgunluk gibi faktörleri öne sürerek burjuvalar gibi temsilci göndermeye başladılar. Meclis’e vekil olarak gelenlerin sayısı artmaya başladı. Böylece 1484–1789 döneminde meclisin temsili karakteri öne çıktı. Fakat Etats Generaux’ya vekil olarak gelenlerin aldığı vekâlet, Roma hukukundan kaynaklanan ‘emredici’ nitelikte idi.

1467’de kral tarafından Etats Generaux’ya çağrılan imtiyazlı şehirlerde üç ayrı sınıfı temsilen üç ayrı temsilci seçilmiştir. Ruhbanlar ve asillerin yanında temsil edilen üçüncü sınıf, tüm halkı temsil ettiği varsayılan fakat gerçekte burjuvalar arasından seçilen kimselerdir. Bu sınıfa Tiers Etat denilmiştir.

1484’te üç ayrı sınıfın mensupları tek bir seçmenler meclisi oluşturmuş ve vekillerini birlikte seçmişlerdir. Böylece her vekil üç sınıftan da vekâlet almıştır. Bu vekiller doğrudan sınıflarının değil şehrin tümünün temsilcisi konumuna gelmişlerdir. Fakat bu durum fazla sürdürülememiş ve 15. yy.’da yeniden sınıf temsiline dönmüştür. 1789 devrimine kadar böyle sürmüştür.

1484’te kral ergin yaşta olmadığı için toplanan Etats Generaux’da idareyi asillerden kurulu bir konsey ele almıştı.⁴ Meclisteki tartışmalarda “iktidarın asıl sahibinin halkın vekillerinden meydana gelen ‘Etats Generaux’lar olduğu tezi ileri

⁴ Etats Generaux’ların başka bazı yetkileri de vardı. Örneğin kral, ülke topraklarının bir parçasını yabancılara bırakabilmek için bu meclislerin onayını alırdı. Kral yerine bir varis bırakmadan ölmüş ise yeni kralı bu meclisler belirlerdi. Kral, küçük yaşta ise ergin yaşa gelinceye dek işleri bu meclisler yürütürdü. Taht mallarının devredilemezliğine ilişkin izin yetkisi de yine Etats Generaux’larda idi. (Selçuk,1987;42).

sürüldü. Böylece ileride Anayasa hukukunun en önemli kavramlarından birini teşkil edecek olan ‘Halk Egemenliği’ ve ‘Milli Egemenlik’ ilkelerinin tohumları ‘Etats Generaux’lar tarafından atılmış oldu” (Sarica,1969;32). Krallar bu düşünceye iktidarlarının kaynağının Tanrı olduğu tezi ile karşılık verdiler. Etats Generaux’lar sadece bir danışma meclisi idiler ve öyle kalmalıydılar. Etats Generaux’lar ise özellikle vergi toplayabilmesi için kralın kendilerinden yetki alması gerektiği düşüncesinde sonuna kadar ısrar ettiler. Ne var ki meclisi oluşturan sınıfların heterojen yapısı, bu mücadelede kralın elini güçlendiren bir rol oynamıştır.

Ortaçağ’da toplumsal düzen topluluklar üzerine kurulduğu ve kişilerin hakları mensup olduğu topluluklarınkine sıkı sıkıya bağlı olduğu için (Sarica,1969;29) Etats Generaux’larda karar almak çok zordu. Çünkü kararlar “her topluluğun içindeki üç ayrı sınıfın temsilcilerinin oy birliğiyle alınabilmekte” idi (Sarica,1969;28). Her üç sınıf kendi aralarında oy birliğiyle karar alıyor, ardından üç meclisin tüm üyeleri bir araya gelip yine oy birliğiyle kararı onaylıyordu. Bu uygulama her üç sınıfın tüm üyelerinin buluşabileceği ortak paydanın bulunmasını gerektirdiği için karar çıkarmak oldukça zordu. Meclisler kralın ihtiyaç duyması ölçüsünde ve onun istediği yerde toplandığı için, Etats Generaux’ların kurumsallaşması mümkün olmamıştır (Selçuk,1987;64).

Emredici vekâlette vekil seçmenlerinin sözcüsü niteliğindedir. “Vekillerin görevi, kendilerini seçenlerin dilek ve şikâyetlerinin toplandığı defterlerde ileri sürülen görüşleri krala kabul ettirmeye çalışmaktır” (Sarica,1969;35). Bu sistemde “temsilciler, kendilerini seçenlerin vekilleri olduklarına göre, her zaman müvekkilleri (seçmenleri) tarafından azledilebilirlerdi” (Sarica,1969;37). Temsilciler “kendi başlarına karar vermek yetkisine sahip değillerdi. Aldıkları talimat dışında hiçbir hususta kralla uzlaşma yetkileri yoktu” (Sarica,1969;38). Bu vekâlet türü emredici nitelikteydi. Çünkü vekile borç yüklüyor, vekile müvekkiline karşı siyasi değil, hukuki sorumluluk yüklüyordu. Öyle ki, “ilk talimatın verilmesinden sonra durum değişmiş olursa, vekil yeni talimat istemek durumunda” idi (Sarica,1969;39). Yeni talimat alma imkânı yoksa vekil, “müvekkilin varsayılan niyet ve çıkarlarına uygun olarak hareket” edebilirdi (Sarica,1969;39). Vekil, seçmenlerden aldığı talimatlar dışında kendi iradesini açıklayamazdı ve hizmetlerine karşılık kendi seçim bölgesindeki seçmenlerinden bir

ücret alırdı. Emredici vekâletin geçerli olduğu bu dönemde temsil edilenler sınırlı bir seçmen kitlesiydi.

İngiliz sisteminde de vekillere seçmenleri tarafından yetkili kılındıklarına dair mektuplar verilirdi. “Vekiller, Parlamentodaki görevleri biter bitmez, seçmenlerine Parlamentodaki çalışmalarını hakkında bilgi vermek zorundaydılar” (Sarica,1969;47). Vatandaşlar eskiden krala verdikleri dilekçeleri artık Parlamenteoya veriyorlardı. Kral, Parlamenteonun görevini yaptığına hükmedip onu feshedince vekillerin görevleri de sona ermiş olurdu.

1.4. Modern Parlamenteoyu Doğuran Siyasal ve Toplumsal Gelişmeler

İngiltere’de emredici vekâletin terk edilmesi esas olarak on yedinci yüzyılın ilk yarısı boyunca siyasal liderler arasında kral, lordlar kamarası ve avam kamarası arasındaki güçler dengesinin nasıl kurulacağı tartışmalarının bir sonucu olarak gerçekleşti.

İngiltere’de siyasal temsil süreçlerinin evrimine bakıldığında, 14. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar olan dönemde Avam Kamarası’nın yasama yetkisini adım adım eline geçirdiğini ve buna paralel olarak da emredici vekâletten modern temsil anlayışına yaklaşıldığını görürüz. VI. Henry zamanında (1422–1471) Parlamenteonun, çıkmasını istediği konularla ilgili olarak, krala dilekçe sunmak yerine doğrudan doğruya kanun projeleri hazırlamaya başlaması, Lordlar Kamarası ve Avam Kamarasının yasama yetkisini ele geçişinin başlangıcı sayılmaktadır (Sarica,1969;57).

Parlamento her fırsatta, kral ile birlikte halkın vekili olduğu iddiasını savunmuş yani iktidardan pay istemiştir. Parlamenteonun kraldan aldığı ödünlerin belgelenmesi 1628’de Haklar Dilekçesi (Petition of Rights)’nin ilan edilmesi ile olacaktı. Buna göre parlamenteonun onayı olmadıkça kral vergi koyamayacaktı. Parlamenteonun onayı olmadan konan vergileri ödemeyenler hakkında cezai işlem yapılamayacaktı. Kral I. Charles’ın (1625–1649) bu tavizleri geri almaya çalışıp zora başvurması iç savaş çıkmasına yol açmıştı. Savaş, tarihte İngiliz devrimi olarak bilinen ve Crommwell’in

önderliğinde cumhuriyetin ilan edilmesiyle sonuçlanan gelişmelerin önünü açmıştı. Yenilen kral asılmıştı. Ne var ki 1658’de Crommwell’in ölümü ile eski düzene geçildi.⁵

13 Şubat 1689’da Orange Prensi William’ın tahta çıkmasıyla “Bill of Rights” ilan edildi. Buna göre parlamentonun onayı olmadan kral, kanunların uygulanmasını askıya alamayacak, vergi toplayamayacak ve barış zamanında düzenli ordu toplayamayacaktı. Parlamento üyeleri serbest seçimle gelecek, parlamento içi anlaşmazlıklar parlamento dışı mahkemelerde görüşülemeyecek ve kral parlamentoyu sık sık toplantıya çağıracaktı. Böylece parlamento bağımsız bir siyasi organ olma yolunda büyük bir ilerleme kaydediyordu (Sarica,1969;54).

Fakat parlamentonun yetkilerinin artması toplantıların uzamasına, tartışma konularının çeşitlenmesine ve yerel olmaktan çıkarak ülke ile ilgili daha genel konular haline gelmesine yol açmaktaydı. Bu durum ise seçmen ile vekil arasındaki bağları gevşetmekteydi. Genel çıkarın özel çıkara üstün gelmeye başlamasına paralel olarak seçmenler, vekillerine özel talimat vermekten vazgeçmeye başladılar (Sarica,1969;56). Böylece İngiltere’de emredici vekâletin ortadan kalkması için gereken psikolojik zemin oluşmaya başlamıştı. Bu zeminde atılan üç önemli adım sayesinde emredici vekâletin ortadan kaldırıldığı savunulabilir.

Emredici vekâletin terk edilmesi sürecindeki en önemli gelişmelerden biri 1716’da yaşanmıştır. Bu tarihe kadar vekiller üç yıllığına seçiliyorlardı. Fakat bu tarihte kral ve bakanlar “seçimlerde çıkabilecek karışıklıkları önlemek amacıyla, seçim tarihinin ileriye alınması”nı istediler (Sarica,1969;58). Parlamento bu girişimi onayladı ve seçim dönemini üç yıldan yedi yıla çıkardı. Seçmenlerinden aldıkları yetkiyi aşarak vekâletlerinin süresini uzatan vekiller emredici vekâletin terk edilmesi yolunda çok önemli bir adım atmış oldular.

Emredici vekâletin terk edilmesi sürecinin bir diğer önemli gelişmesi Sir William Blackstone 1765’te yayınlanan İngiliz Kanunlarının Yorumu adlı eserinde, seçilen Parlamento üyelerinin tüm krallığı temsil ettiklerini, kendi seçmenlerinin değil, devletin genel çıkarları için çalışmaları gerektiğini ve Parlamento üyelerinin kendi

⁵ İngiliz Devriminde toplumsal güçlerin durumu ve birbirleriyle ilişkileri hakkında özlü bir inceleme için bkz. Christopher Hill, 1640 İngiliz Devrimi, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Kaynak Yay., İst., 1997. Hill, bu incelemesinde İngiliz Devrimi’nin tıpkı 1789 Fransız Devrimi gibi yükselen burjuvazinin bir büyük toplumsal hareketi olduğunu belirtmektedir.

istekleri dışında karar almak için seçmenlerine danışmak zorunda olmadıklarını savunmasıdır.

Son olarak İngiliz devlet adamı Edmund Burke (1729–1797), 1774'te Bristol'deki seçmenlerine yazdığı mektup bir dönüm noktasını işaret eden faktörler arasında sayılmaktadır. İngiliz geleneksel yönetici sınıfının (Whig) bir üyesi olan Burke, mektubunda kendisinden kişisel talepleri olan seçmenlerine Parlamantonun ülke çıkarları için çalışan bir meclis olduğunu, seçilen temsilcinin artık yerel değil genel yararın temsilcisi olduğunu, Parlamento üyelerinin özel çıkarları savunamayacağını açıkça bildirmiştir (Sarica,1969;60–61). Whig'lerin temsil kuramı olarak bilinen bu yaklaşım, parlamento eğer sadece kralı denetmekle yetinmeyecek ve iktidarın merkezi olacaksa, bu durumda parlamenterlerin de seçmenlerinin basit birer delegesi olmaktan çıkmaları ve ulusal çıkarın nerede olduğu konusunda kendi özgür iradeleri ile karar vermeleri gerektiğini ileri sürer (Birch,1971;37).

Bu üç gelişme İngiltere'de emredici vekâlet döneminin sona erdiğini göstermektedir. Fakat temsil anlayışının değişmesi, temsil edilen kitlelerin değişmesi anlamına gelmemiş, yani halk daha geniş oranda temsil edilmeye başlanmamıştır. Sadece eski topluluklar bu kez emredici olmayan bir temsil anlayışıyla temsil edilmişlerdir. Avam Kamarasında yine şehirler, kasabalar, kontluklar ve üniversiteler gibi toplulukların temsilcileri yer almıştır.

Fransa'da emredici vekâletin terk edilmesi ise 1789 Fransız Devrimi ile gerçekleşti. Kral XVI. Louis, burjuvalarla rahiplerin giderek birbirlerine yaklaştığını görüyor ve Tiers Etat'nın aldığı kararları protesto eden asillerle ittifak arıyordu. Sonunda kral, vekillerin toplandığı salonu kapatarak burjuvalarla rahipleri etkisiz bırakmak istedi. Fakat Tiers Etat vekilleri başka bir salonda toplandı ve millet adına konuşmaya başladılar (Sarica,1969;159). Etats Generaux'ya anayasa yapma yetkisiyle gelen Tiers Etat vekilleri “yetkilerini aşarak kendilerini seçmenlerinin değil tüm milletin vekili ilan etmişler ve seçmenleriyle aralarındaki emredici vekâlet bağlarını kendi başlarına, tek taraflı olarak koparmışlardır” (Sarica,1969;162). Kısacası devrim, önce fiili durumu yaratmış, sonradan bunu anayasayla meşrulaştırmıştır.

Emredici vekâletin ortadan kaldırılması ile ortaya çıkan duruma anayasa hukuku açısından bakıldığında, halkın bütünüünün temsil edilmediği fakat temsilcilerin bağımsız

olduğu bir sistemde Parlamantonun üstünlüğü durumu ortaya çıktığı görülmektedir (Sarica,1969;68). İngiliz siyasi sistemi millet ya da halk egemenliği kuramından da hareket etmeyen bir pragmatizm sahibi olunca Parlamantonun üstünlüğü bir anayasa ilkesi olarak algılanmıştır. Halkın Parlamantoyu etkileyemediği, seçim dışında seçmenle parlamento arasında temsilcinin yetkilerini sınırlayan bir bağın kalmadığı bir durum, Parlamantoyu “halktan bağımsız ve ona üstün” bir duruma getirmiştir (Sarica,1969;70). Böylece 19. yüzyılın sonlarında disiplinli kitle partilerinin ortaya çıkması ve parlamantoyu denetler hale gelmesine kadar sürecek olan Parlamantonun ve Parlamenterin altın çağı başlamış olmaktadır.

Fransa ve İngiltere’de modern temsil anlayışına farklı yollardan geçilmesinin sebeplerine bakıldığında bunun en önemli nedeninin İngiliz ve Fransız feodalizmlerinin yapılarının farklı olmasından kaynaklandığı görülür. Fransız feodallerinin kralın oturduğu yerden oldukça uzak noktalara dağılmış geniş topraklara sahip olmaları onları krala karşı güçlü bir konuma sokuyordu. Kral tarafından her an kontrol edilmeleri çok güçlü. Bu durum Fransız feodallerinin bağımsız davranma eğilimlerini besleyen bir faktör olmuştur. Oysa İngiltere’de durum bunun tersidir. Bu nedenle senyörler krala karşı –Magna Carta örneğindeki gibi- sürekli bir ittifak arayışı içinde olmuşlardır.

Fransa’da kral senyörlere karşı burjuvalarla ittifak yaparak gücünü koruyabilmiştir. Böylece başlangıçta monarşi güçlenmiştir. Bu nedenle Etats Generaux’ların kurumsallaşması mümkün olamamıştır. İngiltere’de ise asiller (senyörler) çitleme hareketi, deniz ticareti ve sanayileşme yollarıyla burjuvalaşmışlar ve burjuvaziyle şövalyeler arasında kader birliği kurulmuştur. Ayrıca Norman işgali ile gelen yabancı kökenli krala karşı çeşitli yerli sınıflar kendi aralarında ittifak arayışı içinde olmuşlardır. İşgalci konumundaki Norman krallar ise isyana yol açmamak için yerel güçlere hoşgörülü davranmaya özen göstermişlerdir. İngiltere’de düzenli bir kara ordusunun bulundurulmayışı da kralın Parlamantoya karşı direncini azaltan bir unsur rolü oynamıştır (Sarica,1969;73).

Emredici vekâletin terkedilmesinin pratik nedenlerinin ilki, “normal bir seçim dönemi içinde vekillerin, karşılarına çıkacak bütün meseleleri çözebilecek şekilde talimat almaları”nın (Sarica,1969;165) mümkün olmamasıdır. Bu vekâlet biçimi “sürekli olarak toplanmayan, gündemleri daha önce tespit edilen danışma meclislerine

uygun düş”mektedir (Sarica,1969;165). İkinci olarak, “her ne kadar vekiller ortadaysa da, müvekkiller yani seçmenler tam olarak tesbit [sic] edilememekte, bu yüzden de seçmen vekil arasında sıhhatli bir hukuki bağ kurulamamakta” (Sarica,1969;166) olduğundan uygulanması son derece zordur. Ayrıca bu temsil biçimi burjuvaziye, izlemeye yöneldiği siyasi hedefler ve program için seçmenlere hukuki bir sorumlulukla bağlamaktaydı ki, bu durum burjuvazi açısından istenen bir durum değildi.

Emredici vekâletin ortadan kalkmasının temelindeki kuramsal nedenlere bakıldığında 1789 Devrimi’yle benimsenen milli egemenlik kuramı görülür. Bu kurama göre milletvekilleri milleti temsil ederler. Hem milleti temsil edip hem de seçim bölgesinden vekâlet almak mümkün olmadığı ve çeliştiği için modern temsil anlayışı ve uygulaması kabul edilmiştir (Sarica,1969;166). Ayrıca burjuvazinin seçmenlerin verdiği dilek listeleri gibi ayak bağlarından kurtulmaları da işlerine gelmekteydi (Sarica,1969;166).

Modern politik sistemlerin kuruluşları kuramsal düzeyde temsil kuramları ile mümkün olmuştur. Ortaçağ feodal toplumlarında iktidarın meşruiyetinin ilahi kaynaklarda aranması anlayışı, modern toplumda kuramsal düzeyde terk edilmekle birlikte kavramsal düzeyde bir başka şekilde yeniden üretilmiştir. Böylece meşruiyetin eski topluma özgü kuramlarıyla yeni topluma özgü kuramları temsilin modern kuramlarında belli ölçülerde karşımıza çıkarlar. Temsil kuramlarının başta gelen işlevi, siyasal temsilin mümkün hale gelmesi için gerekli meşruiyet temelini oluşturmaktır. Kendisine toplumun temsilcisi diyenler, bu iddialarını neye dayandıracaklardır? Temsil edilenler, kendilerinin bir başka biçimde değil de o biçimde temsil edilmelerine hangi gerekçelerle rıza göstereceklerdir? Bu soruları bir mantık örgüsü içinde cevaplamak temsil kuramlarının işidir. Bu nedenle bir sonraki bölümde siyasal iktidarların meşruiyetlerini kuramsal temelde sağlayan temsil kuramlarına değinilecektir.

2. BÖLÜM.

SİYASAL TEMSİL KURAMLARI

Siyasal temsil düşüncesinin ikinci kaynağının, modern devletin ortaya çıkma sürecinde kral ile feodal beyler arasında yaşanan iktidar mücadelesi olduğuna daha önce değinilmişti. Yasama yetkilerini tek başına kullanamayan Fransa kralları, senyörlere ait topraklarda da hükümlan olabilmenin yollarını arıyordu. Ancak bunun için bütün iktidarı kralların ellerinde toplamalarını meşrulaştıracak siyasal kuramlara ihtiyaç duymaktaydılar. İhtiyaç duyulan bu kuramlar kralların feodal beylere karşı burjuvazi ile ittifaka girmesi sonucu Hobbes gibi düşünürlerce üretilmiştir. Buna karşın toplumsal güç dengelerinin farklı olduğu İngiltere’de burjuvazi krala karşı Locke gibi düşünürlerle kendi çıkarlarını savunma yolunu seçmişti.

Yeniçağın eşiğinde burjuvazi, ekonomik gücüyle orantısız bir siyasi ve hukuki zayıflık içindeydi. Hukuki imtiyazlar asillerin ve kilise ileri gelenlerinin elinde bulunuyordu. Burjuvazinin mücadelesini meşrulaştıracak ve kuramsal bir temele oturtacak olan felsefi destek, her şeyden önce iktidarın kaynağını Tanrıdan alıp yeryüzüne indirmek, ekonomik ayrıcalıkların sözünü etmeksizin topluma vermek durumundaydı. Örneğin doğal hukuk kuramının kurucularından Grotius (1583–1645)’a göre devlet insan yapısıdır, insanın aklının ve iradesinin bir sonucudur ve sözleşmeyle meydana gelir.

Tarihsel olarak burjuva devrimlerinin ideolojik zeminini milli egemenlik ideali oluşturmaktadır. Egemenlik (hâkimiyet) kavramının sahibi Jean Bodin, bu kavramı ilk kez Devletin Altı Kitabı adlı eserinde 1596 yılında ortaya atmıştır (Daver,1985;13). Bu kavramı ortaya atarken Bodin’in amacı güçlü bir kralı savunmaktı. Avrupa’nın din savaşları nedeniyle çok parçalı bir yapı gösterdiği 16. yy.’da Bodin, “egemen gücün bölünmeyen, devredilmeyen, zaman aşımına uğramayan ve mutlak bir güç olduğunu” (Daver,1985;14–16) savunarak güçlü bir Fransız kralı yaratmanın hukuki bilimsel temelini oluşturmaya çalışmıştı. Daha sonra Hobbes bu kavramı İngiltere kralı açısından işledi. John Locke’ta ise ilk defa kuvvetler ayrılığı ilkesi gündeme geldi. Halkın temsil edilmesi fikrini modern anayasa hukukuna sokan kişi ise Montesquieu oldu.

Feodalizmin yarattığı merkezkaç etkiye karşı egemenlik düşüncesi etrafında güçlü krallıkların savunulması tarihsel önemdeydi. Bu kavram, “feodal düzenden merkezi devlete geçişte, çağdaş anlamda devletin ortaya çıkışında kuramsal temel görevini görmüştür. Ayrıca feodalite döneminde bölünmüş, ufalanmış ve dağılmış olan iktidarı bütünleştirmek suretiyle ‘iktidarın rasyonelleşmesini’ sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında siyasal modernleşme sürecinde önemli bir adım sayılır” (Abadan-Unat,1985;105). Burjuvazinin mücadelesi yoğunlaştığında egemenlik düşüncesi güçlü krallar ve merkezi devletler yaratılmasına yeterince hizmet etmiş bulunuyordu. Bu nedenle burjuvazi bu tarihsel düşünce mirasını sahiplenip, ona kendi orijinal katkısını yaparak ilerledi. Bu katkı milli egemenlik ve halkın temsili talepleri etrafında gelişti.

Liberal okulun kurucusu olan Locke’a göre devlet bireyin bazı haklarına dokunamaz. Doğal yaşamın terk edilmesi sonrasında da bazı haklar sürdürülür. Buna karşın Hobbes, mutlakiyetçiliği savunur ve bireyin tüm haklarının devredildiğini belirtir. Hobbes, insan insanın kurdudur yaklaşımından hareketle toplumun güvenlik isteğine bağlı bir sosyal sözleşme kuramı üretmiştir. Bodin’den farklı olarak Hobbes, egemenliğin kaynağını Tanrı’da değil, toplumun yaptığı sosyal sözleşme temeline oturtmuştur (Akal,1990;107). Hobbes, toplumu bir bütün olarak görür, onun içindeki farklılıkları göz ardı eder. Böylece toplumun temsili “hükümdarın mutlak hâkimiyeti üzerine kurulmuş” olur (Vergin,2000;313). Modern devletin laik bir meşruiyet zemininde tanımlanmaya başlaması açısından Hobbes’un kuramı büyük bir sıçramayı yansıtır. Artık egemenlik, ulusun egemenliği anlamına gelmektedir. Hobbes, devletle ulus ya da sivil toplum arasındaki bağlantıyı kuran ve temsile dayanan çağdaş demokrasi düzeni düşüncesinin mimarıdır (Akal,1990;111). Hobbes’in temsil kuramı, gerçek kişilerden kurgu kişilere geçişi mümkün kılmaktadır.

Bu noktada temsil kuramlarının farklı biçimler altında sınıflandırıldığı görülmektedir. Tarihsel olarak İngiliz Parlamentosu’nun gelişim süreci içinde karşımıza çıkan ilk temsil kuramları olan eski Tory ve Whig kuramları, demokrasi öncesi dönemin eserleri oldukları için üzerlerinde ayrıntılı olarak durmayı gereksiz bulmaktayız. Modern dünyada etkili olan ve şu veya bu şekilde uygulama alanı bulan kuramlar, Ball (1988;114), tarafından liberal ve kollektivist olarak ikiye ayrılmakta ise de modern

demokrasilerde uygulamalarını ya da etkilerini gördüğümüz temsil kuramlarını liberal, kolektivist ve radikal başlıkları altında üçe ayırmak daha doğru olacaktır.

2.1. Liberal Temsil Kuramları

Siyasal temsilin liberal yorumu hakkında incelemeler yapmış olan Burke (1774), J. S. Mill (1861), Loewenstein (1922), Clarke (1936), ve Smith (1940) gibi düşünürlerin klasik metinlerinde siyasal temsil konusunun polemiksel, sistematik olmayan ve yüzeysel bir şekilde ele alındığı görülmektedir (Sills,1972;462). Liberal demokratik temsil kuramlarında öne çıkan özellik, doğal haklar kuramından kaynaklanan ve “özellikle bireysel mülkiyetin dokunulmazlığı ve söz konusu hakları korumak için hükümet gücünün sınırlanması gereksinimi” ile somutlaşan bireysel haklara yapılan vurgudur (Ball,1988;114–115). Mill, Tocqueville ve Spencer gibi 19. yy. liberal düşünürleri açısından siyasal kurumlar bireyin özgürlüğüne imkân sağlayan ve bu özgürlüğü güvence altına alan yapılar oldukları ölçüde anlamlı ve değerlidirler. Bir başka deyişle, “liberalizmin siyasal içeriğini oluşturan parlamenter sistem, genel oy, basın özgürlüğü, dernekleşme, laiklik ve barışçı bir dış politika” bireyin özgürlüğü açısından birer amaç değil araçtır (Vergin,2000;236). Bu yaklaşımda temsilciler bireyleri ve onların görüş ve çıkarlarını temsil ederler. Sınıflar veya meslekler gibi topluluk çıkarlarının temsili sözkonusu değildir. Çünkü toplum tek tek bireylerin aritmetik toplamından ibarettir. Temsil, coğrafi seçim bölgeleri esasına göre gerçekleşir. Oy hakkı 20. yüzyıla kadar mülkiyet sahipliği şartına bağlanmıştır.

Liberal demokratik temsil kuramlarının bir diğer boyutu, rasyonalist olmalarıdır. Buna göre insan rasyonel bir varlıktır ve kendi siyasi çıkarının nerede olduğuna özgürce, doğru şekilde karar verebilir. Yine de bu konuda liberal düşünürlerin pratik kaygılar olmamış değildir. Örneğin Thomas Jefferson, 19. yüzyıl klasik İngiliz liberalleri ve John Stuart Mill gibi düşünürler eğitilmiş kitlelerin önemine vurgu yapmışlardır (Ball,1988;115–116). Herkese oy hakkı verildiği takdirde bir çoğunluk diktatörlüğünün oluşabileceği korkusu Amerikan Devrimi sırasında anayasanın yapılması tartışmalarında en önemli kaygılardan birini oluşturmuştur. Amerika’ya yoğun biçimde gelen yoksul insan göçü sonucu bir gün bu insanların mülkiyet

ilişkilerine müdahale edebileceği ihtimalini önlemek için Philadelphia’da toplanan anayasa yapıcıları bir fren ve denge sistemi geliştirmişler, güçler ayrılığı ilkesi doğrultusunda yasama ve yürütmeyi ayırmışlardır (Şaylan,2003;51).

Liberal yaklaşımda temsilciler, seçmenlerine karşı siyasi sorumluluk taşımakla birlikte onların vekili değildirler. Onlar seçmen görüşlerinin ‘coğrafi bir toplamını’ temsil ederler (Ball,1988;115). Liberal temsil kuramı, ekonomik olanla politik olanın birbirlerinden kesin bir biçimde ayrılmasına dayanmaktadır (Şaylan,2003;268).⁶

Temsili meclisin liberal demokrasideki rolü, iktidarı kullananların başkalarının özellikle bireysel haklarına tecavüz etmesini engellemektir. Ancak bu noktada bir problem kendisini göstermektedir. Kitleler bazen zorbalığı savunan kimselerin peşine takılabilmekte ve çoğunluğun onayı ile temsili meclisler bireylerin dokunulamaz kabul edilen haklarına yönelebilmektedirler. Kitlelere verilen oy verme ve siyasete katılma hakkının 1930’lar Almanyası’nda demokrasiyi ortadan kaldırmaya yönelmesi liberal şüphecilerin kötümserliğini besleyen bir unsur olmuştur (Ball,1988;116). Bu nedenle liberal temsil kuramlarında elitist bir yön olduğu söylenebilir.

Liberal temsil kuramı bireycilik ve parlamentarizm ilkelerine dayanır. Temsilin birimleri rasyonel bireylerdir. Bu nedenle liberalizm -özellikle ABD’de Madison tarafından temsil edilen yorumunda- partilere ve baskı gruplarına bireysel özgürlükleri sınırlandıracağı iddiası ile karşı çıkar. Bu anlayışa göre ideal parlamenter de bağımsız ve rasyonel bir kişi olmalıdır (Özbudun,1968;167). Madison’cu anlayışta kamu yararı, kendi akılları ve iradeleriyle hareket eden ve ülkenin çıkarlarını kişisel çıkarlarına feda etmeyecek kadar seçkin kimselerin parlamentoda aldıkları kararlar ile oluşur (Özbudun,1968;168).

Buna karşılık liberalizmin İngiliz yorumu ABD’dekine oranla daha gevşektir. Ortak kanaatlere özgürce varmış bireylerin toplu hareket etmesini doğal görür (Özbudun,1968;168).

⁶ Bu tespit daha çok refah devleti öncesi klasik liberal temsil teorisi için geçerliydi. 1929 bunalımı ve refah devletinin doğması ile gelen emek-sermaye uzlaşması, 1980’lerin sonlarına kadar süren sosyalizm tehdidi ve ikinci ve üçüncü kuşak insan hakları anlayışının ortaya çıkması sonucu demokrasi ve temsil anlayışında ileri uygulamaları gündeme getirdi. Fakat neoliberal dönemin başlamasıyla birlikte emek-sermaye uzlaşması bozuldu ve Hayek gibi teorisyenler yeni bir demokrasi tanımına ihtiyaç duyulduğunu dillendirmeye başladılar (Şaylan,2003;268).

Liberal temsil kuramları içinde en önde gelen ve en yaygın biçimde hayata geçmiş olanı milli egemenlik kuramıdır. Bu nedenle konunun ele alınışında bu kuram üzerinde daha ayrıntılı durmak yerinde olacaktır.

2.1.1. Milli Egemenlik Kuramı

Günümüzde modern dünya parlamentolarının önemli bir kısmında yürürlükte olan siyasal temsil uygulamalarının kaynağında parlamenter demokrasi kuramı olarak da bilinen milli egemenlik kuramı bulunmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde milli egemenlik kuramının ana hatları ortaya konulacak, ilerleyen bölümlerde ise siyasal temsil alanında yaşanan gelişmelerin bu kuramın uygulanmasında yarattığı fiili değişimler ele alınacaktır.

Parlamentonun kurumsallaşması, siyasal sistemin dönüşümü ile birlikte gerçekleşmiştir. Parlamento, temsil sisteminde köklü bir değişim ve rejimin monarşik karakterinin parlamenter karaktere dönüşümüyle birlikte siyasal kurumsallaşmasını sağlamıştır.

İlahi hukuka göre devletin meşruiyeti örf, adet ve bizzat devletin fiili varlığına dayanmaktaydı. Buna tepki olarak 17. ve 18. yüzyılda gelişen akım, ‘toplum sözleşmesi’ kuramını savunmaktaydı. Toplum sözleşmesi kuramı burjuvazinin ihtiyaç duyduğu modern temsil anlayışının kuramsal temelini oluşturdu. Genel olarak sözleşmeyi savunan düşünürler, kendi aralarında her konuda hemfikir değildirler. Örneğin iktidarı toplumun seçeceği temsilciler mi, bir şahıs (kral) mı, yoksa Rousseau’da olduğu gibi bizzat yurttaşların kendileri mi kullanacaktır sorusu farklı cevaplanmıştır.

Toplumsal düzeyde burjuvazinin ortaya çıkması ve krala karşı siyasal güç mücadelesi vermeye başlaması ile belirlenen parlamenter rejime geçiş süreci düşünsel düzeyde de bir mücadeleye sahne olmuştur. Parlamenter rejim İngiltere’de kral ile burjuvazi arasındaki mücadelede bir uzlaşma noktası olarak işler görmüştür. Buna karşılık Fransa’da parlamentonun gelişimi bir uzlaşma değil kesin bir çatışmanın çözümü ile mümkün olabilmiştir. 18. yüzyıla kadar burjuvazi esas olarak eski rejimin kadroları içinde kendine yer bulmaya çalışmaktaydı ve para karşılığı asalet unvanları

satın alıyordu. 18. asırdan itibaren ise amacı, eski hiyerarşi içine katılmak değil, onu devirmek ve onun yerini almak biçimine dönüşmüştü. Burjuvazinin devrim ihtiyacını meşrulaştıran ve halk kitlelerini ikna etmesini sağlayan kavram milli egemenlik olmuştur.

Burjuva iktidarının meşruiyet temellerinden bir tanesi de millet kavramıdır. Gerçekten de millet (ulus) kavramı “XVIII. yüzyılda monarşik mutlakıyetçiliğe karşı mücadele çerçevesinde belirmiştir” (Çağlar, 1985; 24). Burjuvazinin iktidar oluş süreci millet, milliyetçilik, temsili-parlamentar demokrasi laiklik ve cumhuriyet gibi bir dizi siyasal-toplumsal kavramı ve bu çerçevede oluşan bir toplum düzenini tarih sahnesine getirmiştir. Dolayısıyla bu kavramlar etrafında oluşan toplum düzeninin kendi içinde tutarlı bir bütün olduğu söylenebilir. Burjuvazinin mutlak monarşi karşısında kendi iktidarını meşrulaştırma görevi gören düşünsel-ideolojik silahı milli egemenlik düşüncesi olmuştur. “Milli Egemenlik, Millet denilen topluluğun bağımsız bir sosyal ve tarihi gerçek olduğu kadar bağımsız hukuki ve siyasi gerçek olduğu fikrine dayanır” (Eroğlu,1985;60). 18. yy.’da ortaya atılan tanımına göre “Millet, birlikte yaşama arzusu gösteren ve (ırk, dil, din gibi) çeşitli faktörlerin birleştirdiği insanların meydana getirdiği sosyolojik ve tarihi bir gerçek olmanın yanında, her şeyden önce hukuk açısından bölünmez, içinde çeşitli çıkar ayrıcalıklarının ve çelişmelerin bulunmadığı, eşit vatandaşlardan meydana gelen bir topluluktur; yani soyut halktır” (Sarica,1969;93). Milli egemenlik kuramı bu millet tanımına dayanmaktadır. “Milli Egemenlik kuramında millet, kendisini oluşturan fertlerden ayrı ve onların üstünde bir kişiliğe, bir iradeye sahiptir. Bunun sonucu olarakta [*sic*] egemenlik bu kolektif kişiye, millet iradesine ait bir haktır” (Eroğlu, 1985; 60). Milli egemenlik kuramının varsaydığı “insanlar, prensip olarak doğuştan eşit haklara sahip, günlük hayatlarından ve içinde yaşadıkları koşullardan arınmış, kamu yararından başka endişeleri olmayan yaratıklardır” (Sarica,1969;94). Kolayca görülebileceği gibi millet kavramından kaynaklanan milli egemenlik kuramı problemlidir. Bu kuram “siyasal egemenliğin kime ait olmadığına açık ve kesin bir cevap oluşturmakla birlikte kime ait olduğu, kim tarafından nasıl kullanılacağı konusunda berraklık getirmemektedir” (Turan,1985;90). Bir başka deyişle milli egemenlik düşüncesi burjuvazinin sınıfsal iktidarının doğasındaki toplumsal eşitsizliği perdeleme görevini görmektedir. Ayrıca kavramın kendisinde, “ulusal

egemenliğe dayalı bir siyasal sistemin nasıl bir siyasal sistem olacağına ilişkin bir içerik yoktur” (Turan,1985;91). Bu durum her türlü totaliter rejimin bile iktidarını ulusal egemenlik gereği olarak meşrulaştırmasına zemin hazırlar.

Millet, soyut bir varlıktır. Dolayısıyla kral gibi iktidarı doğrudan kullanamaz. O halde milli egemenlik kuramının dolaysız sonucu, iktidarın, milleti temsil eden kimselerce kullanılması olmaktadır. İşte parlamenter temsili rejimin düşünsel-ideolojik temeli böylece milli egemenlik kuramı olmaktadır. Parlamento milletin iradesinin tecelli ettiği en yüksek organ olmaktadır. Bu nedenle de meclis dışında herhangi bir güç tarafından bu iradenin denetlenmesi ve yönetilmesi kabul edilmez. Parlamenterler ise milletin iradesini, yine milletin onayıyla kullanma ve millete hesap verme sorumluluğunu üstlenmektedirler.

18. yüzyıl hukuk düşüncesinde halk, aralarında bölünme ve farklılaşma olmayan, bölünmez bir bütün olarak varsayılmıştır. Millet kavramının hukuksal temeli budur. Fakat millet ve halk aynı şeyler değildirler. Fransız Devrimi Sieyes’in temsilcisi olduğu milli egemenlik ile Rousseau’nun temsilcisi olduğu halk egemenliğini gerçekleştirmeye yönelik uygulamalar arasında gidip gelmiştir. Günümüzde dünyanın pek çok ülkesinde uygulanmakta olan modern temsil anlayışı Rousseau’nun değil, Sieyes’in görüşlerine ve kuramına dayanmaktadır.

Modern temsil anlayışını savunan ve milli egemenlik kuramının kurucularından olan Emmanuel Sieyes’ye göre, “millet, kendisini meydana getiren fertlerin bir toplamı değil, bir sentezi”dir (Sarica,1969;104). Bu ilk biçimiyle milli egemenlik kuramında burjuvazinin iktidarı ve kurmaya yöneldiği toplum açısından bozucu unsur olarak görülen her şey (bölgecilik, partiler, sınıflar vs.) anayasa hukukunun dışında tutulmuş ve bunların sosyal gerçekliği gözardı edilmiştir. Sieyes’ye göre, toplumsal işbölümü temsili sistemi zorunlu kılmaktadır. Ayrıca bireyler arasındaki doğal eşitsizlik, herkesin siyasi yönetici olmasını da engellemektedir. Sieyes’ye göre, yurttaşların tümü, şahsının, malının ve özgürlüğünün korunması şeklindeki pasif yurttaş hukukundan yararlanmalıdır. Ne var ki kamu gücünün kurulmasına ve işleyişine katılmak herkes için hak değildir. Bunlar aktif yurttaşların hakkıdır (Sarica,1969;110). Bu görüşlerle amaçlanan şey, burjuva toplumunun hukuki bir temele oturtulmasıdır. Sieyes, bir toplumda pek çok farklı çıkarın bir arada olabileceğini ama bunların çatışmasına izin

verildiği takdirde toplum olarak kalmanın imkânsız olduğunu savunur. O'na göre, bir toplumda ancak bir tane genel çıkar olabilir. Sosyal düzen için farklı çıkar ve iradeler meclis ortamında tartışmalı ve uzlaşmalıdır. Çoğunluk iradesi mutlak irade olarak kabul edilmelidir (Sarica,1969;116). Sieyes, genel çıkarın ne olduğuna kimlerin karar vereceğinin, karar vericilerin nasıl karar verici haline geleceğini belirtmemektedir. Kuramını yaptığı konu burjuvazinin fiili iktidarındır. Bu açıdan temsili demokrasinin burjuva düşünsel kaynağının temelinde insanların kendilerini yönetemedikleri varsayımının yattığı görülmektedir.

18. yüzyılda öne çıkan yurttaş kavramına göre, yurttaş, aklın gerektirdiği eylemleri yapan, evrensel aklın emirlerini yerine getiren bireydir. Bu düşünce doğrudan doğruya Aydınlanma Çağı'na egemen olan insan ve birey tasavvurunu yansıtmaktadır. Yapılan soyut yurttaş tanımlamasının iki sonucu olmuştur. Birincisi herkes aktif olarak politikayla, yönetim sorunlarıyla ilgilenemeyeceği için, yurttaşların aktif ve pasif yurttaşlar olarak ikiye ayrılması ve politikanın ayrıcalıklı kesimlerin işi haline getirilmek istenmesidir. Bu anlayışın altında yatan seçkin mantık, uzun uğraşlar sonucu genel oy hakkının tanınması ile bir ölçüde bertaraf edilebilmiş ama tüm boyutlarıyla ortadan kaldırılamamıştır. Günümüzde artık aktif-pasif yurttaş gibi kavramlar kullanılarak seçkinlerle halk arasında formel bir ayrım meşrulaştırılmıyorsa da fiili sosyal ayrım faktörleri varlıklarını sürdürmektedirler. Yeni yurttaş tanımlamasının ikinci önemli sonucu, “temsilcilerin seçmenlerinden emredici vekâlet almayıp halkın iradesini ‘milli irade’ adı altında kendi görüşlerine göre dile getirmeleri” olmuştur (Sarica,1969;98). Emredici vekâletin uygulamadan doğan güçlükleri ve ulusal bütünlüğün sağlanmasına duyulan ihtiyaç, ikinci sonucu günümüzde de uygulanan bir olgu haline getirmiştir.

Burjuvazinin, sonuçları günümüze uzanan yeni bir temsil anlayışına ihtiyaç duymasının başlıca nedeni, geniş halk kitlelerini kendi iktidarının uygulamalarını sorgulama ve yönlendirme imkânlarından uzak tutabilme ihtiyacıdır. Henüz kitlelerin iradesini manipüle etme imkânlarının çok kısıtlı olduğu koşullarda burjuvazi, kendi temsilcilerini, olabildiğince rahat çalışabilecekleri ve bunu yaparken de toplumun tümü adına konuşabilecekleri bir sistemle korumak zorundaydı.

Modern temsil anlayışında milli irade milletvekilleri tarafından temsil edilir. Gerçekte milletvekillerinin -sonraları siyasi partilerin- özgürce açıkladıkları iradedir ve milli irade kendisine rakip veya ortak başka bir iradenin varlığını kabul etmez. “Milli irade anlayışına dayanan bir Anayasada Parlamantonun görevi, evvelce var olan ‘halkın iradesine’ uymak, ondan talimat almak değil, daha önce yok farzedilen bu iradeyi yaratmaktır. Ancak bu gerçek, Milletin Parlamantoya vekâlet verdiği iddiasıyla örtölmek istenmiştir” (Sarica,1969;99–100).

1789’da milli egemenlik ilkesini ilan eden Etats Generaux, Modern temsil anlayışını uygulamaya koymuş ve ‘millet meclisi’ haline gelmiştir (Sarica,1969;156). Fakat bu olay birdenbire olmamış, Etats Generaux içinde vekillerin yetkileri, sınıf esasına mı yoksa şahıs esasına dayalı olarak mı oy verileceği ve üç sınıfa mensup vekillerin ayrı ayrı mı yoksa bir araya gelerek mi çalışacağı gibi konularda tartışmalar sonunda yeni bir meclisin kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Sarica,1969;157–158). Fransız Devrimi kralı devirip yerine Milleti koymuştur. Devlet ve Kral arasına Millet sokulmuş, kralın kişisel gücü kırılmıştır (Sarica,1969;182). Eskiden krala ait olan tüm yetkiler Millet’e geçmiş, Millet ise gerçekte olmayan bir kavram olduğu için iktidarı fiilen burjuvazi ele geçirmiştir.

“Modern temsil anlayışının özelliği, Millet adına Meclisin karar vermesi ve Mecliste oy verirken temsilcinin seçmenlerinin etkisinde kalmaması, kendi mantığının ve vicdanının sesine uymasındır” (Sarica,1969;175). Yasama gücü Meclis toplandığı zaman ortaya çıkar, daha önce seçmenler yasama gücü henüz doğmamışken yasama ile ilgili talepte bulunamazlar. “Temsilciler, seçmenlerin vekili değildirler” (Sarica,1969;175).

Millet, bireylerden ayrı bir hukuki kişiliktir. Sadece belli bir dönemde ülkede yaşayanları değil, geçmişte yaşamış ve gelecekte yaşayacak olanları da içerir. “Millet yaşamış ve yaşayacak kuşakları içine alan, uzak geçmişten sonsuz geleceğe doğru sürüp giden ve kendisini teşkil eden gerçek kişilerden ve onların iradelerinden ayrı, kendine özgü bir kişiliğe ve iradeye sahip manevi ya da hükmi şahıs olarak tanımlanmaktadır” (Sarica,1969;183). Dolayısıyla milli irade de bireylerin ve toplulukların iradelerinden üstündür. Millet bölünmez bir bütün olduğu için bu bütünlüğün bozulmasına yönelik her hareket (örneğin halk egemenliği, doğrudan demokrasi, sınıfsal temsil) ‘millete

karşı' olarak yorumlanabilmektedir. Nitekim burjuvazi daha sonraki zamanlarda ortaya çıkan işçi sınıfı hareketleri başta olmak üzere kendi iktidarını tehdit eden her türlü muhalefeti 'milli egemenlik' kuramı doğrultusunda 'milli birliği' bozmakla suçlamıştır. Aslında iktidar anlayışı değil, onu sınıf olarak kullananlar değişiyor, kralın yerine Millet geçiyor, Millet, gerçekte burjuvazinin iktidarını bir yandan perdelerken bir yandan da meşrulaştıran bir kavram oluyordu.

Milli egemenlik kuramına göre Milletin bir iradesi olduğu için iktidarı bireyler, sınıflar ya da çeşitli kesimler değil, Millet kullanacaktır. Fakat bu gerçekleşmeyeceği için Millet, iktidarı modern temsil anlayışı doğrultusunda parlamento aracılığıyla kullanacaktır (Sarica,1969;185). Seçimler yoluyla Millet, o sırada yaşayanlar ve oy kullanma hakkı olanlar eliyle temsilcilerine temsili vekâlet verir. "Millet, iradesini doğrudan doğruya açıklayabilecek bir varlığı olmaması ve soyut bir kavram olarak kalması yüzünden, iktidarı kendi eliyle kullanamadığı gibi, bu iktidarı kendi yerine kullanacak olanlara da talimat ve vekâlet veremez" (Sarica,1969;186).

Belli bir anda belli bir ülkede yaşayan toplum halktır. Halk iradesi ile Millet iradesi farklı şeylerdir. Milletin iradesi adına halkın bir eylemi engellenebilir ve bu anti-demokratik sayılamaz. Halk ile Millet aynı olmadıkları için iradelerinin ortaya çıkış biçimi de farklı olmaktadır (Sarica,1969;187). Temsilcinin önemi, Milli egemenlik kuramının geçerli olduğu bir sistemde bizzat bu kuramdan kaynaklanır. Çünkü Milletin iradesi ancak o iradeyi devrettiği organdaki temsilciler/sözcüler aracılığıyla açığa çıkar. Millet adına konuşma yetkisi, -anayasa tarafından başka kurumlara da verilmediği ve temsilcinin yetkisi sınırlandırılmadığı sürece- sadece milletvekillerininindir. Temsilciler, iktidarı Millet adına kullanır. Fakat Millet soyut olduğu ve temsilcilere gerçek bir vekâlet veremeyeceği için temsilciler parlamentoda bağımsız olacaklardır (Sarica,1969;188).

Parlamentonun altın çağı olarak adlandırılan 19. yüzyılda parlamentarizmin en önde gelen kuramcıları J. Bentham, Guizot, Burke ve J. S. Mill olmuştur (Keane,1994;218). Bu düşünürler parlamentonun geleneksel, klasik kuramsal temellerini geliştirmişlerdir. 19. yüzyıl özellikle İngiltere'de temsilin niteliğinin ne olması gerektiğine dair tartışmalar açısından zengin bir kaynak oluşturur. Thomas Paine'in temsilcilerin halkın delegeesi olması gerektiği yolundaki görüşleri Edmund

Burke ile bir polemiğe girmelerine yol açarken, temsilin sınıf çıkarlarını mı yoksa bölgesel çıkarları mı yansıtması gerektiği, temsili meclisin toplumu bir ayna gibi mi yoksa çeşitli çıkarlar açısından mı yansıtması gerektiği, temsilcilerin halkın delegeleri mi yoksa görece bağımsız ve dokunulmaz kimseler mi olması gerektiği, eğer ikincisi olarsa bu dokunulmazlığın sınırlarının ne olacağı gibi konular Burke, Paine, Bentham ve Mill gibi düşünürler başta olmak üzere 19. yüzyılda pek çok düşünürün ele aldığı konular arasında yer almıştır.

Liberal düşünce geleneğinin bir başka ismi olan John Stuart Mill, toplumsal ihtiyaçları en yetkin biçimde karşılayacak hükümet biçiminin, bütün halkın katıldığı bir sistem olmasına karşın, artan nüfusun buna izin vermediğini belirtir. Bu nedenle en ideal hükümet türü temsili hükümettir. Mill, daha çok temsili bir hükümetin verimli bir şekilde işleyebilmesinin koşulları üzerinde durmuş ve halkın benimsemediği, korumaya istekli olmadığı ve temsili hükümetin kendilerine verdiği ödevleri yapmadığı bir yerde bu hükümet türünün yaşayamayacağını belirtmiştir (1986;80–82). Mill’in temsil kuramına yaptığı başlıca katkı azınlıkların nasıl temsil edileceği sorununu ortaya atmasıdır. Bu sorunun çözümü çeşitli seçim sistemlerinin de temel kaygısı olmuş, nisbi temsil sistemi Hare adlı bir İngiliz tarafından bu sorunu çözmek için önerilmiştir.

Milli egemenlik kuramına göre temsilciler, seçildikleri bölgeyi değil, tüm milleti temsil ederler. Fakat tek tek temsilciler milletin temsilcisi değildir. “Milletin bütünlüğünün temsilcisi, yine Temsilciler Meclisinin bütünüdür” (Sarica,1969;196). “Milli egemenlik teorisine göre iktidarın sahibi, toplumu meydana getiren fertler olmayıp Millet olduğuna göre, iktidarın kullanılmasına katılmak fertler için şahıslarına bağlı bir hak değil, onlara kanun tarafından verilen bir ödev olmaktadır. Vatandaşlar oy verme hakkına, doğuştan bir hak olarak, kişiliklerinden ayrılmaz bir hak olarak sahip değillerdir” (Sarica,1969;198).

Temsilci seçmenlerinin hukuki vekili değildir, yani emredici vekâlet geçersizdir. “Millet adına yasama yetkisini kullanan, temsilciler değil, Meclis’tir” (Sarica,1969;202). Milletle Meclis ve seçmenle temsilci arasında vekâlet ilişkisi yoktur. Dolayısıyla talimat verme ve hesap sorma uygulamaları geçersizdir. Temsilci, millet içindeki bir parti, zümre ve sınıfı, yani bir azınlığı temsil edemez. Tüm milleti temsil etmek zorundadır. Dolayısıyla temsilci olmak için seçilmiş olmak da şart değildir.

Milli egemenlik kuramı temsilcilerin, Milletin ne istediğini tam olarak bulabilecek, kamu yararını düşünen kişiler olduğu varsayımından hareket eder (Sarica,1969;208). Bir başka deyişle 18. yüzyıl liberal düşüncesi soyut bir ‘yurttaş’ kavramından hareket eder. Buradan kaynaklanan Milli egemenlik kuramı ise toplumsal gerçeğe değil, hukuki bir varsayıma (fiction) dayanır (Sarica,1969;211). Bu haliyle burjuva toplumunun sosyo-ekonomik düzenlemelerinin arka planındaki temel varsayım olan rasyonel birey kavramının siyasal alana uygulanmasından doğmaktadır. “Halkın doğrudan doğruya yaşamaya katılması ya da çeşitli örgütler kurarak, temsilcilerden gerçekten hesap sorabilmesi ve azınlıkların temsil edilmesi bu anlayışa yabancıdır. Temsilci, hukuk açısından soyut ve fizik ötesi, toplum içinde yaşamakta olanların dışında, gelmiş ve gelecek kuşakları da kapsıyan [*sic*] bir kavramı temsil edince, o toplum içindeki fertlerin temsilciye her hangi bir şekilde müdahale etmeleri, temsili sisteme aykırı düşmektedir” (Sarica,1969;208).

Modern temsil anlayışının siyasal sonuçlarından biri “halkın temsilcilerini yeterince denetleyememesi ve seçim sisteminin adaletsizlikleri yüzünden” (Sarica,1969;209) iktidarın kraldan halka değil, parlamentoya geçmesi olmuştur. Dolayısıyla bilgi düzeyi, maddi imkânları vs. nedeniyle parlamentoya seçilebilme imkânları olan burjuvaların fiili iktidarı gerçekleşmiştir.

19. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan siyasi partiler, parlamentoya toplumdaki farklı çıkar gruplarının sesini taşımışlardır. Fakat modern temsil anlayışının soyut millet ve yurttaş tanımı nedeniyle siyasi partiler uzunca bir süre anayasa hukukunca tanınmamışlardır. 20. yüzyılda genel oy hakkının kazanılması, Modern temsil anlayışının halkın taleplerinin daha çok dile getirilebilmesi açısından dönüşmesinde önemli bir adım olmuştur. Günümüzde parlamentarizm yarı-temsili bir rejim görünümündedir. Halk egemenliğinin çeşitli unsurları Milli egemenlik kuramında gedikler açmıştır. “Burjuvazinin karşısına yavaş yavaş emekçi sınıfın çıkması, kendi siyasi partileri içinde örgütlenmesi ve devlet yönetimine katılmak istemesi, temsil anlayışını dolaylı yollardan etkilemiş, böylece çeşitli grupların, sınıfların çıkarlarının temsiline, başka bir deyişle günlük hayat içindeki somut insanın temsiline geçilmiştir” (Sarica,1969;213).

Günümüzde bir yandan geniş halk kesimleri rejimler demokratikleşme yolunda zorlarken bir yandan da hâkim sınıfların kitleleri kontrol ve manipüle etme araçları da gelişmektedir. Küreselleşme süreci ile birlikte düşünüldüğünde toplumun iradesinin yönetilebilirliği ve rejimlerin anti-demokratik karakterini sürdürebilirliği olguları ciddi bir problem olarak karşımızda durmaktadır.

En doğru siyasal temsilin nasıl olacağı konusu sonuca bağlanmış değildir. Günümüzde esas olarak coğrafi temelde temsil gerçekleşmektedir. Fakat hükümetlerin seçim bölgelerinin sınırlarını değiştirebilmelerinden kaynaklanan veya bir bölgede oturanların gerçek çıkarlarının o bölgede oturmak mı yoksa ekonomik vs. konumları mı olduğu türünden tartışmalar sürmektedir. Temsilciler, çoğunlukla milli egemenlik kuramının ruhundan kaynaklan ve yasalarca kendilerine emredilen şekilde ‘tüm milleti’ temsil etmekle, kendi seçim bölgelerinden gelen somut talepler ve sınıfsal konumlarının gerektirdiği yasal çalışmalar arasında bir ‘ara konum’a yerleşmiş görünmektedirler. Hiçbir temsil kuramı mutlak bir şekilde genel veya yerel çıkar arasında tercih yapılamayacağını göstermiştir. Bu nedenle temsilcilerin genel toplumsal yarar ile yerel çıkarlar arasında uyushabilir bir denge kurmaya çalışmalarından başka bir yolun olmadığı görüşü yaygındır (Rodee vd.,1967;213).

Temsili demokrasinin başta gelen sorunlarından bir tanesi yurttaşların alınan kararların içeriğini denetleyememeleri, sadece temsilcileri seçmekle yetinmeleridir. Temsilcilerin alınmasına katıldıkları kararları, bu kararların sonuçlarından etkilenecek kesimlerle müzakere edip etmeyecekleri ve müzakere ile çıkacak sonuca uyup uymayacakları tümüyle kendi tasarruflarındadır. Temsilciler seçmenlerin aleyhine bir kararın siyasal faturasını ödeyerek bir daha parlamentoya seçilemeyebilirler. Fakat bu, uğradıkları zararın tazmini anlamına gelmez.

Temsili demokrasi, halkın iradesinin temsilcilerin iradesi ile gerçekleştiğini varsayar. Fakat temsilcilerin seçilmesi süreci güçlü bir şekilde güdümlenmiş bir süreçtir. Temsilci adaylarının belirlenmesinden, seçime katılan partilerin eşit koşullarda yarışamamasına ve seçmen iradesinin etki altına alınmasına kadar temsilci seçimi süreci adaletten çok uzak bir süreçtir. Genel iradeyi ortaya koyduğu varsayılan toplum aslında son derece karmaşık ve ortak bir siyasal davranış sergileyemeyecek kadar dağınıktır. Bu nedenle genel irade aşağıdan yukarı oluşmaz, aksine yukarıdan aşağı oluşturulur.

Temsil, genel iradeyi yansıtan değil, onu yaratan bir meşrulaştırma süreci olduğundan demokrasilere özgü bir uygulama değildir. Her siyasal sistemde temsil mekanizması hayata geçirilebilir.

Çağdaş temsil kuramlarından doğan çıkmazları inceleyen Carl Schmitt, parlamenter demokratik sistemlerin gelişmesinden öncesinde hükümdarın hem egemen hem de temsil eden konumda olduğunu, demokrasiyle birlikte egemen (millet) ile temsilcinin birbirlerinden ayrıldığını ve araya vekâlet bağının girdiğini belirtmektedir. Ancak Schmitt'e göre 'ayna' kuramı, temsilci-temsil edilen ilişkilerini 'bir girdaba' çevirmiştir (Vergin,2000;313–314).

Parlamenter rejim uygulamaları, siyasal partilerin ortaya çıkması ve siyasal sistemin birincil unsurları haline gelmesi sonucu Sarıca'nın yarı-temsili sistem dediği durum ortaya çıkmış ve milli egemenlik kuramı belli ölçüde güç kaybetmiştir. Günümüzde seçmenler temsilcilerine değişik yollardan talimat verebilmekte, onları etkileyebilmekte, hatta bazı temsilciler parlamentoya çeşitli toplum kesimlerinin adıyla gelmektedirler.

19. yüzyıla kadar temsilciler esas olarak örgütsel bağlarla sıkıca bağlı olmayan ve parlamentoda kendi özgür iradeleriyle karar alımına katılan bireyler olarak çalıştılar. Seçmenlerin doğrudan baskıları ve talepleri karşısında esas olarak özerk durumdaydılar. Parlamenter, seçmenlerin doğrudan kontrolü olmadığı halde, onlar adına karar verebilecek kadar güven duyulan kimse rolündeydi. Parlamenterin özerkliği liberal temsil kuramı tarafından meşrulaştırıldı. Siyasal partilerin ortaya çıkması ve parlamento da dâhil olmak üzere siyasal yaşamın merkezine yerleşmesiyle birlikte parlamenterliğin tarihindeki birinci aşama tarihe karışmıştır.

2.2. Kolektivist Temsil Kuramları

Kolektivist kuram, sosyalist, muhafazakâr ve Katolik kolektivizmi olarak üçe ayrılmaktadır.

Muhafazakârlar, sosyal düzenin hiyerarşiyi ve güçlü liderliği gerektirdiğini, yönetici sınıfa ihtiyaç olduğunu, bilgi ve uzmanlık gerektiren yönetim işinin, seçkinlerce geniş yetkiler içinde kullanılması gerektiğini savunurlar

(Özbudun,1968;178). Muhafazakâr düşüncede toplumun bir organizma biçiminde görülmesi temsilde kolektivizmi besler.

Katolik kurama göre devlet, toplumun doğal uzantısıdır. Amacı herkesin iyiliğidir. Bu nedenle Katolik temsil kuramı korporatizmi savunur (Özbudun,1968;180).

Ball (1988;117), kolektivist temsil kuramlarının esas olarak 19. yüzyıl Avrupa sosyalistleri tarafından geliştirildiğini belirtmektedir. Bu kuramların odak noktası, bireyciliğin reddi, temsili meclislerde bireylerin değil, çoğunluğu oluşturan sınıfların çıkarlarının temsil edilmesi gerektiği görüşüdür. Parlamenter liberalizme en köktenci reddiye ise Lenin'den gelmiştir. Sovyetler Birliği'nde uygulanan temsil pratiğinin, halk egemenliğinin kabul edilmesi ve ekonomik sömürünün olmayışından hareketle kendisinin daha yüksek bir demokrasi formu olduğunu iddia edilmiştir. Sovyet kuramları kendi temsilcilerinin, seçmenlerinin sosyal arka-planlarını liberal meclislere oranla daha yüksek bir sadakatle yansıttıklarını savunmuşlardır (Ball,1988;118). Kolektivist temsil pratiğine liberallerin yönelttiği eleştirilerin başında ise Sovyetlerin demokrasiyi çoğunluk yönetimi ile özdeş kabul ettikleri ve tek parti yönetiminin kısıtladığı siyasi koşullarda azınlık haklarının olamayacağını farketmedikleri şeklindedir.

2.2.1. Toplumcu Temsil Kuramı

Toplumcu temsil anlayışının en önemli odağını Marksizm oluşturmaktadır. Marksizme göre hiçbir demokrasi sınıflar üstü ve tarih dışı değildir. Marksizm tarihte saf bir demokrasinin olmadığını ve bu kavramın tarihi tipleri (köleci, feodal, burjuva, sosyalist) olduğunu ortaya koymuştur (Mishin,1976;13). Buna göre demokrasi egemen bir sınıfın, sınıfsal karşıtlarını baskı altında tutmasının aracıdır. Sınıflı toplumlarda karşımıza çıkan çeşitli devlet tipleri, hükümet biçimleri ve yöntemlerini birbirinden ayıran ölçüt, yönetici sınıfın devlet iktidarının kullanılmasına değişen derecelerde katılmasıdır (Mishin,1976;14).

Çağdaş demokrasiler, Marksizmin analiz penceresinden bakıldığında, burjuvazinin 'demokrasisi' olmaktadır ve proleterya bu demokrasilerin sadece bir nesnesidir. Yasama ve yürütmenin ayrılması temsili meclislerin icraatlarının doğrudan

sorgulanmasını zorlaştırdığı gibi, seçmenlerin yasama ve yürütmeyi her an denetlemesi de imkânsızlaştırılmıştır. Bu rejimde biçimsel özgürlükler kitlelere mutlak özgürlüklermiş gibi gösterilmektedir (Mishin,1976;17). Mishin'e göre (1976;14), burjuva demokrasilerinde “devlet gücü burjuva sınıfının bir çoğunluğu tarafından kullanılır.”

Tüm eleştirilerine karşın Marksizm burjuva demokrasisi tümüyle olumsuz bir bakış açısıyla değerlendirmemektedir. Diyalektik bir yaklaşımla, orta çağın siyasal baskı ortamına kıyasla burjuva demokrasisinin tarihsel olarak ilerici bir yönü olduğu tespit edilir. Ancak burjuva demokrasisinin sınıfsal sınırları kapitalist sömürünün sürekliliğinin sağlanması temelinde çizilmiştir. Kapitalizmin tehdit edildiği koşullarda burjuvazi demokrasiyi rafa kaldırmaktan çekinmeyecektir. Dolayısıyla kapitalizmden sınıfsal olarak zarar gören kesimler için burjuva demokrasisi gerçek anlamda bir demokrasi değildir.

Marksistlerin burjuva demokrasisine yönelttikleri eleştiriler, alternatif bir proleterya demokrasisi modeli önermeleri ve dahası 20. yüzyılda bu önerilerini hayata geçirme fırsatı bulmaları ile farklı bir boyuta ulaşmıştır. Marksizmde demokrasi sadece biçimsel siyasi haklar olarak değil, aynı zamanda “toplumların ekonomik yapılarındaki somut değişiklikler yoluyla adım adım gerçekleştirilebilecek sürekli bir oluş olarak” (Soysal,1993;13) kavranmaktadır. Marksizme göre, insanlar arasında ekonomik açıdan sömürü ilişkileri varolduğu müddetçe, sosyal açıdan da eşitsizlik ilişkilerinin ortaya çıkmasının maddi koşulları yeniden üretilebilir. Bu ise demokrasi rejimi altında dahi patronunun, ağasının, şeyhinin vs. iradesine teslim olmuş insan tipinin kendini üretmesine yol açar. İnsanlar arasındaki toplumsal eşitliğin sağlanabilmesi için eşitsizliğin ekonomik kaynakları ortadan kaldırılmalıdır.

Demokrasinin toplumsal zeminini oluşturma çabaları sadece üretim araçlarının mülkiyetini toplumsallaştırmaya indirgenemez. Demokrasi, aynı zamanda bir yaşam tarzı olarak, bir kültür olarak insanların bilincine yerleşmelidir. Bunu sağlamanın yollarının başında siyasal katılma gelmektedir. Katılma, sosyalist demokrasiinin özüdür. Bu açıdan apathie (ilgisizlik) sosyalist sistemlerde bir tehlike olarak görülmüştür. “Sosyalist kuram açısından katılma, yönetenlerle yönetilenler arasında bir özdeşliğin gerçekleşmesi sürecini oluşturmaktadır” (Sabuncu,1985;17). Siyasal katılmanın kitlesel

bir hal alması yoluyla devletle toplum ve yönetenle yönetilen arasındaki karşıtlık aşılabilir. Sosyalist demokrasinin gerçekleşmesi için kitleler, toplumun her alanında ve her düzeyde “yönetimin aktif öznesi” haline getirilmeye çalışılır (Sabuncu,1985;17). Sosyalizmin yönetimle ilgili amaçlarından biri yöneten-yönetilen arasındaki çelişmeyi ortadan kaldırmak olduğundan, yönetilenlerin her düzeyde politikleşmesi ve kararların alınmasına katılması için her araç değerlendirilmelidir.

Bu noktada çağdaş demokrasilerde merkezi bir yer işgal eden parlamento kurumuna Marksizmin yaklaşımı önem kazanmaktadır. Marks’a göre parlamentarizm, halkın kendisini egemen sınıfın hangi üyesinin ezeceğine birkaç yılda bir karar vermesinden ibarettir. Oysa Paris Komünü deneyinde görüldüğü üzere sosyalist bir temsilde yasama ve yürütme birleşmeliydi. Seçmen-temsilci arasında sınıfsal özdeşliğin yanı sıra kitlelerin temsili organ üzerindeki denetimi de kurumsallaştırılmalıydı.

Lenin’e göre (1991;51), burjuva parlamentarizmi çağı tarihsel olarak sona ermiş ve artık proletarya diktatörlüğü çağı başlamıştır. Fakat parlamentarizm sosyalistler açısından ömrünü doldurmakla birlikte halk kitlelerinin gözünde henüz zamanını doldurmamıştır. Bu nedenle Lenin’e göre Rusya’da 1905 Ağustos’unda Çar’ın parlamentoyu toplantıya çağırdığı sırada olduğu gibi, halk hareketinin -özünde gerici olan- parlamentarist çözümleri aşmasının koşullarının olduğu her durumda parlamento boykot edilmelidir. Fakat halk hareketinin zayıf olduğu koşullarda parlamento bir mevzi olarak ve bizzat parlamentarizmin emekçiler açısından bir çözüm olmadığını teşhir etmenin de bir yolu olarak değerlendirilmelidir.⁷ 1917 Devrimi, parlamentonun yerine sovyet adı verilen meclisleri geçirerek bir alternatif geliştirmiştir. Bilindiği gibi sovyet terimi, belli bir bölgede, “işyerlerinden ve kışlalardan seçilen işçi, asker ve köylülerin bir konseyi” anlamına gelir (Hodgson,1988;68).

Marksizmde parlamento, burjuvazinin bir taraftan kendi sınıf-içi çelişkilerini çözmesine bir taraftan da emekçilere karşı sınıf hegemonyasını sürdürmekte kullandığı kurum olarak değerlendirilmektedir. Parlamento sayesinde burjuvazi homojen bir sınıf olmamasına ve pek çok ara kesimden oluşmasına (sanayi, ticaret, rantıye, küçük

⁷ Hodgson’a göre (1988;25), Lenin’in burjuva ve proletarya demokrasisi şeklindeki kesin ayrımı da tartışmalıdır. Çünkü ‘burjuva demokrasisi’ nin sınırlamaları parlamento ile zorunlu olarak bağlantılı değildir. İçerik de hesaba katılmalıdır. Lenin sosyalist bir toplumda “parlamentonun neden ortadan kaldırılması gerektiği konusunda hiçbir genel gerekçe vermemektedir”

burjuvazisi vb.) rağmen bir yönetici sınıf bütünlüğü kazanmıştır. “Kapitalist devletin ve kapitalist yasamanın amacı, egemen sınıfın en genel ve temel çıkarlarını savunmaktır. Bu, çıkarları kapitalist sınıfın çoğunluğunun çıkarlarına ters düştüğü zaman, egemen sınıfın tek tek temsilcilerinin taleplerinin çok zaman reddedileceği anlamına gelir. Örneğin, bir bütün olarak egemen sınıf çevre korunmasına ilgi gösterir ve doğanın korunması konusunda yasa çıkarabilir; ne var ki, ivedi çıkarları bu yasa ile tehdit edilen ve ellerinden gelen her yola başvurarak buna karşı çıkacak bazı kapitalistler vardır. Görülmektedir ki, egemen sınıf içerisindeki çeşitli gruplar arasında yalnızca ekonomik alanda değil, siyasal alanda da şiddetli bir mücadele olabilir” (Mishin,1976;19). Ayrıca kapitalist bir toplumda parlamento iktidarın tümüyle kendisinde toplandığı bir kurum değil, temsil ilişkisinin yansıdığı kurumdur ve burjuvazi egemen sınıf pozisyonunu sürdürebilmek için başka kurumlara da başvurur.⁸ Gerçi parlamento, 20. yüzyılın ilk on beş yılında son derece parlak bir dönem yaşamış ve bu durum Kautsky gibi bazı II. Enternasyonal önderlerini etkilemiştir. Fakat I. Dünya Savaşı’nı izleyen yıllarda parlamentonun hızla itibarını ve kitlelerin güvenini kaybetmesi Almanya ve İtalya gibi ülkelerde faşizmin iktidara gelişinin önemli nedenlerinden birisi olmuştur (Ulusoy,1997;7).

Parlamentarizmin bunalımının nedenlerine ilişkin Lenin (1995;60–62)’in yaklaşımı, parlamenter demokrasi ile yönetilen ülkelerin tümünde gerçekte ‘devlet işleri’nin kulislerde, devlet dairelerinde, özel kalem odalarında ve genelkurmay karargâhlarında kotarıldığını, parlamentolarda ise sadece ‘laklak’ yapıldığını belirtmektedir. Böylece sıradan insanlar aldatılmaktadır. Buna karşılık sosyalist bir sistemde temsili organlar ve seçim mekanizmaları ortadan kaldırılmayacak, ama “özel bir sistem olarak, yasama ve yürütme faaliyetinin ayrılması olarak, milletvekilleri için ayrıcalıklı bir konum olarak parlamentarizm” uygulanmayacaktır (Lenin,1995;62).

Mishin, burjuva demokrasilerinin karakter yönünden evrensel olan içsel siyasal bunalımının başlıca beş nedeni olduğunu bildirmektedir. Birincisi “devlet aygıtının tekellerle kaynaşması”dır. İkincisi, “devlet aygıtının bürokratikleşmesi ve askerileşmesi”dir. Öte yandan “devlet aygıtının tekellerle kaynaşması, topyekün

⁸ Bu konuda ayrıntılı bir tartışma için bkz: Louis Althusser, İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, İletişim Yay., İst., 2000

bürokratikleşmeyle bir araya gelince, seçimleri, temsili kurumların ve burjuva demokrasisinin başka organlarının çalışması gibi demokratik süreçleri etkisiz kılmıştır”. Burjuva demokrasisinin iç siyasal bunalımının üçüncü nedeni “ulusal ve yerel temsili kurumlarının rolünün bozulması”dır. Sanayi kapitalizmi döneminde parlamento ve belediyeler bir ölçüde bağımsızdılar. “Başlangıçta yasa-yapıcı organlar olarak kurulmuş olan parlamentolar, yasaları-onaylayan örgütler haline gelmiştir. Başka bir deyişle, parlamentolarca kabul edilen yasalar bunların duvarları içersinde vücuda getirilmemiştir. Çünkü yasa-yapma insiyatifi [*sic.*] tamamen hükümetlerin ve bunlara tabi olan yürütme organlarının elinde toplanmıştır”. Fakat her şeye rağmen parlamento ve belediyelerin temsili karakterlerinin tümünden yok olduğu söylenemez. “Burjuva demokrasisi var olduğu sürece parlamentolar ve belediyeler, kapitalist devletin emekçi halka en yakın organları olmaya devam edeceklerdir, çünkü bunlar seçimle gelmiştir”. Bunalımın dördüncü nedeni, “devletin yürütme organlarının yetkilerinin genişlemesi”, beşinci nedeni ise “bireyin hükümetin tam denetimine tabi olması”dır (Mishin,1976;40–48).

Yukarıda özetlenen tüm eleştirilere karşın, 20. yüzyıl sosyalizm deneylerinde liberal temsil anlayışına seçenек olarak nasıl bir temsil sistemi uygulandığına değinilmelidir. Sabuncu’nun bildirdiğine göre (1985;20), sosyalist ülkelerde seçim süreçleri birer kongre süreci gibi ele alınmıştır. Geçmiş seçim dönemi değerlendirilir, temel siyasal, ekonomik ve kültürel sorunlar tartışılırdı. Bu süreçte yönetim ve toplumun genel bir eleştiri ve özeleştiri yapması amaçlanırdı. Kapitalist ülkelerdeki seçim süreçlerinden söz konusu farkı nedeniyle sosyalist ülkelerde seçim dönemleri önemli bir siyasal toplumsallaşma aracı olarak işlev görmekteydi.

Sosyalist ülkelerde emredici vekâlet türü temsil anlayışı uygulanmıştır. Marks ve Engels Paris Komünü deneyinden halk temsilcilerinin her an görevden alınabilmesi gerektiği sonucunu çıkarmışlardı. Temsilciler, seçmenlerin yönergeleri ile bağlı olmalı idiler (Sabuncu,1985;23). Bilindiği gibi emredici vekâlet, halk egemenliği kuramından kaynaklanmaktadır ve amacı, seçmenle temsilci arasında irade özdeşliği sağlamaktır. Ancak emredici vekâletin ideal biçimde uygulanabilmesi zayıf bir merkezi devlet otoritesini ve devletin toplumsal alanı düzenleme iddiasının yüksek olmadığı koşulları gerektirir. Emredici vekâlet, sosyalist ülkelerde merkezi planlamanın gereklerinden

dolayı ulusal düzeyde halk meclisleri ile üst kurullara bağı olmaları nedeniyle de yerel meclisler ile çelişmiştir (Sabuncu,1985;26–27). Bu nedenle sosyalist ülkelerde temsili niteliği konusunda tartışmalar yapılmıştır.⁹ Sonuç olarak esas olanın temsilcilerin seçmenlerine hesap verebilmesinin mekanizmalarını açık tutmak olduğuna karar verilmiştir. Bu anlayışın bir sonucunda sosyalist ülkelerde yönetilenlerin, yönetim üzerindeki etkisini arttırmanın bir yolu olarak toplumsal örgütlere özel bir önem verilmiştir. Bu örgütler sendikalar, kooperatifler, gençlik ve kadın örgütleri ile spor örgütleridir. Kitle örgütlerinin işlevi, kitleleri toplumsal sorunların ve görevler karşısında daha aktif hale getirmektir. Kitle örgütlerinin etkinleşmesi ve politikleşmesi ile zamanla bazı devlet görevlerinin kitle örgütlerine devredilmesi öngörülmüştür. Böylece devletin adım adım ortadan kalkmasının da zemini oluşmaya başlayacaktır. SSCB’de seçmenleri ile düzenli olarak bir araya gelmek zorunda olan vekiller, bir seçmen toplantısında oy çokluğuyla kabul edilen bir öneri olduğu takdirde yönerge niteliği kazanan bu talebe uygun davranmak zorunda idiler. Eğer bir seçim çevresindeki seçmenlerin yarısı onaylarsa bir Sovyet temsilcisi geri çağrılabilmekteydi (Sabuncu,1985;30). Sosyalist ülkelerde bir yandan referandum ve seçimler, diğer yandan da danışma toplantıları yoluyla demokrasinin olabildiğince doğrudan formları hayata geçirilmeye çalışılmıştı. Kısacası sosyalist ülkelerde doğrudan ve temsili demokrasinin avantajlı yönlerinin birleştirildiği bir karma temsil sistemi uygulandığı anlaşılmaktadır.

Alman Demokratik Cumhuriyetinde hem halk meclisi hem de yerel meclisler için adaylar partiler ve kitle örgütleri tarafından gösterilebiliyordu (Sabuncu,1985;20). Demokratik Alman Cumhuriyeti’nde 1949 tarihli ilk anayasada genel temsil öngörülmüştü (Sabuncu,1985;25). Bu ülkede seçmen yönergeleri “daha çok planlama süreci için yararlı bir feed-back mekanizması olarak” değerlendirilmiştir (Sabuncu,1985;26). Anayasa gereği temsilciler seçmenleri ile yılda en az iki kez konuşma saatleri düzenlemek zorundaydılar. Toplantılar temsilcinin seçim çevresinde, işyerinde ya da oturduğu semtte yapılmaktaydı (Sabuncu,1985;28). Halk meclisi

⁹ Sabuncu (1985;29)’nın belirttiğine göre Lenin Paris Komünü deneyinden kaynaklanan emredici vekâletten kaçınmak ya da onu kısıtlamanın ihanetle bir olduğunu savunmuştur. Ama bunun sonucu değiştirmedigi anlaşıyor.

üyelerinin üçte birinin istemi halinde “meclisçe kabul edilmiş bir yasa iki ay bekletiliyor, bu süre içinde oy hakkına sahip olanların yirmide birinin istemesi halinde halkoyuna başvurulabiliyordu” (Sabuncu,1985;34). Yine dilekçe hakkı da “vatandaşların devletin işleyişine doğrudan müdahalesine olanak veren hukuksal bir kurum olarak” ele alınmış ve işletilmiştir (Sabuncu,1985;71). Dilekçe hakkı yurttaşların devleti denetlemesi ve bürokrasi ile mücadelede bir yol olarak düşünülmüş ve önemsenmiştir. Temsili kurumları denetlemeye yarayan seçmen yönergelerinden farklı olarak dilekçe hakkı yönetim üzerinde yurttaşların doğrudan denetiminin bir yolu olarak düşünülmüştür.

Sonuç olarak, kolektivist temsil kuramları içinde öne çıkan ve pratiğe uygulanma imkânı bulan kuram Marksist kuramın temsil anlayışıdır. Marksizmin genel amaçlarına uygun olarak bu yaklaşım, uzun vadede yöneten-yönetilen ayrımının ortadan kaldırılmasıyla koşutluk içinde siyasal temsilci olgusunun da ortadan kaldırılmasını amaçlamaktadır.

Temsilde bireysel değil, toplumsal bileşenleri öne çıkartan bir diğer uygulama korporatizm anlayışı olmuştur. Sosyalist ülkelerdekinden farklı olarak görece daha sınırlı uygulama imkânı bulmuş olmasına karşın korporatizm, diğer temsil kuram ve uygulamalarını etkilemiştir.

2.2.2. Korporatist Temsil Kuramı

Modernleşme sürecinde geri kalan Almanya’da devletin birliğini sağlamak ihtiyacı Alman felsefesinde de yansımaları bulmuştur. Devleti, milletin kendisini en üst düzeyde gerçekleştirmesi olarak yorumlayan klasik Alman felsefesinde devlet-millet birliği öngörülmüştür. Bu anlayış, toplumda farklı çıkarların olduğunu ve bunların çatışmasının olağan olduğunu kabul etmez. Toplumsal bir uyuma vurgu yapar. Toplumsal uyum ve dayanışma anlayışı toplumu bir organizmanın yapısına benzetir. Meslekler temelinde ele alınan toplumsal farklılaşma, aynı zamanda tüm toplumun birbirine muhtaç meslek topluluklarından oluştuğunu varsayar. Bu anlayışta toplumsal örgütlenme meslek esasına dayalı olarak gerçekleşecektir. Dolayısıyla siyasal temsil de meslek temsilcilerinin oluşturduğu bir meclis ya da meclisler eliyle sağlanacaktır.

Korporatizmin solidarist (dayanışmacı-ılımlı) ve faşist olmak üzere iki alt biçimi bulunmaktadır.¹⁰

Hegel'e göre, seçilmiş temsilciler, halkın gerçek çıkarlarını anlayamazlar. Demokrasilerde bile sistemin en üst mevkileri her zaman birkaç kişi tarafından tutulmuştur. Bunlar ulusu oluşturan bireylerin ortalama niteliğini temsil ettikleri için değil, aksine halktan ayrışmalarını sağlayan niteliklere sahip oldukları için o mevkilere gelebilmişlerdir (Tunçay,1996;3). Kökleri Fichte'de bulunan bu korporatif temsil düşüncesinde temsil kurumu, "halkın nabzını ölçmeğe yarayan bir siyasi barometre vazifesi görmektedir. Halkın yüksek menfaatlerini bilen 'lider' veya 'führer' prensip kararlarını alır" (Payaslıoğlu,1956;10).

2.3. Radikal Temsil Kuramı

Milli egemenlik teorisinin ilk eleştirmenlerinden bir ve belki de en çok bilineni Rousseau'dur. Toplum Sözleşmesi adlı tanınan yapıtında Rousseau'nun amacı, "toplum düzeninde güvenilir ve haklı bir yönetim kuralı bulunup bulunamayacağını araştırmaktır" (1993;13). Toplum düzeni Rousseau'da bütün diğer hakların temeli olan kutsal bir haktır. Hiçbir insanın diğer insanlar üzerinde doğal olarak görülebilecek bir otoritesi olmadığını savunan Rousseau'ya göre (1993;18), yegâne haklı otorite temeli sözleşmelerdir. Toplumun kuruluşu da sözleşmeyle ve gönüllü birliktelik şeklinde olmuştur. Toplumun kuruluşu genel iradenin de kurulması anlamına gelir. Genel iradeye her bir toplum üyesi eşit ortaktır. Bu birleşmiş politik bütüne egemen varlık, ortaklarına ise toplu olarak halk, tek tek bakıldığında yurttaş adı verilir. Rousseau'ya göre (1993;36), egemenlik bölünemez ve devredilemez çünkü egemenlik ya geneldir ya da değildir. Bu nedenle yasama ve yürütme egemenliğin bölünmesi olamaz. Yasa yapmak egemen varlığın işidir. Yürütme ise yasaların uygulanması ve pratik işler işindir. Bu pratik işler temsilciler ve memurlar eliyle yaptırılabilir. Yasanın kendisi ile uygulanmasını karıştırmamak gerekir.

¹⁰ Genel olarak korporatizm ve Türk siyasal düşüncesinde bu kuramın etkilerine dair bir tartışma için bkz. Taha Parla, Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm, İletişim Yay., İst., 2001

Rousseau'nun düşüncesinde "halk, iktidarı doğrudan doğruya kullanacak ya da memur durumunda olan vekillerini emredici vekâletle bağlayacak ve istediği zaman azledebilecektir" (Sarica,1969;131). Rousseau, millet egemenliğine karşı halk egemenliğini savunur. Rousseau'ya göre, toplum sözleşmeyle kurulduktan sonra yurttaşların özgür kalabilmelerinin yolu, iktidarın kullanımına doğrudan katılmalarıdır (Sarica,1969;133). Rousseau'da her birey egemenliğin bir şayi (ortaklar arasında pay edilmemiş) hissesine sahiptir. Ama azınlık çoğunluğa tabi olmalıdır. Bu iki görüş Rousseau'da birbiriyle çelişik olarak bulunmaktadır. Rousseau'ya göre, Parlamentonun yaptığı kanunlar halkın onayına sunulmalıdır. Milletvekilleri kanunları hazırlamakla yükümlü memurlardan ibaret olmalıdır. İnsan iradesinin temsil edilmesi mümkün değildir. Bu nedenle Modern temsil anlayışının kaynağı olan genel iradenin temsili de özünde olanaksızdır. Temsili bir sistemde özgürlükten söz edilemez (Sarica,1969;142). Temsilcilerin yasa yaparken açıkladıkları irade yalnızca kendi iradeleridir.

Genel irade her bir yurttaşın iradesi özgür olduğu ve genel irade yurttaşların toplamının iradesi olduğu için bölünemez. O halde tüm yurttaşların yapımına katılmadığı bir yasa, yasa değildir. "Yasalara boyun eğen halk, onları koyan halkın kendisi olmalıdır" (Rousseau,1993;49-50). Bu görüşleriyle Rousseau, gerçek demokrasinin ancak doğrudan demokrasi olabileceğini savunmaktadır. Dolayısıyla demokrasi ancak küçük devletlerde uygulanabilir. Oysa pratikte bu da herkesin her an politik kararların alınmasına katılması mümkün olamayacağı için bir ütopyadır.

Rousseau'da yasa egemen varlığın gerçek işlemidir ve ancak halk bir araya geldiği zaman yapılabilir. Egemen gücün bölünmesi onu yok etmekle aynı anlam gelir. Dolayısıyla temsilci egemen güç ile hükümet arasına girmiş bir aracı olarak gerçekte temsilin imkânsızlığını gösterir. Rousseau'ya göre (1993;108 vd.), yurttaşlar tembellikleri ve kamu görevleri karşısındaki sorumsuzlukları, yurt sevgisinin gevşemesi, özel çıkarlar vs. gibi nedenlerle yönetim işlerini temsilcilere bırakma eğilimine girmişlerdir. Oysa egemenlik başkasına devredilemeyeceği gibi temsil de edilemez. Genel istem temsil edilebilen bir şey değildir. Yani "milletvekilleri milletin temsilcileri değildirler ve olamazlar" (Rousseau,1993;109). Yasama yetkisinde halkın temsil edilebilmesi mümkün değildir. Ama yürütme gücünde halk temsil edilebilir ve

edilmelidir. “Ne olursa olsun, bir ulus kendine temsilciler seçer seçmez, özgürlüğünü de, varlığını da yitirmiş olur” (Rousseau,1993;111).

Rousseau’da genel irade, özel iradelerin toplamına eşit değildir. Genel irade, genelin çıkarlarını ifade etmelidir. Demokratik kurumlar, yalnızca çoğunluğun iradesinin (özel iradelerin toplamının) yansıtılmasıyla sınırlı olduğu için her zaman genel iradenin ortaya çıkmasının en iyi yolu değildirler. Genel iradeye sadece, bir bütün olarak toplumun ortak çıkarını bulmayı amaçlayan, bir müzakere ve görüşme süreci yoluyla varılabilir. Birey tartışma ve müzakere sürecinde ikna olmalı ve dönüşmelidir. Bu dönüşme olumludur ve bireysel özgürlükle bağdaşır. West’e göre (1998;50), birçok çağdaş Rousseau’nun siyaset felsefesini, Fransız Devrimi ve hatta terörün radikal, fakat otoriter jakobenizminin meşrulaştırılması, haklı kılınması olarak görmüştür.

“Parlamentar rejimin tarihi anlamı, devlette egemenliğin yeri konusunda farklı anlayışların -monarşik egemenlik ve ulusal egemenlik anlayışlarının- belirlediği iki dönem arasında bir geçiş rejimi olmasındadır. Parlamentar rejim prensibinde, bu iki karşıt ideolojinin böldüğü bir toplumun yönetimini mümkün kılan bir iktidar örgütlenmesi tekniğidir” (Çağlar,1985;28). O halde toplumda ciddi bir siyasal güç oluşturmadığı sürece farklı sınıfların temsilcilerine parlamento kapalı olacağı gibi, onu demokratik bir görünüme sokacak olan da bu toplumsal cepheleşmedir. Bir parlamentoda demokratik işleyiş yoksa yönetilen bir parlamentoysa, o toplumda ya sınıflar arasında güçlü bir uzlaşma vardır ya da bir sınıf çok güçlü, diğer sınıflar ise güçsüz (bilinçsiz) demektir. Parlamantonun yapısı, toplumdaki güç odakları (sınıflar) arasındaki ilişkinin niteliğine bağlı bir (bağımlı) değişkendir.

Fransız Devrimi sırasında Modern temsil anlayışına karşı çıkan ve millete ait olan hakkı temsilcilerin değil doğrudan milletin kullanması gerektiğini savunanların başında Rousseau’nun görüşlerinden etkilenen Robespierre gelir. Yeni sistemde millet, temsilcileriyle seçimler dışında bağ kuramıyordu. Robespierre buna itiraz ediyor ve milletvekillerinin halkla daha sıkı bağlar kurmaları gerektiğini, aksi halde faziletli kalamayacaklarını savunuyordu (Sarica,1969;177).

Rousseau’nun ‘millet değil halk egemenliği’ görüşü günümüzde uygulanmamakla birlikte temsilcilerin azledilebilmesi, referandum vs. gibi iktidara halkın doğrudan müdahil olmasını sağlayacak kurumları benimsemiş sistemlerde

etkilerini göstermektedir. Rousseau'nun mutlak demokrasi fikriyle Marks'ın görüşleri arasında yakınlıklar olduğu savunulmaktadır (Sarıca,1969;148).

Rousseau'nun radikal temsil kuramına göre, ideal hükümet şekli doğrudan demokrasidir. Bu kuramın Amerika'daki öncüsü Jefferson olmuştur. Doğrudan demokrasi mümkün olmadığı için vatandaşların yönetime mümkün olabildiğince katılmaları gerekir. Baskı grupları ve dernekler yoluyla vatandaşlar parlamentoyu etkilemelidir. (Özbudun,1968;170). ABD'deki lobiciliğin kökleri radikal temsil kuramının Jeffersoncu yorumuna dayanmaktadır.

2.4. Siyasal Partilerin Doğuşu ve Temsilin Niteliğindeki Değişme

Siyasi partiler günümüz siyasal yaşamında taşıdıkları ağırlıklarına karşılık tarihsel olarak oldukça yeni sayılabilecek örgütlerdir. Parlamenterlerin kendilerini siyasi partiler içinde ifade etmeleri 18. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşmiştir (Habermas,1999;146). Hatta 1850'ye gelindiğinde bile Amerika dışında dünyanın hiçbir ülkesinde bugünkü anlamda siyasi parti yoktu (Duverger,1993;15). İlk siyasi partiler günümüzde taşıdığı anlamdan oldukça uzak olan, üyelik sistemleri olmayan son derece gevşek birlikteliklerden ibaretti. Bugünkü anlamıyla siyasi partilerin ortaya çıkması, 19. yüzyılın sonlarında Avrupa'da yaşanan üç temel dönüşüm ile yakından ilişkilidir. İlk olarak, siyasal katılımın ve iktidarın denetlenmesinin niteliğinde bir dönüşüm yaşanmıştır. Siyasal partiler genel seçimlerin ortaya çıkmasına bağlı olarak biçimlenmişlerdir. Genel seçim, adayların tanıtımı ve seçmenlerin ikna edilmesi gibi kolektif, örgütlü ve eşgüdümlü bir siyasi çalışmayı gerekli kılmıştır. Bu ihtiyaç siyasi partilere giden yolu açmıştır. İkinci olarak, parlamenter demokrasinin gelişmesi, parlamentoların toplumsal işlevlerini çok daha önemli hale getirmiştir. Bu durum parlamento içinde de örgütlü bir çalışmayı ve parlamentoya gerektiğinde dışarıdan baskı yapmayı gerekli kılmıştır. Parlamento özgürleştikçe partilerin de ortaya çıkmasının koşulları doğmuştur. Üçüncü olarak, feodal toplumun grup, bölge ve korporasyon tarzı örgütlenmesinden bireylerin esas olduğu kapitalist topluma geçilmesi siyasal yansımalarını da bulmuştur. Siyasal öznenin doğası ile beraber, devlet yapıları ve

siyasal katılım koşulları da değişmiştir. Modern siyasal parti olgusunu ortaya çıkaran bu dönüşümlerdir (Raynaud ve Rials,2003;664–665).

Burjuvazi 19. yüzyılda yasama meclislerine egemen olduktan sonra aynı eğilimlere sahip milletvekillerinin gruplaştıkları görüldü. Ardından yalnızca seçim zamanlarında etkinlik gösteren ve eşrafın yönettiği bölgesel seçim komiteleri kuruldu. Bu komitelerin başlangıçtaki amacı parlamento seçimlerinde etkin olmak ve belirli adayların seçilmesini sağlamaktı. Fakat zamanla ortaya çıkış amaçları genişlemiş ve günümüz siyasi partilerine doğru evrilmişlerdir. Burjuvazinin iktidar mücadelesi başlangıçta aristokrasiye karşı olmuştur. Gerek aristokrasinin gerekse burjuvazinin, mücadelelerinin ilk dönemlerinde geniş halk kitlelerini kazanmak diye bir sorunları olmamıştı. Fakat feodalizmin çözülmeye başlaması, köylülerin özgürleşmesi ve kapitalizmin gelişmesine bağlı olarak sanayinin gelişmesi ve işçi sınıfının ortaya çıkması, mücadelenin seyri üzerinde kalıcı etkiler yapmıştır. Burjuvazi aristokrasiyi altedebilmek için genel oy hakkını savunmaya başlamış ve siyaseti kitlelere maletmiştir. Bu gelişme sonucu kendi iktidarını kurmakta başarılı olan burjuvazi, kaçınılmaz olarak halkı da siyasallaştırmış ve kitlesel emekçi örgütlenmelerinin yolunu açmıştır. Böylece siyasi partiler, modern endüstri toplumunda sınıfların iktidar amaçlı siyasi örgütlenme ihtiyacına cevap veren kuruluşlar olarak gelişmişlerdir (Perinçek,1985;25). “Partilerin doğuşundan önce varolan kulüp, klik, hizip vb. çeşitli siyasal toplulukları modern siyasal partilerden ayıran başlıca özellik de, bunların sürekli ve istikrarlı bir yapıya sahip olmamaları, lider veya liderlerin kişilerine sıkı sıkıya bağlı, gelip geçici bir nitelik taşımalarıdır” (Özbudun,1977;3). Partiler, iktidarı hedeflemeleri ve bu amaca uygun olarak ülke sathında örgütlü olmaları ile derneklerden ayrılırlar.

Siyasi partiler, 19. yy. liberal demokrasi anlayışı ile çelişerek gelişmişlerdir. Liberal demokrasi anlayışından kaynaklanan anayasa hukuku, bireylerin kendi vicdan ve kanaatlerine göre kararlarını özgürce vermelerine engel olacağını düşünerek siyasi partileri başlangıçta tanımak istememiştir. Bu nedenle partilerin anayasa hukukuna girmeleri ve demokratik yaşamın ayrılmaz parçaları olduğu düşüncesi partilerin ortaya çıkmasından çok sonraki bir gelişmedir. Günümüzde siyasi partiler geniş anlamda siyasi düzenin içinde olmakla birlikte, dar anlamda parlamento, hükümet ve devlet başkanı

gibi devlet örgütüne dâhil değildir (Perinçek,1985;78). Bu açıdan siyasi partiler en önemli sivil toplum örgütlerinin başında gelmektedirler.

Partilerin ortaya çıkış sürecinde yaşanan tarihsel gelişmeler, onların sosyolojik tanımlarını da belirlemiş olmaktadır. Böylece siyasal partileri, “halkın desteğini sağlamak suretiyle devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan, sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklar” olarak tanımlamak mümkündür (Özbudun,1977;4).

Şüphesiz her toplumun özgün nitelikleri, o toplumdaki partilerin yapı ve işlevlerinin de belirli farklılıklar sergilemesine neden olmaktadır. Toplumların sosyal tabakalaşma yapıları, siyasal kültürleri, ulusal tarihlerinin özgün nitelikleri ve anayasal koşulları gibi özellikler farklı toplumlarda farklı parti yapı ve işlevlerinin ortaya çıkmasına neden olan başlıca faktörlerdir (Özbudun,1977;13). “Parti sisteminin türünün, toplumun gelişim düzeyiyle ilişkili olduğu ileri sürülmüştür, fakat ortaya çıkan sistemin türünü etkilemede yerel tarihsel ve siyasal faktörler muhtemelen çok daha önemlidir” (Marshall;1999;665).

Toplumsal farklılıklar dikkate alınmak koşuluyla, partilerin her toplumda karşımıza çıkan ortak işlevleri olduğu bilinmektedir. Bu işlevler, partilerin doğrudan doğruya tanımları ile ilgilidir. Toplumsal sınıf ve tabakaların iktidar amaçlı örgütlenmesi olarak partiler, ürettikleri siyasal çözüm önerileri, ilan ettikleri program ve seçim bildirgeleri ile çeşitli toplumsal çıkarları ve talepleri birleştirir, sistemli hale getirir ve ortak amaçlara kanalize ederler. Birbirlerinden farklı sorun ve taleplerin belli başlı birkaç siyasi program haline getirilmesi sayesinde siyasal temsil mümkün hale gelmiş olur (Kapani,1989;166). Modern toplumsal yapının heterojen yapısı içinde aynı toplumsal sınıf ve tabakalar içinde dahi birbiriyle çelişen fikirlerin doğmasının maddi koşulları oluşur. Çıkarlar ve talepler farklılaşır. İşte siyasi partiler, toplumun her kesiminden yükselen dağınık ve çok parçalı haldeki talepleri sistemleştirmek suretiyle modern toplumda siyasal temsilin gerçekleşmesinin koşullarını yaratırlar. Bu nedenle siyasal temsil, partilerin temsidir. Temsili bir sistemde partiler toplum ile yönetim arasındaki başlıca kanallardır. Partiler ideoloji ve fikir sistemlerinin billurlaştığı aygıtlardır. Bu nedenle bir toplumun temsili organlarında temsiliyetten bahsedildiğinde bu, partilerin temsili ile ilgili olmalıdır. Bir parlamentonun toplumu temsil etme

yeterliliği yaş, cinsiyet, meslek vs. gibi faktörlerden ibaret görülemez. Hatta sayılan faktörlerin ikincil önemde olduğu söylenebilir. Modern toplumda temsil siyasi partiler sayesinde mümkün ise ve partiler ideolojik ve siyasi olarak birbirlerinden ayrılan aygıtlarsa parlamentodaki temsil yererliliği, ancak farklı görüşteki partilerin toplumdaki güçlerine oranla temsil edilip edilmediklerine bakılarak anlaşılabilir.

Partilerin bir diğer işlevi siyasal sosyalleşmeyi sağlamaktır. Bunun iki boyutu vardır. Bir taraftan partilerin siyasetin içine çektiği halk kitleleri toplumsal sorunlara ilgi duymaya ve sorumluluk almaya başlarken (halkın siyasal sosyalleşmesi), diğer taraftan aktif parti kadroları yönetmeyi öğrenirler. Siyasal sosyalleşme sayesinde siyasal kültür süreklilik kazanır. Geniş halk yığınları ile iktidar arasındaki köprüyü partiler kurarlar (Kapani,1989;166). Ayrıca partiler, toplumu yönetecek kadroların ve liderlerin staj yaptıkları yerlerdir. Partiler siyasi kadroların yetiştiği okullara benzetilebilir. Parti çalışmaları sürecinde bireyler kendi toplumlarının gerçek sorunları ile yüzleşme olanağı bulurlar. Çünkü halkı kendi partisine oy vermeye ve destek olmaya ikna etmek için bireyin yapması gerekenler kaçınılmaz olarak gerçekçi çözümleri savunmayı, farklılıkların varlığını kavramayı ve buna saygı duymayı öğretir. Son olarak partiler, iktidarda iken yürütmeyi gerçekleştirmek, muhalefette ise yasamaya katılmak ve iktidarın kullanılmasını denetlemek işlevlerini yerine getirirler (Kapani,1989;167).

Partilerin ortak işlevleri olduğu kadar farklılıkları da bulunmaktadır. Farklı toplumlarda farklı parti tiplerinin olabildiğine yukarıda değinilmişti. Söz konusu farklılıklar siyaset bilimcilerin ilgisini çekmiş ve çeşitli parti tipolojileri geliştirilmiştir. Bilindiği gibi Duverger partileri yapı bakımından kadro ve kitle partileri olarak ikiye ayırmıştır. Kitle partileri yaygın olarak örgütlenen, güçlerini kitleler içindeki örgütlülüklerinden alan, disiplinli partilerdir. Mali olarak yaygın bir aidat sistemine dayanırlar. Buna karşılık kadro partileri toplumun seçkinlerinin gevşek nitelikli örgütlenmesidir. Kadro partilerinin üyeleri partiye karşı bir taahhüdün altına girmezler ve düzenli olarak aidat ödemeyebilirler (Duverger,1993;107–108). Neumann'ın tipolojisi ise üçlüdür ve partileri bireysel temsil, sosyal bütünleşme ve toptan bütünleşme partileri olarak ayırır. Genel olarak kabul gören bu sınıflandırmalara yakın zamanlarda Otto Kirchheimer tarafından “Catch-All Party” (Toplayıcı Parti) adında bir tip de önerilmiştir. “Toplayıcı parti, sınıf çizgilerini aşarak mümkün olduğu kadar geniş

bir seçmen kitlesine hitap etmeye çalışan, ideolojik eğilimi oldukça yumuşak, pragmatik yönü ağır basan bir parti görünümündedir” (Kapani,1989;175). Kapani’ye göre (1989;176), Türkiye’deki siyasal partiler genelde bu kategoriye girmektedir.¹¹

En tipik örnekleri Amerika’da görülen ‘makine’ tipi partiler, maddi çıkar temeline dayanmaktadırlar ve bunların liderlerine ise ‘patron’ (boss) denilmektedir (Özbudun,1977;78). Bu parti tipi, adam kayırma (patronaj) ve Amerikan siyasal sisteminde meşru görülen ganimet (spoils) uygulaması sayesinde varlığını sürdürür. Amerika’da 1850’lerden sonra sanayi devrimi, hızlı kentleşme, ülke dışından gelen göçler, kentlerdeki olumsuz yaşam koşulları ve yetersiz kamu hizmetlerinin yarattığı ortamda kentlerde makine tipi parti örgütleri ortaya çıkmıştır. Bu örgütler olumsuz yaşam koşulları altında mağdur olan ve kendilerine sahip çıkılmasını isteyen vatandaşlara yardım etmişlerdir. Bir anlamda kamunun dolduramadığı alanı bu örgütler fiili olarak doldurmuş fakat hizmetlerini çeşitli eşitsizlikler ve kayırmalar üzerine kurmuşlardır. Böylece yardım ettikleri vatandaşlarda makinelere ve onların patronlarına karşı bir bağlılık ve şükran duygusu oluşmuştur (Özbudun,1977;79). Günümüzde bazı azgelişmiş ülkelerde de buna benzer süreçlere bağlı olarak makine tipinde veya ona yakın parti tipleri gözlemlendiği belirtilmektedir (Özbudun,1977;80).

Partilerin aldığı yapısal biçimin, toplumun partilerden beklediği hizmetin niteliği ve partilerin kökenleri ile yakından ilişkili olduğu söylenebilir. Bir partinin kuruluş biçimi, parlamento ve iktidar mekanizmaları ile yakınlık düzeyi gibi faktörler onun örgütlenme yapısını da etkileyecektir. Tunaya, Türkiye’de siyasi partilerin birbirlerinin içinden çıktığını saptamıştı. Bunun anlamı Türkiye’de etkili olmuş partilerin parlamenter süreçler içinde doğduğudur. Böyle partilerin katı disiplinli, üyeleri ile üye olmayanlar arasındaki sınırları dikkatle ayıran ve yaygın örgütlenme ile aidat ağları oluşturan partiler olmamaları doğaldır. Diğer taraftan, insanların partilere üye olma nedenleri arasında amaç uygunluğu, dayanışma ya da maddi çıkar beklentileri olduğu bilinmektedir. Kamusal kaynakların toplumsal ihtiyaçları doyurucu biçimde karşılamaya yetmediği, dolayısıyla kaynak kullanımının siyasallaştığı toplumlarda partilerin örgütlenme biçimlerinin rant dağıtımı ve patronajın örgütlenmesi eksenine

¹¹ Duverger’ye göre (1993;108), Türkiye’de 1950–60 döneminde iktidar olan Demokrat Parti (DP) bir kadro partisidir.

kayması beklenebilir. Fakat bu açıdan, Türkiye’de gözlenen parti tipi ile Amerikan makineleri arasında bir fark bulunmaktadır. Amerikan makine tipi partiler, kamunun yetişemediği hizmetleri, kendileri devlet gibi davranarak yani toplum içinde mafyatik bir tarzda örgütlenerek sağlamaktadırlar. Makinelerin organizasyon biçimleri kamu kaynaklarının toplum içinde eşitsiz dağıtımını kontrol etmeye göre değil, ‘kamunun yerine geçmeye’ göre yapılanmıştır. Türkiye’de ise rant kollayıcı parti tipinin organizasyon esası, ‘kamusal kaynakların dağıtımını kontrol etmeye’ göredir. Bu parti tipi kendisini devlete eklemlenmiş biçimde tarif eder ve devlete ilişkin mekanizmaların dışında kaldığı anda rant dağıtımında söz sahibi olamayacağı için tüm siyasal etkisini kaybetme eğilimine girer.

Sağlıklı bir siyasi parti işleyişinin başta gelen koşullarından biri parti içi demokrasidir. Parti içi demokrasi alt kademelerin düşüncelerini ifade etmelerinin üst kademelerce engellenmediği ve tartışma özgürlüğünün olduğu bir işleyiştir. Parti alt kademelerinin demokrasiye, üst kademelerinin ise merkezîyetçilik ve disipline daha fazla vurgu yapmaları anlaşılabilir bir şey olmakla birlikte –çünkü tartışarak aldığı kararları disiplin içinde uygulayamayan ve karar alındıktan sonra tartışmaya devam eden parti, varoluş amacı olan iktidara yönelmeyi sağlayamaz- unutulmamalıdır ki, ancak parti içi demokrasi sayesinde üst kademeler toplumun nabzını tutarak doğru ve uygun siyasetler geliştirebilirler. Perinçek’e göre (1985;144–145), parti içi bir demokrasinin asgari temeli üç ilkede özetlenebilir: Birincisi, üyelerin partinin bütün kademelerine düzenli olarak fiilen katılmaları; ikincisi, partinin yönetici organlarının düzenli olarak yenilenmeleri; üçüncüsü, parti yönetiminin üyeler tarafından denetlenebilmesidir. Partilerin aldığı kararlar ve ürettikleri siyasi programlar aşağıdan yukarı doğru tartışılmıyorsa ve parti iradesi aşağıdan yukarı oluşmuyorsa bir parti içi demokrasiden söz edilemez. Ayrıca parti içi demokrasi toplumun gerçek taleplerinin parti üst yönetimine en doğru şekilde ulaşmasının ve böylece partilerin gerçekçi çözümler üretmelerinin kaynakları arasındadır. Kendi bünyesinde demokratik bir yaşam, işleyiş ve kültür oluşturmamış bir partinin toplumsal gerçeklerden ve halkın gerçek taleplerinden kopması şaşırtıcı olmamalıdır.

Türkiye’de parlamentonun işlevine ilişkin tartışmalarda sık sık siyasi partiler yasasının olumsuz niteliklerinden söz edilmekte, bu yasanın yarattığı bir olumsuzluk

olarak parti içi demokrasinin olmadığı ve partilerde bir 'lider sultanı' yaşandığından yakınılmaktadır.

2.4.1. Siyasi Partiler ve Temsil

Partilerin temsili sistemdeki rollerine ilişkin farklı yaklaşımlar mevcuttur. Liberal düşünürler siyasal partilerin temsili demokrasi açısından taşıdıkları öneme vurgu yapma eğilimindedirler. Buna karşılık neo-Marksistler siyasal karar süreçlerinin ekonomiye egemen olan grupların denetimi altında olduğu analizinden hareketle parlamenter bir sistemde partilere büyük bir önem atfetmezler. Buna göre parlamenter politika, kitlelerin dikkatini siyasal iktidarın gerçek kaynaklarından başka bir yöne çeken ideolojik bir stratejidir (Marshall,1999;665).

Partilerin ortaya çıkması ile klasik temsil anlayışı önemli ölçüde değişime uğradığına yukarıda değinilmişti. Partilerin ortaya çıkması ve parlamentoya egemen olmalarından önce parlamenterler sadece kendi vicdanlarına karşı sorumlu idiler. Alınan kararlarda karşılıklı akılcı tartışmalar esastı ve milli menfaatlere bu yoldan ulaşılmaktaydı. Parlamenterler, düşüncelerinde tamamen bağımsızdılar. Partilerden sonra ise artık parlamenterler toplumun belirli kesimlerini temsil etmektedirler. Çünkü partilerle birlikte en başta kamu menfaati anlayışı değişime uğramış ve tek ve değişmez bir kamu menfaati anlayışı terkedilmiştir (Özbudun,1990;28). Partiler, toplumun tümünü değil, belirli kesimlerini temsil ederler. Her ne kadar parlamentonun tüm milleti temsil ettiği iddiası terk edilmemişse de fiiliyatta parlamenterler, toplumun her kesimince benimsenmeyen programları savunarak seçilirler ve bu düşüncelerini parlamenter olunca değiştirmeleri söz konusu değildir. Parlamentonun toplamının iradesinin milletin iradesi olduğu varsayımı, parlamentoda tüm toplumsal çıkarların güçleri oranında temsil edildiği varsayımından kaynaklanır. Oysa parlamento aritmetiğinin oluşumu seçim yasalarına tabidir ve seçim yasaları genellikle tüm toplum kesimlerinin temsil edilmesine yönelik değil, tam tersine yasayı hazırlayanların bir sonraki yasama döneminde güçlerini koruyabilmeleri kaygısı gözetilerek yapılır. Bu durumda parlamentonun toplamının iradesi de çoğu zaman toplumda varolan siyasi tercih ve eğilimleri temsil etmekten uzak kalmaktadır.

Ülken'e göre (1963;22), partiler sınıf bilinci ve meslek dayanışmalarının siyasi alandaki ifadesi oldukları için, meslek örgütleri zayıf olan ve sınıf bilincinin gelişmemiş olduğu toplumlarda partiler de yapay kuruluşlar olarak kalırlar. Ülken, temsil biçimlerini birbirinden ayırmakta ve partileri de temsil anlayışları bakımından sınıflandırmaktadır. Buna göre mesleki, sınıfsal ve nisbi olmak üzere üç çeşit temsil vardır. Mesleki temsili savunan partilerin en klasik örneği faşist partilerdir. Bu temsil anlayışında parlamenterler, ülkeyi değil, üyesi oldukları meslek dalını temsil ederler. Kanun yapımı sırasında her parlamenter konuya kendi mesleği açısından yaklaşır. Böylece kanunların yapımında hem uzmanlık ve bilgi hem de toplumsal adalet gözetilmiş olur. Mesleki temsilde, örgütlenmiş her meslek grubu parlamentoya kendi temsilcilerini seçer. Ülken'e göre (1963;33), mesleki temsil, küçük burjuvaziye dayanan bir görüştür. Toplumda nüfus ağırlığı bakımından azınlıkta fakat meslek çeşitliliği bakımından çoğunlukta olan küçük burjuvazinin temsil mekanizmasındaki ağırlığını sağlamaya yönelik bir yaklaşımdır. Meslek sayısının çokluğundan dolayı bir azınlığın iktidara gelmesine yol açar. Ülken, ikini tür temsilin sınıf esasına dayandığını, bu anlayışın hâkim olduğu sistemlerde seçimlerin her sınıf içerisinde ve sınıf adına yapıldığını belirtmektedir. Temsilin üçüncü türü olan nisbi temsilde ise parlamenterler illere göre seçilirler. Seçimlerin amacı, temsil yetkisini millet adına kullanacak bir parlamento oluşturmaktır. Ülken'e göre (1963;35), nisbi temsil, "gazeteciliği elinde tutan, propoganda [*sic.*] vasıtalarına malik olan" burjuvazinin egemenliği ile sonuçlanır. Bu nedenle hiçbir temsil türü mutlak olarak doğru ve mükemmel sayılamaz.

Partilerin bir ülkenin temsil mekanizmalarındaki pratik etkileri, temsilci adaylarının belirlenmesi süreci ile başlamaktadır. Milletvekili adaylarının belirlenmesinde parti merkezi-yerel örgüt çelişmesi sıklıkla gözlenen bir olgudur. Demokratik bir düzen ve temsil adaleti açısından taraflardan hangisinin ağır basmasının daha yararlı olacağına dair tartışmalar yapılmış ve her iki taraf lehine de görüş bildirenler olmuştur. Yerel örgütün ağır basmasının sakıncalarına dikkat çekenler, bunun yerel çıkarları öne çıkaracağını, siyasi deneyim ve birikimi olmayanların seçilmesine yol açacağını ve uzmanlık isteyen meclis komisyonlarında bakanlık bürokrasisi karşısında bu milletvekillerinin yetersiz kalacağını savunmuşlardır. Buna karşı parti merkezinin adayları belirleme ölçütleri arasında yukarıda sayılan noktaları

göz önünde tuttuğuna dair bir garanti olmadığı belirtilmiştir. Uzlaşmacı bir görüş, adayların belirlenmesinde yerel örgütün yetkili olması, parti merkezinin de onay vermesi şeklindedir. Fakat açıktır ki, aday belirleme süreçlerinde yerel örgütlerin etkisi azaldıkça genel merkezin etkisi artmakta ve bu durum parti içi demokrasiyi sakatlamaktadır.

Partilerin aday belirleme süreçlerinde çeşitli faktörlerin rol oynadığı söylenebilir. Fakat genel eğilimleri tespit etmek mümkündür. Gerek genel merkez düzeyinde gerekse yerel düzeyde adayların belirlenmesinde iktisadi güç faktörü belirgin bir rol oynar. Çünkü siyaset pahalı bir uğraştır ve iktisaden güçlü olan toplum kesimleri adaylık sürecinde siyasi birikimleriyle orantısız bir avantaj kazanırlar. İktisadi güç, sosyal statünün de önemli unsurlarından biri olduğun için, özellikle yerel parti örgütlerinin yönetimlerinde bu koşullara sahip olanların egemenliğine rastlamak şaşırtıcı değildir. Parlamenterler açısından da durumun çok farklı olmayacağı söylenebilir. Parti genel merkezlerinin kişisel yakınlık, toplumsal şöhret, uzmanlık bilgisi vs. gibi özel nedenlerle aday gösterdikleri hariç parlamenterlerin büyük kısmının maddi imkânlar açısından siyasetin gerektirdiği yükü omuzlayabilecek kimseler olmaları beklenir. Türkiye’de egemen olan parti tipi, Duverger’nin sınıflamasıyla söylenecek olursa, kitle tipi parti değildir. Bunun anlamı, seçim sürecinde adayların siyasi kampanyalarının masraflarını partinin üstlenmediği hatta yardım dahi etmediğidir. Tüm masraflar adaylarca üstlenilmektedir.

Görüldüğü gibi parlamenter temsilin ikinci evresi partiler demokrasisi ile birlikte yaşanmıştır. Partiler demokrasisi evresinde seçmen kişiye değil, partiye oy verir. Liberal evreden farklı olarak temsilcinin kişiliği parti karşısında ikinci plana düşer. Seçmenin esas bağlılığı partiyedir, hatta kuşaklar boyu aynı partiye oy verme davranışı şeklinde bir oy istikrarı gözlenir (Vergin,1997;67).

2.5. Siyasal Temsil Krizi

Günümüzde artık partilerin olmadığı bir temsili sistemden söz etmek imkânsızdır. Modern demokrasi bir partiler demokrasisidir. Fakat bu durum parlamento açısından bir nitelik değişikliğini de beraberinde getirmiştir. Partilerin parlamento

egemen olması ile birlikte yürütmenin gücü ve parlamento üzerindeki denetimi son derece artmıştır. Modern parlamentoların yürütmeyi denetlemesi, ortadan kalkmış olmasa da oldukça zorlaşmıştır. Bu durum bir siyasal krizin ortaya çıkmasının yolunu açmıştır. Günümüz siyasetini anlamak için parti sistemi ile ortaya çıkan krizi anlamak şarttır. Bu kriz genel siyasal sistem ya da meşruiyet krizi analizlerinin bir parçası olarak gündeme gelmektedir. Bilindiği gibi kriz, herhangi bir sistemin işleyişinde zorluklar yaratan durumlara verilen addır. Bu açıdan siyasal değişme süreci sıklıkla çeşitli krizler üreten bir dinamizmi sergilemektedir. Partilerin ortaya çıkmasından bu yana hem nitelik hem de nicelik açısından çeşitli krizler meydana gelmiştir. Özbudun’a göre (1977;24), partiler açısından bugüne kadar gözlenen krizler, meşruluk, bütünleşme ve katılma krizleri olmuştur. “Meşruluk krizi, toplumun kim tarafından ve nasıl yönetileceği konusunda sosyal oydaşmanın (consensus) bozulmasını ifade eder. Tarihsel bakımdan en önemli meşruluk krizi, monarşik egemenlik yerine halk egemenliği kavramının geçişi olgusu etrafında döner. Daha yakın zamanlarda kendini gösteren başka bir meşruluk krizi ise sömürge durumundaki bazı azgelişmiş toplumlarda milliyetçi güçlerin, sömürge yönetiminin meşruluğuna karşı çıkmalarıdır” (Özbudun,1977;24). Buna karşılık bütünleşme krizi “çeşitli dil, din ve ırk gruplarından ulusal bir devlet yaratma çabasının karşılaştığı güçlükleri anlatır” (Özbudun,1977;25). Katılma krizi ise bir tür çatışmadır ve siyasal katılmanın genişletilmesini isteyen kitlelerle buna karşı çıkan yönetici elit arasında ortaya çıkar. Bu son kriz türü oy hakkının genişletilmesi için özellikle işçi sınıfı öncülüğünde verilen mücadelede ortaya çıkmıştır.¹²

Partilerin parlamento ya egemen olmaları yasamayı parti disiplininin kontrolüne sokmuştur. Parlamenterlerin seçilmesinde belirleyici olan partiler, yasamayı da parti genel merkezinin denetimine alınca 19. yüzyılın özgür vicdanına göre oy kullanan parlamenter tipi tarihe karışmıştır. Özellikle 20. yüzyılda iyi örgütlenmiş, disiplinli siyasal partilerin ortaya çıkması siyasal temsil sisteminin temellerini değiştirmiştir. Parlamenter, artık 19. yüzyıldan farklı olarak öncelikle kendi sağduyusu ve bilincine karşı değil, partisine karşı sorumlu olmuştur. Aksi halde politik geleceğini ve kariyerini riske atmış olur. Partilerin disiplinli yapılar haline gelmesi ve iktidarın kişiselleşmesi

¹² İngiltere’de 1830’da 24 milyon nüfus karşılık ancak 465.000 kişinin oy hakkı vardı (Özbudun,1977;30).

gibi gelişmeler, parlamenterin partiye olan sadakatının özünde lidere sadakat anlamına gelmesine yol açmıştır (Renwick ve Swinburn,1989;103). Özellikle seçim zamanlarında bir parlamenterin partisiyle ters düşmesi yeniden aday gösterilmemesi anlamına geleceği için sıra dışı bir durumdur. Ancak yeniden aday gösterilmeyeceğini açıkça bilenler kaybedecekleri bir şey olmadığı için partiye ve lidere başkaldırabilirler (Renwick ve Swinburn,1989;103). Yaşanan bu gelişmeler parlamenter demokrasinin bir temsil krizine girmesine yol açmıştır. Zincirleme bir şekilde siyasal sistemlerinin merkezinde parlamento bulunan parlamenter demokrasi ile yönetilen ülkelerde, sözkonusu temsil krizi, hızla bir meşruiyet krizine dönüşmüştür. Medya da, “büyük ölçüde ‘söz’e ve ‘görüntü’ye indirgenmiş yeni bir siyasal etkinlik kavrayışı getirerek ve siyasal katılmayı kamuoyu yoklamalarıyla sınırlı bir etkinliğe dönüştürerek, demokrasinin günümüzde yaşadığı meşruiyet krizinin koşullarını hazırlamıştır” (Doğanay,2002;20).

Siyasal temsil krizi tespitleri 1960’larda Batı’da ortaya atılan bir ‘yeni dönem’ veya ‘yeniçağ’ kuramı ile bağlantılıdır. Buna göre insanlık, ABD ve Batı Avrupa’dan başlayan ve kökleri 2. Dünya Savaşı’nın bitimine dayanan bir yeni toplumsal aşamaya varmıştır. 1960’lı yıllardan başlayarak kapitalist toplumsal formasyonun aşılmaya başladığı ve insanlığın yeni bir toplumsal düzene geçtiği yolunda giderek yaygınlaşan iddialar ortaya atıldı. Buna göre insanlık tarihinde iki büyük devrim yaşanmıştı ve şimdi üçüncüsü yaşanmaktaydı. Neolitik devrimle insanlık yerleşik hayata geçmiş ve bütün toplumsal düzen köklü biçimde yeni bir temelde baştan oluşmuştu. İkinci devrim sanayi devrimiydi ve yine sonuçları itibariyle bütün toplumsal düzeni baştan aşağı değiştirmişti. Son on yıllarda üçüncü devrim başlamıştı. Bu bilgi devrimiydi. Artık sanayi toplumu ve çağı aşıyor, bilgi üretimi hayatın merkezine yerleşiyordu.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı’da bir refah ya da tüketim toplumunun ortaya çıktığı belirtilmektedir. 1960’larda doruk noktasına ulaşan bu gelişme 1967’deki ekonomik durgunlukla inişe geçmiştir. Bunu 1968 gençlik hareketleri, 1970’lerin başında dünya para düzeninde ‘Bretton Woods’ olarak bilinen sabit kur sistemine dayalı para sisteminden esnek kur sistemine geçiş ve 1973’te patlak veren petrol krizi izledi. Erkan’a göre (1994;10), bu krizleri aşmak için geliştirilen ve uygulamaya konulan yeni teknolojiler bilgi toplumuna giden yolu açtı. “Amerikalı sanayi-sonrası kuramcılarının

çoğu görüşlerini, 1960’larda ve 1970’lerde insan hakları, karşı-kültür ve savaş karşıtı hareketler biçimindeki düzensiz ayaklanmalarla sonuçlanan, Soğuk Savaş polemikleri zemininde geliştirdiler” (Frankel,1991;16–17).

Erkan’a göre sanayi toplumunda sosyo-ekonomik sisteme karakterini veren sermayenin özel mülkiyeti, serbest rekabet ve kar maksimizasyonu iken, bilgi toplumunda altyapı, sinerji prensibi ve toplumsal yararın önemi belirleyici olmaktadır (Erkan,1994;103). Sanayi toplumunun bir özelliği olan sınıflı toplum yapısı da aşılarak fonksiyonel topluma geçilmektedir. Bu yeni toplum biçiminde çok merkezli bir yapı ve otonomi sözkonusudur. Maddi üretim yerine bilginin ön plana çıkmasıyla mülkiyet ve refah anlayışları da değişmekte, sınıflı toplum yumuşamakta ve sona ermekte ve daha adil bir bölüşüm gerçekleşmektedir (Erkan,1994;124). Yeni bir toplum tipine geçildiği iddialarının tamamında sanayi toplumunun genel hatları ve karakteristikleriyle tanımlanması ve ardından 2. Dünya savaşı sonrası kapitalist Batı’da meydana gelen bir dizi sosyo-ekonomik değişimin yeni bir toplum tipi olarak adlandırılması sözkonusudur. Bu yaklaşıma göre, yeni toplum tipi sanayi toplumunun aşılması anlamına geldiği için sanayi toplumunu siyasal dinamikleri de aşılmaktadır. Eski dinamiklerin ve o dinamiklere ilişkin değer yargılarının maddi değişim ile aynı hızda terkedilmesi mümkün olmadığından bir siyasal temsil ve meşruiyet bunalımı yaşanmaktadır. “Parlamenter-temsili demokraside katılım, daha çok ‘merkezi-ulusal’ düzeyde gerçekleşmiştir. Oysa bilgi toplumundaki katılımı yerel düzeyde gerçekleşecektir. Ayrıca katılım, kitle örgütleri ve birliklerin katılımı ile yaygınlaşacaktır. Klasik parti yapısı ve merkezi parlamentonun bileşimi ile işleyişi, kitle örgütleri ve birliklerin temsilcilerinin katılımı ile değişime uğrayacaktır”; (Erkan,1994;169).

1950’ler ve 60’larda siyaset bilimcilerin vurguları bütünleşme, uzlaşma ve siyasal istikrar kavramları etrafında dönerken, 60’ların sonlarından itibaren uzlaşmanın bozulması, demokrasi krizi ve siyasal-ekonomik gerilemeden bahsedilmeye başlandı. Yurttaşların siyasete olan ilgilerinin azalması, temel siyasal kurumlara ve liderlere duyulan güvensizliğin artması biçiminde dışa vurulan bir meşruiyet krizinin yaşanmakta olduğu tespitleri giderek arttı. Bu durum kaçınılmaz olarak temsili demokrasinin krizi olarak yansımaları buldu (Doğanay,2002;11). Siyasal sistemin merkezinde

parlamentonun bulunduğu parlamenter temsili sistemlerde siyasal sistemin karşılaştığı krizler, kolaylıkla birer temsil krizi biçimine dönüşme eğilimi göstermektedirler. Genel olarak demokrasi krizi, yönetilebilirlik krizi, temsil krizi gibi adlarla anılan kriz, Habermas gibi radikal sosyal kuramcılara göre daha derinde yatan sosyal ve politik sorunlardan kaynaklanan bir meşruiyet krizidir (Vergin,2000;329).

Yeni sağ'ın kuramcıları (Crazier, Huntington ve Watanuki), krizin nedenlerini milli hükümetlerin petrol fiyatlarının dalgalanmasıyla gelen uluslar arası ekonomik gerileme ile baş etmekte zorlanmaları, yeni sosyal hareketlerin taleplerini karşılayamamaları ve sivil itaatsizlik eylemlerinin yaygınlaşmasında buldular. Krizden çıkmanın yolunu ise “demokratik talepler ve baskılara karşı daha az sorumlu olan demokratik katılmanın sınırlandırıldığı, kararlı bir siyasal liderlik kurumu” oluşturmakta gördüklerini ifade ettiler (Doğanay,2002;11). Bu çözüm açıkçası refah devletinin tasfiyesi anlamına gelmektedir. Bilindiği üzere bu model, içine Türkiye'nin de dâhil olduğu başta ABD ve İngiltere olmak üzere pek çok ülkede 1970'ler ve 80'lerden başlayarak uygulamaya kondu. Fakat demokratik yönetimlerin kendi yarattıkları toplumsal talepleri karşılayabilmek için “demokratik yönetim tarzından biçimsel açıdan değilse de, yönetim üslubu olarak daha az özgürlükçü yöntemlere başvurma tehlikesiyle” karşı karşıya kalmaları bir paradoksu ifade etmektedir (Vergin,2000;328).

Temsili demokrasinin krizinin iki yönü olduğu görülmektedir. Bir taraftan yasama ve yürütmenin güçlü partilerin ve liderlerin oligarşik yapılanmasının kontrolüne girmesi süreci yaşanırken diğer taraftan devlet örgütlenmesinin aşırı büyümesi ile gelen yönetilemezlik krizi ortaya çıkmıştır (Arap,2002;47). Vergin'e göre (1997;75), temsil krizi “aslında yeni bir tip elitin diğerlerinin yerini almasından ziyade, yeni siyasal elitin seçmene olan mesafesinin giderek artmış olmasından ileri geliyor”. Vergin (1997;75), demokrasinin evrim süreci içinde medyanın önemli ölçüdeki etkisinin de yardımıyla, ‘kamuoyu demokrasisi’ denilen bir aşamaya varıldığını ve bu evrede temsilci ile temsil edilenler arasındaki mesafenin eskiye oranla daha da açıldığını belirtmektedir. Buna göre günümüzde bireylerin siyasal davranışlarını artık toplumsal, ekonomik ve kültürel faktörler belirlememektedir. Bunun yerine insanlar adayların kişiliklerine göre oy vermektedir. Partilerin programları artık fazla önemsenmemektedir. Bunun sonucunda demokratik temsilin niteliğinde bir değişme meydana gelmektedir. Kitle iletişim araçları

kamuoyu demokrasisi denilen bu evrede belirleyici rol oynamaktadırlar. Bu yeni dönemde siyasal konulara en yetkin biçimde hâkim olan değil, kendisini seçmenlere en etkileyici biçimde takdim edenler başarılı olmaktadır. Bu nedenle siyasal mücadelede iletişim uzmanları giderek daha öne çıkmaktadırlar. Vergin’e göre (1998;18), bu yeni dönem, klasik siyaset anlayışlarını alabora etmiş, siyasi partileri krize sokmuş, geleneksel parlamenter mekanizmaları anlamsızlaştırmış ve işlevlerini kaybetmelerine neden olmuştur.

Touraine’e göre toplumsal eyleyenlerle siyasal temsilciler arasında birçok ülkede bağlar kaygı verici ölçüde zayıflamıştır. “Bu zayıflığın iki temel nedeni vardır: Ya bir toplum türünden bir başkasına hızlı bir geçiş yaşayan birçok ülkede olduğu gibi toplumsal istemler karışıktır ve pek bütünleşmez, ya da hükümet, hatta kamuoyu bile, toplumsal değil uluslar arası bir soruna göre yönetilir” (Touraine,2000;98). “Siyasal temsilciler, toplumsal eyleyenlerin çıkarlarını ve tasarılarını hangi koşullarda temsil ederler?” (Touraine,2000;80). Touraine’e göre (2000a;80), “temsilciliğin olabilmesi için bireylerden ve toplumsal yaşamın çeşitli kesimlerinden gelen istemlerin kabul edilmesi sıkı kurallara bağlı olmalıdır”.

Touraine, temsilciliğin zamanla karmaşık bir mekanizma halini aldığını belirtmektedir. Bunun nedeni modern toplumun karmaşıklaşmasıdır. Böylece basit bir sonuç gibi görünen olgular bile temelde karmaşık bir ilişkiler sistemine dayanırlar. “Devletin toplumsal yaşam üzerindeki etkisi arttıkça, siyasal temsilciliğin söz konusu karmaşıklığı da artar, çünkü toplumsal yaşam bağımlı olduğu bir devlet karşısında parçalanmış durumdadır ve zayıf bir özerk eylem yeterliğine sahiptir” (Touraine,2000;81–82).

“Siyasal eyleyenlerin temsilciliğinde ikinci koşulu birincisi doğurur. Toplumsal ulamların toplumsal yaşam düzeyinde –yani siyasal yaşamın kaynağında- de, özerk örgütlenimleri gerçekleştirebilecek yeterlikte olması gerekir” (Touraine,2000;82). “Ama toplumsal istemlerin bütünleşmesi yalnızca siyasal düzeyde gerçekleşiyorsa, temsili bir demokrasiden nasıl söz edilebilir? Böyle bir durumda tehlikeli bir biçimde demokrasinin tersine, siyasal bir tüketim toplumuna yaklaşılr. Toplumsal yaşamla siyasal yaşam arasındaki bağlar her zaman doğrudan değildir; siyasal seçimleri yönlendiren, buna koşut olarak siyasal partilerin sunusunu toplumsal yaşamın birçok

alanında oluşturmaya katkıda bulunan araçlardan, derneklerden, kulüplerden ve dergilerden de geçer bu bağlar” (Touraine,2000;82–83).

Temsilcilik bunalımı adı verilen bir kriz, bir süredir batı sosyal ve siyasal bilimcilerinin tartışma gündemleri arasında yer almaktadır. “Birçok Batı ülkesinde uzun zamandır ve giderek artan bir ısrarla, katılımdaki azalmanın sorumlusu olarak görülen bir siyasal temsilcilik bunalımından söz edilmektedir. Bu ülkeler, işverenlerle ücretliler arasındaki karşıtlığın egemen olduğu sanayi toplumundan uzaklaştıkça siyasal yaşamın toplumsal temelleri zayıfladığı, hatta parçalandığı için sürüklenirler böyle bir bunalıma” (Touraine,2000;83). Bunalımın kaynağı siyasal katılımın azalmasıdır. Fakat katılımın azalmasının toplumsal değişmeler ile ilgisi vardır.¹³ Touraine’e göre siyasal temsilcilik bunalımının ardında siyasal yaşamın sanayi toplumunda karakterize olan toplumsal temellerinin zayıflaması ve parçalanması yatmaktadır.

Yaşanan krizi aşmak için çeşitli çözümler de önerilmiştir şüphesiz. Bunlar arasında en çok bilineni ve tartışmaya yol açanı normatif demokrasi kuramları adı altında toplananlardır. Normatif demokrasi kuramları, krizi aşmanın yolu olarak temsili sistemin daha yaygın katılım yönünde genişletilmesini savunurlar. Liberal demokrasinin normatif eleştirileri iki ayrı yaklaşım şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, “katılma eylemiyle yalnızca karar alma aşamasını değil, insanın kendini gerçekleştirmesini, topluluğun bireysel çıkarların üzerindeki ‘ortak iyisini’ bulmasını hedefleyen ve cemaatçi bir toplum ideali getiren cumhuriyetçi-muhafazakâr düşüncedir” (Doğanay,2002;4). Bu tarz düşünce içinde, siyaseti bireysel ve kolektif kimliği keşfetme edimi olarak tanımlayan Hannah Arendt’in önemli bir yeri bulunmaktadır. Arendt’e göre, siyasal yaşam bir etkinlikten çok bir yaşam biçimidir. Bu nedenle Arendt, mutluluğu ve özgürlüğü kamu yaşamına yapılan katkıda arar (Doğanay,2002;5). Ampirist demokrasinin indirgemeci yaklaşımına eleştiriler getiren cumhuriyetçi-muhafazakâr yaklaşıma göre demokrasi basit bir yönetim biçimi olmanın ötesinde, bir yaşam biçimi olduğundan, kamusalılığın birinci koşulu müzakeredir (Doğanay,2002;6).

Normatif demokrasi kuramının ikinci yaklaşımı katılımcı demokrasi modellerini öne çıkarır. Buna göre, liberal demokrasinin temsil mekanizması yurttaşları iki seçim

¹³ Aslında tartışılması gereken noktalardan birinin kitlelerin siyasete olan ilgisinin mi yoksa ilgiyi dışa vurma biçimlerinin mi değiştiği olduğunu düşünme eğilimindeyiz.

arasında edilginleştirmektedir. 1960'ların öğrenci hareketlerinden ve bazı özyönetim deneylerinden etkilenen bu yaklaşımın önde gelen savunucuları Pateman ve Macpherson'dur. Bu yaklaşımın amacı demokrasiyi bireylerin gündelik yaşamlarının ayrılmaz bir parçası haline getirmektir. Normatif demokrasi kuramlarının cumhuriyetçi ve katılımcı yaklaşımları, müzakereci demokrasi kuramlarının kavramsal temellerini kurmuştur (Doğanay,2002;8).

Müzakereci demokrasi kuramlarının odak noktası liberal-temsili demokrasinin iletişim ve gündelik yaşam alanlarını da kapsayacak biçimde bir dönüşümden geçirilmesi talebidir. Oy kullanma ve siyasal haklar, demokrasinin belirleyicisi değil, demokratik müzakereyi koruyan ve güçlendiren mekanizmalar olarak düşünülmelidir. Çünkü demokratik meşruiyetin en önde gelen kaynağı kamusal tartışma-müzakereci (Doğanay,2002;33).

Katılımcı demokrasi kuramına bir katkı da 1980'lerde Mouffe'den gelmiştir. Radikal demokrasi başlığı altında yapılan bu tartışmada Mouffe, çoğulculuğu savunmuştur. Karşı taraf ise müzakereci demokrasiyi savunmuş ve iletişimsel eylemi öne çıkarmıştır (Doğanay,2002;26). Kamusal alandaki müzakereler bir iletişimsel eylem ortaya çıkaracaktır. "Müzakereci demokrasi modellerinin modern demokrasilerin krizi karşısında getirdikleri önerilerin ortak noktası, demokratik bir uygulamanın hedeflediği siyasal çıktılar, ancak ilgili tarafların bunların oluşumunda söz sahibi olması durumunda meşruiyet kazanabileceğidir" (Doğanay,2002;51).

Genel olarak değerlendirme olarak, siyasal temsil krizinden bahseden çalışmaların neoliberal politikaların geniş halk kesimlerinin somut ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmasından, yoksulluğun artmasının kitleleri politize etmediği, aksine günlük uğraşların, geçim derdinin içine ittiğinden ve bunun da katılımı azalttığından, dolayısıyla temsil bunalımı yarattığından hiç bahsetmedikleri görülmektedir. Oysa temsil krizinin temsil edenlerden kaynaklanan siyasal programlarla ilgili bir boyutunun da olduğu göz önünde tutulmalıdır. Siyasal katılımın zayıflaması ve temsilde bir krizin ortaya çıkmasının halkın somut taleplerine cevap veremeyen neoliberal politikalar ile de bir ilgisi olduğu vurgulanmalıdır. Neoliberalizm, siyaseti ekonomik sorunlara acil ve etkin çözüm üretme işi olarak tanımlamak suretiyle, onu teknik bir yönetim etkinliğine indirgemıştır. Politikanın tutulması veya politik alanın

daralması olarak tanımlanan bu durum temsil krizinin derinleşmesine yol açan nedenlerden biri olarak görülebilir.

Parlamenter temsilciliğin geçirdiği evrimin üçüncü aşaması bir siyasal temsil krizi ile karakterize olmaktadır. Bu evrede seçim sonuçları ve partilerin taraftar tabanlarında bir istikrarsızlaşma yaşanmaktadır. Seçmenler eskisinden farklı olarak belli bir programı savunan belli bir partiye değil, doğrudan adayın kendisine oy vermeye başlamışlardır. Adayların ve liderlerin kişisel özellikleri ön plana çıkmış, iktidarın kişiselleşmesi olarak adlandırılan yeni bir gelişme ağırlığını giderek hissettirmeye başlamıştır. Bunun kaçınılmaz bir uzantısı olarak partiler de, lider etrafında kenetlenen ve amacı lideri desteklemek olan araçsallaşmış bir niteliğe dönüşmeye başlamıştır (Vergin,1997;70). Parlamenterizmin üçüncü evresinde parlamenterler, geçmişte parti disiplini karşısında kaybetmiş oldukları etkilerinden biraz daha uzaklaşarak parti lideri lehine daha da etkisizleşmişlerdir. Vergin'e göre (1997;70), temsilin niteliğindeki değişimin birinci nedeni medyanın yaygınlaşması ve militan örgütlenme ihtiyacının ortadan kalkmasıdır. Artık adaylar hem dolaysız hem de çok kişisel bir planda öne çıkmaktadırlar. İkincisi, bu tip bir tanıtım kaçınılmaz olarak medyatik süreçlere uyum gösterebilen kimseleri diğerlerinin arasından sıyırmaktadır. Bu nedenle Vergin, günümüzde bir temsili sistem krizinden çok temsilin niteliğinde bir yeni aşamanın yaşandığından bahsetmenin daha doğru olacağını savunmaktadır. Vergin'e göre (1997;70), "günümüzde ayıklanan ve seçilen elitin türünde, tipinde, profilinde bir değişim yaşanıyor". Bu yeni elitin özelliği iletişim uzmanı olmasıdır.

2.6. Küreselleşme, Ulus-Ötesi Oluşumlar ve Siyasal Temsilin Geleceği

Temsili demokrasi ve parlamenterizm, ulus devletin siyasal rejimi olarak biçimlenmiştir. Bir başka deyişle temsil demokrasinin en ileri siyasal çerçevesi ulus devlettir. Bu nedenle küreselleşme sürecinde ulus devletin erozyona uğraması kaçınılmaz olarak siyasal temsilin geleceği üzerine tartışmaları da davet etmektedir. Bu alt bölümde küreselleşme adı altında toplanan değişimlerin siyasal temsil süreçlerine etkisine değinilecektir.

Küreselleşme tartışmalarının bir kavram kargaşasını içinde barındırarak yapılageldiği görülmektedir. Küreselleşme, salt kelime anlamı ile ele alındığında dünya üzerinde yaşayan toplumların birbirlerinin etkisine daha açık hale geldikleri, aralarındaki ilişkilerin her anlamda daha da yoğunlaşmaya başladığı bir teknolojik gelişme evresine işaret etmektedir. Şüphesiz, kelime anlamı ile küreselleşme tekerleğin icadı ile dahi başlatılabilecek olan, kapitalizmin ortaya çıkması ile büyük bir ivme kazanan ve yirminci yüzyılın ikinci yarısında baş döndürücü bir hıza erişen gelişmeleri işaret etmekte yararlı bir kavram olarak kullanılabilir. Fakat kelimenin küreselleşme tartışmalarında göz ardı edilemeyecek olan politik bir anlamı da vardır. Aşağıdaki satırlarda gelinecek noktanın tarihsel ve sosyo-ekonomik arkaplanına değindikten sonra temsil süreçlerinin geleceğine dair bir öndeyiye ulaşılmaya çalışılacaktır.

1970'lerden sonra kapitalist dünya kampında ulusal ekonomilerin dünya piyasaları ile daha etkili bir şekilde bütünleşmeye başladığı görülmektedir. Kapitalizmin uluslar arası birikim süreci bu dönemde elektronik ve bilgi-işlem teknolojilerindeki gelişmeleri de arkasına alarak tüm dünyayı tek bir pazara dönüştürmeye başlamıştır (Yeldan,2002;13-14). Uluslar arası ekonomik bütünleşme perspektifinden bakıldığında küreselleşmenin kapitalizmin ekonomik yapısı ile yakından bağlantılı olduğu görülür. Kar ilkesi üzerine kurulu olan kapitalist ekonomi, karlılığı sürekli kılabilmek için bir yandan üretim maliyetlerini düşürmek, bir yandan da pazarı büyütmek zorundadır. İşte pazarın sürekli büyümesi gereği, kapitalizmin ulusal ekonomileri uluslar arası pazarla bütünleştirme mecburiyetinin açıklaması olmaktadır. Bu bakımdan kapitalizminin son iki yüzyıllık tarihinde, iki adet küreselleşme evresinin gerçekleşmiş olduğunu görülmektedir. Birinci evre 18. yüzyıl sanayi devriminin getirdiği teknolojik gelişmelerin ardından, kabaca 1870-1914 arasında gerçekleşirken, ikinci küreselleşme dalgası 1970'li yıllarda başlamış ve günümüze kadar uzanmıştır (Yeldan,2002;14).

Sovyetler Birliğinin yıkılmasının ardından 1990'lar boyunca etnik milliyetçilikler ve dincilik tüm dünyada yükselişe geçti. Bu süreç aynı zamanda ABD'nin yeni dünya düzeni konseptini de ilan ettiği bir dönemin başlangıcı idi. Bir süre için küreselleşme söylemi insanlığın büyük bir çoğunluğunun ortak paydası imiş gibi göründü. Bu söyleme göre, dünya kaçınılmaz bir biçimde koca bir köy haline geliyordu

ve bu sürecin bir öznesi yoktu.¹⁴ Reel politik anlamıyla küreselleşme, 1980’lerde ortaya atılan ve SSCB’nin yıkılmasıyla ABD tarafından yeni dünya düzeninin kuramsal altyapısını kurmak için kullanılan bir kavram oldu. Bu nedenle küreselleşme olgusunu, kazandığı politik anlamı gözardı etmeden, “ulusal ekonomilerin dünya piyasalarıyla eklemlenmesi ve bütün iktisadi karar süreçlerinin giderek dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik dinamikleriyle belirlenmesi olarak” ele almanın daha gerçekçi bir yaklaşım olacağı düşünülmektedir (Yeldan,2002;13). Bu açıdan küreselleşme, devletler ve toplumlar arasındaki ilişkilerin dünya ticaret ve finans rejimlerinin yeniden inşa edildiği bir süreçte karşılıklı bağımlılığa doğru evrildiği bir dönüşümü ifade etmektedir (Tabb,2002;15).¹⁵

1990’lardan bu yana dünya ölçeğinde yaşanan uluslar arası politik gelişmeler, küreselleşmenin tüm dünya ülkelerini eşit biçimde kapsamadığını ve güç ilişkilerinin bu alanda da egemen olduğunu düşündürten olgularla doludur. Bir başka deyişle, verili koşullarda bazı ülkeler dünyayı ‘küreselleştirmektedirler’. Dünyanın sahne olduğu bu yeni konjonktürde tek başlarına etkin olma şansı olmayan ülkeler, yeni uluslar arası ittifakları gündeme taşımış ve yeni kutup eğilimleri biçimlenmeye başlamıştır. ABD’nin Kanada ve Meksika ile oluşturduğu NAFTA örgütü, Avrupa Birliği, Çin ve Rusya’nın önderliğindeki Şanghay İşbirliği Örgütü gibi yapılanmalar dünyanın çok kutuplu olma eğilimine işaret etmektedir. Bir başka deyişle dünyadaki belli başlı ülkeler küreselleşmenin kaçınılmaz olduğu ama alacağı biçimin kaçınılmaz olmadığı tespitinden hareket ederek davranmaktadırlar.

Şüphesiz küreselleşme sadece bir ekonomik olgu olarak ortaya çıkmamakta ve kendi rasyonalitesini toplumsal yaşam, kültür, sanat ve politikada yansıtmaktadır. Küreselleşme ideolojisinin ardında yatan mantık kurgusu bakımından, sermayenin karlılığı verimli kaynak dağılımının sağlanmasının dolayısıyla ekonomik refahın arttırılmasının, biricik koşuludur. Bu koşulun sağlanması ise ancak ve ancak tümüyle kurlsızlaştırılan, ‘serbest’ pazar ekonomisinden geçmektedir” (Yeldan,2002;24). Bu koşullarda 1929 Dünya ekonomik bunalımının ardından Keynesçi çözümlerle başlayan

¹⁴ Örneğin Giddens’a göre (2000;28), küreselleşme ile dünyanın belli ülkeler tarafından denetlenmesi ortadan kalkmakta, büyük kuruluşların denetim gücü zayıflamakta dünya merkezsizleşmektedir.

¹⁵ Tabb (2002;30), küreselleşme adıyla anılan gelişmelerin üçüncü sanayi devrimi olarak da karşılanabileceğini belirtmektedir. Buna göre, buhar makinesinin icadı birinci, elektrik motorunun üretimde kullanılmaya başlanması ikinci, bilişim teknolojisi ise üçüncü sanayi devrimini başlatmıştır.

ve İkinci Dünya Savaşı sonrası Refah Devleti uygulamaları ile olgunlaşan ulusal devletin eğitim, sağlık, sosyal altyapı gibi kar amacı gütmeyen sosyal ödevleri ‘verimsiz’ olduğu gerekçesiyle tasfiye edilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla özelleştirme, emek piyasalarının esnekleştirilmesi ve devletin küçültülmesi gibi söylemler, küreselleşme ideolojisinin politikalarının kapsamlı bir program niteliği taşıdığını göstermektedir. Bu programa neoliberalizm denilmektedir.

Ancak sosyal devletin tasfiye edilmesi politikası geniş halk kesimlerinin çıkarları ile doğrudan bir çatışmayı gerektirmektedir. Sendikalar ve sosyal devletten yana muhalif siyasi partilerin rahat çalışma koşullarının varolduğu koşullarda bu programın önemli bir direnişle karşılaşması şaşırtıcı olmamalıdır. ABD ve İngiltere başta olmak üzere ülke içinde sermaye birikiminin demokratik bir sistemi yaşatabilecek yeterlilikte olduğu ülkelerde neoliberal politikalar Reagan ve Thatcher gibi sertlik yanlısı liderler eliyle fakat seçim mekanizmaları işletilerek hayata geçirildi. Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri gibi ülkelerde ise egemen sınıflar toplum üzerinde batıdaki gibi bir hegemonya kurabilecek güçte değillerdi. Bu nedenle örneğin Türkiye’de 24 Ocak 1980’de alınan küresel kapitalizmle bütünleşme kararı 12 Eylül askeri darbesine kadar uygulanamadı. Türkiye’nin neoliberal düzenlemesi, darbe sonrası yaratılan ortamda Turgut Özal’ın önderliğinde hayata geçirildi.

Küreselleşmenin bir program olduğu ve toplumsal yaşamın değişik boyutlarını etkilediğine değinilmişti. Bu etkilerden bir tanesi de temsil süreçleri ile ilgilidir. Temsili demokrasi, modernitenin ulus-devlet modeli içinde var kıldığı bir sistemdir. Küreselleşme sürecinin toplumsal yapıları, beklentileri ve kimlikleri çoğullaştırdığı, ulus devletleri erozyona uğrattırken ulus’u ve yurttaş’ı da çözdüğü bilinmektedir. Bunun doğal sonucu olarak mevcut haliyle temsili demokrasinin yeni toplumsal taleplere cevap verememesi sözkonusu olmaktadır (Kentel,2005;12). Touraine’e göre (2000;18), küreselleşme sürecinde “demokratik olsunlar olmasınlar, ulus-devletlerin gerilemesi siyasal katılımın azalmasına yol açmaktadır ve buna ‘siyasal temsilcilik bunalımı’ denmektedir. Seçmenler artık temsil edildiklerini görememekte ve bunu da politikacıları karalamak suretiyle dışa vurmaktadır. Temsilcilik bunalımı sürecinde yurttaşlık bilinci zayıflamakta, bireyler kendilerini yurttaştan çok tüketici, ulusaldan çok kozmopolit duyumsamakta, ya da tersine yurttaşlardan bir kısmı ekonomik, siyasal, etnik ya da

kültürel nedenlerle kendini ikinci derecede ya da içinde olduğunu düşünmediği bir toplumun dışında duyumsamaktadır. Giddens’a göre (2000;88), küreselleşme sürecinde geleneksel, Ortodoks parlamenter politika ve politikacı “insanların yaşamlarını saran değişim selinden bir hayli uzakta kalmaktadır”. Yaşanan bu süreçte kitlelerin güvensizliği demokratik süreçlerden çok politikacılara ve Ortodoks demokratik süreçlere yönelmiştir. Kitlelerin politik sistemin meşruiyetine duydukları güvende bir gerileme olduğu söylenebilir. Geleneksel toplumlarda yönetenlerin meşruiyetleri kutsal ya da mitolojik kaynaklara dayandırılmaktaydı. Modern toplumda ise meşruiyetin bundan farklı iki kaynağı vardı. Bunların ilki, temsil mekanizmaları üzerinden ulus ile devletin özdeşleşmeleri, parlamentonun varlığında ulusun bir kimlik ve kişilik kazanması iken, ikincisi devleti yönetenlerin ulusa güvenlik ve refah sağlama yetenekleridir (Wallace,2005;48). Modern meşruiyetin birinci kaynağı partilerin parlamento ya egemen olmaya başlamalarından bu yana sorgulanan bir niteliğe sahiptir. Fakat milli egemenlik kuramında açılan gedikler, iktidara gelen partiler toplumun genel refahını arttırmak şeklindeki ikinci meşruiyet kaynağını sağladıkları müddetçe çok büyük sorunlara yol açmamış görünmektedir. Refah devletinin çöküşü ile meşruiyetin bu kaynağı da sorgulanmaya başlanmıştır.

Üretim, istihdam, değişim ve bölüşüm ilişkilerini ve politikalarını alansal (territorial) olmaktan çıkartan ve küresel düzeyde alınan kararlara tabi hale getiren küreselleşme süreci, gerek söylem gerekse uygulama itibariyle alansal olan temsili demokrasiyi işlevsizleştirmekte ve krize girmesine yol açmaktadır (Şaylan,2003;13). Temsili demokrasinin olmazsa olmaz bir özelliği olan demokratik ‘hesap sorulabilirlik’ (accountability) küreselleşme tarafından imkânsızlaştırılmaktadır (Şaylan,2003;181).

Küreselleşme sürecinin politik bağlamı, farklı coğrafyalarda ulus-devletlerin kendi aralarında yeni tipte bağlaşımların ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Dünyanın çok kutupluluğa doğru gidişi, en gelişmiş örneğini Avrupa Birliği (AB)’nde bulan ulus-üstü yapılanmaların ortaya çıkmasına yol açmıştır. AB projesi, geçmiş dönemin devletlerarası ittifaklarından farklı olarak, gelişiminin doğal sonucu yeni bir Avrupa Devleti’nin ortaya çıkması olacak olan yeni tipte bir uluslararası oluşumdur.¹⁶ Geline

¹⁶ Şüphesiz AB henüz tümüyle homojen bir proje olmaktan çok uzaktır. AB projesinin önderlerinden Fransa federal bir birlikten yana ağırlık koyarken, Almanya konfederal bir birlik düşüncesindedir.

aşamada henüz AB süreci ulus-devleti devreden çıkarma noktasında değildir. “Ulusal topluluk, bütün Batı Avrupa’da, politik yaşam ve grup kimliğinin en geniş odağı olarak” varlığını sürdürmektedir (Wallace,2005;37). Fakat kaçınılmaz olarak yeni devlet nüvesinin yeni siyasi kurumları ya da eski kurumlara yüklediği yeni anlamlar yavaş yavaş belirginleşmektedir. Bir tarafta yeni kurumlar oluşurken, diğer tarafta egemenliklerinin bir kısmını AB’ye devreden ulus-devletlerin siyasi kurumları yukarıdan aşağı doğru bir baskı altında kalmaktadırlar. Bu durum parlamento ve temsil süreçlerinin geleceğine dair bazı tartışmaların yapılmasına ve farklı yaklaşımların oluşmasına neden olmaktadır. Bu tartışmaların zeminini kavrayabilmek açısından AB’nin nasıl bir tarihsel sürecin ürünü olduğunu ve AB’de temsili kurumların yapısına göz atmak yerinde olacaktır.

1986’da Tek Avrupa Senedi ile resmileşen olan Avrupa Parlamentosu (AP), AB içinde “Komisyon ve Konsey arasında ortaklaşa yürütülen yasama ve yürütme yetkilerinin kullanılmasının demokratik bir şekilde denetlenmesi amacıyla kurulmuştur” (Demir,2005;5). AP, ulusal devlet parlamentolarından “daha esnek ve karmaşık bir yapıdadır. Bu açıdan AP ile klasik parlamentolar arasındaki benzerlik biçimseldir” (Demir,2005;7).

AB’ye üye her devlet, AP için kendi bünyesinde ve kendi seçim yasalarına bağlı olarak seçim yapmaktadır. AP’deki temsilci sayısı üye devletlerin nüfusu ile orantılıdır (Demir,2005;11–12). Üyeler beş yıllığına seçilirler. Genel bir eğilim olarak AP seçimleri ülkelerin kendi genel seçimlerine oranla daha durgun geçmekte ve seçimlere katılım oranı düşük olmaktadır. 2004 yılı itibarıyla AP’nin üye sayısı 732 olmuştur. Parlamenterler, mensup oldukları ülkelere göre değil, siyasi eğilimlerine göre grup oluştururlar. Çünkü AP’de üye ülkeler değil, Avrupa halklarının temsil edilmesi amaçlanmaktadır (Demir,2005;113–114). AP, AB politikalarını Konsey kadar etkileyememekle birlikte gün geçtikçe daha fazla yetki üstlenme eğilimi göstermektedir. Henüz AP, üye devlet parlamentolarının gücüne ulaşmış değilse de Birliğin politikalarını Konsey ile birlikte belirleme olanağını elde etmiştir (Demir,2005;29). AB’nin siyasi bütünleşme derecesi arttıkça AP’nin yetkileri de artmaktadır

ABD’nin etkisine daha açık görünen İngiltere ve Doğu Avrupa ülkeleri ise daha gevşek bir AB yapılanmasından ve bir Avrupa-Atlantik birliğinden yana ağırlık koymaktadırlar (Attali,2005;172–178).

(Demir,2005;50). Fakat AP, klasik bir parlamentonun yetkilerine ancak AB federal bir devlet halini alırsa ulaşabilir. Üye devletler ise henüz milli egemenliklerini koruma eğilimindedirler (Demir,2005;53).

AB süreci temsili süreçler ve parlamento karama ile ilgili yeni bir gelişmenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. “Ulusal parlamentoların Topluluğun faaliyet alanlarına yönelik olarak yasama yetkileri azalırken bu yetkilerin AP tarafından kullanılmaması, ‘demokratik boşluk’ veya ‘demokrasi açığı’ gibi kavramlarla ifade edilmektedir” (Demir,2005;46). Ulusal parlamentoların devrettiği yetkiler AP tarafından değil Konsey tarafından kullanılmakta ve bu durum üye devletlerin ulusal parlamentolarının kendi hükümetlerini denetlemelerini güçleştirmektedir. Çünkü AB’nin karar alma organı esas olarak Avrupa Konseyi’dir. AP, Birliğin siyasi sisteminin yapılanması içinde üçüncü sırada yer alan bir kurumdur. Başlıca işlevleri denetim, bütçe, yasama ve danışmadır. AP’nin gücünün sınırlarını belirleyen en önemli olgu, AB Konseyi’nin AP’ye karşı sorumlu olmamasıdır. AP, yasa tasarılarını onaylama veya reddetme yetkisine sahip olmakla birlikte en son kararı yine Konsey vermektedir. AB’de yasama ve yürütme iç içedir (Demir,2005;65). AP, komisyon başkan ve üyelerini, Sayıştay üyelerini, Avrupa Para Enstitüsü Başkanı ve Ombudsmanı atama yetkilerine sahiptir. AB bütçesini onaylama yetkisi, komisyondan gelen yasa önerilerinin düzeltilmesi yetkisi gibi yetkiler kullanır (Demir,2005;78–89).

Avrupa Birliği süreci ulusal parlamentoların geleceğine ve ilişkin bazı kaygıları beraberinde getirmektedir. “Avrupa Parlamentosu, topluluk üyesi devletlerin mevcut parlamentolarını, bunların yerini almakla ya da onlara hükmetmekle tehdit etmekte, böylece Avrupa’nın tüm demokratik kurumlarını bir değişime zorlamaktadır” (Hodgson,1988;11). AB süreci kuramsal ve hukuki olarak, ulusal parlamentolar istedikleri an Birlik Anlaşmalarını reddedebileceği için parlamentoların üstünlüğüne engel değilmiş gibi durmaktadır. Fakat pratikte durumun tam olarak böyle olmadığı söylenebilir. Üye ülkeleri AB süreci içinde yer almaya zorlayan içsel ve dışsal faktörler, aynı zamanda ulusal parlamentoların bağımsız davranma eğilimlerini paralize eden faktörlerdir.

Giddens (2000;94) gibi bazı düşünürler ulus-devletler çağının artık geride kaldığını iddia etmektedirler. Fakat demokrasinin ulus-devlet düzeyinden daha üst bir

örgütlenme düzeyinde, temsil kaybı olmadan nasıl ilerletilebileceği sorusu henüz cevapsızdır. Giddens (2000;91), yurttaşların iktidardakilerle aynı bilgi ortamlarında yaşadığı bir toplumda eski yönetim mekanizmaları işlemeyeceği için demokrasinin derinleştirilmesi gerektiğini, bunun yolları arasında da halk jürileri veya elektronik referandum gibi araçlarla temsili demokrasiyi tamamlayıcı araçların devreye sokulmasının yararlı olacağını belirtmektedir.

Klasik parlamenter temsil mekanizması AB bağlamında oldukça problemlidir. Yurttaşlar AB'yi dolaylı olarak kendi milli hükümet seçimlerindeki oyları yoluyla etkileyebilirler. Doğrudan etkiyi ise Avrupa Parlamentosu seçimleri yoluyla sağlayabilirler. Avrupa Parlamentosu üyeleri kendi partilerinin disiplinlerine, geçmiş dönem performanslarına ve seçmenlerin partilerinden beklentilerine bağlı olarak seçilmekte ve mensubu oldukları partilerin kolektif sorumluluğu ile sınırlanmaktadır. Bu durumda onların tüm Avrupa'nın temsilcisi olma çaba veya iddiaları havada kalmaktadır (Marsh ve Norris,1997;154). Avrupa halkları Birliğin teknik reformları ile ilgili konulara genel olarak ilgi duymamaktadır. Avrupa yurttaşları ile Avrupa Parlamentosu üyeleri arasındaki siyasal temsil formunun gelecekte nasıl olacağı konusu belirginleşmemiştir. Bugün bu bağlar zayıftır (Marsh ve Norris,1997;161).

2.7. Temsil Krizini Aşma Çabası Olarak Parlamento-Sivil Toplum Kuruluşları (STK) İlişkilerinin Süreklileştirilmesi

Toplumsal meşruiyet ile temsil düzeyi arasında bir ilişki olduğu bilinmektedir. Yaşanan temsil ve meşruiyet krizini aşmanın yollarını arayan ulusal parlamentolar, güçlü ve etkin yürütme ihtiyacı karşısında kaybettikleri saygınlıklarını yeniden elde etmenin yolunu daha yaygın bir siyasal temsil sağlamak suretiyle kazanma eğilimindedirler. İkinci Dünya Savaşı sonrasında refah devleti dönemi, daha yaygın bir temsilin koşullarını yaratarak, temsil anlayışında da yeni bir yaklaşımın doğmasına yol açmıştır. Bu dönemin siyaset bilimindeki yansımaları siyasal katılma konusunun önemli bir gündem maddesi haline gelmesi şeklinde yaşanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında refah devleti dönemine tekabül eden çoğulcu demokrasi ve halkın siyasal karar alma süreçlerine etkin katılımı anlayışı, kuramsal

dayanağını Robert A. Dahl'ın görüşlerinde bulmaktadır.¹⁷ Dahl'a göre poliarşi, çoğulcu toplumun iktidar yapısına verilen isimdir. Poliarşi, çok merkezli iktidar yapısı anlamına gelmektedir. Bu toplumda iktidar yasama, yürütme ve yargı dışında sivil örgütlere de dağılmıştır. Çünkü kuvvetler ayrılığı sonuçta devlet-içi bir ayırımdır ve iktidar devlettedir. Çoğulcu toplumda ise sivil toplum yasama ve kural koyma etkinliğini etkileyebilmektedir. Çoğulculara göre demokratik bir toplumda “siyasal iktidar geniş bir rekabet içindeki çıkar grupları arasında” dağıtılır (Marshall, 1999:122). O halde temsili yaymak ve krizi aşmak için sivil toplum örgütlerini yasama sürecinin etkin bir parçası yapmak gerekmektedir. Bu anlayışın bir sonucu olarak günümüzde parlamento, yöneten ile yönetilen veya sivil toplum ile devlet arasındaki vazgeçilmez bir dolayımlayıcı olarak kabul edilmektedir (Keane,1994;213).

Klasik çoğulcu demokrasiye göre temsili sistemin oluşması için yapılan seçimler dönemsel iken, çıkar grupları süreklidir. Çıkar gruplarının kendi güçleri ölçüsünde devleti etkileyebilmesi ile toplumsal bir denge ve uzlaşa ortaya çıkacaktır “Temsili demokrasinin iyi işlemesi, bu çıkar gruplarının gereksinimlerine kulak vermesine bağlıdır” (Fincancı, 1991;7). Sivil toplum kuruluşu (STK)-yasama ilişkilerine bakışta, STK'ların bugünkünden daha fazla rol almaları gerektiğini savunan bakış açısı, demokrasinin sadece partiler arası bir rekabetten ve bir parlamentonun varlığından ibaret olmadığını savunan bir demokrasi kuramınca temellendirilir. Çoğulcu demokrasi kuramına göre demokratik karar alma süreci, farklı toplumsal çıkarların temsilcilerinin müzakeresi yoluyla işleyebilir. STK'ların siyasetle doğrudan ilgili olmalarının gereği siyasetin tüm toplumu ilgilendiren bir alan olmasında yatmaktadır. Siyaset, belirli bir zümrenin profesyonel uğraşı olmaktan çıkartılmalı, tüm yurttaşların hakkı ve ödevi olarak ele alınmalıdır.

Çoğulcu yaklaşımın pratik kaynaklarına bakıldığında refah devleti döneminin işçi-işveren uzlaşmasına izin veren koşulları ve sosyalist ülkelerde uygulanan doğrudan katılım mekanizmalarının etkileri görülmektedir.¹⁸

¹⁷ Dahl'ın poliarşi kuramına göre “makul ölçüde duyarlı bir demokrasi”nin varolma koşullarının bir tartışması için bkz. Arend Lijphart, Çağdaş Demokrasiler, çev. Ergun Özbudun ve E. Onulduran, Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği ortak yayını, Ankara, 1986, s. 2

¹⁸ Adı geçen dönemde sosyalist ülkelerde uygulanan temsil sisteminin özellikleri için bkz. Yavuz Sabuncu, Sosyalist Ülkelerde Yönetime Katılma, Birey ve Toplum Yay., Ankara, 1985

Günümüzde özellikle Batı Avrupa’da parlamenterlerin bir bölgeyi temsil etmelerinin ötesinde farklı çıkar gruplarının temsilcisi olarak parlamentoya girmeleri durumu sıklıkla gözlenmektedir. Artık kurumsallaşmış olan bu uygulama “Avrupa’da sosyal demokrasinin gelişmesiyle birlikte örgütlü grupların karar alma mekanizmasına katılmaları hatta bu katılımın yarı resmi birtakım kurumlar vasıtasıyla gerçekleşmesiyle bağlantılıdır” (Toprak,1987;30). Bu durum yeni bir temsil eğilimini yansıtmaktadır ve çıkar gruplarının seçim dönemlerinden bağımsız olarak yasama süreçlerinde yer almaya başladıklarının bir işaretidir. Bu gelişimin nedenlerine bakılacak olursa şu faktörler karşımıza çıkmaktadır: İleri sanayi toplumlarının ulaştığı karmaşıklık düzeyi parlamentonun ele aldığı konuları ancak ileri uzmanlık bilgileri ile donanmış çok sayıda yardımcı ile üstesinden gelinebilir bir noktaya getirmiştir. Bir başka deyişle, birey olarak parlamenterlerin pek çok karmaşık sorunu anlayabilmeleri ve konuya ilişkin kendi başlarına karar alabilmeleri artık neredeyse imkânsızdır. Bu durum parlamentoyu kaçınılmaz olarak bürokrasinin etkisi ve kontrolüne sokmaktadır. Bu tehlikeden kurtulmanın ve farklı toplumsal çıkarları olan grupların taleplerini karşılayabilmenin yolu sivil toplum örgütleriyle işbirliği yapmaktır. (Toprak,1987;30–31). Toplumsal yapı karmaşık, farklılaşmış ve talep zenginliğine sahip bir yapıya büründükçe siyasi partilerin bu farklılık yükünü taşımaları giderek zorlaşmaktadır. Bu noktada partilerle STK’lar arasındaki ilişki siyasetin dinamizmi ve temsil edilebilirlik açısından önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Bu ilişki kanalının kapanmasının ise siyasetin çözüm üretmez hale gelmesi ve kitlelerin siyasetten kaçmasına yol açtığı düşünülmektedir. Bu durum temsil ya da meşruiyet krizi olarak adlandırılan olgunun ortaya çıkmasının faktörlerinden biri olarak görülebilir.

STK’ların seçim dönemlerinden bağımsız olarak yasama süreçlerine müdahil olmaları olgusu, en son siyasi partilerin ortaya çıkmasıyla nitelik değiştiren temsili demokrasinin yeni bir tanımına işaret etmektedir. Çoğulcu demokrasinin İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan ve en ideal uygulamasını ABD’de bulan çağdaş yorumuna göre yasama, yürütme ve yargı ayrılığı bir tür devlet çoğulculuğu olduğundan yeterli değildir. Siyasal yaşamın ham maddesi olan sosyal örgütler ve çıkar grupları da kurumsal çoğulcu yapıya dâhil olmalıdırlar

Günümüzde giderek artan şekilde yeni bir siyasal temsil eğilimi olarak karşımıza çıkan süreç, yasama (parlamento)-STK ilişkilerinde daha sürekli ve bütünsel bir niteliğin oluşmasıdır. Parlamentoyu siyasal partiler oluşturmaya devam etmektedir. Fakat siyasal partiler, hem parlamento dışında politika oluşturma süreçlerinde hem de parlamentoda yasa yapma süreçlerinde STK'lar ile daha organik bir ilişki kurmaya yönelmektedirler. STK'lar ile kurdukları organik ilişkiler siyasal partileri ve yasama süreçlerini, bürokrasi karşısında daha güçlü kılmakta, siyasal temsili seçim dönemlerinin baskısından kurtararak demokratikleştirmekte, yasakoyuculara toplumsal talep ve beklentilerin dinamizmini daha yakından takip etme imkânı tanımakta, yasaların toplumsal beklentilere uygunluk düzeyini yükseltmekte ve buna bağlı olarak yasaların ve yasamanın meşruiyetini arttırmaktadır.

Karar alma süreçlerinde STK'ların daha fazla söz sahibi olmasına imkân tanıyan bu yaklaşımın da kendine özgü sınırlılıkları olduğu belirtilmektedir. Bu sınırlılıklar genellikle STK'ların doğasından kaynaklanmaktadır. STK'lar karar alma süreçlerine görece daha doğrudan bir katılım imkânı sağlamakla birlikte, kendi üyelerinden başkasını temsil etmemektedirler (Tunçay, 1998:XI-XII). Pratik olarak, her karar alma sürecinde aynı konu ile ilgili yüzlerce STK'yı bir araya getirmek son derece zordur. Öte yandan sivil toplum örgütlerinin yasamayı etkileyebilme güçleri teknik bilgi ve deneyimlerinin eksikliği nedeni ile çoğu zaman yetersiz kalabilmektedir. Sivil toplum kuruluşları, önemleri ve etkileri ne kadar artarsa artsın, demokratik siyasette partilerin ve parlamentoların yerini almaları söz konusu değildir. Ayrıca sivil toplum kuruluşları ile sivil toplum aynı şey olmadığına göre, STK'lar da sivil toplumun temsilcileri olarak görülemezler. STK'lar temsil yanılması yaratan tek öznel siyasal temsil biçimini sorgulayarak var olabilirler. STK'ların temel işlevlerini sivil toplumu temsil etmek değil, sivil toplumun kendisini temsil etmesini sağlamak olduğu belirtilmektedir. (Gümüş,2002).

3. BÖLÜM.

MODERN PARLAMENTO KURUMUNUN YAPISI VE İŞLEYİŞİ

Siyasal temsilin ve danışma kurumlarının tarihinin son derece eski olduğu birinci bölümde gösterilmişti. Her toplumsal kurum gibi parlamentoların da tarihsel kökenleri olduğu ortadadır. Fakat modern parlamentolar kendine özgü bir toplumsal yapının özgün ihtiyaçlarını karşılamak üzere işlev gören kurumlardır ve bu açıdan modern öncesi temsili kurumların basit bir devamı değildirler. Modern parlamento, 16. ve 17. yy.'da ortaya çıkan modern ulus-devletin merkezi önemde bir siyasi kurumu olarak biçimlenmiştir. Bilindiği gibi modern devletin tarihsel olarak ilk formu mutlakiyetçi monarşi olmuştur. Mutlakiyetçi monarşiler pazar ekonomisinin güvenliğini sağlamak amacına koşutluk içinde doğmuşlardır (Şaylan,2003;39). Kendisinden önceki devlet pratiğinden farklı olarak mutlakiyetçi monarşiler yerel güçleri denetim altına almak ve tüm toplumu bağlayan yasalar koymak, sürekli bir ordu ve yargı mekanizması oluşturmak ve bu amaçla etkin bir kamu finansmanı oluşturmak, etkinliği sağlamak içinse modern bir bürokrasi kurmak, son olarak da milli tüccarı desteklemek ve devlet eliyle milli bir ticaret burjuvazisi yaratmak amacıyla merkantilist bir ekonomi politikası uygulamak gibi özellikleriyle farklılaşırlar (Şaylan,2003;40). Bu nedenle bu bölümde modern parlamentolar pazar ekonomisi sonrasının siyasi kurumları olarak ele alınacaktır. Bu bölümde modern parlamentoların yapısı, işleyişleri ve işlevleri üzerinde durulacaktır.

3.1. Parlamento ve Parlamenter Kavramlarının Etimolojik Kökenleri

Modernleşme süreci ile birlikte toplumların hayatına kaçınılmaz biçimde giren siyasi kurumların başında parlamentolar gelmektedir. Günümüzde parlamentosuz bir siyasi sisteme sahip ülke kalmamıştır. Pek çok işlevinin yanı sıra parlamentolar, ülkelerin siyasi sistemlerinin en önemli meşruiyet sağlayıcı kurumları haline gelmişlerdir. Modern parlamentoların günümüzde siyasi sistemlerin vazgeçilmez bir parçası haline gelmiş olmasının başlıca iki nedene dayandığı söylenebilir. Birincisi, onun gerek siyasi gerekse toplumsal kurum ve yapılarla sistematik bir bütünlük içinde

kaynaşmış olmasıdır. İkincisi, toplumsal olarak farklılaşmış yapılarda parlamentonun kendisini siyasi arenada ifade etmek isteyen tüm güçler açısından bir demokratik mevzi konumunu kazanmış olmasıdır.

Parlamento kelimesinin kökü Fransızca ‘konuşmak’ ya da ‘söylev’ anlamındaki “parler”den gelmektedir. Bu kelime, 1200’lü yıllarda etkinlik göstermiş olan ‘commune hareketi’nin etkisi ile ortaya çıkmıştır (Kılıçbay,2003;20). Parlamento kavramının kök anlamı ‘konuşulan yer’i işaret etmektedir. Parlamenter ise yine Fransızca ‘parlementaire’den gelmektedir ve ‘konuşan kişi’ anlamındadır (Eyüboğlu,2004;549). Türkçe’de parlamento kavramının yanı sıra ve çoğu kez daha yaygın olarak ‘meclis’ kavramının kullanıldığı görülmektedir. Arapça ‘cülûs’ (hükümdarın tahta çıkıp oturması) kökünden gelen bir sözcük olan meclis, “oturulacak, toplanacak yer”; “görüşülecek bir sorun için bir araya gelmiş insan topluluğu”; “devlet için bir başkan ile üyelerden oluşan topluluk” anlamlarını karşılamaktadır (Osmanlıca-Türkçe Sözlük,1985;263).

Türkçe Sözlük’teki (1998;1769) anlamı itibariyle parlamento, “başlıca görevi yasama, devlet bütçesini çıkarma, hükümeti denetleme olan ve üyeleri halkoyu ile belirli bir süre için seçilen meclis veya meclisler” demek iken, parlamenter ise birinci anlamıyla “parlamento üyesi”, ikinci anlamıyla ise “parlamentoya dayanan, parlamento ile ilgili” demektir. Buradan hareketle türetilmiş olan parlamentarizm kavramı ise yine Türkçe Sözlük’te (1998;1769), “yürütme organının, seçimle kurulmuş yasama organlarına karşı sorumlu olduğu politik düzen” olarak tanımlanmaktadır. Geniş anlamda alındığında parlamento, “genel seçimler sonucunda oluşan yasama organını”; dar anlamıyla ise “yasama-yürütme ayrılığına ve dengesine dayalı parlamenter rejimlerdeki yasama organını ifade eder” (AnaBritannica,1989;427). Bir başka deyişle modern parlamentoyu diğer siyasal kurumlardan ayıran, onun kuvvetler ayrılığı ilkesi doğrultusunda, yürütme ve yargı karşısında özgün bir yer işgal etmesi olmaktadır. Kuşkusuz toplumdan topluma ve dönemden döneme parlamentonun siyasal sistemlerdeki işlevlerinde çeşitli farklılaşmalar gözlenebilir.

Parlamento üyesi olan parlamenterin niteliklerine daha yakından baktığımızda onun “bir temsili vekâlet yetkisine sahip” olduğunu görüyoruz (Büyük Larousse,1986;9194). Nitekim halk arasındaki yaygın adıyla parlamenter

‘milletvekili’dir. Bunun anlamı parlamenterin “bir seçim bölgesinden seçilmiş olmasına karşın, bütün ulusu temsil” etmesidir (Büyük Larousse,1986;9194). Daha ilerde ayrıntıları ile tartışılacak olmasına karşın yeri gelmişken belirtilmelidir ki, ulusu tek tek parlamenterler değil, parlamentoyu oluşturan parlamenterlerin tümü birlikte temsil ederler. Fakat seçilerek gelmiş bir temsilci olmalarının sonucunda parlamenter, “görevden alınamaz; işlem ve eylemlerinden dolayı sorumlu tutulamaz. Bununla birlikte birtakım görevlere seçilemez; parlamenter sıfatıyla bağdaşmayan birtakım işleri yapamaz. Bunun karşılığında ise, parlamenter ödeneğinden ve ikili bir bağışıklıktan yararlanır: görevlerini yerine getirmede sorumsuzluk ve ceza kovuşturmasından onu koruyan dokunulmazlık” (Büyük Larousse,1986;9194).

Parlamenter, en üst düzeyde politika yapan bir kimsedir. Tek kelimeyle profesyonel bir politikacıdır. Siyasal partilerin çeşitli düzeylerdeki yöneticileri, kadroları ve hatta ileri üyeleri bile politikacı olarak adlandırılabilir. Fakat parlamenter, yasakoyucu organın üyesi olma yetkisi almış, toplumun geleceğini etkileyecek kararların alınmasına ve iktidarın kullanılmasına şu ya da bu ölçüde katılmakta olan, dolayısıyla siyasi sorumluluğu da yüksek olan, profesyonel politikacıdır.

Modern toplumda parlamentonun işlevlerine göz attığımızda karşımıza çıkan ilk işlev, hukuki-siyasal işlevdir. Bu başlık altında kanunların yapımı (yasama), hükümetlerin denetlenmesi, savaş kararları vs. gibi yetkilere ilişkin işlevleri bulunmaktadır.

3.2. Hukuki Açıdan Parlamento

Parlamento, kelimenin teknik anlamında, yani kamu hukuku açısından, “modern devletlerde yasama görevini yerine getiren organları göstermek için kullanılmaktadır (Miceli,1946;15). Hukuki açıdan parlamentolar, devletin iradesinin kanun şeklinde ortaya çıkmasını sağlayan, yani devletin toprakları üzerinde bulunan herkesin itaate mecbur olduğu emir ve iradeleri veren veya çıkaran organların toplamıdır (Miceli,1946;16). Yasa yapma gücünü elinde tutması ve hükümeti denetlemesi – gerekirse düşürmesi- parlamentoyu siyasal işleyişin merkez kurumlarından biri haline getirmektedir. Özellikle demokratik yollarla oluşan parlamentolar aracılığıyla yönetilen

açık toplumlarda bu kurum siyasal iktidarın odak noktalarından biri olarak görülmektedir. Kuramsal olarak kanun yapma yetkisinden dolayı parlamentoların hukuki gücü sınırsız olabilir. Fakat gerçekte bu güç anayasa ve çeşitli kurumlar tarafından sınırlandırılmıştır.

Hukuki olarak parlamentonun gücünün kaynaklarından biri ‘kanun’ kavramının gücünden gelmektedir. Kanun kavramının nesnel bir kapsayıcılığa gönderme yapması, yani kanunun herkes için geçerli olan ve adil bir metin olarak düşünülmesi, kanun yapıcı olarak parlamentoyu hukuken yüksek bir statüye oturtmaktadır. Parlamentonun hukuki statüsünün gelişimi, hükümdarların gücünün sınırlandırılmasıyla paralel şekilde olmuştur. Monarkların yasa yapıcı gücünün tarihsel süreç içinde adım adım sınırlandırılması ve temsil esasına dayalı olarak oluşturulan parlamento tarafından bu yetkinin devralınması parlamentonun hukuki gelişimini özetlemektedir.¹⁹

Yasama görevinin yerine getirilmesi farklı toplumsal ve siyasal ihtiyaçlara göre şekillenebildiği için yasama organlarının sayısı bazı ülkelerde iki meclis ve bir devlet başkanı olmak üzere üçe kadar çıkabilmektedir. Bazı rejimler tek, bazıları ise iki meclislidir. İki meclisli sistemlerde Senato, Lordlar Kamarası veya Osmanlı Devleti’nde Ayan Meclisi gibi isimler taşıyan bir üst denetim meclisinin yanı sıra, esas yasama faaliyetini yürüten bir de alt meclis bir arada bulunmaktadır.²⁰ İki meclisli sistemin kaynağı İngiliz siyasal düzeni iken tek meclisli sisteminki ise Fransa’dır. Parlamenter sistemde yasama ve yürütme ayrıdır. Yasama, iki meclisli sistemde her iki meclise ait bir görev olarak yerine getirilir. Yürütmenin başında sorumsuz –yetkisiz- yansız bir devlet başkanı bulunur, ama esas olarak yürütmenin sorumluluğu, “bir Başbakanın yönetiminde bulunan ve Parlamenta karşı sorumlu olan bir hükümet’e ait”tir (Savcı,1978;XV). İki meclisli sistemde meclisin biri İngiltere’de olduğu gibi aristokratik ya da bu sistemi uygulayan pek çok ülkede olduğu gibi demokratik olabilir. İki meclisli sistem, esas olarak bir toplumun parlamenter evrimi sürecinde siyasal güçler arası bir denge durumunun sözkonusu olması halinde, bir tür uzlaşmanın sonucu olarak yaşam alanı bulmaktadır.

¹⁹ İngiltere’de 1689’da Bill of Rights ile krala parlamentonun üstünlüğünün kabul ettirilmesi önemli bir dönüm noktası olmuştur.

²⁰ Türkiye’de de 1961–1980 arasında çift meclis sistemi uygulanmıştır.

Demokratik siyasal sistemlerde yasama ile yürütme arasındaki ilişkiler üç farklı modelde düzenlenmektedir. Birinci model parlamenter hükümet sisteminin klasik örneği ve modelini oluşturan İngiliz uygulamasıdır.²¹ Bu sistemde hükümet (kabine, bakanlar kurulu) parlamentonun içinden seçilir ve parlamentodan güvenoyu alarak çalışmaya başlar. Bakanlar kurulunun başında başbakan vardır ve kurul, parlamentoya karşı topluca sorumludur. Yürütmenin başında yetkileri son derece kısıtlanmış ve bu yüzden de sorumsuz ve tarafsız olan devlet başkanı (cumhurbaşkanı) vardır. Parlamenter rejim ile parlamentolu rejim aynı şey değildir. Örneğin ABD’de parlamento (Kongre) vardır ama rejim parlamenter değildir. Parlamenter rejimin ayırt edici özelliği güçlerin esnek ayrımına dayanmasıdır (Duverger,1986;70).²² Parlamenter rejimi oluşturan öğeler, 1- Parlamento, 2- Sorumsuz devlet başkanı, 3- Bakanlar kurulu, 4- Yasamanın yürütmeye karşı (güvenoyu gibi) yetkileri, 5- Yürütmenin yasamaya karşı (fesih gibi) yetkileri olarak tanımlanabilir (Kumaş,1985;67).

Yasama ve yürütme arasındaki ilişkileri düzenleyen ikinci model, başkanlık sistemidir. Amerikan tipi rejimler de denilen bu modelin özelliği, demokrasiyle kişisel iktidarı birleştirmeleridir (Duverger,1986;92). Bu sistemde başkan halk seçer, parlamento başkanı denetler. Başkan, kabinesini tümüyle parlamento dışından kurabilir. ABD’deki uygulamada Kongrenin başkanın kabinesini istifaya zorlama, başkanın da Kongreyi feshetme yetkisi yoktur. Güçler, birbirlerinden kesin bir şekilde ayrılmışlardır. Bu sistemin yaşayabilmesi ABD’de partilerin disiplinsiz ve gevşek bir yapıya sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Aksi halde Kongreyi disiplinli bir parti örgütü sayesinde denetim altında tutan başkan, tam anlamıyla bir diktatöre dönüşebilirdi.

Üçüncü model, Meclis Hükümeti (konvansiyonel) sistemdir. Bakanlar, parlamentoya karşı tek tek sorumludurlar. Yasama ve yürütme parlamentoda toplanmıştır. 1920–23 arasında Türkiye’de uygulanan model budur.

Parlamenter rejimde yasama ve yürütme ayrıdır. Buna ‘yumuşak ayrılık’ denir. Çünkü her iki kuvvet de aslında birbiri ile sıkı bir etkileşimi sürdürür. Bakanlar kurulu (kabine), parlamentoya karşı hem tek tek hem de topluca sorumludur. Kabinenin

²¹ İngiliz modeline Westminster modeli de denilmektedir.

²² Buna benzer bir kavram kargaşası da parlamentarizm konusunda yaşanmaktadır. Parlamentarizm, hem yasama-yürütme ilişkisinde yasamanın üstün olduğu durumu, hem, genel olarak temsili demokrasinin uygulandığı rejimleri, hem de –daha çok sol jargonda- tüm burjuva hukuki çerçevesini anlatmak için kullanılmaktadır.

kurulmasının ardından göreve başlayabilmesi için parlamentodan güvenoyu alması zorunludur. Güvenoyu alamayan kabine ya da üyeler görevlerini sürdüremezler. Ayrıca güvenoyu alan kabine hükümet programını da parlamentoya sunmak zorundadır. Yasa teklifleri ağırlıklı olarak hükümetten gelir²³, fakat muhalefete mensup olanlar da dâhil parlamenterlerin tümü yeterli desteği bulabildikleri sürece yasa teklifleri verebilirler. Genellikle teklif vermek için yeterli desteği bulurlar fakat özellikle muhalefete mensup parlamenterlerin tekliflerinin hükümetten ya da iktidar partisinin grubundan gelen diğer yasa teklifleri arasında gündeme alınması ve yasalaşması oldukça nadirdir. Çıkarılan yasaların büyük çoğunluğunun kabine kaynaklı olması, çoğunluk partisinin seçmenleri karşısında savunduğu belli bir siyasi programı hayata geçirebilmesi açısından zorunludur.

Parlamenter rejimde yasama ve yürütme birbirlerine karşı iki önemli silaha sahiptirler. Yeterli çoğunluk bulunduğu takdirde parlamento, kabineyi düşürebilir; buna karşılık yürütmenin elinde de parlamentoyu feshedebilme ve ülkeyi seçime götürebilme yetkisi vardır.²⁴ Parlamentoda çoğunluğa sahip bir hükümetin güvensizlik oyuyla düşürülmesi parti disiplini nedeniyle ancak kuramsal bir ihtimal olarak kalmaktadır. Muhalefet açısından ise, -eğer kendisi kurduğu hükümete güvenoyu alabilecek kadar parlamenter desteğine sahip değilse- hükümeti düşürmeye çalışmaktansa onun iktidarda yıpranmasını beklemek ve gelecek seçimleri kazanmaya çalışmak daha uygun bir taktik olarak düşünülür. Bu fiili durumda, parlamentonun gerçek işlevi, klasik parlamenter rejim anlayışında öngörülen, tarafların tartışarak ortak akıla ulaşmak suretiyle yasa yapmaları değil, muhalefet partisine bir sonraki seçimlerde propaganda olarak kullanacağı bir eleştiri forumu sağlamaktan ibarettir (Durgun,1999;122).

Parlamentoların iç hukukları ve işleyiş biçimleri toplumdan topluma farklılaşabilmektedir. İç işleyişin kaynakları başta anayasa olmak üzere parlamentonun iç tüzüğü ve genel siyasal eğilimler/geleneklerdir. Parlamentonun alt birimleri başkanlık divanı, komisyonlar, parti grupları ve teknik personeldir. Komisyonlar, yasaların hazırlanmasına yoğunlaşan ve tüm yasama döneminde faaliyet gösteren uzmanlık komisyonları ile geçici olarak kurulan soruşturma-araştırma komisyonları olarak

²³ Bir yasa teklifi hükümetten geliyorsa 'yasa tasarısı', parlamenterlerden geliyorsa 'yasa teklifi' olarak adlandırılır.

²⁴ Türkiye'de bu yetki, yürütmenin başı olarak Cumhurbaşkanına verilmiştir.

ayrılırlar. “Çağdaş parlamentolarda siyasal parti grupları yasama ve denetleme etkinliklerinin belkemiğini oluşturur. (...) parti grupları yasama etkinliklerinin parti görüşleri doğrultusunda yönlendirilmesine çalışırlar” (AnaBritannica,1989;428). Parlamentoların “idari ve teknik işleri meclis üyesi kişiler ile teknik personel (yazmanlar, stenograflar vb.) tarafından yürütülür” (AnaBritannica,1989;428).

Parlamentoların işleyişi kendine özgü bazı kavramları doğurmuştur. Örneğin, yasama dönemi, iki genel seçim arası dönemi ifade eder. Bu dönemi yıllara bölünce ortaya yasama yılı çıkar. “Parlamentonun belli bir gün boyunca yaptığı toplantı birleşim, o günkü birleşimin çeşitli aralarla bölünen parçalarının her biri ise oturum olarak adlandırılır” (AnaBritannica,1989;428). Parlamento, çalışmalarını birkaç ay süreyle ertelediğinde tatil, daha kısa süreli ertelemelere ise ara verme denir. Tatil ya da ara verme durumu sırasında devlet başkanı, meclis başkanı veya belli sayıda parlamenterin çağrısı üzerine parlamento toplanabilir.

Parlamentolar genel olarak yarıdan bir fazla üyenin oyu ile karar alırlar. Ama bu bütün yasaların parlamento tam sayısının yarıdan bir fazlasının oyuyla çıkarıldığı anlamına gelmez.²⁵ Parlamenterlerin tüm yasama faaliyetlerine tam kadro devam etmeleri pek rastlanmayan bir durumdur. Bu nedenle bir ‘toplantı yeter sayısı’ saptanır. Bu sayıda parlamenterin meclis genel kurulunda hazır bulunduğu oturumlar açılır ve yasalar toplantı yeter sayısının yarıdan bir fazlasının oyuyla çıkartılırlar. Fakat seçim, cumhurbaşkanı seçimi ya da anayasa değişikliği gibi bir konuda yapılacaksa güçlendirilmiş yeter sayılar aranabilir. “Parlamentoda oylamalar açık ya da gizli olabilir” (AnaBritannica,1989;428).

Parlamenter hükümet düzeninde parlamento ve hükümet devlete ilişkin politik gücün kullanımını ellerinde toplamışlardır. Bu rejimlerde parlamento çoğunluğunu elde eden, gerçekte onun bir komitesi olan yürütmeyi de kurmakta ve iktidar birleşmektedir. Kuramsal olarak siyasal sistemin egemeni böylece ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle bu düzen başkanlık düzenine oranla daha basittir. Bu düzenin avantajlarından biri gücün kullanımının birleştirilmiş olmasından dolayı değişen durumlara ABD’deki gibi parçalı sistemlerden daha çabuk cevap verebilmesidir. İkinci olarak parlamenter düzende

²⁵ Örneğin TBMM’nin toplantı yapabilmesi için (toplantı yeter sayısı) Genel Kurul Salonu’nda 184 parlamenterin olması, karar alabilmek için ise 136 parlamenterin olması yeterlidir (Güçer,2004;90).

sorumluluğun sınırlarının yasa ve politika-yapıcılar açısından açık olmasıdır. Prezidansiyel rejimlerde hükümet yetkisi daha dağınık olduğundan kamu politikalarındaki başarısızlığın suçunu başkan kongreye, kongre üst mahkemeye vs. atabilmektedir. Oysa parlamenter hükümet düzeninde seçimle gelen parti ve oluşan parlamento, başarının ve başarısızlığın sorumlusu olmaktadır Buna karşılık parlamenter hükümet düzeninde azınlığın yasa yapımında çoğunluk karşısında kendini koruyabilme, politik dengeyi sağlama gibi bir şansları başkanlık düzenine oranla daha azdır (Shively,1993;252). İkinci dezavantaj ise parlamenter hükümet rejimlerinde koalisyonlardan dolayı istikrarlı hükümetlerin başkanlık düzenine oranla daha az kurulabilmesidir (Shively,1993;253).

Parlamenterler görev süreleri boyunca dokunulmazlık taşırlar. Bu uygulamanın amacı, özgür iradelerini herhangi bir kısıtlama olmaksızın açıklayabilmelerini garanti altına almaktır. Fakat dokunulmazlık sadece irade açıklama değil, parlamenterlik dönemi boyunca işlenen tüm suçları da kapsamaktadır. Parlamenterlerin yargılanması parlamentonun iznine tabi kılınmıştır. Açıkça ortada olan yüz kızartıcı suçlar dışında bir parlamenterin yargılanmasına izin verilmesi çok nadir bir olaydır. Kuşkusuz bazı kimseler parlamenter dokunulmazlığı, parlamenter olmadan önceki suçlarının kovuşturulmasını önlemek için bir zırh olarak değerlendirme eğilimi göstermiş olabilirler. Bu nedenle günümüzde dokunulmazlık ‘kürsü dokunulmazlığı’ olarak ele alınmaktadır.

Parlamenterler, görev yaptıkları dönem boyunca alımına katıldıkları kararlardan siyasi olarak sorumludurlar. Bir başka deyişle, seçmenler çalışmalarını beğenmedikleri parlamenterleri tekrar seçmeyerek, onların yeniden parlamenter etkinlik göstermelerini engellemek suretiyle siyasi bir karşılık vermiş olurlar. Bu nedenle bir parlamenter, seçim bölgesine yeterince ilgi göstermediği veya seçmenlerini memnun etmediği gerekçesiyle cezai bir işleme tabi tutulamaz. Parlamenterlerin sorumluluğu siyasi bir sorumluluktur.

Bir parlamentonun etkinlik düzeyi, ona siyasi sistem içinde verilmiş olan rolü ile bağlantılı olarak anlaşılabilir. Tüm anayasalar parlamentonun görev ve yetkilerini tanımlarlar. Bu tanımlarda parlamentonun yasal konumu ortaya konur. Fakat parlamentonun toplumsal etkinliği, onun yasal konum, görev ve yetkilerinin ötesinde bir anlam taşır. Bu, doğrudan doğruya toplumsal sorun ve ihtiyaçlara verilecek cevaplarda

parlamentodan ne beklenildiği ile ilgilidir. Bir toplumda parlamentonun yeri ve ona yönelik beklentilerin düzeyi, parlamentonun etkinliğine dair toplumsal algıları belirlemektedir. Parlamento, toplumun geneli tarafından bir çözüm mercii olarak görülmektedirse, ondan beklenen siyaset kurumunun aktif bir faili olmasıdır. Buna karşılık bir toplum, sorunlarının çözümünü parlamento dışındaki kurumlardan – yürütme, belli bir lider, asker vs- beklemektedirse, o toplumda parlamentonun etkinliğine dair algı da farklı olacaktır.

Parlamenteerler toplumun kendilerinden beklentilerini en iyi bilebilecek durumdadırlar. Dolayısıyla onların bir parlamentonun etkinlik ölçütlerine dair algıları, o toplumda parlamentonun işleyişi ile ilgili sorunun ne olduğuna dair en sağlam verileri bize sağlayabilmektedir. Bir parlamenteerin, parlamenteer etkinlik duygusu toplumsal beklentilerden soyut değildir.

3.3. Siyasal ve Toplumsal Açıdan Parlamento

Siyasal ve toplumsal açıdan parlamentonun işlevleri şöyle sınıflandırılabilir:

1- Politika oluşturmak (politika üretmek-policy making): Parlamenteolar gerekli yasaları çıkarmak suretiyle toplumsal sorun ve beklentilere cevap verirler. Bunu gerçekleştirebilmek için ise toplumsal amaçların tespit edilmesi gerekmektedir. Toplumsal amaçlar genellikle siyasi partiler tarafından önerilir ve kamuoyundan onay alanlar hükümeti kurarak uzun vadeli sonuçları olacak kararları hayata geçirirler. Fakat parlamento önerilen yasaları tartışmak ve müdahale etmek suretiyle toplumun geleceğini etkileyecek kararların daha sağlıklı bir temele oturması için işlev görür. Bu işlevini en doğru biçimde yapabilmesinin şartlarından biri o parlamenteoda siyasal eleştiri ve uzlaşma kültürünün tüm bileşenlerce özümsemiş olmasıdır.

2- Temsil: Parlamenteonun tüm siyasal yapılanması temsil ilkesi üzerinde temellenir. Bilindiği gibi temsil ilkesi özünde modern devlet düzeninin bir ilkesidir ve feodal temsilden egemenliğin kaynağı açısından farklılaşır. “Tarihsel gelişimine bakıldığında kurumun gerisinde siyasal gücün sınırlandırılması ve bu gücü elinde tutan kişilerin yetkilerini halktan almaları gerektiği fikri” (Toprak,1987;25) izlenmektedir. Bu temsil anlayışı aynı zamanda parlamentonun kullandığı siyasal iktidarın temelini oluşturur (Şaylan,1976;135). Tüm parlamenteer rejimlerde bu kurum, egemenliğin sahibi olarak

tanımlanmış özneyi temsil etmekte ve gücünü onun adına kullanmaktadır. Modern parlamento, özünde yeni bir şey olmayan temsil fikrinin modern toplumdaki örgütlenme ve yürütülme biçimidir (Miceli,1946;133). Kurumun anavatanı İngiltere başta olmak üzere Kıta Avrupası'ndaki gelişimini izlediğimizde toplumsal iktidar odaklarını temsil eden güçler arasındaki mücadelelerin aynı zamanda parlamento tarihini de oluşturduklarını açıklıkla görebilmekteyiz. Bu durum, bir başka açıdan, toplumsal çıkar gruplarının parlamentoda kendi temsilcileri aracılığı ile temsil edildikleri varsayımını içermektedir. “Bizzat bundan dolayıdır ki parlamentolar memleketin hayatını daima aksettirmiyorlar ve ekseriya onunla açık bir tezat halinde bulunuyorlar” (Miceli,1946;133). Dolayısıyla Güneş (1956;46)'in de belirttiği üzere parlamenter rejim, sınıf çıkarlarının belli prensipler altında oluşturulduğu bir sistemdir.

Fakat toplum içindeki farklı kesimlerin ve görüşlerin adil temsili sorunu parlamento üzerine bir dizi tartışmayı beraberinde getirir. Örneğin bir görüşe göre parlamento “toplumdaki değişik çıkarların ve görüşlerin bir ahenk içinde temsilini sağlamak” (Ergüder,1987;36) ve “toplumda konsensüs oluşturmak” (Toprak,1987;36) işlevlerine sahipken bir diğer görüşe göre “kapitalist toplum düzeninin egemen sınıflarının iktidarlarını zora başvurma gereksinmesi duymadan meşrulaştırma kanallarından” (Alkan,1977;73) biridir.

3- Sistemi devam ettirici faaliyetler: Bu başlık altındaki işlevler kendi içinde üç alt başlıkta ele alınabilir.

a) Hükümeti denetleme: Demokrasi sınırları içinde davranması için hükümeti kontrol etmek ve gerekirse frenlemek işlevini yerine getirir. Bunun araçları güvenoyu, yazılı ve sözlü soru önergeleri, araştırma komisyonları ve bütçe görüşmeleridir. Fakat siyasi partilerin ortaya çıkışı ile özellikle de disiplinli partilerin parlamentoya hâkim olması durumlarında parlamento genellikle hükümetin destekleyicisi olmaktadır. Hükümetleri kurup, düşürmek de parlamentoların sistemin devamlılığını sağlamaya yönelik işlevleri arasındadır.

b) Siyasal kadroların eğitilmesi ve siyasal toplumsallaşma: Max Weber'e göre parlamento “öncelikle, ehil siyasal önderlerin elenip seçilmesini sağlayan bir araç –

geleceğin siyasal sınıfının sınındığı bir zemin- işlevi” görmektedir (Keane,1994;207).²⁶ Parlamento ulusun aynı zamanda bir dert dinleme komitesi ve fikir platformudur. (...) Toplum içinde rejim konusunda ‘Meşruiyet’in yaratılmasına yardımcı olmak ve yarının üst siyasal kadrolarının ve önderlerinin yetişeceği bir siyasal okul fonksiyonunu sürdürmektir” (Yücekök,1983;56). Bu işlevlere yasama ve siyasal toplumsallaşma işlevleri de eklenebilir. “İktidarı kullanan bu kurumlar verdikleri kararlar ile kaynakların kontrol biçimini, daha somut bir ifade ile toplumsal düzeni belirlemekte; buna bağlı olarakta [*sic.*] toplumsal amaçları formüle etmekte ve böylece tüm toplumsal sistemin yürüyebilmesi için bir kuramsal uyumluluk sağlamaktadır” (Şaylan,1976;137). Parlamento, kitle iletişim araçları yoluyla toplumun geniş kesimlerini önemli siyasal sorunların neler olduğu, nasıl çözümler önerildiği ve sistemin nasıl işlediği gibi konularda siyasal açıdan sosyalleştirir. Ayrıca siyasal seçkinleri de sistemin işleyişinin incelikleri hakkında bilgilendirir. Böylece bakanlar ve kimi parti liderleri parlamenter deneyime sahip, devlet yönetmenin özelliklerini öğrenmiş kimseler arasından çıkar. Parlamenter deneyim ülkenin siyasal seçkinlerini bir arada çalışma zorunluluğu içinde ulusal düzeyde de sosyalleştirici bir rol oynar.

c) Rejimin meşrulaştırılması: Günümüzde parlamentosuz bir rejimin olmaması ne anlama gelmektedir? Parlamantonun siyasal kararların alınmasında esas olarak etkili olmadığı rejimlerde dahi mevcudiyet bulması, bunların *rejimi meşrulaştırma* işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Parlamantonun varlığı ve onayı sayesinde hükümetlerin aldığı kararlar kamuoyunun denetimine açılmış izlenimi verilebilmekte ve yönetim meşruiyet sağlamaktadır. Toplumsal sorunları parlamentoda tartışılması kamuoyundaki gerilimin azaltılması ve rejim açısından bir emniyet sübabı görevi görülmesi anlamına da gelmektedir. Son olarak savaş kararı verme, uluslar arası anlaşmaları onaylama gibi hükümeti aşan kararların alındığı yer olmasının yanına devlet başkanının yargılanmasına veya temsilcilerin dokunulmazlıklarının kaldırılmasına karar verme gibi işlevler, parlamantonun yargı işlevine örnektir (Turan,1976;178).

²⁶ Keane Weber’den yaptığı bu alıntıyı “Parlament und Regierung im neugeordneten Deutschland”, Johannes Winckelmann, der., Max Weber, Gesammelte Politische Schriften, Tübingen 1980 içinde, s. 353’ten aktarmaktadır.

3.4. Toplumsal Yapılar ve Parlamento Tipleri

Toplumsal kurumlar, bireylerin toplumsal ilişkilerinin genelleşmiş, kurumsallaşmış ve kalıplaşmış formlarıdır. Tüm kurumlar birbirleri ile karşılıklı etkileşim içinde ve toplumsal tarihin bir parçası olarak bireylerin günlük pratikleri yoluyla kendilerini yeniden üretirler. Her toplumun kurumsal ilişki sistemlerinin özgüllüğü, o toplumun yapısının diğerlerinden farkını oluşturur.

Parça-bütün ilişkisi açısından bakıldığında kurumlar ile yapı arasında bir ilişki olduğu söylenebilir. Toplumsal yapı, kurumların karşılıklı ilişki ve etkileşimlerinin verili bir andaki göreceli ve geçici denge hali olarak düşünülebilir. Bir toplumsal yapının alt bileşenleri kurumlardır. Kurumlara bakarak toplumsal yapının nasıl bir görünüm arz ettiği yaklaşık olarak kestirilebilir.

Temel toplumsal kurumlardan biri siyasettir. Her kurumun olduğu gibi siyasetin de alt kurumları bulunmaktadır. Parlamento bunlardan biridir. Parlamentonun işleyiş ve işlevi siyaset kurumunun genel işleyişinden, siyaset kurumu ise toplumsal yapıdan bağımsız olamaz. Parlamenterlerin siyasal sistem içindeki yerini belirleyen, parlamentonun siyasal sistem içindeki yeridir. Parlamentonun siyasal sistem içindeki yeri ise toplumsal yapı, işleyiş ve gelenekler gibi faktörlerce belirlenir. Parlamentonun siyasal sistem içindeki yerini belirleyen faktörler, toplumdaki siyasal güçlerin karşılıklı konumları, güç dengeleri, devletin ve bürokrasinin gücü ve dış politik konjonktür gibi karmaşık ve çok yönlü değişkenlerin birbirleriyle ilişkilerinden etkilenmektedirler. Bu yüzden parlamentonun ve parlamenterin etkinliği farklı dönemlerde değişebilen bir dinamizm göstermektedir. İşte bu nedenle toplumun yapısı nasıl parlamentonun yapı ve davranışına dair bilgi veriyorsa, parlamentonun işlevi de toplumun nitelikleri hakkında bilgi verebilmektedir (Yücekök,1983;9). Toplumun genel yapısı tek tek kurumların işleyişine damga vurmaktadır fakat toplumsal yapı aynı zamanda tek tek kurumların karşılıklı ilişki ve etkileşimlerinin bir yansımasıdır. Buradan hareketle parlamentonun analizi hem toplumsal yapıya etki eden bileşenlerden birinin analizi olmaktadır hem de toplumsal yapının parlamento üzerinde nasıl bir etki yaptığının incelenmesi olmaktadır. Söz konusu karşılıklı etkilerin en yoğun gözlenebileceği kurumların başında parlamento gelmektedir. Çünkü parlamento temsili bir organdır. “Temsil niteliği bulunan her organ, en sonunda, bir düzen’i oluşturan ana sosyo/politik ilişkilerden, çelişki ve gerilimlerden

uzak kalamaz” (Gevgilili,1987;184). İktidarın niteliği ve kullanılış biçimleri toplumun diğer kurumlarının niteliğinden bağımsız değildir. Fakat parlamento, iktidar kullanmak suretiyle diğer kurumları değiştirme yönünde etki sahibi olabilir. Bu nedenle toplumsal yapı ile parlamento yapısı arasındaki ilişkilerin belirlenmesi önem kazanmaktadır. “Kendine özgü işlevleri sağlıklı bir biçimde yürütebilen parlamentolar açık ve çatışmacı bir toplumun ürünüdürler.

Kendi çıkarlarının bilincinde olan farklılaşmış toplumsal güçlerin siyasal davranış kalıpları ile beslenir, modern siyasal ortamın araçları olan siyasal kurumlar tarafından ayakta tutulurlar” (Yücekök,1983;4). Parlamentonun temsili niteliği ona, “bir düzen’i oluşturan ana sosyo/politik ilişkilerden çelişki ve gerilimlerden uzak kalamama” (Gevgilili,1987;184) konumu getirmektedir. Dolayısıyla parlamento, ilk bakışta toplumdaki tüm farklı çıkar ve görüşlerin yansıdığı bir platform gibi algılansa da, temsil sisteminin yapı ve işleyişine doğrudan bağlı olarak her kesimin değil, belirli kesimlerin temsil edilebildiği bir kurum olmaktadır. Temsil edilebilen kesimler, o toplumun rejiminin yapısına bağlı olarak egemen sınıflar koalisyonunun kanatları olmaktadır. Fakat unutmamak gerekir ki her toplumun kendi tarihsel geçmişinden gelen özellikleri o toplumdaki parlamentonun niteliklerini de –kalıcı biçimde ya da belli bir tarihsel dönem için- belirler. “Bazı parlamentolar, hükümetler toplumdaki elitlerin görüşlerini alabilsin diye kurumlaşmışlardır ve yalnızca ya da büyük ölçüde elitlere açıktırlar. Bazı parlamentolar ise iktidar uygulamalarında kitlelerin onayını almak üzere kurumlaşmışlardır ve büyük ölçüde kitlelere ve halka açıktırlar” (Yücekök,1983;8). Bir başka deyişle parlamentoların toplumsal-siyasal işlevleri ve buna bağlı olarak yapıları toplumdan topluma farklılık göstermektedir.

Bir toplumdaki sınıfların örgütlenme ve bilinçlenme düzeyleri, parlamentoların yapısal niteliklerinde kendisini dışa vurmaktadır (Şaylan,1976;151). Toplumsal sınıf ve kesimler örgütlenebildikleri ve ‘kendisi için sınıf’ düzeyine varabildikleri ölçüde eşgüdümlü, kolektif siyasal davranışlar sergileyebilirler. Böylece parlamentoda temsilcileri aracılığıyla toplumsal kaynakların bölüşümüne müdahale etmeye yönelebilirler.

Egemen sınıflar homojen değildirler, kendi içinde çelişen çıkarlara sahip farklı tabakalardan oluşmaktadırlar. Bu nedenle parlamentoların sınıfsal bileşimi için ‘egemen sınıflar koalisyonu’ ifadesini kullanmak daha doğru görünmektedir. Bu noktanın önemi

parlamentoyu oluşturan bireyler topluluğunun sınıfsal ve siyasal konumlarıyla, hükümeti oluşturan, hatta hükümet içindeki esas karar verici kliği oluşturan bireylerin sınıfsal ve siyasal konumlarının zaman zaman çelişebilmekte oluşunda yatmaktadır. Bazen iktidarın merkezindeki ekibin talepleri ile parlamentoyu oluşturan topluluğun –bu topluluk hükümetle aynı parti grubuna mensup dahi olsa- hassasiyetleri çelişebilmektedir.²⁷ Bu ve benzeri etkileşimler, toplumsal yapının da son kerteedeki etkisiyle toplumdan topluma ve dönemden döneme değişen parlamento tiplerinin ayırdedilebilmesini sağlamaktadır. Parlamentonun yürütme ile ilişkileri sonucu oluşan karakteri, belirgin davranışçı ve yapısal kalıplar sergilemektedir. Bu kalıplar, M. Weinbaum tarafından kategoriye ayırmaktadır (Yücekök,1983 ve Durgun,1999)). Bunlar: eşgüdümlü (aktif), belirsiz (vulnerable), tâbi (reaktif), rekabetçi-egemen (marjinal) ve teslimiyetçi (minimal) parlamentolar olarak adlandırılmaktadır.

Eşgüdümlü Parlamentolar: Weinbaum’un beşli sınıflamasına göre birinci tip parlamentolar “Eşgüdümlü” adıyla anılabilirler. Bu tip parlamentolar yönetimle işbirliği ve karşılıklı dayanışma içersindedirler. Eşgüdümlü parlamentolarda tek bir çoğunluk partisinin egemenliği pek görülmez. Parti disiplini görece zayıftır. Birden fazla partinin varlığı karşılıklı hoşgörüyü zorunlu kılmakta ve kararlar ortak bir çabayla, uzlaşmayla alınmaktadır. Çıkar gruplarının parlamenterler üzerindeki etkisi parti ve liderden daha ağır basmaktadır. Bu sistemlerdeki partiler de daha çok âdemi merkeziyetçi nitelik taşırlar. Yani merkezileşmiş ve parlamentoyu dışarıdan kontrol edebilecek yapıda değildirler (Durgun,1999;63). Bu tip parlamentolarda parlamenterler, “ülkenin siyasi elitleri içerisinde anahtar bireyler” konumundadır (Durgun,1999;65). Parti liderinden görece bağımsızdırlar. Parlamenterlik kendinde bir siyasi değer taşır. “Parlamento üyeliği, yürütme gücü elde etmek için de, parlamenterler açısından önemlidir” (Durgun,1999;65). Parlamenterlerin siyasi olaylar üzerinde doğrudan nüfuz sahibi olabilmeleri mümkündür (Durgun,1999;66).

Çalışma dönemi yürütme tarafından kısıtlanamaz. Parlamento üyeliği siyasi kariyer ve mali açıdan değerlidir. Statü ve ideoloji ikinci derecede önemlidir. Parlamenter seçilmenin maliyeti çok yüksektir. Fakat parlamenterler birey politikacı

²⁷ Türkiye örneğinde bu olgunun yaşanan son çarpıcı örneği, 1 Mart 2005 tarihli tezkerenin hükümeti tek başına oluşturan partinin karizmatik liderinin tüm ağırlığını koymasına rağmen iktidar partisi milletvekillerinin de oylarıyla reddedilmesi oldu.

olarak hareket ederler. Bu nedenle parlamenterlerin çıkar grupları ile yürütme elitleri arasında çıkar gruplarının lehine aracı olmaları beklenebilir (Durgun,1999;67).

Bu tip parlamentolarda komisyonlar kuvvetlidir. Yürütmenin karşısında eşit konumdadır. Parlamentonun ülkedeki istikrara katkısı vardır. Yürütmenin yasa tasarılarına aktif ve değiştirici müdahalede bulunulur. Genel kurulda müzakereler ağır basar. Yürütme, parlamentoya egemen bir görünüm veremez. “Parlamentolar, organize çıkar gruplarının görüşlerini taşıyan üyelerinin, bunlarla iştigal ettiği yerlerdir” (Durgun,1999;62).

Belirsiz Parlamentolar: Bu tipe giren parlamentolara parçalanmışlık görüntüsü hâkimdir. Çünkü parlamento-yönetim ilişkilerini kuran süreç ve değerlerde bir belirsizlik vardır (Yücekök,1983;53). Dolayısıyla parlamenterler yasama faaliyetinden çok yerel ve kişisel sorunların çözümünün peşinde koşarlar.

Komisyon sistemi gelişmiştir. Parlamento birey ya da özel çıkar gruplarının taleplerine karşılık verme amacına göre düzenlenmiş bir temsil yapılanmasına sahiptir. Fakat bunlarda eşgüdümlü parlamentolardan daha az elit desteği vardır. Bu parlamentolar kırılğan ve değişebilir yapıdadır. “Belirsiz parlamentolar, karakteristik olarak partili olmayan, partizanlık (hizipleşme, ihtilaf) veya sınır tanımayan çok particilik özellikleri”ne sahiptirler (Durgun,1999;68). Yürütme her an dağılabilir. Yürütme-parlamento ilişkileri belirsizdir. Parçalanmış parlamento görüntüsü, tutarlı politikaların izlenmesine izin vermez. Çok sayıda soruşturma ve gensoru görülür. Parlamento içi gerilim ve rekabet, parlamentonun toplumsal değerini de düşürür. Çünkü siyasal taleplere etkin karşılık verilememektedir (Durgun,1999;69).

Bu tip parlamentolarda temsil faaliyeti kitlelere dönük değildir, daha çok orta ve üst sınıflar temsil edilir. Seçkinler uzun değil kısa dönemli sorunlara yoğunlaşmışlardır. Parlamenterler yerel politikalara yönelmişlerdir. Seçim bölgelerinin çıkarlarını ön planda tutarlar. Parti disiplini parlamenter davranışı belirler. Fakat parti sistemi zayıftır. Siyasi kararlar parlamento genel kurulunda yapılmaz (Durgun,1999;70). Fakat parçalı parti yapısı nedeniyle hiziplerin gücü de belirleyicidir. Parlamenterler, yürütme üzerinde kısıtlayıcı etkiye sahip olduklarından güçlü bir konumdadırlar. Parlamenter, bürokrasi ile yerel çıkarlar arasında bağ kurar ve çift taraflı siyasi koruyuculuk görevi görür. Parlamenterlik, doğrudan politik güç, kariyer, mali kazanç ve statü sağlar (Durgun,1999;76).

Tâbi Parlamentolar: Bu tip parlamentolarda genellikle disiplinli bir çoğunluk partisi bulunur. Siyasi partinin gücü ve üstünlüğü, parlamentonun gücünü kırar (Yücekök,1983;53). Parlamenterin lider ve parti grubu karşısında kişisel bir gücü yoktur. Üstelik partinin parlamento dışındaki gücü de parlamentoya baskıda bulunur. Parlamenterliğin siyasi değeri görece düşüktür. Parlamenterlerin parlamento içindeki siyasi etkinliği çok zayıftır. Özellikle çoğunluk partisine mensup olmayan parlamenterlerin etkinliği iyice düşüktür. Fakat “parlamento üyeliği, ulusal politik gücün ilk adımıdır” (Durgun,1999;86). Kariyer olarak parlamenterliğin değeri vardır. Bu sistemde parlamentonun kamu politikalarının biçimlendirilmesindeki rolünün zayıflığı nedeniyle parlamenterler özel talepleri çözmek için daha kişisel yöntemlere başvurmak zorunda kalırlar (Durgun,1999;88).

Parlamenterlerin seçimlerde kazanıp kaybetmesi önemli ölçüde partinin geçmiş dönemdeki performansına ve merkezin parlamenterleri yeniden aday göstermesine bağlıdır. Bir başka deyişle seçim kazanmada kişisel faktör görece zayıftır. Bu nedenle parlamentoda deneyimli parlamenter sayısı görece yüksektir. Parlamenterliğin değeri mali, ideolojik ve statü değerlerinden çok kariyerden gelmektedir (Durgun,1999;89).

Bu tip parlamentolar esas olarak, sistemin meşruiyetini sağlamaktadırlar. Bu nedenle meclisin ne kadar önemli olduğunun, meşruiyet kaynağı olduğunun, tüm toplumu temsil ettiğinin sürekli vurgulanması ve topluma benimsetilmesi önem kazanır. Meclis, meşruiyetini temsilde adaletten ve sorun çözmesinden değil, (çünkü temsilde zayıftır, sorun çözmekten ise yürütme sorumludur) toplumu temsil ediyor görünmesinden, meşru olduğu konusunda toplumsal bir konsensüsün oluşturulmasından almaktadır. Parlamentonun etkin aktörü birey olarak parlamenterler değil, parti gruplarıdır. Parlamento dışından partinin karar organlarının yasamaya müdahalesi yoğundur. Komisyonların otonomisi zayıftır. Fakat eşgüdümlü ve belirsiz parlamentolarda komisyon kararları genel kurulda ayrıca tartışılırken tâbi tipteki parlamentolarda komisyon kararları genel kuruldan fazla değişikliğe uğramadan geçer (Durgun,1999;83).

Parti üstünlüğü yürütmenin üstünlüğünü getirir. Genellikle yürütmenin yasa tasarıları genel kurulda fazla değiştirilmeden yasalaşır. Parti disiplini genel kurula hâkimdir. Parlamenterler gündem belirleyemezler. Yürütmenin denetlenmesi ve sınırlandırılması genel kurul müzakereleri, gensoru ve güvensizlik oyları ile mümkün

olabilmektedir. Parlamentonun çalışma süresini, ne ile ne kadar süre uğraşacağını hükümet belirleyebilmektedir. Ülkenin siyasal sistemi istikrarlıdır. “Tâbi (reaktif) parlamentolarda yönetici seçkinler, otonom çıkar gruplarının varlığına, siyasal sistem içerisindeki diğer yapılardan bağımsız işlemesi endişesinden dolayı, izin vermemektedirler. Bunun için çıkar grupları parlamentolardan çok, büyük partilerde kendileri için sözcü arayışında bulunurlar” (Durgun,1999;79).

Rekabetçi-egemen Parlamentolar: Yönetim parlamento karşısında zayıftır. Parlamento yönetimden gelen yasa tasarılarının içeriğini sürekli eleştirerek değiştirir. Yönetim-parlamento ilişkilerindeki rekabet ve çatışma örgütlü ve metodiktir (Yücekök,1983;54). Parlamenterlerin parti ve program bağları güçlü olmadığından yerel çıkarlar kadar kendi çıkarları için de çalışırlar. Partiler zayıf olduğu için çıkar grupları birey-yöneticilere bağılırlar. Parlamenterler çıkar grupları ile yürütme elitleri arasında aracı-sözcü rolü oynarlar. Bu parlamentoları kurumsal istikrarsızlık karakterize eder. Komisyon üyeleri devamlı değiştiği için komisyonların güçleri görece zayıftır. Parlamenterlerin davranışları hem kitleler hem de yürütme elitleri ile uyumlu değildir. Parlamento kısa dönemli olarak oluştuğundan parlamenterler uzun vadeli planlar yapmama eğilimindedirler. Parlamento kariyeri hem kısa hem de darbe vs. nedenleri ile risk altındadır. Elitlerde parlamento dışı güvenli alanlara yönelim vardır. “Parlamento üyesinin kendisi doğrudan bir siyasi değer değildir” (Durgun,1999;98). Parlamento bir kariyer yapma yeri olarak görülmez. Fakat özellikle gelişmekte olan ülkelerde siyasal görevlerin çok kazançlı ve yüksek statüde olması, riskin ve ödülün yüksek olduğu görülmektedir. Parlamenterler, parlamento dışı işlerde çalışır ve parlamenterlik, makam ve yaşam garantisi olarak görülür. Bu ise politik yozlaşmayı beraberinde getirmektedir (Durgun,1999;99).

Rekabetçi-egemen parlamentolarda yürütme egemen gözüktse de parlamento, yürütmeyi kısıtlama gücüne sahiptir. Temsil faaliyeti kitlelere dönük değildir. Orta ve üst sınıflar temsil edilir. Siyasi partiler ya yoktur ya da zayıftır. Parlamento kontrol edenler yürütme elitleridir. Parlamentoda elit desteği de yoktur. Parlamentoda kamu politikalarının oluşturulmasından çok bunların müzakeresi ön plandadır. Rekabetçi-egemen parlamentolarda yürütmenin inisiyatif alması gerektiği genel bir kabul görür. Fakat güçlü bir yürütmenin bazen parlamento etkisizleştirdiği görülür. Yürütme, rekabetçi parlamento gözdagi verme eğilimindedir. Bu türden sistemlerde askeri

darbe ve siyasal krizlere görece daha sık rastlanır. Parlamento ikincil öneme sahiptir. Yürütme parlamentoya meşrulaştırıcı yer olarak bakar. Çıkar gruplarının talepleri ile fazla meşgul olunmaz. Çünkü siyasal seçkinlerin gücü fazladır ve parlamento onları göz ardı edemez. Seçkinlerin parlamentoya destek vermesi sağlanmaya çalışılır (Durgun,1999;89–92).

Teslimiyetçi Parlamentolar: Tüm egemenlik yürütmededir. Çünkü egemen bir siyasal parti parlamentoyu denetlemektedir. Parti, aynı zamanda toplumu da kontrol etmektedir. Parlamentonun varlığı, topluma elitlerin bir lütfu gibidir ve parlamentodan beklenen sistemin varlığı ile ilgilenmesidir. Kitlelerin tatmin edilmesi ikincil önemde bir konudur (Durgun,1999;99). Bu parlamentolar yönetimin kaynağı değil, sonucudurlar. Bir program ve amaçları yoktur. Bizzat yönetimin kendisi bu parlamentoyu oluşturarak kendisine meşru bir görünüm vermeye çalışır. Kimlerin parlamenter olacağına yönetim karar verir. Parlamentodan beklenen, yönetimin ulusal desteği kazanmasına yardımcı olmak, eğitim ve siyasal sosyalleşmeyi sağlamaktır. Yürütme parlamento tarafından gerçek anlamda denetlenemez. Kitleler parlamentoya destek vermezler, zaten yönetim nihai olarak böyle bir şey beklemez de. Yönetime yardımcı olan uzmanlık alanları olarak parlamento komisyonları genel kuruldan daha etkilidir. Parlamenterler politika yapan kimseler değildirler. Temsil etkinliği elit beklentilerinin bir ürünüdür. Parlamenterin siyasi nüfuzu azdır. Çünkü parlamentonun hizmet değeri azdır. Bu türde parlamenterler amatördürler. Parlamenterliğin riskleri düşük, hizmetlerinin maliyeti azdır. Statü ve ideolojik saygınlık yüksektir. Bu tip sistemlerde parlamenterlik politikacılıkta bir basamaktır (Durgun,1999;99–106)

Gelenekselden moderne, kapalı toplumdan açık topluma geçiş yönelimi parlamento tiplerinin oluşumuna da etki etmektedir. Örneğin modernleşme sürecinin parametreleri tümüyle oluşmadan, bir başka deyişle toplumdan göbek bağıni kopararak birey haline gelmiş insan tipi gelişmeden bir eşgüdümlü parlamento tipinin gelişmesi beklenemez. Parlamento tipi ve parlamenter kimliği, toplumun tarihsel konumunun, kültürünün ve yapısal özelliklerinin bir uzantısı olarak anlaşılmalıdır.

Bazı parlamento türlerinde temsil, bazılarında ise politika yapma etkinliği öne çıkmaktadır.²⁸ Temsil faaliyetinin ağır bastığı parlamentolar, karar oluşturanlardan farklıdırlar. Bu tür parlamentolar, politikaların parlamento dışından da çıkabileceğini kabul ederler. Bu tür parlamentolarda parlamenterin rolü, “yeni kamu politikaları icat etmek değildir. Onun görevi, temsil ettiği çıkarlar yönünde kamu politikalarının korunmasını ve uygulanmasını görmek ve denetlemektir. Zira, burada kitlelerin beklentileri, başlıca temsil faaliyetine dönüktür” (Durgun,1999;19).

3.5. İktidarın Kişiselleşmesi Karşısında Parlamantonun Konumu

Devlet kuramlarının temel tartışma konuları olan “halkın temsilinin doğası ve amacı, egemenlik sorunu, devlet içinde rızanın sağlanması, devlet içindeki meşru iktidarın sınırlandırılması” gibi konuların tümü parlamento kurumu ile bir şekilde ilişkilidir (Bayramoğlu,1998;25). Modern parlamantonun kuramsal önemi buradan gelmektedir.

Siyasi partilerin ortaya çıkması ve ardından geniş kitlelerin siyasal süreçlere katılmaya başlamalarının temsiline niteliğinde bir dönüşüme yol açtığından yukarıda bahsedilmişti. 19. yüzyılın sonlarına kadar yürütme karşısında üstün konumda bulunan parlamentolar, yirminci yüzyılda uzmanlaşma, lider merkeziyetçiliği ve toplu sorumluluk olguları karşısında bugün de içinden çıkamadıkları bir krize girmişlerdir (Yücekök,1983;52). Bu kriz, Bolşevik Devrimi, Birinci Dünya Savaşı’nın getirdiği ekonomik ve politik bunalımlar ve Avrupa’da faşizmin yükselişi ile birleştiğinde, toplumun en geniş ortak faydasının akıl, aleniyet ve sağduyu rehberliğinde tartışma yoluyla bulunacağını vazeden liberal parlamentarizme olan inanç neredeyse tümüyle ortadan kalktı. 1920’ler ve otuzlarda yurttaşın ussallığına ve parlamantonun etkinliğine değil, kitlelerin irrasyonelliğine ve yönlendirici seçkinlerin ve liderlerin gerekliliğine inanılmaya başlanmıştı (Parla,2001;171). Carl Schmitt başta olmak üzere James Bryce, H. Laski ve M. Ostrogorsky gibi düşünürler eleştirilerini doğrudan parlamento kurumuna yöneltmekte ve parlamantonun artık ‘miadını doldurduğunu’ ilan

²⁸ Bu konuda farklı düşünen Kılıçbay’a göre (2003;21), parlamento sadece temsil makamıdır. Topluma yön belirleyemez, toplumda varolan siyasetlerin taşıyıcısıdır. İdeolojiler sivil toplumda oluşur, parlamentoya düşen, ideolojiyi oluşturmak değil, oluşmuş olanı temsil etmektir.

etmekteydiler (Bayramoğlu,1998;1). Tek adam, tek parti ve elitizm kuramlarının son derece ilgi görmekteydi. Bu dönemde parlamentoların etkilerini kaybetmeleri ve krize girmeleri ‘parlamentoların sönüşü’ olarak adlandırılmıştır (AnaBritannica,1989;427).²⁹ Dönemin en çarpıcı parlamento eleştirileri Carl Schmitt tarafından yapılmıştır.

Schmitt’e göre (2006), parlamentonun varolmasını sağlayan özsel ilkeler ortadan kalkmıştır ve onu savunanlar tümüyle pragmatik gerekçeler ileri sürmektedirler. Fakat tüm bunlar parlamento çağının sonuna yaklaşıldığı gerçeğini değiştirmemektedir. Parlamentarizm, Schmitt’e göre, 19. yüzyıl liberalizminin kendine özgü tarihsel koşullarının yarattığı geçici bir olgudur. Schmitt’e göre, siyasetin özü, dost-düşman ayrımıdır. Oysa parlamentarizm, açıklık ve tartışma ilkelerini ileri sürerek siyasetin özüne aykırı bir tutum almaktadır. Tartışma ve açıklık bugünkü parlamentonun entelektüel temeli olarak belirleyici değildir. Aksine parlamento, iktidarın oluşmasından sonra bir demokrasicilik oyununun oynandığı bir sahne durumundadır. İçi boşalmıştır. Bunun geç fark edilmesinin nedeni 19. yüzyıl boyunca parlamentarizm ile demokrasinin yakın ilişkisi ve eşzamanlı gelişmesidir. Oysa parlamentarizme duyulan inanç demokrasiye değil, liberalizme ait bir inançtır. Demokrasi ve parlamentarizm biri diğeri olmadan da varolabilecek iki ayrı sistemdir.

Schmitt’in parlamentarizm eleştirisi Keane tarafından üç noktada tek yanlı olmakla eleştirilmektedir. Birincisi, Schmit, parlamentoların, liberalizm öncesi tarihini görmezlikten gelmektedir. Oysa parlamentolar, liberalizm öncesi de vardı. Bu nedenle parlamento düşüncesi, sadece liberalizme mal edilemez. İkincisi, parlamenter sistemlerin ilkeleri olarak kabul edilen tartışma ve açıklık ilkeleri ile on dokuzuncu yüzyıldaki parlamentarizmin gerçek işleyişi arasındaki derin uçurumu Schmitt fark edememektedir. Schmitt, on dokuzuncu yüzyıldaki, parlamentonun, bu ilkelere uygun işlediğini iddia etmektedir, ancak bu gerçekliğe uygun değildir. 3) Schmitt, parlamentoda demokratik reformlar yapma ve ‘total devlet’e karşı parlamentonun iktidarını sağlamlaştırma olasılıklarını tümüyle bir kenara itmektedir (Keane, 1994;219).

Duverger, 1945 sonrasında kapitalizmin dayandığı temellerin niteliğinde bir dönüşüm yaşandığını bildiriyor. Buna göre 1945 sonrası “ekonomik yaşam Tekel veya

²⁹ Duverger (1975;106), 20. yüzyılın başında artık yerleşmiş olduğunu söylediği etkisizleşme durumuna ‘yeni parlamentarizm’ demek ve bunun partilerin gelişmesine koşut olduğunu belirtmektedir.

çok el durumuna gelmiş ulusal veya çok uluslu muazzam firmaların egemenliği altındadır. Üretim artık serbest piyasa kurallarına değil yıllarca önceden hazırlanmış üretim planlarına bağlıdır. Çok büyük yatırımları gerektiren bu planların başarısı, yurttaşların alıcı olarak şartlanmasını sağlayacak *[sic.]* büyük çapta tanıtma çalışmaları ile yürütülür. Yenilikler, masrafları çok yüksek ve dolaysız verimliliği kesin olmayan temel araştırma yerine hemen yararlı olabilen küçük buluşlara dayanır. Üretim, fiyatlar, para, istihdam gibi sorunların düzenlenmesi rekabet yolu ile başarılabilir çünkü önce anlaşmalar ve reklâm kampanyaları rekabeti etkisiz kılarlar sonra da ekonominin yeni yapısı içinde çok büyük bunalımlara yol açarlar. (...) Devlet ekonomik ve sosyal düzenleme ve gelişmenin temel organizması durumunu kazanır” (Duverger,1975;78). Burada kastedilen sosyal devlettir.

“Yetkileri zayıflayan parlamentonun, Yürütme organının karşısında bir denkleştirme ağırlığı olarak kalması, plüralist demokrasilerde Devletin rolünün değişmesinden ileri gelmiştir. Cumhuriyetçi monarşilerin iktidara gelmesinin temel etkeni” (Duverger,1975;75) budur. “Mevzuatın birinci planda geldiği 1914 öncesinin Devleti, eskimiş bir kapitalizm anlayışına dayanır: bir kişinin ya da bir ailenin yönettiği küçük girişimler, beceriksizliklere hiçbir olanak tanımadan ötekilerin gelişmesine yardımcı olan merhametsiz bir rekabet düzeni, başarının kişisel yeniliklerle sürdürülmesi, Devlet makamlarının kararlarından fazla altın temeline dayalı bir para, ekonominin ve toplumun piyasa kuralları ile yönetimi. 1945’ten sonra gelişmiş bulunan yeni kapitalizmin bambaşka temellere dayandığı görülür” (Duverger,1975;75).

Duverger, Amerikan, İngiliz ve Fransız siyasal rejimlerinin görünüşte birbirlerinden farklı olmalarına karşın “her üç rejiminde nabızı ‘seçimle gelmiş bir hükümdar’da atar ve parlamento sadece bir denge ağırlığı görevini taşır” (1975;8) demektedir. “Bu günün batı dünyasında iki büyük cumhuriyetçi monarşi tipi vardır: Amerika tipi ve Avrupa tipi. Amerika tipi rejimde hükümdar resmen seçilir, parlamento ile doğrudan doğruya bağlantılı olmadan hükümet eder. (...) Öteki cumhuriyetçi monarşi tipi parlamenter rejimdir... Bu rejimde hükümdar, milletvekili seçimleri yolu ile dolaylı olarak seçilir” (Duverger,1975;8).

“Parlamenter bir rejimin cumhuriyetçi monarşi biçimini alması için iyice belirli koşulların bir araya gelmesi gerekir. Siyasal parti sayısının ikiye inmesi ya da oturmuş iki koalisyon çevresinde birleşmesi ve iki partinin veya iki koalisyonun Parlamentoda

sıkı bir oy disiplini içinde bulunması ve tanınmış bir lidere sahip olmaları gerekir” (Duverger,1975;59).

Duverger, (1975;12) “hükümet otoritesini tek başına temsil eden adamın, bu otoriteyi gerçek demokratik yollardan, yani rekabetin serbest olduğu bir seçimle kazandığı veya kaybettiği seçimler[e]” cumhuriyetçi monarşi adını vermektedir. “Cumhuriyetçi monarşi, geleneksel monarşi ile monarşik olmayan cumhuriyet arasında bir ara rejim değil fakat iktisadi alanda en ileri bir noktada olan ve en eski demokratik kurumlara sahip ülkelerde cumhuriyetin aldığı çağdaş bir şekildir” (Duverger,1975;12).

“1937’de Ramsay Muir ise, İngiliz kurumlarının gelişmesini ilginç bir cümle ile anlatıyor ‘iktidar önce kraldan parlamentoya, parlamentodan da hükümete geçti’ diyerek bir ‘hükümet diktatörlüğünden’ söz ediyordu. Fakat başbakanın hükümet içinde gittikçe daha genişlediğini hiç biri farkedememişti” (Duverger,1975;16).

Bürokrasinin modern devlet yönetimindeki etkisine vurgu yapmak için Duverger, “büyük yazarlar nasıl ‘yardımcı’larının yazdıkları kitapları imzalamakla yetinirlerse, hükümet başkanları da çok zaman, onlara sorulmadan alınmış kararların sahibi durumunda kalırlar” demektedir (Duverger,1975;27). Yurttaşlar devlet ve hükümeti gerçekten yönetenin Başkanlık veya Başbakanlık makamında oturanlar olduğunu sık sık duymakta ve bunun doğru olduğuna inanmaktadırlar. Bu inancın sonucu, bu makamlara daha büyük bir önem verme eğilimine girmektedirler (Duverger,1975;28). “Bugün artık gerek başkanlık gerekse milletvekili seçimlerde başarı şansının güçlü bir kişiliğe sıkı sıkıya bağlı olduğunu herkes anlamış bulunuyor” (Duverger,1975;30). “Meşruiyet bakımından eşit olsalar da cumhuriyetçi hükümdarlar parlamento otorite bakımından eşit değildir. Modern demokrasilerde birincisi ikincisinden çok daha önemli bir rol oynar. İlk hareket, temel girişim, yön göstermeler, önemli kararlar hep ondan gelir. Milletvekilleri ise onu sınırlar, denetler ve teşvik ederler. (...) Avrupa cumhuriyetçi monarşilerinde kabul edilmiş kanunların onda dokuzu hükümet kökenlidir” (Duverger,1975;72). Bir başka deyişle “parlamentoların görevi bugün kelimenin gerçek anlamı ile ikinci plana düşmüştür” (Duverger,1975;72–73). Buna karşılık Duverger’e göre (1975;73), “bugünkü parlamentoların fiilen oynadıkları rol ile eski düşsel rolleri [1914 öncesinin liberal rejimlerinde oynadıkları rol A.H.] arasındaki karşıtlık, çağdaş demokratik rejimlerin tanımlarının gerçek dışı

olduklarını ve bunların birer cumhuriyetçi monarşi haline gelmiş olduklarının neden kabul edilmediğini ortaya koyar”.

Gelişen teknostrüktür karşısında “parlamenteerler giderek kendi bilgileri dışında alınmış kararları onaylama ya da hükümete geniş yetki veren çerçeve-kanunlar yapma durumuna düşerler” (...) “Teknostrüktürler karşılarında sadece parlamenteer bir iktidar bulunursa, istedikleri gibi hareket etmekte özgür olurlar, demokrasi de teknokrasi düzeyine iner” (Duverger,1975;37). Duverger (1975;37), bu olgu karşısında ancak seçimle işbaşına gelişmiş, meşru ve güçlü bir hükümet başkanının teknostrüktürleri kontrol edebileceğini, parlamentonun ise cumhuriyetçi hükümdarı otoritesi altına almak suretiyle işlevini yerine getirebileceğini belirtmektedir.

Kısacası modern toplumun giderek artan karmaşıklaşması, her alanda olduğu gibi siyasal alanda da artan bir uzmanlaşmayı dayatmakta ve bu durum parlamenteerlerin yasakoyucu etkisini ortadan kaldırmaktadır. Parlamentoerların sönüşünün nedenlerinden biri, karşıt güçlere ayrılmış ve ağır çalışan meclislerin derin sosyal sorunlara hızlı çözümler getirememeleriydi. Çoğunluk partilerinin meclisteki grupları üzerinde kurdukları denetim, parlamenteerları yürütme karşısında güçsüzleştirdi. “Ayrıca Avrupa ülkelerinin ekonomik ve askeri yayılma çabaları da önemli ve acil kararları daha çok yürütme organında almayı gerekli kılmaya başladı” (AnaBritannica,1989;427). Parlamentoerların sönüşü sürecinin sonucu olarak 20. yy.’ın ortalarında Batı’da parlamenteerlar yasa koyucu ve denetleyici işlevlerini yerine getirmekte zayıfladılar “ve daha çok birer görüşme organı niteliği kazandılar. Yürütmenin güçlendirilmesi anlayışı çerçevesinde ortaya çıkan yarı parlamenteer, yarı başkanlık sistemleri (örn. 1958 Fransa Anayasası) bu dönüşümün belirgin örnekleridir” (AnaBritannica,1989;427). Öte yandan, kitle iletişim araçlarının gelişmesi halk ile liderler arasındaki kopukluğu ortadan kaldırmaya ve doğrudan iletişim imkânı tanımaya başladı. Bu durum parlamentonun devreden çıkmasına bir katkı yapmış görünmektedir. Tarihsel süreç içinde kamusal tartışmanın odağı kahvehaneler, salonlar, dergiler ve derneklerden parlamento ve sendikalara, oradan da günümüzde medyaya kaymıştır (Bayramoğlu,1998;22).

Toplam olarak bakılırsa, disiplinli kitle partileri, medya, ulus-üstü birliklerin etkisi, teknik ilerlemenin gerektirdiği hız ve çok uluslu şirketlerin etkileri gibi faktörler parlamenteerların etkisini kıran bir politik rol oynamaktadırlar. Öte yandan devlet sırrı adı

altında gizli askeri operasyonlar ve gizli istihbarat faaliyetleri gibi yürütmenin bazı kararlarının ulusal çıkarlar gereği olarak gizlenmesi, parlamentoyu devre dışı bırakan bir olgudur (Keane,1994;231).

Tüm bu gelişmelere karşın bazı düşünörlere göre (Judge, Longley) parlamento, tarihi boyunca sürekli evrilmiştir ve yaşanan güncel gelişmeler bir kriz değil, evrim sürecinin bir parçasıdır. Hatta bu görüşe göre, ulusüstü parlamentolar, ulusal parlamentoları daha etkin hale getirmektedir (Bayramoğlu,1998;7). Yine Yves Meny ve P. Norton gibi düşünörlere göre ise parlamentonun eskile oranla güç ya da işlev kaybettiği söylenemez. Çünkü “parlamentolar en güçlü oldukları dönemde bile, birincil görevlerini –halkın temsili- tam olarak yerine getirememekteydiler” (Bayramoğlu,1998;109).

Tüm kriz saptamalarına karşın parlamentonun siyasal sistemler içinde varlıklarını sürdürdüklerini ve belli bir önem taşımaya devam ettikleri görölmektedir. Bunun nedenlerine bakıldığında, dört faktör saptanabilmektedir. Birincisi, hukuk devleti formunun sürmesi yasa yapılan merkezi bir organ olarak parlamentoyu iktidar kullanımına ortak etmektedir. İkincisi, tarihsel olarak ulus-devlet ve toplumun ‘millet’ olarak örgütlenmesi aşılmamıştır. Bu yapıda kurumlar arası bütönlük ve tutarlılık adına parlamento belli bir etki sağlamaktadır. Üçüncüsü, parlamenter temsil dışında henüz siyasetin yeni ve yaygın kabul gören bir başka meşruiyet ölçütü yoktur. Dördüncüsü, teknoloji henüz karar alma süreçlerine tüm toplumun aynı anda katılmasına izin vermemekte, bu da temsili sistemi geçerli kılmaktadır.

4. BÖLÜM.

TÜRKİYE'DE SİYASAL TEMSİLİN VE TEMSİLCİNİN EVRİMİ

Bugünün olguları olarak karşımıza çıkan sorunlar ve süreçler, tarihsel birer arkaplana sahiptirler ve her olgu kendi tarihsel gelişiminin özgül nitelikleri tarafından belirlenir. Bu nedenle modern Türkiye’de siyasal temsilcinin yerini anlamak için tarihsel süreçte temsilciliğin nasıl bir evrim geçirdiğini ortaya koymak gereklidir.

Türkiye Cumhuriyeti görece yeni bir devlet olmakla birlikte, kendisinden önce varolan büyük bir devlet geleneğinin de mirasçısıdır. Cumhuriyet fikrinin kendisi dâhil, Cumhuriyet devrimi ile toplum hayatına giren pek çok yeniliğin gerek düşünsel gerekse uygulama düzlemindeki köklerinin Osmanlı yenileşme hareketlerinde olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle Cumhuriyet parlamentosu da dâhil, pek çok siyasal ve toplumsal kurum, Cumhuriyet ile birlikte keşfedilmemiş, Osmanlı yenileşme hareketleri sürecinde temelleri atılmıştır. Bu açıdan Cumhuriyet, esas olarak I. Meşrutiyet ile başlayan Türk demokratikleşme devriminin en önemli halkası olarak görülmelidir.

Bu bölümde modern Türkiye’nin siyasal temsil ve temsilcilik kurumlarının Osmanlı siyasal düzeni içinde nasıl temellendiği ortaya konulmaktadır. Böylece Türkiye’nin devraldığı siyasal temsil geleneği daha iyi anlaşılabilir. Bu amaçla kısaca yenileşme hareketleri öncesi klasik Osmanlı siyasal düzeninin yapısı anlatıldıktan sonra nasıl bir kurumsal evrim süreci yaşandığı gösterilecektir.

4.1. Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nin Siyasal Yapısı

Osmanlı devletinin kuruluşunda yerleşik unsurlar da olmakla birlikte kurucu unsur, hayvancılıkla uğraşan göçebe bir aşiretin kan bağlarını henüz çözmemiş bir hanedandan oluşmuştu. Bu nedenle Osmanlıların devlet anlayışında aşiret bağlarının unsurları olan ‘askeri demokrasi’ kalıntıları ve komünal (ortakçı) fikirler başlangıçtan beri yer almıştı. Bunun bir sonucu olarak Osmanlı yönetiminden devlet egemenliği bir “mülk” biçiminde anlaşılmış ve böylece devletin toplumsal hayata müdahalesinin boyutları neredeyse sınırsız olmuştur (Timur,1994;243–244).

Osmanlı padişahlarının egemenlikleri tüm ortaçağ devletlerinde olduğu gibi dini temele ve mitolojik kaynaklara dayandırılmıştır. Fakat bunun gerçek olmaktan çok

egemenliğin meşruiyeti ile ilgili kurgusal bir durum olması nedeniyle, bazı pratik ihtiyaçların dayatması karşısında geleneksel ve dini kurallar kolaylıkla çığnenebilmektedir. Örneğin padişahların ülüş sisteminden kurtulmak için kardeşlerini öldürtmeleri ne İslam'a ne de Orta Asya geleneklerine uygundur (Mumcu,1985;41).

Osmanlı iktidar sistemi dört temel dayanağın üzerine kurulmuştur. Bunlar, veziriazam, kazasker, defterdar ve nişancı idiler. Fakat Osmanlı devlet sisteminin işleyişi, esas olarak Padişah-Ulema-Yeniçeri üçgeni arasındaki ilişkilerin uyumlu bir şekilde sürmesine bağlıydı (Tanör,1992;11). Osmanlı devleti'nde kişisel iktidar hiçbir zaman kesin bir güvenlik altında değildi. Kanuni Sultan Süleyman'dan başlayarak 18. yüzyıla kadar dört padişahın öldürülmüş, beşinin de tahttan zorla indirilmiş olması bunun açık bir kanıtını oluşturmaktadır (Tanör,1992;12). Osmanlı yönetim sistemi, vergi vermeyen ve silah taşıma ayrıcalığına sahip yönetici seçkinler ile reaya arasında bölünmüşlüğü yansıtır. Başkentte saray, askerler, ulema ve diğer bürokratlar, taşrada ise ayan ve reaya toplumsal tabakaları oluşturmaktadır. Osmanlı devletin görevi iç düzeni korumak, pazarın işlerliğini kontrol etmek, imar ve bayındırlık işlerini görmek, para basmak ve kentlerin iaşesini sağlamak idi.

Osmanlı siyasal sisteminin temel dengesi merkez ordusu ile timarlı sipahiler arasındaki çelişki tarafından belirlenmekteydi. Timarlı sipahilerin ikili bir rol oynadığı görülmektedir. Bir yandan merkeze karşı feodal eğilimleri temsil ederken, öbür yandan ise köylülere karşı merkeziyetçi kuvvetler rolündeydiler. Merkeze karşı çevreden gelen bir tehdit olarak feodal eğilimler ağır bastığı zaman, merkezin denetimindeki yeniçeriler devreye sokulmaktaydı (Timur,1994;262). Osmanlı devleti fetihler yoluyla kazandığı topraklarda timar sistemini uygulamaya sokmaktaydı. Timar sistemi ise çevrede feodal bölünme ihtimalleri yaratmakta ve bu tehlikenin artması durumunda merkezin yerel özerklik çabalarını denetim altına alması ihtiyacı kendisini dayatmakta idi. İşte yeniçeriler bu denetimi gerçekleştirmek üzere merkezin elindeki en önemli silah olarak Osmanlı toplum düzeninin temellerinden biri olmuşlardır (Timur,1994;114).

4.2. Osmanlı Siyasal Kurumlarında Değişimin Altyapısı

Modern Türk parlamenter sistemine giden gelişmeler, batılılaşma adı veriler sürecin içinde gerçekleşmiştir. Batılılaşma, Türkiye'de çağdaş bir toplum ve özgürlükçü

ilkelere dayanan bir devlet kurmak üzere girişilmiş teşebbüsler anlamına gelmektedir. Bu süreç kendi içinde iki alt aşamaya ayrılabilir. 1718–1826 dönemini kapsayan birinci aşamada, Batı'nın üstünlüğü açıkça kabul edilmemiş, bazı kurumlarda yapılacak kısmi iyileştirmelerle devletin eski görkemine ulaşmasının mümkün olacağı düşünülmüştür. Bu dönemde reform, henüz kitlesel bir talep halinde değildir. Hatta Islahat hareketleri, ulema ve yeniçeri işbirliği ile bastırılabilmiştir. Batılılaşmanın birinci aşamasının kendi içindeki en önemli alt evreler Lale Devri (1718–1730) ve Nizamı Cedit (1789–1807) hareketleri olmuştur. (Tunaya,1960;20). Osmanlı Devleti'ni siyasal kurumları da dâhil olmak üzere bir yenileşme zorunluluğunda bırakan gelişmeleri kısaca aktardıktan sonra siyasal kurumların nasıl evrildiği daha iyi anlaşılacaktır.³⁰

Batı Avrupa, 16. yüzyıldan itibaren kapitalizmin hâkimiyetine girmeye başladı. Uygulanan merkantilist ekonomi politikaları yoluyla sermaye birikimi sağlandı. Kısa bir süre sonra Avrupa, yüzünü çevre ülkelere dönerek kendisine yeni pazarlar aramaya yöneldi. Osmanlı ülkesi batı için geniş hammadde ve pazar olanakları sunmaktaydı. Böylece batının Osmanlı'ya olan ilgisi artmaya ve Osmanlı'nın batı dünyası ile olan ilişkilerinde yeni bir evre başlamaktaydı.

Osmanlı ekonomisinin tarıma dayalı idi. Avrupa'nın amacı ise sanayi mallarını ihraç etmektir. Bu amaçla Batılı tüccarlar Osmanlılardan kapitülasyonlar talep etmeye başladılar. İlk kapitülasyonlar devletlere değil şahıslara verildi. Osmanlı Devleti açısından ilk kapitülasyonlar herhangi bir yük getirmediği gibi aksine vergi gelirlerini arttırıcı bir işleve sahiptiler. Viyana bozgunundan sonra devlet borçlarının yarattığı yükü hafifletmek için böyle bir uygulamaya ihtiyaç vardı. Avrupalı tüccarlar Osmanlı toplumu içinde aynı kültüre mensup oldukları kesimlerle ticari ortaklık ve bağlantılar kurarak onları kendi temsilcileri haline getirmeye başladılar. Bu durumun Osmanlı toplum düzeni açısından kalıcı sonuçları olacağı ileride görülecekti.

Viyana bozgunundan sonra Osmanlı yöneticileri askeri alandaki geri kalmışlık karşısında yenilik arayışlarına girdiler. Askeri gerileme ile birlikte mali bunalım da kendisini gösterdi. Merkezin eyaletler üzerindeki güç ve denetimi azalmaya başlayınca vergi gelirleri hızla azaldı ve bazı eyaletlerdeki ayanlar yerel idarede duruma hâkim

³⁰ Osmanlı'nın batılılaşma süreci şu kaynaklarda ayrıntılı biçimde ele alınmıştır: Avcıoğlu, Türkiye'nin Düzeni; Cem, Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi; Yerasimos, Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye; Zürcher, Modernleşen Türkiye'nin Tarihi; Berkes, Türkiye'de Çağdaşlaşma.

olmaya başladılar. Feodal merkezkaç kuvvetler etkili bir biçimde sahneye çıkmaya başladı.

Merkezin gelirlerinin azalması ve nakit paraya duyulan ihtiyacın artması sonucu aynı yerine nakdi vergi toplanması gerekti. Fakat Osmanlı köylüsü kapalı (otarşik) ekonomi koşullarında yaşıyordu ve nakit parayı minimum düzeyde kullanıyordu. Nakit ihtiyacı merkezle reaya arasındaki vergi akışında bir aracılık kurumu olarak iltizam sisteminin doğuşuna yol açtı. Mültezimler, belli bir bölgenin vergi gelirlerini belli bir süreliğine ihaleyle almaya başladılar. Sarraf ve tüccarlardan faizle aldıkları nakitle devlete ihale bedelini ödüyor, ardından anaparayı, faizi ve kendi komisyonlarını belirlenmiş süre boyunca reayadan vergi adı altında her türlü zalimlikle tahsil ediyorlardı. Bu süreç, Osmanlı ekonomisinin yapısal bir dönüşüm geçirerek para ekonomisine geçişini nitelemektedir. Yücekök'e göre (1983;67), Avrupalı tüccarlar sanayi ürünlerini daha ucuza mal ediyorlar ve Osmanlı hammaddelerine daha yüksek fiyat verebiliyorlardı. Bu nedenle mültezimler ellerindeki tarımsal ürünleri daha yüksek fiyat verdikleri için dışarı satıyorlardı. Bu süreç, aynı zamanda mültezimlerin dışa bağımlı hale gelmelerine yol açmaktaydı. 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı'da egemen güçler, serbest pazar koşullarının yarattığı tüccar sınıfı ile dışa bağımlı mültezimler olmuştu. Mültezimler esas olarak eşraf ve ayanlardan oluşuyordu. Dışa açık serbest pazar koşullarının hızla geliştirdiği ticaret burjuvazisi ise büyük çoğunlukla azınlıklardan oluşuyordu (Yücekök,1983;70).

4.3. III. Selim Döneminde Yaşanan Değişmeler

III. Selim, yukarıda betimlenen koşullarda tahta çıkmıştı. III. Selim'in tahta çıkışı Osmanlı yenileşme hareketi tarihinde bir dönüm noktası olarak görülebilir. Selim, reformları ordudan başlattı. Bunun sebebi fetihçi bir karaktere sahip olan ve gelirlerinin sürekliliği önemli ölçüde fetihlerin sürmesine bağlı olan devletin, orduya duyduğu ihtiyaçtı. Padişah kısa bir süre içinde yeniçeri ordusunu ıslah etme şansının olmadığını gördü. Nizam-ı Cedid adı verilen yeni bir ordunun kuruluşuna başlandı. Yeni ordu modern Fransız ordu sistemine göre yapılandırıldı. Tunaya'ya göre (1960;23) Nizam-ı Cedit dönemi, Osmanlı devletinin Avrupa'nın denge siyasetine girdiği bir dönemdir. Selim, yeniçerilere rağmen kurduğu yeni ordu için en önemli desteği ayanlardan almıştı.

Çünkü yeniçeriler, ayanlar üzerinde bir baskı oluşturunyorlardı. Ayanlar, yeniçeriler dışında gelişecek bir inisiyatifi tüm güçleriyle desteklemeye hazırdılar. Fakat ayanlar bir çelişki içindeydiler. Selim'in amacı merkezi devleti yeniden güçlendirmektir. Bu ise ayanların merkezkaç eğilimlerine aykırı bir gelişme idi. Nitekim gelişmeler III. Selim'in ayanlarca tahttan indirilmesi ve Nizam-ı Cedid'in lağvedilmesi ile sonuçlandı. Bu konuda Tunaya'nın yorumu, İngiltere ve Fransa'nın İstanbul'daki elçileri vasıtasıyla, gerici çevreleri Batılılaşma taraftarı olan kesime karşı kışkırttıkları yönündedir (Tunaya,1960;23).

III. Selim'in yenilikçi hareketine karşı çıkanlar farklı çevrelerden geliyorlardı. Bunların başında uzun süredir denetimsiz yaşamaya alışmış olan Yeniçeri Ocağı geliyordu. Yeniçeriler yeniden askeri görevlere dönmek ve disipline girmek konusunda direniyorlardı. İkinci olarak rantiyeciler gelmekteydi. "Ocaklıların aylık (maaş) defterlerindeki sayıları, gerçekte olduklarından daha kabarık gösterildiğinden, bunların ulufe senetleri de sanki bir şirketin pay senetleri gibi piyasada alınıp satılan 'kıymetli evrak' haline gelmişti. Devletin ileri gelenlerinin, ulemanın ve İstanbul halkının bir bölümü bunların geliriyle geçinirdi" (Tanör,1992;25). İşte yeniliklere karşı çıkan ikinci kesim bu 'iratçılar' [rantiyeciler-A.H.] takımı oldu. Tanör'e göre (1992;25), Nizam-ı Cedit askerinin ihtiyaçlarının bir kısmı dışardan alındığı için eski orduya mal veren esnafın da karları azalacaktı. Yenilik karşıtı üçüncü kesim bu esnaflardı. Son olarak tefeciler ve gerici ulema da yenilik karşıtı cephede bulunuyorlardı. Tüm bu kesimlerin desteği ve katılımı ile tarihte Kabakçı Mustafa ayaklanması olarak bilinen bir isyan sonucu III. Selim'in tahttan indirilmesine yol açacaktı.

Kabakçı Mustafa ayaklanması ile tahttan indirilen III. Selim'in yerine 1807'de IV. Mustafa geçirildi. Tahta çıkarılan IV. Mustafa, yönetimi boyunca yeniçeri ve ayanları kollayan bir tutum içinde oldu. Nizam-ı Cedit dağıtıldı. Yenilikçiler öldürülmeye başlayınca bir kısmı kaçmayı başardılar. Yenileşme arayışları tatil edilmişti.

III. Selim'in yenileşme hareketinin genel yapısına bakıldığında görülen eskinin korunması ve yeninin ek olarak getirilmesi tutumudur. Eskinin tasfiye edilmeden korunması ve onun yanı sıra yeninin getirilmesi anlayışı, neredeyse "bütün Osmanlı ıslahat doktrininin ana hattını" oluşturur (Tunaya,1960;23). "III: Selim'in yenilikçiliği, devlet sisteminin temellerine dokunmadan onda düzeltmeler yapmaktan ibarettir. Bunun

ötesinde, ne padişah ne de dönemin ileri gelenleri Fransız devriminin demokratik ilkelerini kavramak ya da benimsemek durumundadırlar; anlayabildikleri ölçüde de bunlara karşıdırlar” (Tanör,1992;23).

III. Selim’in öldürülmesinden sonra padişahın yanındaki reformcu kadrolar kaçtılar. Bunlara Balkanlar’daki bazı ayanlar sahip çıktılar. Bu ayanlar, merkezde güçlerini arttıran yeniçeri ve ulemaya karşı ellerinde bir koz tutmak istiyorlardı. “Yenilik yanlısı Rusçuk ayanı Alemdar (Bayraktar) Mustafa Paşa, İstanbul’dan ve dağıtılan ordudan kaçıp gelen yenilik önderlerinden altı kişinin (Rusçuk Yaramı) kendisine katılmasıyla bir direniş odağı oluşturdu” (Tanör,1992;27). III. Selim’i yeniden tahta çıkarmak için Edirne’de bulunan Rumeli Ordusu ile İstanbul’a yürüdüler Babiâli’ye baskın yapıp Sadrazamlık mührünü ele geçirdiler. Fakat III. Selim’in öldürüldüğü anlaşılnca 28 Temmuz 1808’de II. Mahmut’u tahta çıkardılar. Alemdar Mustafa ise sadrazam oldu.

4.4. II. Mahmut Döneminde Yaşanan Değişmeler

II. Mahmut’un Osmanlı yenileşme hareketinin tarihi içindeki yeri, onun döneminde batılılaşmanın tek kurtuluş yolu ve bir ölüm kalım meselesi olduğunun kabul edilmesi ile karakterize olmaktadır (Tunaya,1960;58). II. Mahmut, tarihçileri görevlendirerek Avusturya, Toskana, Rusya ve Prusya’nın yönetim sistemlerini inceletmiştir. Ortaya çıkan sonuç, bu ülkelerin izledikleri yenileşme hareketlerinin ortak noktasının sadece askeri ıslahatla yetinmeyip aynı zamanda toplumsal alanda da yenileşmelere yönelmiş olmalarıydı (Tunaya,1960;58). II. Mahmut, bir yandan da İstanbul’daki İngiliz elçisi Canning (sonraları: Lord Stratford) ile Mustafa Reşit’in danışmanlığından yararlanmaktaydı (Tanör,1992;57).

II. Mahmut döneminde batılılaşma hareketleri geçmişe göre daha ince taktiklerle ama daha dert bir yöntemle yapıldı. II. Mahmut, bir yandan kendisini tahta çıkaran ayanları kontrol altına alarak merkezi güçlendirmeye, bir yandan da yeniliklerin önünde engeller çıkaran merkezdeki güçlerin, yani yeniçeri ve ulemanın gücünü kırmaya yönelik davranışlarda bulunmuştur. Bu amaçla yeniçeri ve ulemanın içinde kilit noktalara kendisine bağlı adamlarını yerleştirdi.

II. Mahmut'un tahta çıkmasından sonra özellikle askeri alanda yeniliklere devam edebilmek için Merkez ile taşraya hâkim olan çevre güçler arasında bir uzlaşma aranmaya başlandı. Amaç, merkezi birliği ve otoriteyi korumaktı. Ayanlara bir takım güvenceler verilecek, karşılığında reformlara karşı gelmemeleri istenecekti. Örneğin Sened-i İttifak (Sİ) ile ayanların kazandığı avantajların bir tanesi "hanedan haklarının babadan oğla geçmesinin kabul edilmesi" yoluyla "fiili feodal statülere süreklilik ve hukukilik" sağlanması olmuştu (Tanör,1992;32).

Bu amaçla İstanbul Kâğıthane'de 29 Eylül 1808'de bir toplantı yapıldı ve 7 Ekim 1808'de Sened-i İttifak (Sİ) adıyla imzalandı. Toplantıya katılan ayanların sayısı çok sınırlıydı. Bazıları bağımsızlıklarının sınırlandırılacağını anlayınca askerlerini alıp geri döndüler. Senede sadece dört ayan mühür bastı. (Tanör,1992;29).

Sened-i İttifak, "ülkenin egemen ve yönetici güçlerinin Merkez ve Taşra kanatları arasındaki çelişkileri karşılıklı ödün ve güvencelerle gidermek, siyasal bunalımı atlatmak amacıyla Merkez güçleri tarafından ya da bunlar adına sahneye konan bir 'geçici mutabakat' arayışı olarak görünmektedir" (Tanör,1992;38). Dolayısıyla Sİ, reform amaçlayan merkeze bir "toparlanma ve atağa kalkma olanağı" sağlamıştır (Tanör,1992;44). Bu belge ayanların kendi inisiyatifleriyle İstanbul'a gelip, bir zorlama ile merkeze koşullarını dayattıkları bir Magna Carta olarak görülmemelidir. Fakat aynı şekilde bir merkez dayatması olarak da görülemez. "Meşveret-i Amme ve Sİ olguları, Merkez'in durup duruk ve hiçbir merkezkaç zorlama yokken tasarladığı birer formül değildir" (Tanör,1992;37). Bu girişim Merkez adına reformların ortamını hazırlamak için bir siyasal birlik arayışlarının uzlaşma formülü olarak görülmelidir (Tanör,1992;37).

Sened-i İttifak'ın imzalanmasından beş hafta sonra çıkan bir ayaklanmada Alemdar Mustafa Paşa öldürüldü. Böylece Sİ kendisinden beklenen etkiyi sağlayamamış oldu. II. Mahmut, Alemdar'ın ölümünden sonra ayanın ileri gelenlerini tek tek etkisiz hale getirdi (Tanör,1992;34).

II. Mahmut döneminde uluslar arası boyutları nedeniyle devleti sarsan önemli bir olay Rum bağımsızlık hareketi oldu. Mora'da patlak veren isyan üzerine padişah, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'dan yardım istedi. Moralı Rumlar zor durumda kalınca da işe bu sefer Ruslar karıştı. Ruslar, sıcak denizlere inme politikası doğrultusunda, Rumlar ile olan mezhepsel yakınlıklarını öne sürdüler. Onlara göre Mora'daki Osmanlı egemenliği,

geleneksel politikalarının önünde bir engeldi. Bu gelişme karşısında Ruslar'ın Mora'ya müdahale etmesini engellemek isteyen İngiltere ve Fransa, Osmanlı ve Mısır donanmalarını imha ettiler. Mısır ile Osmanlı yönetimlerinin uzlaşmazlıkları ve sürtüşmeleri bu olayla başladı.

Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'yi ilhak etmesi ve ardından Konya'da Osmanlı ordusunu yenmesinden sonra, II. Mahmut İngiltere ve Fransa'dan yardım istedi. Alınan red cevabının ardından bu kez Ruslardan yardım istendi. Ruslar yardımı kabul etmelerine karşın M. Ali'nin ordusunu yenebilecek kuvvette bir ordu göndermediler. Bunun üzerine II. Mahmut, M. Ali ile anlaşma yoluna gitti ve Suriye Valiliği'ni M. Ali'nin oğlu İbrahim Paşa'ya bıraktı.

Mısır Olayı Osmanlı ordusunun çok zayıf olduğu bir dönemde yaşanmıştı. 1826'da Yeniçeri Ocağı kaldırılmış, yerine oluşturulan Mansure ordusu ise henüz tam anlamıyla yapılanamamıştı. İşte Mısır Olayı 1831'de bu koşullarda gerçekleşti. Tanör'e göre (1992;59), Mısır sorunu Osmanlı devleti üzerinde iç ve dış baskılar yaratınca II. Mahmut ve Mustafa Reşit, İngilizlerin desteğine ihtiyaç duydular. İngiltere bu dönemde (1815 sonrası) kendine dış pazarlar arıyordu. Osmanlı'dan beklentisi "serbest mübadele engellerinin kaldırılması" idi. Bunun sonucu 16 Ağustos 1838 tarihli Ticaret Antlaşması oldu. (Tanör,1992;59).

II. Mahmut, yeni orduyu eğitmek için M. Ali'den, İngilizlerden ve Fransızlar'dan yardım istemiş fakat red cevabı almıştı. Bunun üzerine gerekli yardım Prusya'dan alındı. Osmanlı ordusundaki Alman etkisi böylece başlamış oldu. "Batı tipi bir ordunun kurulmasına gidilmesi ve bu amaçla Fransız öğretmen, uzman ve yöntemlerden yararlanılması, Osmanlı ülkesinde ilk defa olarak Batı'ya dönük bir asker aydın tipinin doğumuna yol açıyordu. Yabancı ülkelerle sürekli diplomatik temasların kurulması ve bu ülkelere genç kadroların gönderilmesi de, Batı düşüncesinin tanınmasına zemin hazırladı" (Tanör,1992;24).

II. Mahmut döneminde batılılaşma hareketleri hız kazandı. 1826'da müsadere uygulaması kaldırıldı. Memurlar için rotasyon sistemi kaldırıldı. Memur yetiştirmede usta-çırak ilişkisi şeklindeki geleneksel uygulama tasfiye edilerek yeni memur alımlarında nesnel ölçütler saptanmaya başlandı. İltizam gelirlerinin ve vakıf gelirlerinin bir kısmı ile cihat vergisi gelirleri yeni ordunun bütçesine aktarıldı. Paranın değeri düşürüldü. Enflasyonun yükselmesi toplumsal çözümü arttırdı. 1820'de Askeri Tıp,

1834’de Harp Okulu kuruldu. Bu okullarda bir batı dilinin öğretilmesi zorunlu tutuldu. 1827’den itibaren Avrupa’ya öğrenci gönderilmeye başlandı. Bu çabaların sonucunda yetişen hariciyeciler kuşağı, Avrupa’yı iyi tanımları, dil bilmeleri ve benimsemiş oldukları yeni fikirleri kendi toplumlarına uygulama çabalarıyla Osmanlı batılılaşmasında bir köşetaşı oldular.

Sonuç olarak denilebilir ki, II. Mahmut döneminde yapılan reformlar, padişahın reformcu karakterinden doğmamışlardır. “Bunlar, hristiyan ve müslüman (Türk olmayan) halkların ya da feodal beylerin taleplerine, merkezi iktidara karşı muhalefetlerine ve bunun sonucunda doğan dağılma tehlikesine karşı düşünülmüş önlemlerdir” (Tanör,1992;46). Bir başka deyişle reformların yapılmasında aşağıdan gelen baskının büyük etkisi vardır.

Tanör’e göre (1992;47), II. Mahmut, “katı ve radikal yöntemler” kullanmak suretiyle III. Selim’den ayrılıyordu. II. Mahmut, merkezi güçlendirme amacındaydı. 1812 Rus Savaşı’ndan sonra feodal muhalefeti saf dışı bırakmıştı. Tımar sisteminden kalan ne varsa ortadan kaldırdı ve sipahiliği tasfiye ederek yerel güç odaklarının “ekonomik ve askeri dayanaklarını sarstı” (Tanör,1992;47). Ardından giderek özerk bir güç haline gelmiş olan yeniçeri ocağını hedef aldı. Vakayı Hayriye (1826) denilen olayla bu ocağı kanlı bir şekilde ortadan kaldırdı. Böylece “askerlerin siyaset alanından çekilmeleri, 1876’da Abdülaziz’in tahttan indirilmesinde Harbiye Komutanı ve öğrencilerinin oynadıkları rol dışında, II. Meşrutiyet öncelerine kadar sürecektir” (Tanör,1992;47). Tunaya (1960;27), Vaka-i Hayriye’nin, eski ve yeni kurumların bir aradalığının yarattığı çelişkinin ilk olarak askeri alanda kaldırılması anlamına geldiğini belirtmektedir.

II. Mahmut döneminde devlet organizasyonunun yeniden düzenlenmesi çabaları sonucunda sadrazamlık yerine başvekillik makamı getirildi. “Ayrıca dışişleri, içişleri, ticaret, maliye, evkaf gibi yeni bakanlıklar” kuruldu (Tanör,1992;49). Bu değişiklikler kabine sistemine doğru adım adım gidişin ilk uygulamaları idi. Bir bütün olarak bakıldığında yapılanlar “yönetimin rasyonelleştirilmesi” çabası olarak adlandırılabilir (Tanör,1992;53).

4.5. Tanzimat Döneminde Siyasal Kurumlar

19. yüzyılda Osmanlı'yı bir açık pazar haline getiren Batı, işbirliği yaptığı azınlıkların can, mal ve namus güvenliğini sağlamak ve ticari bağlantılarını sağlamlaştırmak için “ticari davaları şeri mahkemelerin kapsamından çıkarmak” istiyordu (Yücekök,1983;71). Avrupa'nın bu yöndeki çabalarının sonucu Osmanlı'da bir kanunlaştırma hareketinin başlaması olmuş ve Tanzimat ile Islahat Fermanları bu sürecin sonucu olmuşlardır. Tanzimat dönemi “1870’li yılların başlarına kadar sürmüştür” (Tanör;1992;55). Tanör, Tanzimat döneminin sonu olarak 1871 yılının önemli bir dönüm noktası olduğunu savunmaktadır (1992;90).

Tanzimat'ın “aynı zamanda bir zihniyet” olduğunu savunan Tunaya'ya göre (1960;32), Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı (Gülhane Hattı) ile “Batı'nın üstünlüğünü resmen tanımıştır”. Ortaylı'ya göre (1979;264) 3 Kasım 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile İmparatorluğun bürokrat kesimi, merkezi otoriteyi yeniden kurmak üzere egemenliği büyük ölçüde ellerine almış oldular. Ortaylı'ya göre (1979;266), ferman ile birlikte tıpkı Sened-i İttifak'ta ayanların kazandığı konum gibi bu kez ‘dışa dönük merkez bürokratları’ padişahın otoritesini sınırlayan bir rol üstlendiler.

Tanzimat dönemi, Türk siyasi kültürüne yasa kavramının üstünlüğü konusunda çok önemli etkilerde bulunmuştur. Tanör'e göre (1992;74), Tanzimat dönemi siyasi kültüründe yasa kavramının baş tacı edilmesinin “temelinde somut gereksinimler yatıyordu. Bir kere, yeni gelişen ekonomik ilişkilerin (ticaret, kapitalizm) dayattığı ihtiyaçlar, eski yasalarla ve özellikle din kökenli kurallarla karşılanabilecek gibi değildi. İkincisi, düzensizlik ve güvensizlikten bunalan halk kitlelerinin gereksinimleri ancak yeni düzenlemelerle yanıtlanabilirdi. Merkezi devlet aygıtının etkinliğini sağlayabilmenin yolu da, rasyonelleştirilmiş yeni yasalar dünyasından geçiyordu. Nihayet, Avrupa devletlerinin müdahalelerini savuşturabilmek için, varolan hukuki-siyasi donanımı yenilemek gereği kendini dayatmıştı.”

Gülhane Hatt-ı Hümayunu (GHH)'nun³¹ ilan edilmesine giden süreçte Osmanlı'da kulluk sistemi sürüyordu. Müslüman olmayan milletler ayrımcı bir anlayışla karşılaşıyorlardı. Uyruklar için garantiye alınmış bir can güvenliğinden söz edilemezdi. Aynı şekilde toplumda hiç kimsenin can ve mal güvenliği, servetinin korunması garantisi yoktu. “Askerlik hizmetine alınmada keyfilik”, ordu içinde zorbalık, bürokraside rüşvet ve iltimas uygulamaları hâkimdi (Tanör,1992;55–57).

Ortaylı'ya göre (1979;265), Tanzimat Fermanı toplumsal bir sınıfın zorlaması ya da Fransız aydınlanma döneminin bir yansıması değil, endüstri çağıının gelişmelerinin dışında kalmış olan Osmanlı Devleti'nin bu durumundan rahatsızlık duyan aydın bürokratlarının öncülüğünde, iç ve dış baskıların sonucu olarak ilan ettikleri bir belgeydi. Tanzimat Fermanı'nın ilanını dayatan nedenler arasında 19. yüzyılın başından beri süregelen “milli ayaklanmalar, bölgesel başkaldırmalar ve özellikle Balkan halklarını kıskırtan dış devletlerin faaliyetleri” başta gelmekteydi (Ortaylı,1979;265).

Tanzimat ile birlikte devlet kurumları açıkça ikili bir yapı arzelmeye başladılar. Fakat bizatihi devletin amacı da ikili bir görünüm taşımaya başladı. Bir taraftan İslamcı bir devlet anlayışı ile diğer taraftan kozmopolit, milletlerden oluşan bir toplum kabulü yanyana gelmiştir. Bu yeni durum “İttihadı Anasır (unsurların birliği) terimi ile ifade ediliyordu. Bu ideal ise kaçınılmaz olarak ümmet politikasını doğurmuştur.

GHH ile Batılılaşma çabalarında bir atılım gerçekleşiyordu. Amaç toplumu değil, yönetim yöntemlerini batıya uygun hale getirmek, rasyonelleştirmekti. GHH'de “devlet yönetimiyle ilgili yaklaşımın özü, ‘iktidarın kendi kendini sınırlaması’dır”. Artık “yasalar, onu yapanları ve uygulayanları da bağlayacaktır” (Tanör,1992;65). Yasaların hazırlanması da eskisinden farklı olarak kurullar eliyle gerçekleşecektir. Bu kurullar danışma ve serbest tartışma yoluyla kararları meclislerde oluşturacaklardı. Bu süreçte padişah bir yasakoyucu olarak gücünü sürdürmeye devam edecektir fakat yasa yapma yetkisini paylaşma yönünde ilk adım atılmış olmaktadır. Bu yenilikler (yasal yönetim ve kurullara danışma) ileride hukuk devleti arayışlarına ve parlamentolu rejime yönelişin habercileri olmuşlardır (Tanör,1992;66).

³¹ Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile Tanzimat birbirinin aynısı değildirler. “Birincisi, daha çok yönetim ilkelerine ayrılmış bir kılavuz ve bir tür haklar belgesi, Tanzimat ise idari, mali, siyasi, diplomatik, ekonomik vb. alanlara yayılan geniş bir uygulamalar bilânçosudur” (Tanör,1992;55).

GHH ile birlikte din farkları gözetilmeksizin herkes yasa önünde eşit kabul edilmeye başlanmıştır. Böylece devletin toplumu din farklarına göre ele alan ve toplum içinde belirli bir dini hatta mezhebi kayıran geleneksel din-merkezli yönetimin aşılması ve laikleşmenin başlangıcı açısından bir adım atılmış olmaktadır (Tanör,1992;66).

Tanör'e göre (1992;68), GHH, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'yle kişisel dokunulmazlık, can güvenliği, mülkiyet güvenceleri, vergide adalet ve eşitlik ilkeleri gibi ilkeler üzerinden dikkat çekici benzerlikler içindedir. Fakat bana göre Avrupa burjuvazisinin devrimci döneminin ürünü olan bu belge Osmanlı'da da aynı siyasal süreçlere işaret etmez. Aksine Osmanlı için bir sömürgeleşme sürecinin hukuki başlangıcını gösterir.

Tanör (1992;69), GHH'nin hukuki bakımdan anayasal nitelik taşıyan bir ferman olduğunu belirtmektedir. GHH'nin hukuki konumunu daha iyi anlayabilmek için onu 20. değil, 19. yy. anayasalarıyla kıyaslamak gerekir. 19. yy. anayasalarının ortak özellikleri hükümdarların hak ve yetkilerini sınırlandırmalarıdır. Şüphesiz farklı toplumların tarihsel özellikleri gereği bu sınırlamalar farklı biçimlerde meydana gelmiştir. İngiliz ve Fransız uygulamalarında yürütme seçimle oluşan parlamentolarca denetlenirken, Almanya, Avusturya ve İspanya uygulamalarında yürütmenin denetlenmesi hükümdarın atadığı kurullar eliyle gerçekleşmekteydi (Tanör,1992;69).

Tanzimat dönemi siyasal kurumlarda önemli dönüşümlerin yaşandığı bir süreç oldu. Bu dönemde meydana gelen dönüşümler Tanör tarafından üç başlık altında toplanmıştır: “Karar alma süreçlerinde kurum ve kurulların ortaya çıkması, yeni düzenin yaratılmasında başvurulan kanunlaştırma yöntemi ve din/devlet ilişkilerindeki değişimler” (Tanör,1992;73).

Tanzimat döneminde yeni yönetim yöntemleri açısından kurullar sistemi dikkat çekmektedir. Bu dönemde “devletin merkezi örgütünde (adliye, askerlik, maliye, içişleri, ulaştırma, sağlık, eğitim, vb.) çeşitli alanlarda ayrı ayrı kurullar oluşturuldu. Bunlar ‘Meclis’ adını taşımakla birlikte, çağdaş anlamıyla ‘meclis’, yani seçilmiş kurullar değil, birer uzmanlık komisyonuydular” (Tanör,1992;74).

Klasik Osmanlı yönetim sisteminin en önemli yürütme organı olan Divan-ı Hümayun'un yerini 19. yüzyılın ilk yarısında bazı nezaretler [bakanlıklar-A.H.] almıştı. Tanzimat döneminde kurulan Meclis-i Vükela (sonradan Heyet-i Vükela) ise Tanör'e göre (1992;81), kendi içinde bütünlüğü olan ve birlikte sorumluluk taşıyan,

parlamentodan destek alan bir ‘bakanlar kurulu’ değildi. Yine de güçlü kişiliğe sahip ve çevresinde bir hizbi bulunan bir sadrazam (örneğin Ali Paşa) işbaşına geçtiğinde bu kurul, verimli ve saray karşısında dengeli, fren rolü oynayabilen, bağımsız bir organ gibi çalışabiliyordu. Bir başka deyişle henüz kurumsal işleyişin çok uzağında olan bu kurullar, başlarındaki yetkililerin kişisel özelliklerinin damgasını taşımaya yatkındılar.

Meclis-i Ahkâm-ı Adliye (sonraları Meclis-i Vala) “adli ve mülki konuların yürütülmesi için Tanzimat döneminde bir tür parlamento ve yüksek mahkeme kurumunun doğuşunu hazırlayacak bir organ olarak ortaya çıktı” (Ortaylı,1979;271). 1838’de idarenin faaliyetinin yasalara uygunluğunu denetlemek, yargı kararlarını temyiz etmek ve gerekli kararnameleri hazırlamak amacıyla Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye (Adli Kararlar Yüksek Kurulu) oluşturuldu. Yine bununla birlikte “idareyi istişari bir organ olarak düzenleyecek bir Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali kurulmuştu” (Ortaylı,1979;280).

Tanör’den öğrendiğimize göre (1992;78–79), Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye 1837’de, yönetim işlerinde danışmanlık yapması, karar alması, memur yargılama, devlet-kışı uyuşmazlıklarını çözme gibi idari ve yargısal görevler üstlenerek kuruldu. Tanzimat’tan sonra bu kurul, yasa, tüzük ve yönetmelikleri hazırlama görevi alarak bir Tanzimat Meclisi haline geldi. 1853’te ikiye ayrıldı. Meclis-i Ali-i Tanzimat yasa ve tüzük hazırlamak, hükümete danışmanlık yapmak, nazırların ilk yargılamalarını yapmak ve 1856 Fermanının gerektirdiği düzenlemeleri yapmakla görevlendirildi. Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ise yargı, idari yargı ve temyiz mahkemesi görevlerini aldı. İki kurul 1861’de Meclis-i Ahkâm-ı Adliye adıyla birleştirilip, 1868’de ise Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlet adıyla iki kurula ayrıldı. 1868’deki ayrılmadan sonra Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, en yüksek adliye mahkemesi (Yargıtay) olarak görev yaptı ve 1870’te Adliye Nezareti’ne (Adalet Bakanlığı) dönüştü. İdareden bağımsızlaştı. Şura-yı Devlet ise yasa, tüzük hazırlama, danışma, memurların yargılanması ve bütçeyi denetleme işlevlerine yoğunlaştı. Bu iki Tanzimat Meclisi vilayetlerden gelen temsilcilerin katılmasıyla toplanıyorlardı.

Yukarıda bahsedilen süreçlere ilişkin olarak Ortaylı’nın tespitleri ise şöyledir: Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye’nin görevleri ağırlaştığı için 1854’te “idari karar ve yargılama yetkilerinin bir kısmı” yeni kurulan Meclis-i Ali-yi Tanzimat’a devredildi. Bu iki organ genel kurul olarak birlikte toplanmaya devam ettiler. Bu kurula Meclis-i Ali-yi

Umumi deniyordu. Bu kurul bir senato gibi “doğrudan doğruya istişari yetki ile önemli kararlar alıyor, denetimde bulunuyordu” (Ortaylı,1979;280). Kurul bu işi hükümdar adına yapmaktaydı.

1868’de Meclis-i Vala-yı Ahkâm-ı Adliye kaldırılarak, idari yargı, denetim ve nizamnamelerin incelenmesi işi Şura-yı Devlet’e (Danıştay), yüksek yargı görev ve yetkisi de yeni kurulan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye’ye bırakıldı” (Ortaylı,1993;280). Siyasal kurumların Tanzimat döneminde yoğunlaşan bu evrimi ilerde kurulacak olan ilk parlamento için bir geleneğin doğmasını sağlamış oldular.

Tanzimat döneminde ülke idari olarak vilayetlere bölündü. Bu yenilik bir başka yeniliği getirdi. Bu uygulama sayesinde ilk defa seçim ilkesi ve yerel yönetim sistemi devletin gündemine gelmiş olmaktaydı (Tunaya,1960;40). Böylece vilayet, liva ve kazalar, idare meclisleri tarafından yönetilmeye başlandı. Vilayet meclisleri, Şura-yı Devlet’e her yıl kendi içlerinden seçerek 3–4 temsilci gönderiyorlardı (Tunaya,1960;41). Bu sistemin işlemesi sayesinde temsilciler parlamenter deneyim kazanmaya başladılar. “Bunlarda ve temsili karakteri olan yerel meclislerde edinilen siyasal tecrübeler, ilerde 1. Meşrutiyet parlamentosunda özellikle taşradan gelen mebusların gösterdikleri parlamenter olgunluğun da temelini oluşturdu” (Tanör,1992;80).

Aslında klasik dönemden beri Osmanlı Devleti eyalet yönetiminde vergi tahsili ve zorunlu hizmetler gibi işler için reayanın temsilcileri olan yerel gruplarla valiler aracılığıyla ilişki kurar ve onların temsilinden yararlanırdı. Çeşitli işler meşveret [danışma-A.H.] usulü gereğince yerel ruhani liderler, ayanlar ve “hristiyan reaya adına kocabaşlar” ile yürütülürdü (Ortaylı,1979;283). Merkezin güçsüzleşerek çevre üzerindeki denetiminin zayıfladığı 18. yüzyıldan itibaren, sözü edilen yerel kurullar yürütme gücünü fiilen ellerine geçirerek meşvereti gelenek haline getirebildiler (Ortaylı,1979;283–284).

Bir taraftan merkezde danışma kurulları eliyle yasamanın yapılması, diğer taraftan çevrede yerel temsilcilerin vilayet yönetiminde danışma kurullarında yer alması ve ticaret mahkemeleri ve temyiz divanlarına üye olarak girmesi; 1877’de toplanacak olan ilk Osmanlı parlamentosu üyelerinin, parlamentarist geleneklere uygun ölçülerde çalışmasını kolaylaştıran hazırlıklar olmuştur. Bu nedenle ilk Osmanlı Anayasası ve Parlamentosu sadece dış baskılar nedeniyle ortaya çıkan bir kurum değil, kökeni

Osmanlı geleneğinde ve modernleşmesinde yatan gelişmeler olarak görülmelidir (Ortaylı,1979;281).

Ortaylı'ya göre (1979;280), Tanzimat Fermanı ile gelen tebaanın can ve mal güvenliğini, mülkiyet hakkını koruma garantileri ve buna uygun yeni bir devlet örgütlenmesi süreci parlamentonun ortaya çıkmasına kadar giden bir geleneğin temeli oldu. Tanör(1992;81), gerek Tanzimat Meclislerinin gerekse Meclis-i Vükela ile gelen idari uzmanlaşma ve işbölümünün, padişahın merkezi otoritesini önemli ölçüde yumuşattığını belirtmektedir.

Tanör'e göre (1992;82), Tanzimat'ın başlangıcından 1870'lerin başlarına kadar gerek can ve mal güvenliğinin sağladığı koşullar, gerekse güçlü sadrazamların varlığı nedeniyle Bürokrasi-Saray ilişkilerinde bir denge durumu yaşandı. Sonraları bu durum saray lehine bozuldu. İktidar tekelinin yumuşamasında iç ve dış kamuoyu da etkili oldu. İç kamuoyu denince geleneksel kahvehane, hamam, tekke, tarikat, karagöz ve ortaoyunu gibi odakların yanına basın da eklenmişti. Ama öte yandan Tanzimat döneminde gerek Doğu Sorunu (Şark Meselesi), gerekse Mehmet Ali Paşa tehlikesi karşısında Avrupa devletlerine verilen ödünler, devleti bir yarı sömürge haline getirmişti. Tanör'ün (1992;82) saptadığı gibi, Tanzimat'ın dış ülkelerin baskıları ya da "Avrupa'ya yaranma" amacıyla başlatıldığı görüşlerine karşı çıkıp, onun iç dinamiklerin eseri olduğunu savunanlar da, "sonraları işin niteliğinin değiştiğini" ve devletin özellikle 1856 sonrası sömürgeleşmeye başladığını kabul etmektedirler.

Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda kendilerine verilen sözleri yetersiz bulan ve üstelik bunların bile yerine getirilmemiş olduğunu iddia eden Avrupa devletleri bazı yeni taleplerle Osmanlı Devleti'nin karşısına çıktılar. Rusya karşısında Avrupa'dan güvence ihtiyacı içinde olan Osmanlı Devleti, 1856 Paris Konferansı'nın hemen öncesinde, kendisine Avrupa içinde bir yer bulabilmenin bedeli olarak bu talepleri de kabul etmek zorunda kaldı (Tanör,1992;72). Böylece GHH'nin uygulanması amacıyla 1856'da Islahat Fermanı çıkarıldı. Yücekök'e göre (1983;76), Islahat Fermanı'nın ilanında, Kırım Savaşı'nın ardından bir barış anlaşmasının yapılabilmesi için Batı ile ilişkileri düzeltme ihtiyacının rolü olmuştur.

Islahat Fermanı ile gayri-müslimlerin ruhani ayrıcalıkları bir kez daha güvence altına alınmış, kiliselerin topladığı vergiler kalkmış, Rum Patriği'nin ömür boyu seçilmesi kabul edilmiştir. Dinsel toplulukların özyönetimleri amacıyla cemaat

meclisleri oluşturmaları kabul edilmiş, hristiyanların tüm devlet kurumlarına eşit Őartlarda girebilecekleri kayda baēlanmıř, yabancı uyruklulara emlak tasarrufu izni verilmiş, vergide eşitlik kabul edilmiş, kısaca gayri-müslimlerle Müslüman tebaa arasında her yönden eşitlik saēlamaya dönük adımlar atılmıştı (Tanör,1992;73). Böylece Islahat Fermanı, batılı devletlerin ve Rusya'nın Osmanlı'nın iēiřlerine karışmalarına dayanak oluşturan bir belge olmuştur.

Tanzimat Fermanı ile başlayan sreē, bir yandan Osmanlı'nın smrgeleşmesine giden yolları aēarken, bir yandan da batıyı tanıyan ve batılı düşünce tarzının niteliklerini ērenen yeni tipte bir aydınlar kuřaēının yetişmesinin koşullarını yaratmıştı. Tanzimat sayesinde ülkeye demokratik fikirler girdi. "zellikle 1860'dan sonra canlanan basın ve yayın hayatı, şinasi, Namık Kemal, A. Savi, Ziya Paşa gibi aydınlar aracılıēıyla liberal reformist fikirlerin ülkeye taşınmasına hizmet etti" (Tanr,1992;96). Bu isimler aynı zamanda dönemin esas muhalefet hareketi olan Yeni Osmanlılar çevresine mensuptular. Yeni Osmanlılar, 1865'te İstanbul'da gizli olarak kurulan İttifak-ı Hamiyet rgt etrafında toplanan bir hareketti. Hareket, yönetimin keyfi tutumları, ekonomik çöküntü, baēımlılık ve taklitçilik gibi konuları eleştirmektedir. Bu grup, önderleri Mithat Paşa'nın katkıları ile anılacak olan I. Meşrutiyet ve Kanun-u Esasi'nin ilanını saēlayacak olan Meşrutiyeti fikirleri savunan bir gruptu. Meşrutiyetilik, Tanzimat'ın devamı olarak deēil, aksine, Tanzimat dönemindeki ekonomik ve sosyal başarısızlıklara, devlet düzeninin saēlanamamasına, dış ülkelerin Osmanlı'nın iē işlerine müdahale etmesine ve padişahın keyfi ve baskıcı yönetimine karşı olanların meydana getirdiēi bir akım olarak gündeme gelmiştir (Tanör,1992;95–97).

4.6. I. Meşrutiyet Döneminde Parlamento ve Parlamenteler

Tanzimat döneminde devlet yönetimine hâkim olan üst düzey bürokrasi, bürokrasi içi hareketi engellemektedir. Pek çok yetenekli ge bürokrat terfi etmekte zorlanıyor ve suistimaller karşısında eziliyorlardı. İşte Yeni Osmanlı hareketinin beslenme kaynaklarından biri de bu tepki olmuştur. Yeni Osmanlılar sadece devleti parçalanmaktan kurtarmak deēil, aynı zamanda büyük bürokrat ailelerinin elindeki mutlak gücü de sınırlamak istiyorlardı. "Bunu saēlamak için iktidarın tek elde toplanmasını zararlı ve müstebit bir g olarak görüyorlar ve iktidarı Montesquieu'dan

esinlenerek kuvvetler ayrımı ilkesi ile sınırlandırma amacını taşıyorlardı” (Yücekök,1983;71–72). Yeni Osmanlılar Avrupa’daki anayasacılık hareketinden etkilenmişlerdi.³²

Soysal’a göre (1993;21), Batı Avrupa’da burjuvazinin öncülüğünde sınıfsal bir baskı sonucu parlamenter meşruti sistemler yürürlüğe konduğu halde, Osmanlı’da Meşrutiyet, adına Yeni Osmanlılar ve sonraları Jön Türkler denilen bir seçkinler zümresinin zorlaması ile ilan edilmiştir.

Tanör’e göre (1992;105), Kanun-u Esasi’nin yapımında halkı temsil eden herhangi bir iradenin etkisi yoktur. Bu nedenle hukuki açıdan bu metin padişahın bir fermanı olarak doğmuştur. Fakat “bu, onun biçimsel-hukuki niteliği olup, KE’nin sosyolojik anlamda bir ‘ihvan’ ya da ‘bağış’ olduğu anlamına gelmez” (Tanör,1992;105). Kanun-u Esasi’de padişah, anayasal sistemin merkezine yerleştirilmiş, sistemin en üstün gücü olarak kabul edilmiş ve ona ‘sorumluluk’ özelliği tanınmıştı. Bu özelliklere sahip bir sistemin “gerçekten sınırlanmış (meşruti, anayasal) bir monarşi kavramına uymadığı meydandadır” (Tanör,1992;113–114). Bu niteliğinden ötürü Kanun-u Esasi’nin meşrutiyete geçişten çok, mutlakiyetten çıkış anlamına geldiği düşüncesi ifade edilmektedir. (Tanör,1992;119).

I. Meşrutiyet’in ilan edilmesi ve ilk Osmanlı Parlamentosunun kurulmasının altında yatan dış faktörlere bakıldığında şunlar göze çarpmaktadır: 1875’te Hersek’te başlayan ve tüm Balkan komşularına yayılan Temmuz isyanını, Osmanlı milislerinin Bulgaristan’a yayılan isyan karşısında Bulgar asilerini kanlı bir şekilde bastırmaları izledi. Bu olay Batı’nın müdahale girişimlerinin artmasına ve İngiltere’nin Osmanlı’yı desteklemekten vazgeçmesine yol açtı. Son olarak Selanik’te bir grup müslümanın Alman ve Fransız konsoloslarını öldürmesi Osmanlı-Batı ilişkilerini krize soktu. Rusya savaş ilan etmeye hazırlanıyordu ve İngiltere tarafsız kalacağını açıklamıştı. Bu nedenle İstanbul’da düzenlenen bir uluslararası konferansın ilk günü top atışlarıyla anayasanın ilan edilmesi, dış müdahaleyi önleme amacının bir kanıtı olarak yorumlanmaktadır

³² Soysal (1993;11), 18. yy.’ın sonu ve 19. yy.’ın başında Batı Avrupa’da görülen anayasacılık hareketlerinin belli başlı özelliklerini şöyle belirtiyor: “Mutlakiyetçi hükümdara karşı başkaldıranlar, yalnız yasaların yapılmasına katılacak gerçekten yetkili bir parlamentonun toplanmasını, tam bağımsızlığa kavuşturulmuş yargıçlar eliyle adalet dağıtacak mahkemelerin kurulmasını ve vatandaşlara tanınan özgürlüklerin genişletilmesini istemekle kalmıyor, bütün bunların bir de ‘anayasa’ adını taşıyan bir belgede gösterilmesini zorunlu sayıyorlar”. “Batı Avrupa ülkelerinin çoğunda ‘anayasa’ sözü, nerdeyse, keyfilikten uzaklaştırılmış bir sınırlı iktidarın ve daha geniş bir özgürlük düzeninin etiketi haline gelmiş, duygusal ve kutsal bir anlam kazanmış” (Soysal,1993;12).

(Yücekök,1983;74–76). Konuyla ilgili olarak, Meşrutiyet’in ilanında dış etkenin 1856 Islahat Fermanı’nda olduğu gibi bir açık ‘zorlama’ ya da ‘dayatma’ biçiminde olmadığını belirtilmektedir. “Bu nedenle ‘dışa güven verme’ ya da yabancı devletleri ‘yatıştırma’ gibi terimler, durumun özelliklerine daha uygun düşmektedir” (Tanör,1992;101).

Parlamentonun açılmasının iç nedenleri de vardır. Birincisi Osmanlı’nın uzun süredir süregelen reform uygulamalarının yarattığı birikim ile ilgilidir. Yaşanan sorunları çözeceği düşünülen parlamento gibi kurumlar Osmanlı toplumunda sosyolojik olarak köksüz olmalarına karşın, imparatorluğun kurtulmasını o kurumların varlığında gören ve Yeni Osmanlılar olarak bilinen Osmanlı reformcularının varlığını ve etkisini görmemek mümkün değildir (Yücekök,1983;76). Yeni Osmanlı hareketinin önde gelenlerinden biri olan Namık Kemal, anayasalı meşruti rejimi, muhaliflere kabul ettirebilmek için İslam’daki meşveret (danışma) yöntemini öne çıkararak, parlamentolu rejimin İslam’da kökleri olduğunu kanıtlama çabaları ile de bilinmektedir (Yeşil,2003;31). Padişah Abdülaziz’i ikna çabaları etkili olamayınca tahttan indirildi, sonra Abdülhamit’le pazarlık yapıldı. Dolayısıyla Tanzimat’ın aksine I. Meşrutiyet, aşağıdan yukarı doğru gelen bir baskı ve eyleme dayalı bir sonuçtur. Tanör’ün (1992;100) ifadesiyle bir ‘ihsan’ değil, kazanılmış bir haktır.

Osmanlı Devleti’nin karşı karşıya kaldığı sorunlardan kurtulmasının meclisli bir yönetimin kurulmasına bağlı olduğu düşüncesi, dönemin Osmanlı aydınları arasında son derece yaygın bir düşünceydi. Meclis yoluyla padişahın iktidarının sınırlandırılması bir kurtuluş reçetesi olarak algılanmaktaydı. Osmanlı yönetiminde bir meclis’in varlığına duyulan ihtiyaç daha II. Mahmut zamanından beri kendisini hissettirmekle birlikte, meclisin saltanat karşısında bir kurtarıcı olarak algılanmaya başlanması 1870’lerde sözkonusu olmuştur (Tunaya,1964;11). Bu durum, aynı zamanda meclis düşüncesinin Türk siyasi kültüründeki yerinin başlangıçtan itibaren ne kadar büyük olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Öyle ki, Tunaya’ya göre (1964;12), Osmanlı Meclisi Umumi’si kısa bir süre içinde Meşrutiyet’in aracı olmaktan çıkıp, amacı haline dönüşmüştür.

Gerek Balkan milletlerinin talepleri, gerekse Tanzimat’tan itibaren gelişen özgürlükçü muhalefetin etkileri, Meşrutiyet’in ilanında etkili oldu. İç ve dış etkenlerin bileşkesine bakıldığında, iç bunalımların (ekonomik çöküntü, ayaklanmalar, baskı

düzeni ve muhalefetin yarattığı gerginlikler) süreci hızlandırdığı, dış etkenin ise iç bunalımları arttırdığı (Tanör,1992;101) ve Meşrutiyet'in ilanında birlikte rol oynadıkları söylenebilir.

I. Meşrutiyet, Tersane Konferansı'nın ilk günü ilan edildi. İmparatorluğun iç sorunlarını tartışmak için İstanbul'a gelen uluslararası delegasyon için bu gelişme bir sürpriz oldu (Tanör,1992;101). Ne var ki "Kanun-u Esasi'nin ilanı Tersane Konferansı'na engel olmadı. Böylece, beklenen ilk sonuç gerçekleşmedi. Konferansa katılanlar kararlarını alıp Osmanlı Devletine bildirdiler. Osmanlı Devleti de bunları kabul etmeyince Rusya savaş açtı ve '93 Harbi'ni başlattı" (Tanör,1992;119).

Avrupa devletleri Osmanlı parlamentosunun varlığından pek memnun kalmış gibi görünmemişlerdir. Tanör'e göre (1992;127), mebusların aktiviteleri yabancı devletlerin Osmanlı'ya müdahale kozlarını ellerinden alıyordu. Oysa sadrazamlığından önce batılı devletler Mithat Paşa'ya anayasa çalışmalarında destek vermiş ve sıcak bakmışlardı. 1876 Anayasası'nın ilanından sonraki soğuk davranışlarının ardında, anayasanın ilk taslağı ile sonuçlanan metni arasındaki değişikliklerin yattığı belirtilmektedir. Yeşil'e göre (2003;24), batılı devletler bu anayasanın güçlü ve birleşik bir Osmanlı Devleti'nin oluşturulmasına yol açabileceğini düşündükleri için gelişmelere soğuk bakmışlardı.

1876'da ilan edilen ilk Osmanlı Anayasası, Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan adlı iki meclisten oluşan ve adına Meclis-i Umumi denilen bir yasama organı getirdi (madde 42).³³ Heyet-i Ayan'ın üyeleri padişah tarafından ve ömür boyu kaydıyla görevlendiriliyorlardı. Heyet-i Mebusan üyeleri ise daha önce seçilmiş bulunan idare meclislerinin ikinci seçmen sayılan üyelerince seçilerek geliyorlardı.

Meclis-i Umumi Padişah tarafından açılır (Madde 44), Meclis üyeleri, yasama faaliyeti sırasındaki oy ve açıklamalarından dolayı suçlanamazlar (madde 47) ve bir kişi aynı anda iki meclise birden üye olamazdı (madde 50). Heyet-i Ayan üyelerinin ataması padişah tarafından yapılırdı (madde 60).³⁴ Heyet-i Ayan üyeliği için kamuoyunun güvenini kazanmış, devlet hizmetine engel bir özelliği olmayan ve en az kırk yaşında

³³ 1876 Anayasası'nın maddeleri için bkz. Müjdat Şakar, 1982 Anayasası ve Önceki Anayasalar, Beta yay., İst., 1990. Mebuslar ile ilgili maddeler için s. 291-294.

³⁴ Atama padişah tarafından yapılmakla birlikte, sadrazamın bu atamada payının büyük olduğu bilinmektedir. Ayan azası adayını padişaha sadrazam teklif eder. Padişah, kendisine sadrazamca sunulan isimleri bir-iki gün içinde onaylar ve atama gerçekleştirir.

olmak gerekiyordu (madde 61). Heyet-i Ayan üyeliği hayat boyu sürerdi (madde 62). Heyet-i Ayan, önüne gelen yasa tasarılarını encümen'e (komisyon) havale edecek ve encümen bu tasarıları dini yönden, padişahın hakları yönünden, hürriyetler yönünden, Anayasa hükümleri yönünden, devlet (ülke) bütünlüğü yönünden, vatanın savunması ve korunması yönünden ve genel ahlak yönünden incelemekle yükümlüdür (Şakar,1990;294).

Heyet-i Mebusan'ın üye miktarının, elli bin nüfus başına bir kişi şeklinde hesaplanması öngörülmüştü (madde 65). Memuriyet ile Heyet-i Mebusan üyeliği aynı anda yürütülemez (madde 67), seçilme yaşı otuzdur. Ayrıca Heyet-i Mebusan'a seçilecekler arasında Türkçe bilmek ve Osmanlı vatandaşı olmak şartları aranırdı (madde 68).

Mebusan seçimi dört yılda bir yapılacak (madde 69) ve Heyet-i Mebusan üyeleri kendilerini seçenlerin değil, tüm Osmanlıların vekili olacaklardı (madde 71).

“Mebus seçilebilmek için, ‘memleketinde az çok emlak sahibi olmak’ gibi bir koşulun aranması milletvekilliği ile mülkiyet hakkı (ya da mülk sahipliği) arasında dolaysız bir bağ kurulduğunu göstermektedir (Soysal,1993;22). Gerçekte gerek ayan, gerekse mebusan meclisleri halkın katılımıyla yapılan demokratik seçimlere dayanmamakta idiler. Yukarıda da belirtildiği üzere, padişah, parlamenter bir sistemdeki devlet başkanı gibi yetkisiz ve sorumsuz değil, aksine en üstün güç yetkisinde fakat sorumsuz olmak gibi bir nitelik taşıyordu. Bakanların meclise değil, padişaha karşı sorumlu olacaklardı. Bu açıdan I. Meşrutiyetin batılı anlamda parlamenter bir sistem olmadığı açıktır. Fakat Soysal'a göre (1993;23), bu durum Osmanlı'ya özgü değildir, çünkü o tarihlerde Avrupa'da da parlamentoların hiçbirinin temsili bir nitelik taşımadıkları görülmektedir.

İlk Meclis'e, seçimlere, meb'uslara dair bilgiler ile meclis tutanakları Çırağan Sarayı'nda yandığı için sahip olunan bilgiler yeterince ayrıntılı değildir. İlk Osmanlı Parlamentosu 19 Mart 1877 Pazartesi günü Dolmabahçe Sarayı'nda padişah II. Abdülhamit tarafından açıldı. Meb'usan Meclisi Reisliğine Padişah tarafından Ahmet Vefik Paşa seçildi (Armağan,1978;160).

İlk Osmanlı parlamentosu birinci çalışma döneminde 19 Mart 1877'den 28 Haziran 1877'ye kadar açık kalmıştır. İkinci çalışma döneminde ise 13 Aralık 1877'den 14 Şubat 1878'e kadar açık kalmıştır (Eraslan ve Olgun,2006;48-51). Toplam on ay

yirmi beş gün çalışmış olan Meclis-i Mebusan, bu sürenin fiilen altı ayında açık kalarak çalışma yapmıştır. Bu altı aylık toplam çalışma süresinde birinci devrede üç buçuk ay, ikinci devrede iki buçuk ay olmak üzere iki kere toplanmıştır. Bu sürede mebuslar seksen altı toplantı yapmışlardır (Tunaya,1960;45 ve Tanör,1992;124). Meclis, 14 Şubat 1878’de padişah II. Abdülhamit tarafından kapatılmıştır.

Kanun-u Esasi ilan edildiğinde ortada bir seçim kanunu olmadığından, ilk seçimler bir seçim kanununa bağlı olmadan yapılmıştır (Armağan,1978;150). Bu nedenle ilk Osmanlı Parlamentosu atama yoluyla gelen 25 üyeli bir senato ve 120 kişilik bir seçilmiş meclisten oluşmaktaydı (Yücekök,1983;76–77).³⁵ Mebuslar, daha önce vilayet, liva ve kazalarda idare meclislerine seçilmiş yerel temsilciler, yani ikinci seçmenler tarafından seçilmişlerdi. İlk Meclis’in her iki kanadının üyelerinin de daha önceden hükümetin güvenini kazanmış kimseler olmaları büyük ihtimaldir. Çünkü bu mebuslar genel oyla değil, geldikleri vilayetin valisi tarafından bu göreve tayin edilmişlerdi (Yeşil,2003;32). Bu mebusların dokuzu ayan meclisi ve otuz yedisi de mebusan meclisi üyesi olmak üzere toplam kırkaltı tanesi gayri Müslim temsilcilerdi (Ortaylı,1978;171).³⁶

Heyet-i Mebusan, Heyet-i Ayan, Heyet-i Vükela ve Şura-yı Devlet gibi temsili ve demokratik niteliği bulunmayan kurullar tarafından kuşatılmıştı. Meclis-i Umumi bağımsız bir yasama organı olmadığı gibi, etkili bir denetim yeri de değildi. Sistemde bir parlamento vardır fakat bu sistem parlamenter bir sistem değildir (Tanör,1992;114, Savcı,1978;XVI). Gerçekten de bu parlamento, klasik bir parlamentoya oranla bir takım zaaflara sahipti. Örneğin bakanlar kurulu genel kurula değil, sultana karşı ve üstelik topluca değil, tek tek sorumlu idi. Parlamentonun tatilde olduğu sırada bakanların çıkardığı kararnameler Sultan tarafından onaylandığı takdirde yasalaşmış sayılıyordu.

³⁵ İlk Meclis’in üye sayısına ilişkin Armağan (1978;160), 69’u Müslim, 46’sı gayr-ı Müslim olmak üzere 115 mebus sayısını vermektedir.

³⁶ Osmanlı Parlamentosunun en belirgin ve ayırtedici özelliği onun sınıfsal bir nitelikten çok etnik bir çeşitlilik göstermesidir (Ortaylı,1979;284). “İlk Osmanlı Meclis-i Mebusanı azınlıkların en geniş şekilde temsil edildiği, fakat milliyetçilik sorununun da en az görüldüğü bir parlamento idi” (Ortaylı,1978;176). Bunun başta gelen nedenlerinden biri, milliyetçilik hareketlerinin henüz yeni başlamakta olmasıdır. Fakat unutulmaması gereken önemli bir faktör de Osmanlı İmparatorluğu’nun Akdenizli karakteridir. Ortaylı’ya göre (1978;170), Osmanlı’da “devlet ve toplum hayatına kabul edilmek ve yönetime katılmak etnik kökenden çok devletin ideolojisini benimsemek ve onun koşullarına uyum sağlamakla mümkündür”. Bu açıdan Osmanlı, Roma ve Bizans geleneğinin mirasçısı olmaktadır.

Sultanın yasa gücünde kararname yayınlama yetkisi saklı idi. Bir bakanın parlamentoya hesap vermesi padişah tarafından süresiz olarak ertelenebilirdi (Yücekök,1983;79).

Birinci Meşrutiyet Meclisinin üyelerinin başlangıçta daha çok kendi bölgelerinin sorunlarına yönelik konuşmalar yaptıkları halde, kısa zamanda genel ülke sorunlarına yönelik olarak da konuşmalar yapmaya başladıkları görülmektedir. Mebuslar, padişah ve ona karşı sorumlu olan bakanlar karşısında meclisin haklarını ve özgür tartışma ortamını savundular, basın yasası gibi bazı yasalarda özgürlükçü değişiklikler sağlayabildiler. Özellikle gayrimüslim mebusların müzakerelerde tartışma konularına hâkim oldukları, çoğunun batıda eğitim görmüş, birkaç dil bilen ve siyasi konulara vakıf oldukları görülmektedir (Yeşil,2003;35).³⁷ Mebusların, kendilerine sunulan çerçeveyi kabul etmeyerek daha etkin bir rol oynamak istediklerini düşündürecek bir tutum içine girdikleri görülmektedir. Örneğin Osmanlı-Rus savaşının iyi yönetilemediğini savunarak asker ve sivil yetkilileri eleştirmişler, hatta bu konuda padişahın da pasif davrandığını iddia etmişler, sadrazamın azlini istemiş ve savaşın kötü yönetilmesinden sorumlu olanlar için Divan-ı Harbin kurulmasını sağlamışlardır. Meclis'in ikinci çalışma yılı eleştirilerin sertliği bakımından birinci yıldan daha da önde olmuştur (Tunaya,1960;45 ve Tanör,1992;126). Bunun yanı sıra mebuslar, daha serbest konuşmak istediklerini ve Padişahın kendilerine daha fazla danışmasını istediklerini bildirmişlerdir (Tunaya,1960;45). Oysa Heper'e göre (1990;81), Osmanlı'nın meşveret kurumu üzerine bina edilmeye çalışılan bu meclisteki mebuslardan padişahın beklediği, toplumun çeşitli kesimlerinin sorunlarını dile getirmeleri değil, ülkenin genel sorunları üzerine münazara yapması idi.

Ortaylı, mebusların etkinliği konusunda daha karamsar bir tespit yapmaktadır. Parlamentoda tartışma ve eleştirilerin cılız kaldığını ve ülke ile ilgili genel sorunlardan çok yerel sorun ve isteklerle ilgili kaldıklarını belirten yazar, mebusların eleştirilerinin vilayetlerdeki valilerin yetersizlikleri ve defterdarların hırsızlıkları üzerinde yoğunlaştığını belirtmektedir (Ortaylı,1978;173).

Gerek seçmen olabilmenin gerekse mebus seçilebilmenin şartları arasında mülk sahibi olmak ve devlete doğrudan vergi veriyor olmak şartlarının yer alması, ilk

³⁷ Gayrimüslimlerin temsili süreçlere aşına olmalarının tarihsel bir gerekçesi bulunmaktadır. İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet, gayrimüslimlere kendi liderlerinin yönetimi altında, özerk bir biçimde yaşayabilecekleri 'millet' statüsü tanımıştı. Böylece gayrimüslimler kendi içlerinde seçim ve temsil mekanizmalarını işleterek Osmanlı Devleti ile temsilcileri vasıtasıyla ilişki kurdular.

Osmanlı parlamentosu üyelerinin görece varlıklı kesimlere mensup kimselerden oluşması sonucunu doğurmuştur (Tanör,1992;124). Köylülerin ve yoksulların seçmen olma şansı en baştan engellenmişti. Feodal, tarımsal yapı, bilinçsiz ve örgütsüz halk kitleleri, sınırlı oy ve iki dereceli yöntemle yapılan seçimler gibi faktörler bir araya gelince Meclis-i Mebusan'ın bileşimi varlıklı sınıflardan oluşuyordu. Ayan Meclisi'ni ise zaten doğrudan padişah seçmekteydi. Bir başka deyişle parlamenterlerin Osmanlı toplumunu temsil etme yeterlilikleri son derece sınırlıydı. Arkalarında kamuoyu ve seçmen desteği olan güçlü temsilciler değillerdi. Seçilerek gelmiş olan Mebusan Meclisi üyeleri de toplumun çok sınırlı bir kesimince, yani ikinci seçmenlerce seçilmişlerdi. Aynı olguyu Ortaylı da (1978;172), “Parlamento, dış örgütler ve kitle hareketleriyle organik bağlar içinde değildi. (Zaten bunlar ya yoktu ya da pek cılızdı)” ifadesiyle dile getirmektedir.

Yeni Osmanlılar'ın padişaha dokunmadan bir parlamento kurulması yoluyla sorunları çözmeye çalışması, şikâyet edilen bozuk düzenin padişah'tan değil, onun çevresine toplanmış ahlaksız bir çevreden kaynaklandığı söyleminde gerekçelendirilmiştir. Bu durumdan kurtulmanın tek yolu, “toplum içinden, seçimle oluşan bir karşı ağırlık organıdır. Yani, parlamentodur. Padişahları, başka türlü bu asalak baskısından kurtarma yöntemi yoktur” (Tunaya,1979;143).

Tüm sınırlılıklarına karşın seçimle gelmiş ilk Osmanlı Meclisi, Heyet-i Mebusan'ın tarihsel bir önem taşımaktadır. Çünkü artık geri dönülmez bir biçimde tüm Osmanlı toplumunun siyasal olarak temsil edildiği ve padişah dâhil tüm devletin yazılı kurallara tabi olduğu bir dönem yaşanmıştır. Tüm eksikliklerine karşın I. Meşrutiyet deneyimi, Osmanlı siyasal sisteminde padişahın artık sistemin sorgulanamaz tek egemeni olmaktan çıktığını göstermiştir. Millet, siyasi bir varlık olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Mebuslar milleti temsil etmek üzere toplanmışlardır. Bundan sonra siyasal özgürlük adına verilecek mücadeleler sadece bir hayali değil, geçmişte yaşanmış bir gerçeği arkalarına destek olarak alabileceklerdir. Daha özgür bir düzenin kurulabileceğine olan inanç, bir iddianın konusu olmaktan çıkmış ve sınırlı da olsa tarihsel bir uygulama alanı bulmuştur. Savcı'ya göre (1978;XVI), “1876 Belgesi, bir Anayasal yapı devrimi”dir. Devlet yapısında kökten değişikliklere yol açmıştır. Salt egemen hükümdardan Meşrutiyet Devlet Başkanlığına, hükümdarın kulu olan Vezirler

Kurulundan Meclise karşı sorumlu olan Bakanlar Kuruluna ve hükümlerine halkı ortak eden parlamentoculuğa giden yol açılmıştır.

Osmanlı'da 1876 tarihli ilk anayasal düzeninde, padişahın iktidarını sınırlayacak farklılaşmış sınıfsal çıkarlara sahip, dolayısıyla demokratik siyasal haklar talep eden bir toplumsal yapı gelişmemiş olduğundan ancak ilahi hukuka göndermeler yapılarak sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Oysa sosyolojik olarak parlamento, belirli bir toplum yapısının siyasal ürünüdür ve ilahi hukukla değil, toplumsal sınıfların oluşturduğu farklılaşma zemininde yaşam ortamı bulur. Bu nedenle Yeni Osmanlılar'ın yaptığı iş, Osmanlı toplumunun sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi açısından henüz ihtiyaç duymadığı bir kurumu hayata geçirmeye çalışmak olmuştur ve bu nedenle toplum, kurumun gereğini anlamamış ve sahip çıkmamıştır. Abdülhamit'in, parlamentoyu dağıttığında ciddi bir direnişle karşılaşmamasının nedeni budur. Bu olgular karşısında Yücekök (1983;73) ilk Osmanlı parlamentosunun sosyolojik bir temeli olmadığı için bir 'kukla parlamento' olduğunu, 'sultanın siyasi oyuncağı olmaktan ileri gidemediğini', bir çeşit 'münazara kulübü' olarak işlev gördüğünü ve lastik damga parlamentosu olmaktan öteye gidemeyen 'teslimiyetçi' ve 'bağımlı' tipte bir parlamento" olduğunu belirtmektedir. Kılıçbay ise (2003;21), Osmanlı toplumunda sınıfların ve bireyselleşmenin gelişmemesinin sonucu olarak parlamentonun da içsel dinamiklerimizin ürünü olmadığını ve ithal edildiğini savunmaktadır.³⁸

4.7. II. Meşrutiyet Döneminde Parlamento ve Parlamenterler

II. Abdülhamit'in otuz yıllık istibdat yönetimi ile 20. yüzyıla giren Osmanlı toplumunda özgürlükçü bir siyasal düzen kurulması için alttan alta kaynaklanan bir hareketlilik süregelmekteydi. Fakat bu kez meşrutiyetçi akımın bir önceki Yeni Osmanlılar hareketine oranla toplumun daha alt tabakalarına indiği ve daha kitlesel bir hareket haline geldiği görülmekteydi. II. Meşrutiyet hareketinin toplumsal temeli aydınlar, serbest meslek sahipleri ve tüccarlar gibi orta sınıflardan oluşmaktaydı

³⁸ Kılıçbay, Yücekök'ten farklı olarak parlamentonun zamanla kendi sosyal tabanına kavuşarak Türk toplumunun anlamını ve önemini kavradığı bir siyasal kurum olmadığını, ithal kökeninin onun günümüzdeki rolü üzerinde de belirleyici etkisi olduğunu savunmaktadır. Kılıçbay'a göre (2003;22), Türk parlamentosu ithal kökenli olduğu için yasak koymaya dayalı anlayışını sürdürmekte, imtiyaz dağıtmayı esas almakta, milletvekilleri toplumun bütününi temsil etmek yerine, yerelliklerin (tabakasal, cemaatsel, coğrafi) temsilcisi olmayı tercih etmektedirler.

(Tanör,1992;141). Dolayısıyla II. Meşrutiyet'in iç dinamiklerin ürünü olduğu, 19. yüzyıl anayasa hareketine oranla çok daha açıktı.

Abdülhamit döneminde muhalefet gizli örgütleniyordu. En faal muhalif odakların başında Tıbbiye-i Şahane (Askeri Tıbbiye) geliyordu. Buradaki ilk örgütlenme hücreler şeklinde kurulan ve 1889 Mayıs'ında faaliyete başlayan 'İttihad-ı Osmanî'dir. Bu örgüt, 1895'ten sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) adını almıştır ve mensupları Jön Türkler adıyla anılmaktadırlar (Tanör,1992;134). Fakat başlangıçta Jön Türklerin belirgin, ayrıntılı ve tutarlı bir doktrinlerinin olmadığı görülmektedir (Tanör,1992;134). İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) içinde radikal batıcılar, İslamcılar ve daha laik çizgideki bağımsızlıkçılar bir arada bulunmaktaydılar. Bir anlamda Jön Türk hareketi istibdat karşıtı bir cephe örgütü görünümü vermekteydi. Bunun yanı sıra Jön Türkler arasında herkesin üzerinde anlaştığı nokta Osmanlılık idi ve ortak hedef imparatorluğun kurtarılmasıydı (Tanör,1992;135). Bir başka deyişle padişahın yetkilerinin kısıtlanması ve parlamentonun kurulması, imparatorluğun bu yoldan kurtarılabilceğine inanıldığı için istenmekteydi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC)'nin bu amacını ve dönemin koşullarını yeterince değerlendirmeyen kimi yazarlar olayları bir istikrar döneminin koşullarına uyarlayarak gördükleri çelişkileri açıklamaya çalışmışlardır. Örneğin Ölçen (1982;16), "padişahı taht'tan indirerek seçim yoluyla iktidara gelen kadroların, İkinci Meclisi Meb'usanı dört kez feshetmeleri neyle açıklanabilir? Abdülhamit iktidarı nasıl Ulusla paylaşmayı içine sindirememiş ise, daha sonra hükümete gelen siyasal kadroların yöneticileri de iktidarlarını muhalefetin denetimine açık tutmak istememişlerdi" demektedir. Ölçen'e göre (1982;17), bu durumun açıklaması, siyasal kadroların iktidara geldiklerinde ne yapacaklarına ilişkin açık seçik fikirlerinin olmaması ve iktidara geldiklerinde karşılaştıkları nesnel olgular ve acımasız gerçeklerin onların varsayımlarını yanlış çıkarmasıdır. İşte bu noktada İttihatçıların eleştiriye karşı tahammülsüzlükleri başlamaktadır. Şüphesiz İTC açısından iktidara hazırlıksızlık saptaması doğrudur. Ama yukarıdaki saptamalar sadece İTC değil eleştiriye karşı tahammülsüzlük gösteren neredeyse her siyasal iktidar için geçerli genel doğrular sayılabilir. Bu nedenle İTC pratiğini değerlendirirken dönemin koşullarına ve saptanan öznel ihtiyaçlara bakılmalıdır. İmparatorluğun kurtarılması gibi bir siyasal amacın, tüm güçleri tek elde toplayan merkezîyetçi bir uygulamaya ve tartışma ile zaman

kaybetmeyen hızlı bir karar alma yeteneğini öne çıkartmaya (Enver, Cemal ve Talat Paşa'nın üçlü yönetimi) yönelmek zorunda olduğu açıktır. Bu açıdan İTC'nin uygulamalarını değil, amaçlarını tartışmanın daha anlamlı olacağı düşünülmektedir.

İkinci Meşrutiyet dönemi 23 Temmuz 1908'de başlar. Resneli Niyazi'nin emrindeki iki yüz askeriyle dağa çıkması II. Meşrutiyet'in ilanının vesilesi oldu. Tanör'e göre (1992;165) İTC'nin gücü, onun ihtilalci ve yarı-askeri yapısından gelmekteydi. Örgüt, gizli çalışma yöntemi uygulamaktaydı ve bunun bir parçası olarak 1908, 1909, 1910 ve 1911 yıllarında yaptığı kongreleri kapalı yapıldı ve genel merkez yönetimleri açıklanmadı.

II. Meşrutiyet parlamentosu 1 Ağustos 1908'den 11 Nisan 1920'de İngilizler tarafından dağıtılincaya kadar on iki yıl görev yaptı. Parlamentonun oluşumunda iki dereceli seçim sistemi uygulanmış fakat sadece emlak ve temettü ile sınırlı kalmayıp ürün ve hayvan vergisi verenler de birinci seçmen sayılmıştır. 31 Mart olayından sonra II. Abdülhamit tahttan indirilince yerine Mehmet Reşat getirildi. Reşat daha sembolik bir devlet başkanı olduğundan rejim başlangıçta biçimsel açıdan daha parlamenter bir nitelik arzermeye başladı (Soysal,1993;25).

Abdülhamit'in Meclis'i açış konuşmasına Meclis-i Mebusan'ın yanı sıra Meclis-i Ayan da bir cevap yazısı göndermişti. Bu yazıda "Hâkimiyeti milliyenin timsali olan Meclisimiz" ifadesi kullanılarak ilk defa millet egemenliğinden söz ediliyordu (Tanör,1992;147).

1908 Kasım'ında yapılan genel seçimlerde İTC, Ahrar Fırkası ve bağımsızlar yarıştılar. Seçilen "275 mebustan 160 kadarı İTC üyesiydi. Üstelik meşrutiyetin ilanından sonra ve seçim propoganda [sic.] ve çalışmaları sırasında 'Türkçü' (ulusçu) yanını ortaya koymaya başlamış olan Cemiyet, Türk/Müslüman olmayan mebuslarca da pek benimsenmiyordu. Bu yüzden İttihat ve Terakki, kendi seçtirdiği mebusların pek çoğuna söz geçiremeyecek, bunlar üzerinde sıkı bir disiplin kuramayacaktır" (Tanör,1992;146).

I. Meşrutiyet Meclisinden farklı olarak II. Meşrutiyet döneminde meclis içinde etnik gruplar daha özerk bir davranış içinde oldular. I. Meşrutiyet'ten bu yana geçen otuz iki yılda milliyetçilik akımlarının Osmanlı kimliği karşısındaki merkezkaç etkileri gözle görülür ölçüde artmıştı. Meclis açılır açılmaz etnik gruplaşmalar başlamıştı. Araplar, Arnavutlar ve gayri Müslimler ayrı ayrı davranmaktaydılar. Osmanlı kimliği

temelinde ittiḥadı anasır politikasının sosyal zemininin önemli ölçüde ortadan kalkmış olduğu görölmekteydi. (Tütengil,1965;30).

İkinci Meclis'te partiler demokrasisi çağının alışılan uygulamaları arasında yer alan, milletvekillerinin parti grup yöneticileri tarafından sıkı biçimde denetlenmesi türünden uygulamalar henüz görölmemekteydi. Mebuslar özgürce konuşabiliyorlar, kürsüdeki konuşmacıların sayısının kaç olacağına dair kısıtlayıcı içtüzük hükümleri uygulanmıyor ve izlenecek gündem Meclis tarafından yapılıyordu (Ölçen,1982;12).

1908 seçimlerinden başarıyla çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), 1909 yılında bazı anayasa değışikliklerine yönelerek padişahın yetkilerini sınırlandırıp, parlamento güçlendirme yönünde adımlar attı. Fakat bir süre sonra yürütmek karşısında güçlü konumdaki bir parlamentonun yönetimin etkinliğini azalttığı görüldü. Bu durum karşısında ıslahat ve yeniliklerin gerektirdiğı güçlü yönetimi kurmak adına yeniden anayasa değıştirilmek istendi. Buna muhalif olanlarla İTC arasında çıkan kriz sonucu parlamento 18 Ocak 1912 Ocak ayında dağıldı (Yücekök,1983;84–85, Tanör,1992;160).

Bu dönemde, ilk defa bir hükümet programının hazırlanarak kamuya ilan edilmesi, güvenoyu sisteminin uygulanması, güvensizlikoyu ile hükümet düşürülmesi, hükümet programının meclisin güvenoyuna sunulması ve milli hâkimiyet kavramının dile getirilmesi gibi yenilikler yaşanmıştı (Tanör,1992;150). Ayrıca Osmanlı siyasal hayatında parlamento ilk defa bu dönemde “kurumsal bir değır” kazanmıştı (Tanör,1992;147). Çünkü 1909 sistemi ile ilk defa “gerçek anlamda parlamenter meşrutı (anayasal) bir monarşı” kurulmuştu (Tanör,1992;158).

1912'de yapılan ve kamuoyunda ‘sopalı seçim’ olarak bilinen genel seçimlerde İTC, 275 sandalyenin 269'unu baskı, terör ve hile yöntemlerini de kullanarak aldı (Yücekök,1983;85).³⁹ Yeni meclis 18 Nisan 1912'de açıldı.

İTC, 1913'e kadar iktidara kendi kadroları yoluyla doğrudan el koymadı. İTC 1908'den 1913'teki Babiâli baskınına kadar kendi hükümetini kurmak yerine Abdülhamit dönemi paşalarının kabinelerini dışardan yönlendirmeyi tercih etti. Bunun nedenleri arasında İTC'nin “iktidar için değıl, Meşrutiyet'i ilan etmek için kurulmuş ve örgütlenmiş olması, kadrolarının genç ve tecrübesiz oluşu” faktörlerine dikkat

³⁹ Tanör'ün (1992;160), verdiğı rakama göre, İTC 264, muhalefetin ise 6 sandalye kazanmıştı.

çekilmiştir (Tanör,1992;164). Ayrıca, askeri bürokrasinin yaşları oldukça ileri paşalarının arasında İttihatçılar, yaşları genç bir grup ihtilalci subay olarak öne çıkmaktan çekiniyor olabilirlerdi. O dönemin kamuoyunda devlet yönetimi için gereken aklın yaş'ta bulunduğu yolundaki inanç da İttihatçıları böyle düşünmeye iten nesnel bir etmen olmuş olabilir. “Böylece, iktidar çekingenliğini ya da isteksizliğini, zamanla bazı İttihatçılar, bir ‘erdem’ haline bile getirdiler. İktidar korkusu ya da çekingenliklerini, ‘mevki hırslarının olmadığı’ nı ileri sürerek açıklamaya çalıştılar” (Tanör,1992;164).

1914–16 arasında İTC, artık sultanı istediği gibi yönetebildiğinden, sultanın yetkilerini parlamento karşısında iyice arttıran değişiklikler yaptı. İTC, parlamento yönetebildiği için, bakanlar kurulunun Sadrazam tarafından seçilip, kabinenin topluca siyasal sorumluluk taşımasında bir sakınca görmemişti. Fakat sultan üzerindeki etkileri arttıkça muhalefetle hiç uğraşmadan, parlamento es geçerek “doğrudan yönetime buyruk vermeyi yeğlemişlerdir” (Yücekök,1983;89). İTC, sıkıyönetim ve askeri mahkemeleri başlıca baskı aracı olarak kullanıyordu. Fakat İTC’nin antidemokratik yapısının “geri tarımsal-feodal kültür ve toplumsal yapı, demokrasi geleneğinin olmayışı ve 30 yılı aşkın süren istibdat dönemi” gibi toplumsal koşulların yanı sıra “dış müdahaleler ve savaş koşulları” gibi faktörlere bağlı olduğu da söylenebilir (Tanör,1992;166).

İTC, politik-kurumsal gücünün dayanağını orduda ve mecliste buluyordu. Fakat İTC’nin parlamentoya bakışı, çoğunlukçu bir görüşü yansıtıyordu. Parlamento çoğunluğu, her türlü kararın alınması için kendi başına yeterli koşul olarak görülmekteydi. Böylece her türlü antidemokratik uygulama, salt parlamento kararı haline getirildiğinde hukuki bir karar olarak meşrulaştırılmaktaydı (Tanör,1992;166–167). Jön Türk geleneği Birinci Parlamento deneyiminden oldukça etkilenmiş ve parlamento bir siyasi kararın meşruiyetini sağlayan en önemli organ olarak düşünmüştür.

II. Meşrutiyet Meclisi’nin son çalışma döneminde genel seçimler savaş nedeni ile 1918 yerine 1919 yılı Aralık ayında yapıldı. İstanbul’un işgali nedeni ile 11 Nisan 1920’de sultan tarafından parlamento dağıtıldığında açılmasının üzerinden sadece beş ay geçmişti.

Parlamento Birinci Meşrutiyet döneminde sultanın doğrudan etkisi altında kalışı gibi, İkinci Meşrutiyet döneminde de bu kez ittihatçıların etkisi altında kalmıştır.

Yücekök'e göre (1983;89), Jön Türk liderliğinin baskı ve etkisi parlamentoyu teslimiyetçi, kişisiz ve bağımlı niteliğe büründürmüştür. Yürütme karşısındaki etkinliği bakımından İkinci parlamento da bir 'lastik damga' parlamentosu olmuştur. Bunun başta gelen sosyolojik nedeni, Osmanlı toplumunun sosyo-ekonomik gelişme düzeyinin halen parlamentoyu sahiplenecek bir farklılaşma düzeyine varmamış olması idi. Bir başka deyişle toplum katmanlarının "çıkarları henüz parlamento düzeyinde savunulacak kadar farklılaşmamış, ihtisaslaşmamış ve yaygınlaşmamış" idi (Yücekök,1983;88).

Şüphesiz dönemin Dünya Savaşı'nı da içeren ağır koşulları ve parlamentoyu oluşturan parlamenterlerin taşıdıkları ortak amaçlar konusu da yukarıdaki analize eklenmelidir. Savaş ve benzeri tehditler karşısında farklı düşünce sahiplerinin aralarındaki farklılıkları geri plana itmeleri ender rastlanan bir tutum değildir. Bunun en iyi örneği kısa bir süre sonra Ankara'da kurulacak olan TBMM'de görülecektir. Diğer taraftan parlamentonun kendisi, onu oluşturan parlamenterlerin taşıdıkları düşünce ve güttükleri amaçlardan bağımsız bir değişken olarak görülemez. Son tahlilde parlamento, onu oluşturan kişilerin irade, düşünce ve ideolojilerinden bağımsız değildir. Eğer parlamenterler mensubu oldukları örgütün amaçlarını benimsiyorlarsa yürütme ile yasama arasında sürekli bir çekişmenin yaşanması beklenemez. Dolayısıyla İTC yönetimi ile parlamenterlerinin iki farklı amaç gütmeye çalıştığı koşullarda parlamenterler ile mensubu oldukları örgüt ideolojik-siyasi olarak aynı anlayışta değildir. Dolayısıyla parlamentonun dışarıdan 'lastik damga' vs. görüntüsü vermesi kendi başına anlamlı değildir. Bir siyasi partiye katılarak onun parlamenterleri seçilmiş kimseler elbette ki kendi dünya görüşleri ve ideolojileri doğrultusunda alınan kararları oybirliği ile onaylayacaklardır. Muhalefete gelince, o her koşulda eleştirilerini yapacaktır fakat kararları engellemeye gücü yetmeyebilir. 'Lastik damga' parlamentolarda da sorun, iktidarın kararlarını muhalefetin de onaylaması değil, engellemeye gücünün yetmemesidir. O halde 'lastik damga' ve benzeri etiketler sınırlı bir açıklama yeteneğine sahip kavramlardır denilebilir. Son tahlilde parlamenterler parlamentoya zorla getirilmiştir ve onaylamadığı kararlara destek vermek zorunda kalmış kimseler değildirler.

Parlamentoların yürütme karşısındaki konumlarına ilişkin bir başka önemli nokta da, parlamentoların yönetimle ilişkilerinin belirleyicisi olarak siyasal koşulların

durumudur. Örneğin tarihimizde birinci, ikinci ve üçüncü parlamentolar iç ve dış kriz koşullarında toplandılar. Böylesi dönemler siyasi kararların çok fazla tartışma kaldırmayacağı, gelişmelerin istikrar koşullarına dayalı parlamenter siyasetleri 'aştığı' devrimci dönemlerdir. Esas olarak kendi iç rejimlerinde emperyalist karakterlerinden doğan sürekli bir istikrarı yakalamış olan ve sosyalist muhalefetin bile uysallaştığı, iç siyasetlerde ayrıntıların tartışıldığı Batı Avrupa parlamentolarından türetilmiş modellerle Türk toplumuna bakmanın, ilerici kazanımların değerini küçülten Avrupamerkezci bir bakışa sürüklenme riskini taşıyacağı düşünülebilir.

5. BÖLÜM.

MODERN TÜRKİYE'DE SİYASAL TEMSİL VE TEMSİLCİLİK

Birinci TBMM'nin ve erken Cumhuriyet'in siyasal yapısını anlamamanın şartlarından biri Kurtuluş Savaşı'nı yapan toplumsal güçleri analiz etmektir. Bu açıdan bakıldığında Kurtuluş Savaşı'nın başarısının altında yatan faktörün yerel seçkinlerle ulusal seçkinlerin, bir başka ifadeyle yerelde eşraf ile merkezde askeri ve sivil bürokrasinin ittifakının gerçekleştirilmesi olduğu görülür. Turan'ın (1996;97-102) tanımıyla yerel seçkinler, toprak sahipleri veya önemli tüccarlar gibi belli bir şehirde, belde veya yörede değer verilen kaynaklara sahip olan ve toplumu harekete geçirebilen kimselerdir. Bunlar önde gelen bir ailenin mensubu, din adamı veya mesleğinde ün salmış bir doktor vs. olmak gibi özellikleriyle öne çıkarlar. Yerel seçkin bulunduğu yerel ilişkiler ağının dışında herhangi bir seçkin niteliğe sahip değildir. Onun seçkin niteliği ulusal sistemdeki yerinden değil, yerel ilişkiler ağından gelir. Buna karşılık merkezi seçkinlerin bu nitelikleri ulusal sistem içindeki yerlerinden kaynaklanır.

Kurtuluş Savaşı öncesi yaşanan düşman işgallerinin yerel kaynakların mülkiyetini azınlıklara aktarılmasını sağlaması, yerel seçkinlerin merkezi seçkinlerle ittifakını kolaylaştırmıştır. Düşman işgallerine tüm ülke çapında tepki duyulmak ve pek çok yerel 'redd-i ilhak' kongresi örgütlenmekle birlikte⁴⁰, Kurtuluş Savaşı'na subayların öncülük ettiği görülmektedir. Bunun nedenleri, kendi aralarındaki etkin haberleşme ağı, mesleki formasyonlarının getirdiği olayları daha çabuk anlamlandırabilme yetisi, ülkeyi tanıma, ulusal çapta düşünebilme, birbirlerini tanıma ve güvenme ve ülkeyi kurtarma misyonu düşüncesidir. Bu özelliklerine karşın merkezi seçkinlerin Kurtuluş Savaşı'nı kendi başlarına örgütlemeleri mümkün değildi. Çünkü ülke topraklarının her köşesinde görevden göreve koşan bu insanların yerel bağları zayıftı. Halkın en geniş desteğinin sağlanması ve tüm milletin Kurtuluş Savaşı'nın ihtiyaçlarına göre konumlandırılması, yerel seçkinlerin, merkezi seçkinlerin önderliğini benimsemesi ve ittifakın kurulması sayesinde gerçekleşmiştir. Bu ittifak Cumhuriyetin daha sonraki aşamalarında birtakım siyasal gelişme ve sorunların kendisinden kaynaklandığı bir temel olacaktır.

⁴⁰ Bu konudaki en yetkin çalışma için bkz. Bülent Tanör, Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları (1918-1920), Afa Yay., İst., 1992. Tanör kitabında Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1918) ile TBMM'nin açılışı (23 Nisan 1920) arasında geçen 17 aylık zaman içinde, Anadolu'nun dört bir yanında toplam 28 Kongrenin toplandığını belirtmektedir.

Kurtuluş Savaşı ve sonrasında oluşan “yeni rejimin ve siyasal kurumlarının oluşum şemasında şu basamaklar birbiri üstüne yükselmektedir: 1) Yerel kongre iktidarları, 2) Ulusal kongre iktidarı (Sivas) ve Anadolu Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti, 3) Ulusal Meclis (BMM), 4) Meclise bağımlı hükümet (TBMM Hükümeti), 5) Meclis’ten görece bağımsızlaşan ve özerkleşen hükümet (1923 ve sonrası)” (Tanör,1992; 234). Bu şema yeni rejimin siyasal kurumsallaşma basamaklarını izlememizi sağlamaktadır. Aynı zamanda “Türkiye Devleti” ve “Türkiye Cumhuriyeti”nin “kuruluş ve yapılışındaki aşağıdan yukarı ve sivil özellikler”in (Tanör,1992;234) ne kadar belirgin olduğunu göstermektedir.

Padişahın yetkilerinin sınırlandırılması (Meşrutiyet) mücadelesinde kendisine adeta ‘kurtarıcı’ anlamlar yüklenen ve böylece Türk siyasi kültürüne son derece saygın bir giriş yapan parlamento düşüncesi, Kurtuluş Savaşı’nı yöneten kurum olarak bu saygınlığını daha da arttırmıştır. Meclis, Cumhuriyet’in ilanı ile rejimin temeli haline gelen milli egemenliği sembolize eden kurum olması nedeniyle Türk siyasi rejiminin en güçlü unsuru olarak görülmeye başlanmıştır (Heper,1990;83).

5.1. Cumhuriyet’in İlk Döneminde (1920–1946) Parlamento ve Temsil

Büyük Millet Meclisi, (BMM) Meşrutiyet Meclisi’nin dağıtılmasından 12 gün sonra 23 Nisan 1920’de Ankara’da 115 parlamenterin katılımı ile açıldı.⁴¹ 18 Ağustos 1920 tarihine kadar sonradan gelenlerle parlamenter sayısının 365’e kadar çıktığı belirtilmektedir (Tanör,1992;186). 1920 seçimlerini güçleştiren ve adayların saptanmasında denetim sorunu yaratan başlıca iki etmen bulunmaktaydı. Birincisi, ülkenin kaotik bir durumda bulunması ve başkent İstanbul’un İngiliz işgali altında bulunmasının sonucu ülkede bir belirsizliğin hüküm sürmesi idi. İkincisi, duruma müdahale etmeye çalışan Müdafaa-i Hukuk örgütünün henüz tüm kontrolü eline alabilecek kadar yaygın ve etkili bir örgütlenmeyi gerçekleştirememiş olması idi. (Tanör,1992;92).

⁴¹ Birinci BMM’yi oluşturacak olan mebuslar Ankara’ya geldiklerinde Meclis olarak kullanılacak özel bir bina yoktu. 1919’da İTC binası olarak inşa edilmiş, bir süre İngiliz, Fransız ve İtalyan işgal birliklerine karargâh olmuş bir bina, sağdan soldan toplanan eşyalarla Meclis binası olarak kullanıma hazır hale getirilmişti (Karaibrahimoğlu,1968;39).

Birinci BMM'nin kaç üyesi olduğuna dair birbirini tutmayan farklı rakamlar telaffuz edilmektedir.⁴² Birinci Meclis'te "349'u yeni seçilen, 88'i Osmanlı Meclis-i Mebusanı kökenli olmak üzere toplam 437 mebusun TBMM üyeliğine hak kazan[dığı]" belirtilmektedir (Demirel,1994;108). "Bununla birlikte yeni seçilenlerden 88, Osmanlı Meclis-i Mebusan kökenlilerden de 12 olmak üzere toplam 100 mebusun TBMM üyeliği sıfatları, TBMM kapanmadan önce son bulmuştur. Dönemi 261'i yeni seçilen, 76'sı İstanbul'dan gelen toplam 337 mebus tamamlamıştır" (Demirel,1994;108). Birinci TBMM'ye mebusların katılma süreci "1920 Ağustosuna kadar yoğun biçimde sürmüş, 1920 Eylülünden itibaren (...) görece azalmıştır" (Demirel,1994;92).

Mazıcı'ya göre (1984;26), Büyük Millet Meclisi, İstanbul'daki dağıtılan Meclis-i Mebusan'dan gelen 92; 13'ü Malta'dan biri de Yunanistan'dan olmak üzere 14 ve 19 Mart 1920 bildirisine göre seçilmiş 232 olmak üzere toplam 337 mebustan oluşmaktaydı.

BMM'yi oluşturan mebuslar 66 seçim çevresinden gelen temsilcilerdi. "Bu mebusların mesleklere göre dağılımları şöyledir. 120 tane çoğu ticaretle uğraşan serbest meslek sahibi, 20 Davavekili, 11 Gazeteci, İki Mühendis, bir Amele, 125 devlet memuru, yönetici ve Dâhiliye Vekilleri, 13 Müderris, on şeyh, beş aşiret reisi" (Mazıcı,1984;26).⁴³

BMM'yi oluşturan milletvekillerinin ortak kaygısı işgal altındaki vatanın kurtarılması idi. Bu nedenle aralarındaki görüş ayrılıklarını geçici olarak bir yana bırakmışlardı. Meclis'in üye bileşimi ilginç bir mozayiki andırıyordu. "Meclis'i oluşturan milletvekillerinin çoğu esaslı bir tahsilden yoksun, görünüşü basit ve sade, bir çocuk kadar saf insanlardı. (...) birçoğu fala, mucizeye, rüyaya inanıyordu. Bir kısmı

⁴² Birinci TBMM'nin üye sayısının uzun süre belirsiz kalması ve konuyla ilgili çalışmalarda da farklı rakamların bildirilmesinin nedenleri arasında şunlar sayılabilir: TBMM seçimleri olağanüstü koşullarda yapıldığından eşgüdümlü olamamıştır. Mebuslar farklı tarihlerde Meclis'e dâhil olmuştur. Bazı livalarda hiç seçim yapılmazken bazılarında ise seçilmesi gerekenden daha az sayıda mebus seçilmiştir. Bazı seçilmiş mebuslar Meclis'e hiç gelmemiş, bazılarının mebusluğu düşürülmüş, boşalan yerler için bazı livalarda seçim yapılırken bazılarında yapılmamış, bazı mebuslar TBMM'ye katıldıktan kısa bir süre sonra, bazıları katılmadan önce vefat etmiş, bunlar için de bazı seçim bölgelerinde seçim yapılmış, bazılarında yapılmamıştır. "Kendilerine TBMM'ye katılma çağrısı yapılan İstanbul Meclis-i Mebusan üyelerinin bir bölümü Ankara'ya gelirken bir bölümü bu çağrıya uymayıp Ankara'ya gelmemiştir" (Demirel,1994;87).

⁴³ Mazıcı, bu rakamları Tarık Zafer Tunaya'nın, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri", İ.Ü.H.F. Mecmuası, C. XXIII, sayı. 3,-4, 1958, İstanbul, sayfa: 4'ten aktarmaktadır. Aynı konuda Tanör'ün (1992;93) verdiği rakamlar şöyledir: "Aşağı yukarı 125 devlet memuru, 13 mahalli yönetici, 10 tanesi paşa olmak üzere 53 asker, 53 din adamı ve 5 aşiret reisinin yanı sıra 120 tane kadar da çiftçi tüccar ve diğer mesleklerden" kimseler Birinci Meclis'i oluşturdu".

temsil ettikleri ilin polis komiseriyken seçilmişti. Bazısı ilkokul öğretmeni, bir kısmı henüz bırakılmış yedek subaydı. İçlerinde kabilelerinin ve dağlarının başında mutlak bir şekilde hüküm süren aşiret ve yolları kesen eski eşkıya reisleri vardı. Bu beylerin reislerin yanında şöhretleri memleket sınırlarını aşmış kumandanlar, devlet idare etmiş insanlar oturuyorlardı” (Ağaoğlu,1999;23–24).

1920–1923 arası Meclis’teki milletvekillerinin mesleklerine göre ayrımı yapıp incelenğinde, bu Meclis’in toplumu temsil etme niteliği açısından 1950’den önceki tüm seçilmiş Meclisler’den üstün olduğu görülebilir (Turhan,1991;107).

Yücekök’e göre (1983;93), Birinci Meclis milletvekillerinin bilincinde ve kendisinin ilk resmi açıklamalarında Üçüncü Meşrutiyet döneminin başladığı izlenimini veriyordu. Bu görüntü 85 sayılı Anayasanın kabul edildiği 20 Ocak 1920 tarihine kadar sürdü.⁴⁴ BMM, başlangıçta İstanbul’daki son Meclis-i Mebusan’ın devamı olarak düşünülüyordu. M. Kemal de BMM’nin İstanbul’dan ayrı ve “yeni bir meşruiyet kaynağı” olarak görülmesi için vaktin henüz erken olduğunu düşünüyordu (Yücekök,1983;94). Meclis, Sultan’ı tanıyor ama ondan bağımsız çalışıyordu. “Sultan Büyük Meclis üzerinde, töreler, gelenekler, İslami inançlar ve siyasi sürekliliğin bir gereği olarak etkili idi” (Yücekök,1983;96).

BMM’nin açılmasıyla siyasal seçkinler de değişiyordu. Osmanlı monarşisini yaşlı, tutucu, teslimiyetçi ve varlıklı temsilcileri yerine taşra ağırlıklı, “orta sınıf ve ulusal burjuva karakteri ağır basan yerli unsurlar” (eşraf, tüccar, serbest meslek sahibi, din adamı, aydın, memur vb.) ağır basmaya başlamıştı (Tanör,1992;183). Bunun sonucu olarak, Birinci BMM, sosyolojik temsil niteliği görece yüksek bir organ olmuştur. Tabii bunu Birinci BMM’nin “toplumun sadık bir aynası olduğu şeklinde anlamamak

⁴⁴ 1921 Anayasasına kaynaklık eden ve 18 Kasın 1920’de Meclis’e sunulan Halkçılık Programı’nın 4. maddesinde mesleklerin temsili esasına dayalı korporatif bir temsil sistemi önerilmişti. Yapılan görüşmeler sonucunda bu sistemin uygulanmasının koşullarının olmadığına karar verilmiş ve öneri kabul edilmemiştir (Velidedeoğlu,1990;114 vd). Mesleki temsil önerisi genel kurulda kabul görmemekle birlikte “Mahmut Esat (Bozkurt) gibi Kemalist teorisyenler tarafından ileriki yıllarda da savunulmaya devam etti. Bozkurt, milletvekili seçim kanununun ülkeyi temsil etmeyen bir seçim sistemini düzenlediğini düşünüyordu ve şöyle diyordu: ‘Memleket demek siyaset, edebiyat, münevverler demek değildir. Bir memleket iktisadiyatından teşekkül eder. Çiftçiliği, mimarisi, demirciliği, saraçlığı, ilah... Bir takım meslek erbabı o memleketi kurar, yaparlar. Bu meslekler yapılmadığı gün memlekette eser kalmaz. Meclisi Ali’ye bu memleketi asırlardanberi [sic.] kılıçlarıyla, sapanlarıyla müdafaa eden çiftçiler girecektir...’ ” (TBMM Zabıt Ceridesi, C.7, s. 306, Yeni Seri, 1944’ten akt. Tunaya,1960;105–106). Kemalizmin siyasal felsefesinin solidarist korporatizm olduğu ve bu felsefe uyarınca Kemalistlerin mesleki temsili savunduğunu Ziya Gökalp’in görüşleri üzerinden tartışan bir çalışma için bkz. Taha Parla, Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm, İletişim yay., İst., 2001

gerekir.” (...) Birinci BMM emekçi halk kitleleri ve köylülerin değil, “siyasal, toplumsal ya da dinsel açıdan nüfuz sahibi kişilerin yani ‘siyasal seçkinler’in temsil edildiği bir mekândı” (Tanör,1992;187).

Alkan’a göre (2003;165), birinci BMM’nin üye bileşimi, bu kimselerin birer ‘devlet-toplum önderi’ olduklarını göstermektedir. Parlamenter kimliği konusunda gösterdikleri hassasiyet, onların birinci BMM’de mebus olmadan önce de kendilerini siyasi olarak kanıtlamış kimseler olmaları ile ilgilidir.

5.1.1. Meclis’te Muhalefet ve İkinci Grup

Milletvekillerini bir araya getiren ve onların davranışlarını düzenleyen ortak bir örgütsel yapı olmadığından disiplinli bir işleyişi sağlamak Meclis’in önemli gündem maddelerinden biri olmuştur. “Disiplin ve düzen her ne kadar kısmen baskı, gerekse büyük çabalara karşın yeterince sağlanamamış, özellikle 1922–1923 yıllarında meclis çekiciliğini yitirmiş, istifalar hayli [sic.] yoğunlaşmıştı” (T.B.M.M. Ceridesi, 1338–1339 İstifalar kısmından akt. Mazıcı,1984;59). Bir insan karması halindeki Büyük Millet Meclisi, vatanın düşman işgalinden kurtarılması gibi son derece açık bir amaçla toplanmış olmasına karşın, kendi aralarında bir düşünce ve ortak düşünceden doğan bir disiplin sağlayabilmiş değildi. Bu nedenle milletvekilleri arasında gereksiz konuları meclis gündemine taşıma eğilimi, Meclis çalışmalarına ilgisizlik ve zaman zaman sorumluluk anlayışının zayıflığı olarak adlandırılabilcek davranışların görülmesi mümkün olabiliyordu (Mazıcı,1984;190, Uncular,1993;72).

Birinci Meclis’in en belirgin özelliklerinden bir tanesi son derece heterojen bir yapı arzemesidir. BMM’yi oluşturan milletvekilleri, birbirlerinden çeşitli bakımlardan ayrılmaktaydılar. Örneğin okullular ve medreseliler, yenilikçiler ve muhafazakârlar, Türkçüler ve Osmanlıcılar, ırkçılar ve ümmetçiler ya da Cumhuriyetçiler ve saltanatçılar arasında kamplaşmalar yaşanmaktaydı (Ağaoğlu,1999;20).

Bu uzlaşmaz fikir ve sosyal köken ayrılıkları kısa bir süre içinde netlik kazanarak Meclis’te gruplaşmaların ortaya çıkması ile sonuçlandı. Bu gelişme 1921 yılı Ocak ayında yapılan Birinci Anayasa Kanunu’nun görüşmeleri sırasında iyice gözle görülür hale geldi. Buna göre Meclis’te tesanütçüler (birlikçiler), milliyetçiler ve komünistler olarak adlandırılan üç grup oluşmuştu. Milliyetçiler de kendi içlerinde

ıslahatçılar, muhafazakârlar ve liberaller olmak üzere üç grup halinde sıralanmışlardı. Tesanütçüler mesleki temsil esasını savunuyorlardı. Bu grup Ankara’da ‘Tesanüt’ kahvehanesinde toplanmalarından dolayı bu adla anılıyorlardı (Ağaoğlu,1999;25). 1921 Anayasasının yorumundan kaynaklanan gruplaşmalar kısa sürede 1. ve 2. grup adları ile bilinen iki büyük gruplaşma biçimine dönüştü. Birinci grup, başını Mustafa Kemal’in çektiği gruptu. Bu gruba karşı muhalefet ekseninde birleşenlerin oluşturduğu ikinci grup, birinci gruba oranla daha kozmopolit bir yapı arz ediyordu. İkinci grubun birliğini sağlayan esas dinamik, Mustafa Kemal’in kişisel yönetimi kaygısıydı.

BMM’de iki ayrı grubun oluşması ve bir muhalefetin ortaya çıkmasının temelinde Meclis ve Heyet-i Vekile Reisliğinin aynı kişide toplanmasına imkân sağlayan 1921 Anayasası yatıyordu. “Bu anayasal hükümle hem yasama hem de yürütmenin başı olan Mustafa Kemal Paşa’ya, Başkumandanlık Kanunu’yla, meclis yetkilerini kullanma hakkı gibi olağanüstü yetkiler de verilmiş, ayrıca başlangıçtaki uygulama terk edilerek, vekillerin seçiminde aday gösterme yönteminin benimsenmesiyle, meclisin istediği kişiler değil, yalnızca Meclis Reisi’nin aday gösterdiği kişiler vekil olmaya başlamıştı”. (Demirel,1994;231).

Kurtuluş Savaşı’nın en bunalımlı dönemlerinde iktidarın merkezileştirilmesi ihtiyacı karşısında bazı milletvekilleri yakın geçmişte Enver, Cemal ve Talat paşaların kişisel yönetimine benzer bir yönetim anlayışının yaşanması ihtimalini en önemli sorun olarak saptamışlardır. Demirel’e göre (1994;232), BMM’de iki ayrı grubun ortaya çıkması yeni Türkiye’nin rejiminin niteliği üzerine bir görüş farklılığından kaynaklanmaktadır ve birinci grup yürütmenin üstünlüğünü savunan bürokratik seçkin bir yaklaşımı temsil ederken, ikinci grup ise yasamanın üstünlüğünü savunan demokratik anlayışı temsil etmekteydi. Demirel’in analizinde dönemin olağanüstülüklerini kavrayan, devrimi bir nesnellik olarak gören, Milli mücadeleye ve devrime içerden bakan bir bakış açısının olmadığını düşünmekteyiz. Bu nedenle Demirel, ikinci grubun muhalefetini devrimin ihtiyaçlarından ve gündeminden bağımsız bir istikrar dönemi muhalefetinin şekil şartları içinde algılamaktadır. Bunun doğal sonucu Birinci Grubu ve Mustafa Kemal’i otorite yanlısı, bürokratik-seçkin; İkinci Grubu ise demokrat olarak nitelemek olmaktadır. Oysa kanımızca iki grup arasındaki bölünmeyi açıklayacak anahtar, demokrasi karşıtlığı ve taraftarlığı değil, içinde bulunulan dönemin somut ihtiyaçlarını kavramak ile kavramamak arasındadır. Yine bu

analizde, devrimin tarihin kendiliğinden akışına karşı bir ‘zorlama’ olarak anlaşılmasını sağlayacak sivil toplumcu bir bakış açısı görülmektedir. Son olarak bu analiz, kanımızca demokrasiyi tarihsel ve sosyolojik içeriğinden kopartarak, salt şekil şartları açısından ele almaktadır. Türk toplumunun demokratik bir kültür geliştirmesinde, rasyonelleşmesi ve laikleşmesinde, ümmeti oluşturan ‘kul’lardan milleti oluşturan ‘yurttaş’lar haline gelebilmesinde, Kurtuluş Savaşı’nın ve Cumhuriyet Devrimi’nin başarıya ulaşabilmiş olmasının tarihsel katkısı yeterince değerlendirilmemektedir.

Kuvayı Milliye’nin siyasal üst yapısını oluşturan, Dünyaya ve İstanbul hükümetine karşı direnişçilerin meşruiyetini sağlayan ana kaynak olan BMM, bu haliyle “parlamentar gücün ve parlamentar radikalizmin Türk siyasi tarihindeki” doruk noktasıydı (Yücekök,1983;91). Yürütme gücünü, yasamanın doğrudan kontrolüne veren BMM, devrim dönemlerinin yaygın uygulamalarından olan ‘konvansiyonel’ sistemin klasik bir örneğini oluşturdu. Kuvvetler birliği anlamına gelen konvansiyon sisteminde, yasamanın yanısıra yürütme işlevi de bizzat Meclis tarafından, kendi siyasi uzantısı olan Meclis Hükümeti eliyle yerine getirmektedir. 1921 Anayasasının üçüncü maddesi Türkiye’nin Meclis tarafından yönetileceğini, dokuzuncu maddesi ise Meclis başkanlığı ile vekiller heyeti başkanlığının aynı kişide birleştiğini bildiriyordu (Şakar,1990;283–284). Öte yandan devrimler için gerekli devlet gücünü dağıtmamak açısından bütün yetkilerin Meclis’te toplanması, M. Kemal’in işini kolaylaştırıyordu. Fakat bu durum bir taraftan da Meclisin görevleriyle hükümetin görevlerinin sınırlarının birbirine karışmasına ve bir belirsizlik yaşanmasına yol açabiliyordu.⁴⁵

Konvansiyonel sistemde bakanlar kurulu tek tek Meclis genel kurulu tarafından seçilir ve bakanlar bir kabinede olduğundan farklı olarak topluca değil, bireysel olarak genel kurula karşı sorumluluk taşırlar. Genel kurul isterse herhangi bir bakanı değiştirebilir. Bu durum, bakanların parlamenter bir sistemdekinden farklı olarak genelde fazla inisiyatif alamamalarına neden olur. Buna karşılık Birinci BMM’de, o dönemki adıyla ‘İcra Vekilleri Heyeti’nin, genel beklentinin aksine inisiyatif sahibi olduğu ve yasama meclisine yön verdiği görülmektedir. Prof. Dr. Ergun Özbudun’un hesaplamalarına göre 23 Nisan 1920 ile 28 Şubat 1921 tarihleri arasında yasalaşan 104

⁴⁵ Yücekök (1983;100) Mustafa Kemal’in “biz bize benzeriz” polemiklerinin altında, bu durum karşısında durumu bir süreliğine de olsa idare etme çabasının olduğu düşüncesindedir.

metinden 83'ünün (% 79,8) kökeni İcra Vekilleri Heyeti tasarısı, ancak 21'i (% 20,2) meclis üyelerince verilen tekliflerdir" (Tanör,1992;219).

Parlamento-hükümet ilişkileri bakımından parlamentonun bu dönemde rekabetçi-egemen bir duruş sergilediği söylenebilir. Meclis, bir kurucu meclis, bir devrim meclisi olmasından dolayı tüm siyasal sistemin merkezinde idi ve gerekli görürse İstiklal Mahkemeleri örneğinde olduğu gibi yargı organları oluşturabiliyordu. Gündemi olağanüstü ihtiyaçlar tarafından belirlenen Birinci Meclis, olağan dönemlerin işlerini yapmadığı için, yasama-yürütme ilişkilerinde de olağan bir tutum içinde olmamıştır. Bir savaşın yönetilmesi ve bir devrimin gerçekleştirilmesi nasıl olağan işler değilse, bu işleri yapan Meclis'in çalışma ve karar oluşturma süreçlerinin de olağan olmaması eşyanın tabiatı gereğidir. Esasen, bu tarz meclisler, yaptıkları işler en geniş toplumsal uzlaşmayı gerektirdiği için aynı zamanda son derece demokratik meclislerdir. Fakat yine yapılan işlerin doğası gereği devrimin amaçlarını ve alınacak kararların gereğini herkesin eşit ölçüde anlaması veya katılması beklenemez. Örneğin İkinci Grubun mensupları, içinde bulundukları dönemin olağanüstülüğünün gerektirdiği tutumu alamamış, bir istikrar döneminin meclis üyeleri gibi davranmayı tercih eden kimselerin profilini vermiştir. Oysa bir prensip olarak meclisin üstünlüğü, pratikte savaş veya devrim koşullarında meclis müzakereleri için aylar harcamak anlamına gelmemektedir.⁴⁶

5.1.2. İkinci Yasama Döneminde (1923–1927) Parlamenterler

Cumhuriyet tarihinde İkinci Meclis'in de Birinci Meclis'ten geri kalır bir yeri olmadığı söylenebilir. Cumhuriyet'in ilanı başta olmak üzere pek çok tarihi karar ikinci Meclis tarafından alınmıştır. Mustafa Kemal açısından İkinci Meclis'i oluşturacak genel seçimlerden hemen önce başta gelen mesele, ilerde ilan edilecek devrimlerin arkasında kararlılıkla duracak bir birleşmiş Meclis bileşimi oluşturabilmektir. "Bu nedenle M. Kemal, Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin seçimlerde çıkaracağı adayları bizzat kendisi

⁴⁶ Anadolu'da Kurtuluş Savaşı tüm hızıyla sürerken Meclis'in günlerce tartıştığı konular bazen son derece tali konular olabilmekteydi. Örneğin harcırah ve ödenek sorununa üç oturum harcanmıştı. Bu konuda örnekler için bkz. Betül Uncular, Düünden Bugüne "Laci"liler, Ümit yay., Ank., 1993. Buna benzer bir örneği de Kumaş (1985;104) aktarmakta ve "evlenme sırasında kadınların frengili olup olmadıklarını anlamak için doktor denetimini öngören yasa tasarısı yüzünden Kurtuluş Savaşının o bunalımlı günlerinde dört ay harcanmıştır" bilgisini vermektedir.

saptayarak seçime gidildi. Zaten seçime katılan başka bir parti, cemiyet ya da herhangi bir örgüt yoktu” (Yücekök,1983;103). Seçim kampanyasına Mustafa Kemal bizzat katıldı. Seçimlerin sonucunda İkinci Meclis, % 97 oranında adaylıkları Mustafa Kemal tarafından onaylanmış parlamenterlerden oluşmuştu. Birinci Meclis’teki İkinci Gruba dâhil 118 temsilcinin ancak % 3’lük bir oranı İkinci Meclis’e de girebildi.⁴⁷ Demirel’e göre (1994;612), İkinci Grup’un tasfiye edilmesi, ‘dönemin olağanüstü şartları’ ile açıklanamaz. O dönemin olağanüstü sayılmasının nedeni ulusal kurtuluş savaşının yapılması idi. Oysa İkinci Grup, ulusal kurtuluş savaşının gerektirdiği ulusal birlik ihtiyacının aleyhinde hareket etmemişti. Öte yandan, “İkinci Grup’un önderleri de Osmanlı saltanatının en amansız eleştiricileri olmuşlardır” (Demirel,1994;613). Demirel, İkinci Grup’un dillendirdiği muhalefetin hedefinin “iç politikada kurumlaşma eğilimi gösteren otoriter yapı” olduğunu belirtmektedir. Bir başka deyişle İkinci Grup, Meclis iradesine karşı Mustafa Kemal’de somutlaşan kişi tahakkümü eğilimine karşı çıkmış, kişisel yönetime karşı meclis üstünlüğünü ve “ülkede kanuna dayalı bir yönetim kurulmasını” savunmuştur (Demirel,1994;613). Buna karşılık seçimleri iktidarı kişiselleştirme eğiliminde olan Mustafa Kemal ve arkadaşları kazanmış ve İkinci Grup dışlanmış olmaktadır.

İkinci Meclis döneminde kabul edilmiş olan 1924 Anayasası, bir önceki anayasaya göre bazı değişiklikler içermekteydi. Fakat dördüncü maddede TBMM’nin Türk milletinin tek temsilcisi olduğu, millet adına egemenlik hakkını onun kullandığı, beşinci maddede yasama ve yürütme erkinin TBMM’de toplandığı belirtilerek Meclis, hukuken yine siyasal sistemin merkezinde tanımlanmaktadır. Milletvekillerinin ise seçmenlerinin değil, tüm milletin temsilcisi oldukları on üçüncü maddede belirtilmektedir (Şakar,1990;271). Kumaş’a göre 1924 Anayasası yasaları yorumlama yetkisini dahi TBMM’ye vermiştir. Ülkemizdeki ‘parlamentonun gücünün her şeye yettiği’ inancının maddi temellerinde biri de Kumaş’a göre 1924 Anayasasıdır” (Kumaş,1985;100). Konuya farklı bir açıdan yaklaşan Yücekök, İkinci Meclis’e Müdafa-i Hukuk grubu büyük ölçüde hâkim olmasının sonucunda alınacak kararların yönetim tarafından kolayca parti grubu ve ardından parlamentodan geçebildiğini belirtmektedir. Böylece ‘meclisin üstünlüğü’ ilkesinin ortadan kalktığını ve ‘parti’

⁴⁷ “Yalnızca Gümüşhane, Eskişehir ve Trabzon’dan Birinci Grup dışından adaylar Meclis’e seçilebilmiştir” (Çakan,1999;51).

aracılığı ile üstünlük ‘yürütmeye’ geçmiş olmaktadır (Yücekök,1983;103–104). Bundan sonra Mustafa Kemal, “partisinin siyasal gücünü kırbaç gibi kullanıp istediği zaman parlamentoyu istediği zaman da yürütmeyi sindirebilecektir” (Yücekök,1983;104). Bu bakış açısından bakıldığında yasama-yürütme ilişkileri açısından ‘rekabetçi’ nitelikteki Birinci Meclis’in aksine, İkinci Meclis, ‘tabi’ ve ‘teslimiyetçi’ bir nitelik taşımaktadır (Yücekök,1983;105).

Bir devrim Meclisi olarak tasarlanmış olmasının gerektirdiği düşünsel homojenliğin aynı zamanda yürütmeye karşı ‘teslimiyetçi’ olmanın zorunlu nedeni olmadığına kanıtları, İkinci Meclis döneminde gözlenmiştir. İkinci Meclis’te 1924 Anayasasının hazırlıkları sırasında Cumhurbaşkanının yetkilerinin arttırılması önerisinin reddedilmesi, milletvekillerinin neredeyse tamamının adaylıklarını Mustafa Kemal’e borçlu olmalarına karşın, bir ‘diyet borcu’ altında ezilmediklerinin bir kanıtı olarak yorumlanmaktadır (Tanör,1992;238, Çakan,1999;431). Bu önemli bir olaydır, çünkü günümüzde parlamenterlerin lidere bağımlılıkları pek çok sorunun kaynağı olarak görülmektedir. Oysa tarihte lidere bağımlı kalmanın çok daha inandırıcı nedenlerle meşrulaştırılabileceği koşullar olmasına karşın parlamenterlerin bağımsız davranabildiklerinin bir örneğidir. Bu olay, yürütmenin bazı tasarıları karşısında parlamenterlerin Meclisin ve millet iradesinin korunması konusunda nasıl bir duyarlılık gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla ulusal kurtuluş savaşında meclisin oynadığı siyasal rolün ‘sahici ve kurumsal bir değer taşıdığına’ göstergesi olarak anlaşılmalıdır (Tanör,1992;238). O halde lidere bağımlılığın, sadece liderin gücü ve karizması ile değil, parlamenter’nin bilincindeki millet iradesine bağlılık ve meclisin kurumsal saygınlığı konusunda sahip olduğu değer ile de ilgili olduğu söylenebilir. Parlamenterlerin bağımsız parlamenter davranış gösterebilmesini sağlayan nedenlerden biri, parlamentonun toplum ve bizzat parlamenterin gözündeki kurumsal değeridir. Parlamento, toplum nezdindeki değerini ve saygınlığını kaybettikçe, parlamenter’nin bağımsız davranmasını sağlayacak önemli bir moral dayanak da zayıflamış olmaktadır.

1924 Anayasasının hazırlıkları sırasında önerilen ama kabul görmeyen önerilerden biri de çift meclis sisteminin kabulü olmuştur. Bu öneriye karşı “kuvvetler birliği, meclis üstünlüğü, meclis hükümeti, radikal ve çabuk karar alabilme isteği gibi etkenler, tek meclisli yasama organı modelinin sürdürülmesinde etkili olmuştur” (Tanör,1992;237). 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet kurulana dek ülkenin siyasal yapısı

konvansiyonel meclis sistemince belirlendi. Meclis üstünlüğü ilkesi geçerliydi. Cumhuriyetin ilanından sonra bir süre Meclis, hükümetler üzerindeki denetimini özellikle soru önergeleri yoluyla sürdürdü. Fakat 1925'te Takrir-i Sükûn kanununun ilan edilmesinden sonra hükümetler karşısında Meclis'in giderek pasif bir konuma gerilediği görülmektedir.

5.1.3. Üçüncü Yasama Döneminde (1927–1931) Parlamenterler

Bu meclis Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) olayının yaşanması açısından ilgi çekici bir deneye sahne olmuştur. 1930'daki Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) deneyiminin gösterdiği şey, halk katmanlarında büyük bir muhalefetin olduğu idi. Menemen Olayı'nın ardından yöneticiler devrimlerin halk tarafından henüz benimsenmemiş olduğunu görerek yoğun bir eğitim ve propaganda çabasına giriştiler. Hükümetin daha öncesinde halkın gerçek durumuna ve düşüncelerine yeterince hâkim olmadığı anlaşılmıştır. Örneğin SCF genel başkanı Fethi beyin hükümete yönelttiği eleştirilerin halkın tepkisini çekeceğini düşünen Mustafa Kemal, İzmir gezisi öncesi SCF yöneticileri için İzmir valisinden koruma önlemleri almasını istemiştir. Aynı bakış açısı gerçekte devrimci kadronun bir parçası olan SCF yöneticilerinde de olduğu için, İzmir limanına toplanan 50.000'i aşkın kişiyi gören SCF yöneticileri, gelenlerin karşılamak mı yoksa protesto etmek için mi geldikleri konusunda bir süre tereddüt yaşamışlardır (Yetkin,1983;19).

“1930 yılının siyasal olayları, ülkenin yöneticilerinde daha güçlü bir siyasal iktidar anlayışının zorunlu olduğu kanısını uyandırmıştır” (Yetkin,1983;41). 1930 ve sonrasında Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) çizgisindeki gazeteler ve köşe yazarları “ülkede disiplin sağlayacak, devrim ilkelerinden sapmayacak ve bunları topluma aşılayabilecek, sağlam bir siyasal örgütleniş biçimi”nin arayışı içinde olmuşlardır (Yetkin,1983;41). Dönemin koşulları gereği, disiplinli bir parti örgütünü başarılı biçimlerde kurmuş olan örnekler, komünist ve faşist parti modelleri olarak görülmektedir.

1930'dan sonra devrimin topluma maledilebilmesi için tüm güç ve imkânların tek elde toplanması siyasetine yönelim başlamıştır. Bu çerçevede önce Türk Ocakları CHF içine alınmıştır.⁴⁸

Uluslararası alanda dünya ekonomik krizi ile birleşerek devletçiliği dayatan, içerde ise rejimin halka maledilebilmesi için yeni bir dizi tedbirin gerekli olduğunu gösteren koşullar, Meclis'in de yeni dönemin koşullarını yerine getirecek biçimde tazelenmesini gerektirmekteydi. Böylece Mustafa Kemal'in 'fırka grup reisliği'ne yaptığı yazılı öneri 4 Mart 1931'de oybirliğiyle benimsendi. M. Kemal bu önerisinde partinin, milletin kendisine duyduğu güveni her zaman kanıtlayabileceğini, ayrıca gelecek yıllarda uygulanmasını uygun bulduğu bazı tedbirlere yönelik olarak milletin katılım ve görüş birliğini anlamak amacıyla milletvekili seçimlerinin yenilenmesi gerektiğini bildirmiştir (Yetkin,1983;65). Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın hızla devrim düşmanlarının akınına uğraması rejimin henüz oturmadığı saptamasına yol açtı. Devrimin halka benimsetilmesi çalışmalarının hızlandırılması daha etkin ve daha eşgüdümlü bir şekilde yapılabilmesi için güçlerin tek elde toplanması öngörüldü.⁴⁹ Belirlenen siyaset doğrultusunda TBMM'nin 1931 seçimlerinde yenilenmesi sağlandı.

5.1.4. Dördüncü Meclis ve Sonrası: Tek Parti Uygulaması

Dördüncü Meclis'in oluşmasının ardından tek parti uygulamasının hazırlıkları olarak görülebilecek olan uygulamalar başlamıştır. Kısa bir süre içinde basınla ilgili düzenlemeler yapılmış, 1931'de Halkevleri kurularak ve Türk Ocaklarının görevi yeni bir anlayışla oraya devredilmiş, üniversite reformuna gidilmiş (1933), Mason derneği kapatılmış ve 1935'te Türk Kadın Birliği'nin kendisini feshetmesi sağlanmıştır (Yetkin,1983;63–90).

Tek parti rejimine geçişi resmileştiren karar 1 Haziran 1936'da Başbakan İsmet İnönü'nün yayınladığı bir genelge ile gerçekleşmiştir. Buna göre İçişleri Bakanı aynı

⁴⁸ Türk Ocaklarının tasfiyesinin özel nedenleri de vardı. Bu kuruluş, bir süredir CHF'ye muhalif bir renk taşımakta, Türk-Sovyet ilişkilerine zarar verecek şekilde giderek ırkçı ve pantürkist bir siyasete yönelmekte ve genel olarak Atatürk'ün siyasi görüşlerine ters düşen kimselerin toplandığı bir yer görünümü vermekteydi (Yetkin,1983;63).

⁴⁹ Yücekök (1983;111), tek partinin uygulanabilmesini kolaylaştıran nedenler arasında toplumsal yapının tekdüzeliği, çoğulcu olmaması, devrimin ihtiyaç duyduğu hızlı karar alma gereği ve devrim karşıtı fikirlere örgütlenme imkânı tanınmanın tehlikeli oluşunu saymaktadır.

zamanda CHP genel sekreteri, illerin valileri o ildeki parti il başkanları, devlet denetçileri ise aynı zamanda parti denetçileri olarak tanımlanmıştır (Yetkin,1983;131). Böylece parti ile devlet birleştirilmiş olmaktadır.⁵⁰

Burjuvazinin bir sınıf olarak zayıf olması nedeniyle Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde bürokrasi daha etkin bir rol oynamıştır. Fakat bürokrasiyi kategorik olarak burjuvaziden tümüyle farklı bir kesim gibi ele almak doğru değildir. Bürokrasi toplumun bir parçası olduğu ölçüde toplumsal sınıfların da bir parçasıdır. Bir ara tabaka olması nedeniyle burjuvazi ile emekçi sınıflar arasında bir konumlanışa sahiptir. Bu sınıflardan hangisinin çıkarlarına uygun davranacağı ise tamamen verili koşullardaki güç dengeleri ile ilgilidir. Nihai olarak sınıflardan bağımsız bir bürokrasi sözkonusu olamaz ve erken Cumhuriyet'in kurucu kadroları da kısa bir süre içinde sınıfsal tercihlerini yapmışlardır.

CHP'nin ilk dönemlerinde toplumsal destek aldığı kesimler batılılaşma yanlısı bürokratlar ile tarım ve ticaretle uğraşan kasaba eşrafıdır. Bu toplumsal zemin liberalizme daha açık bir ekonomi anlayışını besliyordu. Ama bir milli burjuvazi yaratma politikasının başka nedenleri de vardır: Birinci Dünya Savaşı sırasında fiilen, Lozan'da da hukuken kaldırılan kapitülasyonlar, Türk girişimcilerine iç ticaret ve devlet taahhütleri gibi alanlarda imkânlar sağladı. 1924'e kadar iki milyon Ermeni ve iki milyon Rum nüfusun ülkeden ayrılması ile bunların bıraktıkları iktisadi faaliyet alanları Türk burjuvazisine açılmıştı (Belli,2000;531). Öte yandan Kurtuluş Savaşı sonrası ülkeyi yöneten küçük burjuvazinin gözünden bakıldığında SSCB'nin bile ekonomide uygulanacak politikalar konusunda tam netleşmemiş olduğu, ekonomik sıkıntılar içinde bulunduğu bu nedenle de Türkiye açısından model alınabilecek bir durumda olmadığı görülür. Buna karşılık Avrupa'da kapitalizm bir yükseliş dönemi yaşamaktadır ve toplumsal refah artmaktadır. Kemalistler Batı ile Doğu'yu karşılaştırdıklarında kalkınma modeli olarak Batı'da olduğu gibi bir burjuvazi yaratmaya çalışmanın daha uygun olacağını düşündüler (Belli,2000;531). 15 Ekim 1927'de cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik ve laiklik ilkeleri değiştirilemeyecek temel ilkeler olarak parti programına girdi. Devletçilik ve devrimcilik ilkeleri ise 10 Mayıs 1931'de toplanan üçüncü kurultayda benimsendi.

⁵⁰ Yetkin'e göre (1983;131–132) gerçekte devletle birleşen CHP değil, belli bir sınıftır. Özellikle devletçilik uygulaması, bunu açıkça göstermiştir.

İzmir İktisat Kongresi kararları 1930'a kadar hükümetçe uygulanmaya çalışıldı. Bu amaçla sanayiciler için koruma tedbirleri; çiftçiler için modern tarım girdileri, yollar ve vergi indirimleri; tüccarlar için ise nakliye ve banka işlemlerinde kolaylıklar sağlanmaya çalışıldı. 1929'da yabancı sermaye ve yatırıma onay verildi. 1929'a kadar Lozan Anlaşması'ndaki gümrük düzenlemelerine ilişkin maddeler nedeniyle sıkı bir korumacılık mümkün olmamıştı. 1930'dan itibaren uluslar arası ekonomik krizin ve Türkiye'deki geçen yedi yılın ekonomik başarısızlığının da etkisiyle devletçiliğe geçildi. 1931 Kurultayı'nda sonraki ideolojik gelişmelerin zemini belirlendi. Çünkü ilk kez bu kurultayda parti doktrininin ilkeleri tartışıldı ve programa geçirildi.

Dünya ekonomik krizinin siyasal sonuçlarından biri parlamentoların sönmesi olmuştu. Batı Avrupa ülkelerinde ekonomik ve siyasal liberalizm hızla tasfiye edilmiş ve dikta rejimleri kurulmaya başlanmıştı. Bu koşullarda Türkiye'de de tek parti yönetimi kurulmuştur. Fakat bu Avrupa'da yükselen faşizan rüzgârların etkisiyle değil, çok parti uygulamalarının başarısızlıkla sonuçlanması ve devrimin halk kesimleri içinde yeterince benimsenmediği düşüncesi ile olmuştur.

Bütün bu dönem boyunca aydınlar en önemli siyasal rolü oynamışlardır. "Aydınların siyasal önem kazandıkları dönemlerde, yaşadıkları ülkelerin toplumsal-siyasal yapılarında ilginç benzerlikler bulunduğunu görüyoruz. Aydınlar, büyük değişim zamanlarında siyasal güç kazanmaktadır. Bu ülkelerde, eski toplumsal yapı geniş ölçüde çözülmüş, yeni bir düzen ise henüz kurulmamıştır. Ekonomik temel, normatif yapı ve siyasal seçkinler eski dayanaklarını hızla yitirmektedir" (Alkan,1977;2). Kısa bir zaman dilimi içinde kökten bir değişim yaşanmaktaysa ve bu değişim bilinçli olarak yapılıyorsa, orada aydınlar önemli bir etki sahibi olabilmektedir (Alkan,1977;2-3). Alkan'a göre (1977;10), toplumsal-siyasal örgütlenmenin ilk aşamalarında, aydınların siyasal ağırlığı son derece belirgin olmaktadır. Fakat aradan bir süre geçince, profesyonel politikacılar, bürokratlar, teknisyenler ve tüm bu grupların arkasında gerçek iktidarlarını sürdürmeye başlayan yeni burjuvazi, siyasete ağırlığını koymaktadır.

5.1.5. Milli Şef Dönemi (1938-1946)

Tek parti yönetiminin kurulmasını Milli Şef rejimine geçiş izlemiştir. Milli Şef Dönemi, Atatürk'ün ölümünden hemen sonra başlar. 'Şef' kavramını ilk kez kullanan

1933'te CHP Genel Sekreteri olan Recep Peker'dir. Peker'in yazı ve konuşmaları, milli iradenin en iyi şekilde tek adamın şahsında somutlaşarak temsil edilebileceği inancını yansıtır.

Atatürk'ün 10 Kasım'da ölümünün ardından, İsmet İnönü 26 Aralık 1938'de toplanan CHP olağanüstü kurultayında 'değişmez milli şef' ilan edilmiştir (Yetkin,1983;159). Bu değişikliğin dayandırıldığı gerekçe "parti genel başkanının yüksek kişiliğini her dört yılda bir ve her kurultay toplantısında görüşme ve tartışma konusu yapmayıp parti genel başkanlığında (değişmez) vasfını esas olarak kabul etmek bu yüksek makamın kararlılığını sağlamak ve otoriteyi güçlendirmek bakımından ulusal çıkara daha uygun görülmüş" olması idi (Goloğlu,1974;8). Bu Türk parlamento tarihi açısından yeni bir durumu işaret etmekteydi. Milli şef dönemi boyunca Meclis'teki oylamalarda aleyte veya çekimser oyun bile çıkmayacağı bir dönem yaşanmaya başlanmıştı İster önemli ister önemsiz olsun, bundan böyle bütün kararlar oybirliği ile alınmıştır. Bu durum Milli Şef Döneminin İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar sürecek olan belirgin bir karakteristiği olmuştur (Goloğlu,1974;9).

Bilindiği gibi 1920'lerden başlayarak Avrupa'da tek adam rejimlerinin yükseldiği, tartışma ve müzakereyi öne çıkaran parlamenter yöntemlerin gözden düştüğü ve özellikle 1929 krizi sonrası tüm dünyada otoriter yönetimlerin kurulmaya başlandığı bir dönem yaşanmıştır. Türkiye, bu açıdan Avrupa'yı etkisi altına alan faşizm uygulamalarının dışında kalmayı başarmakla birlikte, yükselen sürecin tümüyle dışında kalamadığı da görülmektedir. Dönemin tüm ulusu kişiliğinde birleştiren karizmatik kişi kültürünü öne çıkardığı koşullarda Türkiye'de Milli şefin nasıl tanımlanmış olduğuna bakmak ilgi çekicidir. Milli Şef'in genel nitelikleri arasında "kahraman olması, kişiliğinde tüm ulusu temsil etmesi, iradesini açıkladığında ulusun da iradesini açıklamış bulunması, ulusun tüm yazgısını avucunda tutması, sözlerinin ders niteliğini taşıması, olağanüstülük, onun emrinde olmanın ulusun emrinde olmakla aynı şey olduğu gibi tasarımlardır" (Yetkin,1983;166). Toplumun tümünün tek bir liderin kişiliğinde temsil edilmesi, parlamento öncesi çağa dönüş anlamına gelmektedir. Türkiye'deki milli şef söylemi ile "İtalya'nın 'duçe'si, Almanya'nın 'führer'i arasındaki yapısal benzerliği görmemek olanaksızdır" (Yetkin,1983;168). Milli Şef döneminde yaşanan kişi kültürü, "o kendi iradesini açıkladığında bizim özgürlük ve egemenlik aşkımız konuşmuş olur" (Yetkin,1983;162) açıklamalarına yansımıştır. Bu dönemde

hükümet programları, başbakan ve bakanların kim oldukları, önemsizleşmiş ve Meclis, milli şefin tam denetimine girmiştir.

Fakat muhalefet şöyle dursun, hiçbir görüş ayrılığının bile olmadığı görüntüsünün yapay ve toplumun beklentilerini karşılamaktan uzak olduğu gerçeği kısa bir süre sonra kendisini hissettirmiştir. Bunun üzerine 29.5.1939'da toplanan CHP Beşinci Kurultayı'nda, İnönü'nün açış konuşmasında verdiği mesaj üzerine tüzükte bir değişiklik yapılmış ve CHP örgütüne 21 kişiden oluşan bir Müstakil (Bağımsız) Grup eklenmiştir (Goloğlu,1974;17). Müstakil Grup adını taşıyan ve 21 CHP milletvekilinden oluşan grup üç kişilik bir yönetim kuruluna sahipti. Bu grupta görevlendirilen milletvekilleri, CHP'nin Meclis Grup toplantılarına katılma hakkına sahiptiler fakat oylamalara katılma ve kabineye girme hakları yoktu. (Goloğlu,1974;17). İnönü, Müstakil Grubu kurdurmaktan, bu grubun varlığını çok partili düzenin “bir aşaması ve denetim örgütü olarak” değerlendirmek amacıyla olduğu belirtilmiştir (Goloğlu,1974;18).

Müstakil Grup CHP'ye karşı muhalefet yapmak bir yana, meseleleri CHP kadar bile eleştirememiştir (Goloğlu,1974;18–19). Grup, “CHP tüzük ve programının ve Büyük Kurultay kararlarının uygulanmasını denetlemek, soru ve gensorular vermek, hükümetten açıklamalar istemek ve hükümeti güvenoyu istemeye zorlamak” gibi görev ve yetkilere sahip olmakla birlikte Meclis toplantılarında son derece “çekingen ve ihtiyatlı” hareket etmiştir (Goloğlu,1974;19). Örneğin 1942'de çıkarılan Varlık Vergisi'ni Müstakil Grup, “mali, ekonomik ve sosyal bakımdan yerinde” bulmuş, bu görüşler Müstakil Grup Başkanı Ali Rana Tarhan tarafından Meclis görüşmelerinde dile getirilmiştir (Goloğlu,1974;175).

İkinci Dünya Savaşı yılları boyunca ülkede kaçınılmaz olarak bir savaş ekonomisi uygulanmıştır. Bu sürecin bir parçası olarak hükümet 1940'ta Milli Korunma Kanunu'nu çıkardı. Buna göre “ülkedeki ekonomik bunalımı, halkın geçim zorluğunu, karaborsayı, vurgunculuğu, fiyat yükselmesini, mal darlığını, alım zorluğunu önlemek ve ortadan kaldırmak için Hükümet, her türlü teşebbüsde bulunmaya yetkili” idi (Goloğlu,1974;63). Milli Korunma Kanunu, “zabıta tedbirleri ile ekonomik yaşantıyı düzenlemek gibi sakat bir temel zihniyetin üzerine oturtulmuştu” (Goloğlu,1974;63). Bu nedenle başarılı olamadı. Sorunları çözmek için sadece polisiye tedbirlere başvurması

hükümetin, artan toplumsal huzursuzlukların karşısında özgürlükleri sınırlamakla sorunları çözebileceği düşüncesinde olduğunu göstermektedir (Goloğlu,1974;80).

1942 Temmuzunda işbaşına gelen Saraçoğlu hükümeti, savaş ekonomisinin yükünü esas olarak kentlerdeki ücretli kesimler ile köylü kesimin üzerine yıkan bir anlayışı uyguladı. Buna karşılık tüccar, karaborsacı ve zengin çiftçi kesimlerinin haksız kazanç elde etmelerine göz yumuldu. Savaş koşullarının türedi zenginlerini karikatürize etmek üzere basın yayın organlarında hicvedilen ‘hacıağa’ tiplemesi dönemin ekonomik koşullarını tasvir etmektedir. Bu dönem, CHP ile toplumun geniş kesimleri arasında, sonraki yıllarda bir türlü telafi edilmeyecek kopukluğun oluşması ile sonuçlandı (Boratav,2004;24).

Tek parti dönemi boyunca parlamentoya seçilecek olan kişileri sırasıyla Atatürk ve ardından İnönü kendi başlarına saptamışlardır (Yücekök,1983;116). Baştan itibaren ‘güvenilir’ oldukları için parlamenterliğe uygun görülen kimselerden oluşan parlamento, tek parti dönemi cumhurbaşkanlarının tarihsel kişiliklerinden gelen karizmatik otoriteleri karşısında vesayet altında kalmıştır. Bu nedenle Yücekök’e göre (1983;122), bütün bu dönem boyunca parlamento, yürütme karşısında ‘teslimiyetçi’ bir nitelik taşımıştır. Bize kalırsa bir parlamentonun teslimiyetçi olduğunu söylemek için parlamento çoğunluğu ile yürütme arasında toplumsal amaçların belirlenmesi açısından bir örtüşme mi yoksa bir çelişme mi olduğunu da dikkate almak gerekir. Bu ölçütün dikkate alınması halinde, yürütmenin uyguladığı programı yani yürütmenin ideolojik ve politik amaçlarını esas olarak benimseyen parlamenterlerin ‘teslimiyetçi’ oldukları söylenemez. ‘Teslim olmak’, kendisine dayatılan bir durumu benimsemek zorunda kalmayı anlatan bir deyimdir. Bu nedenle erken cumhuriyet dönemi parlamentolarını salt teslimiyetçilikle tanımlamakta daha dikkatli olunması gerektiği düşünülmektedir. Aksi halde çok partili yaşama geçişin iç dinamiklerinin açıklanmasında ve sürecin sosyolojik boyutunun değerlendirilmesinde yeterli özen gösterilmemiş olacaktır ve çok partili rejime geçişi sadece dış konjonktürün uygunluğu ve gerekleri ile açıklamak yeterli değildir.

Demirel’e göre (1994;608), tek parti yönetimi Türkiye’de anti-demokratik bir siyasal kültürün yerleşmesine yol açmıştır. Tek parti yönetimi, dönemin yöneticileri tarafından geçici değil kalıcı bir sistem olarak benimsenmiştir. İktidar eliti İTC geleneği doğrultusunda “siyasal bir sistem ve ideoloji olarak liberal parlamentarizmi

reddetmiştir. Yeni elit için, ‘muasır medeniyet düzeyine ulaşmak’ Batılı liberal parlamenter sistemlere ulaşmak değil, Osmanlı gelenekçiliğinin yerine Batı ‘rasyonalizmini’ koymak anlamına geliyordu” (Demirel,1994;609). Demirel (1994;612), İkinci Grup örneğinde de görüldüğü gibi, Kemalistlerin muhalefet düşüncesini temelden reddettikleri ve tek parti sistemini kalıcı bir sistem olarak düşündüklerini savunmaktadır. Tunçay (1989) ve Alkan (2003;170) gibi isimler tek parti döneminin resmi görüşün aksine demokratikleşme için bir hazırlık devresi olmayıp, demokratik kültürün geliştirilmesi açısından kaybedilmiş zaman olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Uygulanan tek parti sistemi, bu yazarlara göre, ülkemizdeki otoriter siyasal kültürü besleyen ve ona meşruiyet kazandıran bir kaynak olmuştur.

TBMM’nin Türk siyasi sistemi içindeki yeri ve rolünün Birinci Meclis’ten sonra sürekli olarak azaldığı açıktır. “1920–1923 döneminde, sistemin seçimlerin iki dereceli olması ve kadınların oy hakkının bulunmamasından başka bir eksiği yoktu (Demirel,2003;175).

Parlamento ile ilgili olarak, Cumhuriyet’in ilk döneminden çok partili rejime kalan en önemli kalıtlardan bir tanesi parlamento çoğunluğunda somutlaşan egemenlik konusudur. Kurtuluş Savaşı sonrası yeni bir egemenlik anlayışı benimsenmiştir. Osmanlı padişahları, kendi egemenliklerinin kaynağını ilahi kaynaklara gönderme yaparak açıklamaktaydılar. Cumhuriyet ise, egemenliğin kaynağının ‘millet’ olduğunu kabul etmiş ve bu egemenliğin genel seçimler sonucu oluşan parlamento tarafından kullanılacağını belirtmiştir. 1921 ve 1924 Anayasalarında milli egemenlik kavramı ile parlamentonun varlığı birbiri ile kaynaştırılmaktaydı. Parlamento çoğunluğunun, milli iradeyi yansıttığına olan inanç, tek parti döneminde hukuki bir sorun yaratmamıştı. Fakat çok partili bir rejimde parlamento çoğunluğunu elinde bulunduran partinin kendisini milli irade yerine koyması bazı sorunlara yol açmıştır (Tanilli,2006;392).

5.2. Çok Partili Rejime Geçiş

İkinci Dünya Savaşı yıllarında iktidar, Varlık vergisi ve toprak reformu kanunu gibi girişimlerle, gerekli gördüğü takdirde servet sahibi kesimlere müdahale edebileceğini göstermişti. Bu ihtimal, İkinci Dünya Savaşı yıllarında bir birikim

sıçraması gerçekleştirmiş ve ekonomik pozisyonunu iyice güçlendirmiş olan burjuvaziye tedirgin etmişti. Böylece artık bürokrasinin vesayeti altından kurtularak kendi iktidarını daha doğrudan ele alma yönünde bir irade, burjuvazi bünyesinde netleşmeye başladı. Burjuvazinin bürokrasi denetiminden kurtulmak istemesinin ve demokrasi çağrısı yapmasının ardında yatan ekonomik neden ise, planlı ekonominin kısıtlayıcılığından kurtulmaktı. Serbest ekonomik liberalizm koşullarında karlı gördüğü alanlara yönelmek ve bürokrasinin kalkınma planları üzerinden kurduğu denetimden kurtulmak istiyordu. Bu amaçla 1948’de İstanbul’da bir İktisat Kongresi toplandı. Kongrede devletin ekonomik öncülüğünün artık sona erdiği, devletin sadece eğitim, haberleşme ve ulaşım ile ilgilenmesi gerektiği ifade edilmişti. Ancak devleti bu alanlara itecek irade ancak iktidarı burjuvazinin daha doğrudan temsilcilerinin alması ile mümkün olabilirdi (Yücekök,1983;120). Bürokrasinin bir ara tabaka olma özelliğinden kaynaklanan çelişkili tutumlarının denetiminden kurtulma çabalarının bir sonucu olarak toplumda demokrasi söylemi uç vermeye ve parlamentoda bir muhalefet biçimlenmeye başladı.

Milli Şef Döneminde beliren ilk muhalefet, Şirketi Hayriye’nin devlet tarafından satın alınması hakkındaki görüşmeler sonunda yapılan oylamada 7 kırmızı (muhalif) oy çıkması ile sözkonusu oldu (Goloğlu,1974;296). Fakat esas muhalefet 14 Mayıs 1945’t e Çiftçiye Topraklandırma Kanunu’nun görüşmelerinde belirdi. Refik Koraltan, Halil Menteşe, Emin Sazak, Damar Arıkoğlu ve Adnan Menderes gibi milletvekilleri tasarının aleyhinde söz aldılar. Muhalefet, 1945 Yılı Bütçe Kanunu tasarısı görüşmelerinde de sürdü. Adnan Menderes, görüşmelerdeki etkin tutumlarıyla muhalefetin öne çıkan ismi oldu. Bütçeye muhalif oy verenler Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Emin Sazak’tı.

CHP milletvekilleri Bayar, Menderes, Koraltan ve Köprülü tarafından 07.06.1945 günü CHP Meclis Grubu Başkanlığı’na demokratikleşme yönünde önlemler alınmasını talep eden bir önerge (dörtlü karar) verilmesi çok parti rejimine geçiş sürecinin en önemli dönüm noktalarından biri oldu (Goloğlu,1974;315–369).

İnönü, mevcut düzenin demokratik açıdan eksik olduğunu ve demokratikleşmeye ihtiyaç duyulduğunu kabul ediyordu. Fakat dörtlü önergecilerden farklı olarak, eksikliğin düzenin temellerinde olmadığı düşüncesindeydi. İnönü’ye göre siyasal rejimde aksayan tek yön, iktidar partisi CHP’nin karşısında muhalif bir partinin bulunmayışydı. Bu ise rejimin özüne ilişkin değil, şekil şartları açısından bir değişiklik

anlamına gelmekteydi, dolayısıyla yapılması gereken ilgili şekil şartının tamamlanması ve ikinci partinin kurulmasıydı. (Goloğlu,1974;401). Tek parti'den çok partiye geçiliyor görünülse de, gerçekte ancak iki partiye geçilecekti. CHP karşısında, özellikle İnönü açısından kabul edilebilir nitelikteki muhaliflerden oluşan bir orta sağ ya da liberal/kapitalist politik parti ortaya çıkarılacaktır. İnönü Çankaya'dan iki parti arasında hakem rolü oynayacaktır. CHP, daha modern düşüncelerle yetişmiş olan bir genç kuşağın eline teslim edilecektir (Gevgilili,1987;35).

İnönü, hayat pahalılığı ve siyasal özgürlükler üzerine toplumdan gelen yakınmaların iktidar partisinin temellerini sarstığını görmüyor, devlet ile parti özdeş sayıldığı için sarsılan şeyin devletin temelleri olduğunu söylüyordu. Demokratikleşme konusunda iktidarın perspektifi on beş yıl önceki güdümlü Serbest Fırka düzeyindeydi. (Goloğlu,1974;401). İkinci Dünya Savaşı yıllarında “Türkiye toplumundaki güçler dengesinde meydana gelmekte olan değişiklik, başından beri bürokrat-burjuva-eşraf üçlü ittifakının partisi olan CHP içinde bürokrasinin gerilemesine yol açmıştı. 1946–1947 yılları CHP'nin kendi iç bünyesindeki küçük burjuva radikalizminin temsilcilerini tasfiye ettiği bir dönem oldu (Boratav,2004;25). Bunun bir sonucu olarak partinin laiklik ile ilgili uygulamalarında bir esneme görüldü.

5.2.1. 1946–1960 Dönemi

Baykal'a göre (1970;50), Türkiye'de güçlenen burjuvazinin çok partili düzen içinde, tek partili devrenin bürokratik yönetimine karşı baş kaldırışı sırasında yanında bulduğu sosyal güç zaten kendisine bir siyasal ifade imkânı aramakta olan serbest meslek mensupları olmuştur. Bu değişme aynı zamanda siyasal iktidarın ulusal seviyedeki elitlerden yerel seviyedeki elitlere geçişinin de bir ifadesi olmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrası Türk siyasetini anlayabilmenin şartlarından biri de uluslar arası gelişmeleri ve Türkiye'nin bu açıdan konumunu analiz etmektir. Stratejik olarak kendisini Batı bloğunda tanımlayan Türkiye, uluslararası işbölümündeki yerini ve buna bağlı olarak iç politikada izlemek zorunda kalacağı yolu da belirlemiş olmaktaydı.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra üçüncü dünya ülkeleri ABD ve SSCB'nin başını çektiği bloklar açısından bir rekabet alanı haline gelmişti. Bu politik, ideolojik ve

ekonomik rekabet sürecinde Batı bloğu “son yetmiş yılın sömürgeci terminolojisini terk etmiş, ‘kalkınma teorileri’ üretmeye başlamıştı” (Timur,1996;361). 1950’lerden itibaren gündeme gelen kalkınma teorilerinin temel iddiası az gelişmiş ülkelerin sermaye birikimlerinin kendi başlarına kalkınmalarına izin vermeyecek kadar yetersiz olduğu, ileri ülkelerden yardım ve kredi almak zorunda oldukları idi. Bu süreçte liberal iktisatçılar da az gelişmiş ülkelere devletin ekonomiye yönetici müdahalesini önermekteydiler (Timur,1996;362). Bunun sonucu olarak az gelişmiş ülkelerde devletçilik terk edilmemiş, tam tersine siyasi iktidarın yerel sermaye çevrelerini desteklemesinin bir aracı olarak kullanılmış ve devlet kaynak dağıtıcı, rant paylaştırıcı bir rol oynamıştır. Bu durum sadece Türkiye’ye özgü değildir. Refah toplumu dönemi boyunca Batı bloğunda yer alan tüm az gelişmiş ülkelerde ileri Batı ülkelerinin teşvik ettiği bir uygulama olmuştur. Bu sürecin siyasal iktidarlara nasıl yozlaştırdığından günümüzde artık bahsetmeye dahi gerek yoktur.

5.2.2. Demokrat Parti (DP) Dönemi

Demokrat Parti (DP) dönemi Türk siyasal yaşamına bıraktığı miras ve daha özel olarak da yasama-yürütme ilişkileri açısından ele alındığında, bu dönemi karakterize eden özelliklerin ilki siyasi tarihimizde ilk defa bir partinin halkın oylarıyla iktidara gelmesidir. Bunun yarattığı etki, DP liderlerinin karizmaları ile birleşince hem bazı politik hataların işlenmesi kolaylaşmış, hem de parlamenterlerin parti liderlerini denetlemelerinin önüne engeller çıkmıştır.

Gevgilili’ye göre (1987;151), DP tüm topluma umudun, özgürlük özleminin ve halka güvenin tohumlarını saçmıştı. Kentler yepyeni insan yığınlarıyla dolmuş, kırlar makineleşmiş; yurt yollar, köprüler, barajlar, fabrikalar, limanlarla donanmıştı. Jandarmanın dipçığı, polisin sultası, devletin terörü ilk kez onlarla birlikte kaybolmuştu. Ama uluslararası sistem başlangıçta bağış olarak akıttığı büyük dış fonları kesip ekonomik büyüme giderek dış borç batağına saplandıktan sonra, özgürlük, Türkiye’nin kendi kendisine yeniden üretmediği erişilmez bir nesne olmuştu. Kendi kendisini yeniden ve genişleyerek üretebilme potansiyelleri sınırlı kalan, büyük çapta dış sistem katkılarıyla ayakta tutulabilen bir cılız kapitalist ekonomi, aynı zamanda siyasal özgürleşmeyi de göze alabilecek olanaklara sahip çıkamıyordu (Gevgilili,1987;116).

Eroğul (1998;271), DP'nin demokrasi anlayışının 'biçimsel' olduğunu, halkı bireylerin bir toplamından ibaret gören ve sadece seçimlerle geniş bir yetki devrinin gerçekleşmesi halinde milletin egemenliğinin tecelli etmiş olacağını varsayan bir anlayış olduğunu belirtmektedir. Bu anlayışta "egemenlik dört yılda bir sandığa oy atmaktan ibarettir" (Eroğul,1998;271). DP'nin basın sansürü ve tahkikat komisyonları gibi son dönem uygulamalarına bakıldığında temsil anlayışının çoğunlukçu olduğu açık bir biçimde görülmektedir.

DP'nin bir askeri darbeyle iktidardan düşürülmesinde onun dünya konjonktürünü kavrayamaması ile ilgili bir yönün olduğu belirtilmektedir. Gevgilili'ye göre (1987;105), DP'nin giriştiği yüksek ölçüde açık finansman yoluyla kalkınma ve kapitalistleşme çabasının getirdiği hızlı büyüme ve ekonomik genişleme, Batılı ülkelere göre bir yandan toplum içinde sınıf çelişkileri ve sınıf savaşımının gittikçe yükseltmekte bir yandan da hızlı bir enflasyonun ortaya çıkmasına yol açmakta idi. Oysa soğuk savaş koşullarında "kapitalistleşme, sınıf çelişkileri ve enflasyon" arasında oluşan bu sarmal, Türkiye'de Batı'nın onaylamayacağı politik sonuçlara yol açabileceği düşünülüyordu. Dışsatımlar yeterince büyümezken, dış ödeme gereksinimini dış borç ve bağışlarla karşılamının da yine bir sınırı vardı. Bu sınır, Türkiye'nin Batı'nın tasarladığı uluslar arası işbölümü içindeki yeriyle belirlenmiştir.

DP ve Menderes, uluslararası komünizm'in Türkiye üstündeki bitip tükenmez kışkırtmalarından yakınıyordu. Oysa Batı, Kruşçev'in Stalin'i kınayarak barış içinde yan yana yaşama dönemini hızlı biçimde açma çabaları içinde bulunduğu bir çağda "hesapsız kitapsız" DP iktidarından gittikçe kaygılanmaya başlamıştı. Batı için Türkiye, bir stratejik yöre'ydi. Yitirilmemeliydi ve gereksiz iç bunalımlarla bir kaos'a sürüklenmemeliydi (Gevgilili,1987;116). Fakat yaşanan kriz DP yöneticileri tarafından iyi yönetilemedi ve 27 Mayıs 1960 darbesi, yaşanan bir dizi kitle gösterisinin ardından geldi.

Yücekök'e göre bütün Demokrat Parti dönemi boyunca parlamento yürütme karşısında 'tabi' ve 'teslimiyetçi' statüde olmuştur.⁵¹ Ama CHP'nin yıllar süren baskıcı

⁵¹ Güneş'e göre (1983;48), Meclis'teki tüm gücüne karşın DP'nin iktidar olmak açısından gerçekte ne kadar güçsüz olduğu 27 Mayıs 1960 darbesinde belli olmuştur. Güneş'in tespitinden şu sonuç çıkarılabilir: iktidar, siyasi olarak salt yasama ve yürütme ile sınırlı değil, devlet kurumları ve toplum içindeki örgütlülük ile ilgilidir. İktidar, toplumsal bir boyutu da içeren bir kavramdır. Bir siyasi parti devlet içinde örgütlü değilse, kendisine karşı yapılacak hareketleri önceden haber alamaz. Toplum içinde

ve seçkinli niteliğine karşı DP'nin geniş kitlelerden seçimle onay almış, meşru görüntüsü parlamentonun sözkonusu niteliğinin bir sorun olarak algılanmamasına yol açmıştır (Yücekök,1983;146). Fakat bu tespitlere ihtiyatla yaklaşılmasının yerinde olacağı düşünülebilir. Bilindiği gibi 1950–1955 arasında DP enflasyonist politikalarla hızlı bir ekonomik büyüme sağlamıştı. Tek parti iktidarını yıkmış olmanın psikolojik etkisi ile birlikte bu durum DP liderliğine büyük bir karizma sağlıyordu. Fakat DP'nin basına ispat hakkı tanımaması gibi baskıcı iç politika uygulamaları, 1955'te yaşanan Kıbrıs bunalımı, 6–7 Eylül olayları, tarımsal üretimin kötü hava şartları nedeniyle düşmesinin getirdiği fiyat artışları ve dış ticaret açıklarının bir türlü kapatılamaması gibi faktörler DP Meclis Grubunda büyük bir krizin yaşanmasına neden oldu. 29 Kasım 1955'te Adnan Menderes'in de katıldığı bir Meclis Grubu toplantısında bizzat DP milletvekilleri hükümet hakkında gensoru verilmesini kararlaştırdılar. Milletvekilleri hükümeti sosyal adaleti gözetmemekle, sadece halktan fedakârlık isteyip zenginlerden yana bir politika izlemekle eleştiriyorlardı. Sonuçta Menderes dışındaki tüm bakanlar düşürüldü. Başbakan Menderes tarihi kişiliği nedeniyle sadece kendisi için güvenoyu alabildi (Eroğul,1998;182). Fakat bu tarihten sonra partiden milletvekillerinin istifası giderek sıradan bir olay haline gelecekti. Bu nedenle tüm DP dönemi boyunca parlamenterlerin yürütme karşısında tümüyle teslimiyetçi bir konumda olduklarını söylemenin fazla kestirmeci bir yaklaşım olduğu düşünülmektedir.

5.2.3. 1960–1980 Döneminde Parlamento ve Parlamenterler

Tunaya (1979;30), 1961 Anayasası ile parlamenterist bir siyasal rejim kurulduğunu, kurucu meclis üyelerinin DP tipi bir yönetim anlayışının böyle bir rejimle önlenebileceğini düşündüklerini belirtmektedir. 1961 rejiminin amacı yasama, yürütme ve yargı arasında “dengeli, yumuşak bir ayrılık ve işbirliği” sağlamaktır. 1961 sonrası yeniden kurulan siyasal dengeler, yürütmenin ağır bastığı bir başkanlık rejimi ile

örgütlü değilse kendisine yönelen örgütlü tepkileri geri püskürtemez. Ama tüm bu alanlarda örgütlenmeyi hedefleyen bir anlayışın totaliter bir iktidar yönelimi olacağı da açıktır. Siyasi partilerin demokratik bir siyasal sistem içindeki güçleri hayatın her alanını denetleyebilmelerinden değil, o toplumdaki sivil yönetim geleneklerinin yerleşikliğinden, demokrasi kültürünün olgunluğundan ve partilerin güçlerini halk içindeki örgütlülüklerinden almalarından gelmelidir.

yasamanın ağır bastığı konvansiyonel rejim arasında ancak kuvvetler arası diyalog ve uzlaşmalarla sağlanabilecek bir dengeye dayalı parlamenter bir rejimi öngörmekteydi.

1924 Anayasası'nın getirdiği Meclis hâkimiyeti sistemi, Demokrat Parti tarafından, Meclis'teki çoğunluğunu milletin iradesi olarak tanımlaması ve en sonunda muhalefeti tasfiye etmeye yönelmesinin gerekçesi olarak kullanılmıştı. Bunun tekrar yaşanmaması amacıyla 1961 Anayasası, Meclis hâkimiyeti yerine kanun hâkimiyeti ilkesini getirdi. Buna göre parlamentonun yaptığı yasalar anayasaya uygunluk açısından Anayasa Mahkemesi tarafından denetlenecekti. 1961 Anayasası ile yaratılan Milli Güvenlik Kurulu, Devlet Planlama Teşkilatı ve Anayasa Mahkemesi gibi kuruluşlar bürokratların sistem içindeki ağırlığını arttırmıştır. Bu bürokratik kuruluşlar yürütme ile birlikte egemenliği kullanma hakkına sahip olmuşlardır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından sadece çok partili rejime geçilerek siyasal değişiklikler yaşanmamış, Türkiye çok kapsamlı toplumsal değişimler yaşamaya da başlamıştır. Bu toplumsal değişimlerin siyasal sonuçları ise çok geçmeden kendisini göstermiştir. Köyden kente göç ile başlayan toplumsal hareketlilik, kentlerde gecekondulaşmanın başlamasına yol açmıştır. Tarımda makinalaşma ve sanayileşmenin gelişmesi ile işçi sınıfı hem nicel hem de nitel anlamda sıçrama yapmıştır. Siyasal düzlemde yeni siyasal partilerin kurulması ve yeni siyasal kulvarların ortaya çıkması sözkonusu olmuştur.

1961'den sonra Demokrat Parti'nin siyasi mirası Adalet Partisi (AP) tarafından devralınmıştır. 1961–1965 yılları arasında ülkeyi İnönü'nün koalisyon hükümetleri yönetmiş, 1965 ve 1969'da yapılan seçimlerde AP tek başına iktidar olmuştur. 1971 muhtırasını AP iktidarı karşılamıştır. Adalet Partisi, bürokrasinin devlet üzerindeki etkisine karşı çıkan büyük ve orta ölçekli mülk sahibi kesimleri temsil etmekteydi. Bunlar yükselen yeni zengin sosyal gruplardı ve doğal olarak, Türkiye'nin kapitalistleşme ve dışa açılma sürecini daha önce yaşayan ve bu nedenle görece daha fazla zenginleşen Ege, Marmara ve batı Karadeniz bölgelerinde AP kendine güçlü bir taban buldu (Bektaş,1993;34).

1960'lar boyunca hızla devam eden sanayileşme atılımı, kısa bir süre sonra sanayi sermayesinin belli bir birikim yapabilmesini sağlamıştı. Burjuvazi ile bürokrasinin yolları daha 1946'da ayrılmıştı. Bundan sonrası 27 Mayıs'ın refleksif çıkışı haricinde esas olarak bürokrasinin önemli ölçüde burjuvazinin denetimine

girmesinin tarihi olarak okunabilir. Burjuvazi ise 1970'lere kadar kendi içindeki çelişkileri tolere edilebilir düzeyde tutmuş ve esas olarak bir egemen sınıf bloğu olarak ülkeyi yönetmiştir. Bunun böyle olmasının nedeni burjuvazinin hiçbir tabakasının diğerleri üzerine hâkimiyet kuracak denli yüksek bir sermaye birikimi sağlayamamış olmasıdır. Ancak 1970'lere gelindiğinde sanayi burjuvazisi ittifakı bozabilecek ve burjuvazinin tarım, ticaret ve rantıye gibi diğer kesimlerini kendi siyasi programına bağlayabilecek düzeye erişmiş bulunuyordu. Bu tarihte sanayi burjuvazisi daha fazla sermaye birikimi için tarım burjuvazisini de sömürme aşamasına ulaşmıştı.

Adalet Partisi siyasi uygulamalarında sanayileşmeyi esas alıyor, bir başka deyişle burjuvazi içinde tercihini sanayi kesiminden yana koyuyordu. Bu durumun egemen sınıf bloğu içinde bir çatlama yaratması kaçınılmazdı. Nitekim bu çatlama bir süre sonra Adalet Partisi'nde tarihi önemde bir bölünme olarak kendisini göstermiştir. 41 kişilik bir grup AP'den ayrılarak eski zamanlara olan özlemlerini ifade edecek şekilde kurdukları siyasal partiye "Demokratik Parti" adını vermişlerdir (Yücekök,1983;136).

Bu arada "gelişen kapitalizmin kendilerinde yarattığı statü ve gelir kaybını ahlaksızlık, yiyicilik, üçkâğıtçılık gibi unsurlara bağlayıp, çöküntüyü batı ekonomik sistemine açılmada gören ve çoğunluğu esnaf ve küçük çiftçi olan kitleler, dinsel bir muhalefete kaymışlar ve ilk olarak Milli Nizam Partisi'ni ve daha sonra da Milli Selamet Partisi'ni kurmuşlardır" (Yücekök,1983;137).

Büyük sermayenin baskısı altında ezilen, fakat aynı zamanda komünizm tehlikesi söyleminin etkisi altında kalarak, yükselen işçi sınıfı muhalefetine iktidar olması halinde elindeki küçük mülk birikimlerini de kaybedeceğini düşünen küçük mülk sahibi kesimler kendilerin Milliyetçi Hareket Partisi ile ifade etmişlerdir. Bu parti, oy potansiyelini büyük sanayileşmiş merkezlerde değil, o merkezlerle yakın ama genellikle küçük toprak mülkiyetinin ağır bastığı kasabalarda bulmuştur (Yücekök,1983;138).

1960'lı yıllar parlamenter kimliği açısından ele alınacak olursa, 1961'de kurulan Birinci İnönü Hükümeti'nin ardından CHP saflarından bazı milletvekillerinin şikâyetlerinin basına yansıdığı görülmektedir. Buna göre milletvekillerinin 'robot' haline getirildiği yolunda eleştiriler yapılmaktadır. Milletvekilleri grup kararlarının bağlayıcılığından, sorunlar aydınlığa kavuşmamasından ve ağızlarının kapatılmasından

yakınmışlardır (Bila,1987;263). Fakat koalisyon hükümetlerinin varlığı, parlamenterlere, yürütme karşısında bir görece özerk davranış alanı bırakmaktadır. 1961–1965 arasında kurulan koalisyon hükümetlerinin hiçbirisinin parlamento iradesi karşısında tam bağımsız ve üstün olamadığı görülmektedir. Bu nedenle bu dönemde yasama-yürütme ilişkileri, açısından ‘eşgüdümlü’ parlamento statüsüne yakın bir görünüm sergilenmiştir (Yücekök,1983;147). Buna karşılık AP’nin tek başına iktidar olduğu 1965–1971 döneminde Yücekök’e göre (1983;148), parlamento yürütmeye ‘tabi’ statüde olmuştur.

1968’de başlayan öğrenci olayları, 1970’ten itibaren kendi kitlesel meşruiyet hattını terk eden ve silahlı eylemlere girişen bir ‘maceracı’ eğilime yönelmiştir. Artan asayiş olayları ordu tarafından 12 Mart 1971’te verilen bir muhtıra ile hükümetin istifa etmesine ve bir ara rejim döneminin başlamasına yol açmıştır. Parlamentonun feshedilmemesine karşın 1971’den genel seçimlerin yapıldığı 1973’e kadar dönemin olağanüstü koşullarında parlamentonun ‘teslimiyetçi’ bir nitelik taşıdığı görülmektedir (Yücekök,1983;148).

1970’ler başladığında Türkiye’nin yaşadığı hızlı toplumsal dönüşüm devam etmiştir. Siyasal alanda 1973 yılında Türkiye, sanayileşme, kentleşme ve toplumsal ağırlığın kırsal alan’dan kentsel kesim’e kayması sonucunda, siyasal iktidar’ın kararlastırıcı çoğunluğunun ilk kez kentler’in eline geçtiği bir aşamaya girdiği görülmektedir. Daha önceki bütün seçimler, nicel ve nitel açıdan, kırlar ve öncelikle köylülük tarafından belirlenmişlerdi (Gevgilili,1987;744).

1973–1977 arasındaki dönemde kurulan hükümetlerin ana özelliği kısa ömürlü olmalarıydı. Ayrıca koalisyonlar kendi aralarında ihtiyaç duydukları uyum ve eşgüdümü sağlamakta başarısız olmuşlardır. Bu nedenle bu dönem parlamento, yürütme karşısında daha çok ‘eşgüdümlü’ nitelik taşımıştır (Yücekök,1983;148). 1970’lerin ortalarında Türkiye giderek kitleselleşen bir terör sorunu ile karşılaşmaya başlamıştır. Uluslararası alanda yaşanan petrol krizinin Türkiye’deki yansımaları ve İkinci Dünya Savaşı sonrasında benimsenen ithal ikameci kalkınma modelinin doğal sınırlarına dayanması gibi ekonomik kriz faktörleri⁵², toplumsal alanda da dinamik bir ülkenin siyasal

⁵² Türkiye’nin çok partili rejim döneminde uygulamaya başladığı ve “hassas dengeler altında tüm sosyal sınıfları hoşnut tutabilen bu büyüme modeli 1977’den başlayarak ithal ikameci modelin sınırlarına ulaşılması nedeniyle sürdürülemez hale gelmiştir. Özellikle, aşırı değerli döviz kurunun ihracatçı sektörler

çatışmalarla belirlenen krizi tarafından desteklenmekteydi. Bu nedenle 1977–1980 döneminde parlamentonun ‘eşgüdümlü’ niteliği sürmüş ancak bu durum, parlamentonun gücünden çok, toplumsal ve siyasal kaos ortamında partilerin yönetme olanaklarının zayıflamasından kaynaklanmıştır. Bu nedenle zaman zaman parlamentonun ‘rekabetçi-egemen’ modele yaklaştığı dahi görülmüştür (Yücekök,1983;148).

Milletvekillerinin toplumsal kökenlerine bakıldığında Türkiye’de 1960’lardan sonra siyasal elit, toplumu görece daha fazla temsil eder niteliğe bürünmüştür (Turhan,1991;214). Fakat siyasal rejimin işleyişi açısından 1950’den sonra, siyasi rejimin temel kuralları, amacı ve Meclis’in rolü konusunda elitler arası uzlaşma ortadan kalktığı gözlenmektedir. Bu nedenle 1961–1980 sürecinde TBMM, ülkedeki egemen elit grupları arasındaki yerleşmiş anlaşmazlıkların bir arenası görünümündeydi. (Kalaycıoğlu,1988;181). Siyaset yapma tarzının içsel sorunları, Türk siyaset sahnesini bir rekabet değil, çatışma alanı olarak tanımladı. Bu nedenle 1950 sonrası siyasi yaşamı, TBMM’nin kurumsallaşmasına katkı açısından, öncesine oranla daha işlevsiz oldu (Kalaycıoğlu,1988;182).

1980 öncesinde TBMM’nin üye tam sayısı 450 idi ve parlamentonun toplanabilmesi için bu sayının salt çoğunluğu olan 226 kişinin hazır bulunması gerekiyordu. Güneş’e göre (1983;62–63), bu durum parlamentoyu yozlaştıran bir etmen olmuştur. Muhalefin çeşitli eleştirileri karşısında iktidar partisinin meseleyi ‘bulun 226’yı yapın’ biçiminde ele alması sözkonusu olmuştur. İlk bakışta oldukça normal görünen bu kural, partilerin kendi çıkarlarının elinde kötüye kullanılmıştır. Meclis salonuna iktidar veya muhalefet girmeyerek oturum açılmasını engellemişler, çalışmaları engellemişler ve en hayati sorunlarda bile Meclis’i karar alamaz hale getirmişlerdir. Sistem tıkanmış, parlamento yozlaşmıştır. Yaşanan yozlaşma partilerin birbirlerinden parlamenter transfer etme çabasına girmelerini teşvik etmiş, bu amacın bir parçası olarak özellikle 1970 sonrasında, koalisyonu oluşturan partilere koltuk yaratmak ya da bazı kişilere makam yaratabilmek amacıyla çeşitli bakanlıklar kurulup bir süre sonra da kaldırılmıştır (Coşkun,1995;52).

açısından yarattığı dengesizlikler, sanayinin kullandığı döviz kendi içi dinamiği ile kazanamaması sonucunu doğurmuş; ve ulusal ekonomi yüksek enflasyon, yüksek kamu finansman ve cari işlem açıkları ve negatif büyüme hızlarına sürüklenmiştir. Dış borç olanaklarının tümüyle tüketilmesi nedeniyle ithalatın finansmanı olanaksız hale gelmiş, bu da ithal girdilerine bağımlı sanayi sektörlerinin daralmasına ve büyüme hızının 1979’da % 0.4’e, 1980’de de %-2.8’e düşmesine yol açmıştır” (Yeldan,2002; 43).

5.2.4. 1980 Sonrası Dönemde Parlamento ve Parlamenterler

1980 öncesi yaşanan kaos ortamı 12 Eylül 1980 günü bir askeri darbe yapılması ile sonuçlandı. Türkiye'nin bundan sonraki yıllarını darbenin getirdiği regülasyon süreci belirlemiştir. Ekonomide 24 Ocak 1980'de alınan kararlar esas alınmış ve Türkiye'nin sermaye birikim modeli değiştirilmiştir. İthal ikameci modelin yerine ihracata dönük büyüme stratejisi benimsenmiştir. İç politika alanında bir dizi radikal düzenleme yapılmış ve Türkiye'nin siyasal rejiminde belirleyici etkiler yaratılmıştır.

1980 öncesi yaşanan kaos ortamının faturası Milli Güvenlik Kurulu tarafından yasamanın yürütme karşısında fazla güçlü olmasına ve halkın siyasete 'fazla' katılmasına çıkartılmış görünmektedir. Dolayısıyla bu 'sorun'ların çözülmesine dönük bir dizi düzenleme yapılmıştır. Yürütme güçlendirilmiş, temsilde adalet yerine yönetimde istikrar güçlü biçimde vurgulanmıştır. Siyasi partiler yasası değiştirilmiştir. Bunun bir getirisi olarak 1980 sonrası dönem, partilerde lider faktörünün '80 öncesine oranla daha ağırlık taşımaya başladığı bir dönemdir. Siyasi partilerin örgütlenmelerinin önüne getirilen engelleme ve yasaklamalar, sonuçta siyasi mücadeleyi dar zümrelerin tekeline sokmuş, siyasi katılımı toplumun her kesimine yaymayı ve demokratik kültürün gelişmesini engelleyici etki yapmıştır.

1980 öncesi yaşanan rejim sorununu çözmeye dönük olarak atılan adımlar 1980 sonrası da bir rejim sorunu yaşanmasının önüne geçememiştir. Bu konuda Erdoğan (1997;61), Milli Güvenlik Kurulu'nun atanmış görevlilerden oluştuğu halde Türkiye'nin siyasi gündemini seçilmişlerden daha etkin biçimde belirleyen bir organ olduğu gerekçesiyle sorumlu görmektedir. Silahlı kuvvetler için 'rejimin patronu' ifadesini kullanmaktadır. Erdoğan'a göre (1997;62) Türkiye'nin bir rejim sorunu vardır ve bu sorun ülkenin kaderinin seçilmiş temsilcilerin elinde olmaması, "çekirdek devlet"nin daimi kadrosunun seçim sonuçlarından bağımsız olarak yerlerini koruması ve sonuç olarak ülkenin rejiminin demokratik olmamasıdır. Gerek yasama gerekse yürütme organlarının kendilerinden bekleneni veremediği Türkiye'de yönetim etkin bir işleyiş sergileyememektedir (Erdoğan,1997;104). Siyasi partiler ise seçmenleri temsil etmemektedirler, halktan kopmuşlardır. Partiler, tutarlı siyasi program ve çözümler etrafında örgütlenmiş yapılar değil, çıkarlar temelinde örgütlenmiş popülist örgütler

halindedir (Erdoğan,1997;105). Parti sistemimiz kamu kaynaklarını seçmenlere dağıtma vadi üzerinden oy satın alma esasına göre işlemektedir (1997;239).

1980 sonrası sermaye birikim modelinin 24 Ocak kararlarında öngörüldüğü biçimde değiştirildiği belirtilmişti. Bu sancılı geçiş, bir taraftan bu değişimden zarar görecektir olan kesimlerin sendika ve parti gibi örgütlerde muhalefet yapmasını zorlaştırmak suretiyle sağlanırken, bir taraftan da toplumsal yapıda yeni değişikliklerin ortaya çıkmasına yol açtı.

Makro planda 1980 dönemeci, Türkiye'nin uluslararası işbölümündeki yerini yeniden tanımlamıştır. İthal ikameci modelin uygulandığı dönemde güçlü bir ulus-devlet yapısı içinde devletin ekonomiye etkin müdahalesinin olduğu ve korumacakalkınmacı bir ekonomik yapılanma sözkonusuydu. 1989'da sermaye hareketlerini sınırlandıran yasalar kaldırıldı ve kambiyo rejimi tamamen serbestleştirildi. "Böylece Türkiye ekonomisi dünya pazarlarıyla eklemlenme ve küreselleşme sürecinde yeni bir dönemeci gerçekleştirerek, 1990'lı yıllara doğrudan doğruya 'dışa açık bir makro ekonomi' görünümünde girmiştir" (Yeldan,2002;39-40).

İthal ikameci dönemde devletin sermaye birikim sürecini denetleme yolları KİT'ler ve beş yıllık planlardı. İhracata dönük birikim sürecinde ise sermaye birikimini teşvikler ve ücretlerin bastırılması yoluyla denetlemeye yönelmiştir 1989'da sermaye hareketlerinin serbest bırakılması sonucu devletin ekonomideki rolü önemli ölçüde gerilemiştir. Bundan sonra devletin çok daha dolaylı yollar olan finansal araçlar ve uluslararası faiz arbitrajını kullanarak ekonomiyi etkilemeye çalıştığı bir aşamaya geçilmiştir (Yeldan,2002;55).

Dış pazarlarda rekabete yönelen Türk sermayesi, bu rekabetin bir sonucu olarak beklenen kar azalmasını yaşamamış, aksine devletin bir dizi kurumsal, siyasi ve ekonomik teşvikleri sayesinde bir devlet koruması altına alınarak 1980-1997 döneminde özellikle imalat sanayi alanında kar payları yükselmiştir (Yeldan,2002;101). Bu durumun bir boyutu emek alanında ücretlerin aşağı doğru bastırılmasıdır. Karlılık artarken ücretlerin düşmesi sözkonusu olmuştur. Yeldan, "imalat sanayiinde 1980-1996 arasında emek başına reel katma değer üretiminin % 87,4 artış göstermesine karşın, reel ücret gelirlerinin, 1996 itibariyle, 1980'deki düzeyine ancak ulaştığı"nı belirtmektedir (Yeldan,2002;66).

İhracata dayalı ekonomik model sadece ithal ikameciliğin tıkanması sonucu değil, aynı zamanda özellikle dışa açık rekabetin getireceği verimlilik artışı sonucu istihdam ve emek gelirlerinin artacağı beklentisi ile de temellendirilmişti. Fakat beklentilerin geçerli olmadığı 1990'lı yıllarda artık açıkça görüldü ve yeni ekonomik modele olan güven sarsıldı (Yeldan,2002;66).

Sermayedarların elindeki birikimin sürmesi için devletin yaptığı kaynak transferi ve rant aktarımı 1990'larda giderek büyüyen ve dikkat çeken bir kamu kesimi açığı meydana getirdi (Yeldan,2002;10). Kamu sektörü açık verecek biçimde fiyatlama ve teşvik sistemi uygulamış ve böylece sermaye kesimi yararına bir kaynak transferi gerçekleştirilmiştir (Yeldan,2002;101). Bu transfer mekanizmalarının bir parçası olarak ücretli emeğin sendikal ve politik hareketi sınırlandırılmış, “ihracat gelirlerine yönelik yoğun bir vergi iadesi ve teşviklendirilmiş kredi kullanımı sistemi” uygulamaya konulmuş, “işgücü piyasaları giderek marjinalleştiril”miş ve özelleştirme uygulamaları da bir rant transferi olarak işletilmiştir” (Yeldan,2002;101–102).

1990'lı yıllar devletin üretimden çekildiği bir dönem olarak dikkat çekmektedir. “1990'lar Türkiye'sinde devlet bütçesi, gerek üretici, gerekse yatırımcı niteliğini tümüyle terk etmiş, bunun yerine toplumsal gelir dağılımını düzenleyen bir araç konumuna dönüşmüştür” (Yeldan,2002;124). Fakat Türkiye'nin gelir dağılımı en bozuk ülkelerden biri olduğu göz önünde tutulursa devletin gelir dağılımını toplumsal kesimler arasında bir denge gözeterek biçimde düzenlemediği anlaşılmaktadır.

1980 sonrası ve ağırlıklı 1990'larda yaşanan ekonomik dönüşüm, ekonomide üretim-dışı sektörlerin esas güç haline gelmesine yol açmış görünmektedir. “Finansal derinleşme süreci Türk ekonomisinde hem bankacılık, hem de reel üretim kesimlerinde rantiyer tipi, spekülatif birikim anlayışının yükselmesine yol açmış ve kısa dönemli finansal yatırım hesaplarının, uzun dönemli reel sabit sermaye yatırımlarına görece önem kazanması sonucunu doğurmuştur” (Yeldan,2002;157). Yeldan'a göre (2002;124), 1990'lı yıllarda kamunun iç borç yönetimi, “rantiyer kesime yönelik bir gelir transfer mekanizması olarak” işlemiştir.

Türkiye'nin sermaye birikim rejimini değiştirmesi sonucu “devlet özellikle 1990-sonrası yıllarda ulusal ekonominin yönlendirilmesi işlerini tamamen yitirmiş ve bir topyekün reform stratejisi ile makroekonomik istikrarı yeniden oluşturabilmek yerine, ekonominin birikim önceliklerini doğrudan doğruya kısa vadeli dış sermaye

girişlerinin özendirilmesine dayandırarak, kısa süreli ve yapay büyüme kazanımları üzerine kurmayı tercih etmiştir. Bu tercih, ulusal ekonomiyi tamamen konjonktürel ve dışsal olgulara bağımlı hale getirmiş ve ekonominin kısa çevrimli, mini büyüme-kriz-istikrar sarmallarına sokulmasına neden olmuştur. Bu süreçte kamu kesimi borç servisi yükü sürdürülemez boyutlara ulaşmış; kamu kesimi tasarruf ve yatırım yapamaz hale gelmiş; özel sektör birikim tercihleri giderek reel üretici sektörlerden uzaklaşarak, spekülatif rantiyer-tipi birikim alanlarına yönelmiş; ve işgücü piyasalarında marjinalleşme ve kuralsızlaştırma artarken, toplumsal gelir dağılımı da ciddi biçimde bozulmaya itilmiştir” (Yeldan,2002;159–160).

Parlamentonun yürütme karşısında son derece etkisizleşmesi olgusu, 1980 sonrası dönemi nitelemektedir. 1983-sonrası TBMM’nin kurumsallaşmasının kırılğan doğasının göstergeleri arasında deneyimli, kıdemli milletvekili azlığı, parti liderlerinin ve yönetici komitelerinin yasama süreçleri üzerindeki belirleyiciliği, Meclis komisyonlarının lastik damga rolleri, milletvekillerinin önceki Türk parlamenter pratikleri hakkında bilgisizlikleri, yürütmenin kontrolünde yasama otonomisi eksikliği ve yürütmenin norm ve ilkelere uygun davranmaya mecbur bırakılması durumunun eksikliği sayılabilir (Kalaycıoğlu,1988;183).

5.2.4.1. 1980 Sonrası Türkiye’de Siyasal Kriz

Kriz, bir sistemin kendisinden beklenen işlevleri yerine getiremez hale gelmesini anlatan bir kavramdır. Türkiye’nin üç askeri darbe, çeşitli ara dönemler, 1970’lerde iç savaş boyutlarına varan çatışmalar ve 1990’ların ortalarından sonra rejimin geleceğine ilişkin tartışmalar yaşamış bir ülke olarak kriz olgusuna yabancı bir ülke olmadığı söylenebilir. Siyasal düzlemde kriz ile meşruiyet arasında yakından bir ilişki bulunmaktadır. Meşru görülmeyen bir durum krize yol açarken, krize giren bir iktidar ya da sistem ise hızla meşruiyetini kaybetmeye başlar. Parlamenter sistemlerde meşruiyet ile temsil arasındaki dolaysız ilişki nedeniyle, siyasal krizlerin meşruiyet ve temsil krizleri ile iç içe oldukları görülmektedir. Temsilde adaletsizlik, sırasıyla meşruiyet ve giderek genel bir siyasal krize yol açarken, siyasal bir kriz ise kısa sürede meşruiyet tartışmalarına ve giderek temsilin sorgulanmasına kapı aralamaktadır.

Günümüz Türkiye'sinde krizin nedenleri ve görüngüleri üzerinde farklı yaklaşımlar olmakla birlikte siyasal bir krizin sürmekte olduğu yönünde yaygın bir görüş birliği vardır. Örneğin Vergin'e göre (1998;55), Türkiye'de 1980'lerden itibaren siyasal partiler sistemini de kapsayan bir siyasal kriz vardır. Bu kriz kendisini, partilerin küçülmesi, sayılarının artması, seçkinlerin dağınıklığı, oyların fragmentasyonu, kararsızların oranının artması, partilerin kitleler nezdinde heyecan uyandıramaz hale gelmesi ve inandırıcılıklarını kaybetmeleri biçimlerinde göstermektedir. Hükümetler ya koalisyonlar biçiminde kurulabilmektedir ya da tek başlarına iktidar olabilseler dahi üç-dört yıl gibi kısa sürelerde büyük yıpranmalar yaşayarak hükümetten çekilmektedirler. Kongar'a göre (2000;2931), Türkiye'de temsili demokrasinin krizi dört temel nedene dayanmaktadır. Birinci olarak, aydınlar ve dar gelirli halk tabakaları rejimin uygulamalarından zarara uğramakta ve desteklerini çekmektedirler. Böylece temsili demokrasinin sınıfsal ve ekonomik tabanı zayıflamaktadır. İkinci olarak, terör ve radikal dincilerin gelişmesi, demokrasinin geleceğine olan inancı zayıflatmaktadır. Üçüncü olarak, iktidarların insan haklarına saygı göstermemeleri bir kriz faktörüdür. Dördüncü olarak demokratik hukuk devletine olan inanç, kamu kaynaklarının yağmalanması, politikacıların çeşitli çıkar çevreleri ile birlikte hareket ettikleri düşüncesinin bir sonucu olarak zayıflamaktadır.

Türkiye'de, yeni bir olgu olmamakla birlikte, 1980 sonrası kendine özgü nitelikler kazanarak devam eden siyasal krizin kesintili siyasal yaşamın getirdiği kurumsallaşma sorunları ile ilgili bir boyutu olduğu kuşkusuzdur. Toplumun örgütsüzlüğü ve siyasal karar süreçlerine örgütsel düzlemde katılmasının kısıtlanması bir başka etmen olarak görülmektedir. Bunun anlamı Türkiye'de siyaset üzerinde sivil denetim mekanizmalarının kurulamamasıdır (Güleç,2004;26). Krizin dışsal faktörü, Kongar'a göre (2000;33), Türkiye'nin kendisini içinde tanımladığı uluslararası konumlanmanın bir gereği olarak uygulanan IMF programlarının hükümetleri yıpratıcı etkisidir.

Siyasal meşruiyet konusu siyasal otoritenin toplumu yönetme hakkı ve yetkisi ile ilgilidir. Bir siyasal sistemin meşruiyeti, onun temel kuralları üzerinde siyasal seçkinler arasında genel bir uzlaşmanın gerçekleşmesi ile mümkün olabilir. Türkiye'de siyasal meşruiyet sorunu çok partili yaşama geçildiğinden bu yana bir şekilde gündemde kalmaktadır. Bu nedenle sorunun siyasal kültür ile ilgili bir boyutu olduğu söylenebilir.

Siyasal kültür düzeyinde bir siyasal sistemin meşruiyeti, siyasal otoritenin adil olarak kimler tarafından, nasıl ve ne zaman kullanılacağı konusunda sistemin belli başlı aktörleri arasında bir uzlaşma gerçekleştiği zaman yerleşebilir. Oysa Türkiye siyasetinde etkin rol oynayan belli başlı partilerin tümünün meşruiyeti belirleyen bu soruya farklı cevaplar verdiği görülmektedir. Türkiye’de siyasal seçkinler, siyasal rejimin temel nitelikleri ve çerçevesi hakkında uzlaşabilmiş gibi görünmemektedirler. Örneğin siyasal egemenliğin nasıl kullanılacağı, meclis çoğunluğunun iradesinin milletin iradesi olarak anlaşılıp anlaşılamayacağı konusunda farklı tutumlar bulunmaktadır. Öte yandan siyasal rejimin parlamenter olarak sürmesinden yana olanlar olduğu kadar başkanlık rejiminin de taraftarları vardır. Temsil sürecinin önemli boyutlarından birini oluşturan seçim yasası konusunda da farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bazı kesimler temsilde adaleti öne çıkaran nisbi temsilden yana iken bazı kesimler çoğunluk sisteminden yanadırlar. İşin ilginç yönü, aynı partilerin bu gibi konularda muhalefette iken farklı, iktidarda iken farklı tutum alabiliyor olmalarıdır. Türk siyasal sisteminin en çok şikâyet edilen yasalarından biri olan siyasi partiler yasası hakkında da bir uzlaşma görülmemektedir. Siyasi partilerin farklı örgütlenme modelleri uygulayabilmeleri konusunda bulanıklık devam etmektedir. Yine kamu yönetiminde merkeziliğin mi yoksa yerinden yönetimin mi esas olması gerektiği konusunda uzlaşma görülmemektedir. Son olarak yargının siyasal sistemdeki rolü ve bağımsızlığı ve insan hakları ve özgürlüklerin nasıl uygulanacağı ve korunacağı konularında derin köklere oturan ortak görüş ve anlayışların olmadığı görülmektedir. Türkiye’de siyasal seçkinlerin politikayı bir spor yarışmasından çok bir savaş olarak görmesinin nedeni de budur (Kalaycıoğlu, tarihsiz;119). Bu kadar çok konuda bir uzlaşmanın olmamasının, Türk siyasetinde egemen üslubun pragmatizm olması ile ilgisi olduğu kuşkusuzdur. Türkiye’de siyaset esas olarak entelektüel bir kaynağa dayanmamakta, partiler üzerinde uzun uzun tartışılmış kapsamlı programlar temelinde siyaset yapmamakta, bu nedenle her türlü siyasal başarısızlığa rağmen, liderler yerlerinde kalabilmekte ve partiler esaslı bir özeleştirici yapamamaktadırlar.

Meşruiyet sorununun bir sistemin yasal düzenlenişinden doğan ve siyasal aktörleri tatmin etmeyen bir hukuki boyutu da bulunmaktadır. Siyasal krizin en önemli hukuki kaynağı 1982 anayasasıdır. Hukuki bakımdan 1980’ler Türkiye’inde sonuçları ve onların nasıl yorumlanması gerektiği bakımından iktidar ve muhalefet partileri

arasında tartışmaya yol açmayan, ister yerel, ister ulusal, isterse Cumhurbaşkanlığı seçimi olsun, tek bir seçimin bile yaşanmadığı görülmektedir (Kalaycıoğlu, tarihsiz;117). Bu sorunun varlığını sürdürmesi halinde bir meşruiyet krizine dönüşmesi kaçınılmazdır. Nitekim 1960, 1971 ve 1980 askeri darbeleri politikacıların rejim üzerindeki anlaşmazlıklarının tıkanma noktasına geldiği dönemlerde yaşanmıştır (Kongar,2000;25).

Türkiye’de siyasal meşruiyet sorununun varlığına 1980 sonrasında eklenen bir unsur da % 10’luk seçim barajıdır. Tüm demokratik ülkelerde seçim sistemlerinin düzenlenmesinde temsil adaleti ile istikrarlı yönetim arasındaki dengenin kurulmasına özen gösterilmektedir. Salt temsil adaleti kaygısıyla düzenlenmiş bir seçim sistemi ülkeyi yönetilemez hale getirebilirken, salt istikrar amaçlı bir seçim sistemi de toplumun adil bir biçimde temsil edilmediği bir parlamento kompozisyonu ortaya çıkartarak meşruiyet sorunu yaratabilir. 1980 öncesinin siyasal koşullarının temsilde adaletin dozunu fazla kaçırdığını düşünen yasa koyucu, 1980’den sonra istikrarı ön plana çıkaran bir seçim kanunu kabul etmiştir. Fakat bu durum 1999’a kadar TBMM’de temsil edilemeyen oyların % 14 ila % 19,4 arasında seyrederken, 2002’de % 45,3’e çıkmasıyla ciddi biçimde tartışma konusu olmuştur (Tuncer,2005;13). Çoğulcu bir toplum yapısında toplumdaki güçler dengesinin yansımadığı bir parlamentonun siyasal bir bunalıma davetiye çıkartacağı ve toplumsal barışın bozulmasına yol açacağı belirtilmektedir (Kışlalı,1976;175).

Genel olarak siyasal istikrarın yüksek seçim barajı ile sağlanabileceği düşüncesinin ne kadar isabetsiz olduğunu tüm 1980 sonrası Türk siyasal yaşamı göstermiştir. Son yirmi altı yıldır hiçbir siyasal parti iktidara ne kadar güçlü gelmiş olursa olsun hızla erimekten kurtulamamaktadır. Siyasal istikrarın salt bir hukuki önlem ve baraj meselesi olmadığı, bir toplumun ekonomik gelişmişlik düzeyi, siyasal kültürü, o toplumdaki siyasal partilerin yapısı ve toplumun örgütlenme düzeyi ile ilişkili bir konu olduğunun yasa koyucu tarafından anlaşıldığı ne yazık ki hala söylenememektedir.

Türkiye’de siyaseti yozlaştıran unsurlardan bir tanesinin seçimi kazanan partinin tüm siyasal ve ekonomik kararlar üzerinde mutlak egemen hale gelmesi olduğu söylenebilir. Buna karşılık patronaj temelinde siyaset yapan ve seçimi kaybeden partiler ise tüm etkinliklerini kaybetmektedirler. Bu durumda ne olursa olsun iktidar olmak ya da bir şekilde iktidarı bir köşesinden yakalamak gerekliliği Türk siyasal partilerinin

önemli bir kısmının ihtiyacı olmaktadır. Toplumdan parlamentoya ve siyasal partilere yönelen siyasal ilkesizlik, çıkarıcılık vb. eleştirilerin kaynağını Türkiye’de egemen siyaset yapma tarzının nesnel ihtiyaçları belirlemektedir. Bu siyaset yapma tarzı bir nesnellik olduğundan, zannedilenin aksine herhangi bir liderin değişmesi ya da belli bir partinin belli bir dönemde parlamentoya taşıdığı parlamenterleri değiştirmesi ile çözülemez. Partiler, siyaset yapmak için ihtiyaç duydukları maddi kaynakları devletten edindikleri, ciddi, derinleşmiş siyasal programlara dayanmadıkları ve aydınlarla organik bağlar kurmadıkları müddetçe ‘hizmet etme’ye mecburdurlar. Hizmet, Türk siyasetinde tek tek bireylerin toplumsal yarar aleyhine kendileri için imtiyaz taleplerinin imkânlar ölçüsünde yerine getirilmesinin kodlanmış adı olmaktadır.

1980 sonrası yürütmenin yasama karşısında güçlendirilmesi yönünde adımlar atılmıştır. Senatonun kaldırılması, genel seçim süresinin dört yıldan beş yıla çıkartılması, Parlamentonun tatil süresinin beş aydan üç aya indirilmesi, yasama için gereken üye sayısının üye tam sayısının üçte birine indirilmesi gibi önlemler etkin yürütme sağlama amacını ortaya koymaktaydı. Parlamentoda grup kurabilmek için gerekli üye sayısı on’dan yirmi’ye çıkartıldı. Seçimlerin yenilenmesini kararlaştırmak kolaylaştırıldı. Böylece iktidarlar karşısında muhalefet etmek güçleştirildi. Bazı konular parlamento denetiminin dışına çıkartıldı (Durgun,1999;264). Parlamentonun verdiği yetki ile hükümetlere kanun hükmünde kararname yayınlama imkânı tanındı. Bu durum, parlamentoda çoğunluğu sağlayan bir partinin parlamentoyu by-pass etmesine fırsat sağlamıştır.

1980 sonrası yürütmenin güçlendirilmesi, siyasal sistemin 1980 öncesinde yaşadığı tıkanıklığı aşmanın çaresi olarak düşünülmüştü. Oysa 1980 sonrası egemen olan ve kendisini ‘iş bitirici’ olarak sunan pragmatist siyasal anlayış, kararları hızlı almak adına kararların sonuçlarından etkilenecek kesimleri dışlama eğilimini güçlendirdi. Bu tutum bir taraftan kısa süre içinde meşruiyet sorgulamalarını davet ederken, bir taraftan da alınan kararların sakıncalı sonuçlarını kendisinden sonraki hükümetlere devreden vizyonsuz bir yönetim anlayışını kolaylaştırdı.

5.3. Türkiye’de Siyasi Parti Yapılanmasının Sorunları

Bir partiler demokrasisi çağında yaşamamız nedeniyle, siyaset üzerine yapılan her çalışmanın bir şekilde siyasi partilere değinmesi kaçınılmaz olmaktadır. Parlamenter

temsil mekanizmasının odağındaki kurum da şüphesiz partiler olmaktadır. Çoğu ülkede olduğu gibi Türkiye’de de parlamentoya hiçbir partiye mensup olmayıp, bağımsız olarak seçimlere girerek seçilmek son derece zordur. Parlamenter temsil mekanizması ile siyasi partiler arasındaki ilişki dolaysız bir ilişkidir.

Türkiye’de siyasi partiler üzerine bir incelemede ilk dikkati çeken nokta, çok partili rejim boyunca kurulan siyasi parti sayısının çokluğudur. Coşkun (1995;299), başlangıcından 1995’e kadar olan dönemde toplam 246 partinin kurulduğunu belirtmektedir. Özellikle ara dönemlerde daha çok sayıda parti kurulduğu dikkati çekmektedir. 27 Mayıs’tan sonraki bir yılda 23; 12 Eylül’den sonra parti kurulma iznini takip eden birkaç ay içinde ise 16 yeni parti kurulduğu tespit edilmektedir (Coşkun,1995;302). Eski partilerin kapatıldığı, eski siyasi kadroların görece yıprandığı siyasal kriz dönemlerinde siyasal alanın bir tür fırsat alanına dönüşmesi, krize neden olduğu düşünülen partilerde kendisine istediği yeri bulamamış veya tümüyle yeni iddialarla ortaya çıkan siyasetçileri cesaretlendirmektedir. Türkiye’de görece çok parti kuruluyor olmasının nedeni ülkenin siyasal yaşamından krizlerin eksik olmaması ise, parti kurmaların ara dönemlerde yoğunlaşma nedeni de yukarda belirtilen fırsat beklentisi olabileceği düşünülmektedir.

Türkiye’de siyasi partilerin genel olarak nasıl bir yapılanmaya sahip oldukları üzerine çeşitli gözlemler yapılmıştır. Bunların ortak vargılarından bir tanesi Duverger’in kadro-kitle partisi ayrımının Türk siyasi partileri için en iyimser deyimle bir miktar ihtiyat payı ile kullanılabileceği yönündedir. Örneğin Özdalga (2005;48), Duverger’in kadro ve kitle partileri ayrımının Türkiye’deki siyasi partiler açısından tam olarak açıklayıcı olmadığını, Türkiye’deki partilerin Duverger’in geliştirdiği kavramların hepsine ya da birden fazlasına ait özellikleri bir arada gösterdiğini belirtmektedir. Türk siyasi partileri kadro partilerinin özellikleri olan zayıf örgütlenme, az sayıda üyeye sahip olma ve parti gelirleri arasında üyelerden sağlanan payın son derece önemsiz bir miktarda kalması gibi özellikleri taşımaktadır. Buna karşılık kitle partilerinin özellikleri olan ülke çapında geniş bir örgütlenme yapıları ve parti örgütlerinin genel merkezde bulunan bir bürokrasi tarafından yönetilmesi yine Türk partilerinde karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Türk partilerinde totaliter partilerde görülen aşırı merkezizetçi ve katı disipline dayanan bir anlayışın da görülebildiği gözlenmektedir (Özdalga,2005;48). Kadro partisi görünümüne daha yakın olmakla birlikte 1960’lı

yıllarda bile gerek Adalet Partisi gerekse Cumhuriyet Halk Partisi'nin Duverger'nin kadro partisi tanımlamasına oranla çok daha disiplinli oldukları ve bunun nedenlerinin parlamenter sistemin kendine özgü yapılanması, Türk siyasal kültüründe siyasetin bir 'oyun' değil bir 'savaş' gibi algılanması ve bireyselleşme sorunları ile ilgili boyutlarının olduğu Özbudun tarafından saptanmıştır (Özbudun,1968;246–247).

Türkiye'de siyasi partilerin en önemli sorunlarından biri kurumsallaşma sorunudur. Askeri darbelerin siyasi hayatta yarattığı kesintiler partilerin kurumsallaşmasının önündeki en büyük engel olmuştur. Oysa kurumsallaşma için zaman faktörü son derece önemlidir.

Kurumsallaşmanın olmaması parti kadrolarının tecrübe biriktirmesini, partilerin programlarını derinleştirip geliştirmesini⁵³, parti içi rol ve görevlerin tanımlanmasını, böylece lider merkezilik yerine örgütün ve programın öne çıkmasını ve partilerin kolektif bir hafıza geliştirip tutarlı bir siyasal kimliğe sahip olmasını engellemektedir.

Panbianco'ya göre (Özdalga,2005;52), bir partinin kurumsallaşma ölçütleri şunlardır:

- 1- Modern ve merkezi bir parti bürokrasisinin varlığı ve parti yönetiminin bir bürokrasiye dayanması,
- 2- Partinin tüzük kurallarında yazılı olduğu şekilde yönetilmesi,
- 3- Mali kaynakların çeşitlenmiş olması. Üyelerden toplanan aidatların parti gelirinin en önemli kalemini oluşturması,
- 4- Milletvekillerinin büyük ölçüde parti içinden çıkması,
- 5- Milletvekillerinin parti örgütleri üzerinde egemenlik kurmaması,
- 6- Parti ile kitle örgütleri arasında yoğun ilişki,
- 7- Hiziplerin zayıflığı ve gevşek eğilimlerin varlığı.

Türk siyasi partilerini bu ölçütler açısından değerlendirdiğimizde ciddi kurumsallaşma sorunlarının yaşandığı açık bir olgu olarak görünmektedir. Kurumsal işleyişe sahip olmayan bir partinin parlamentoya taşıdığı adayların saptanmasında ve sonraki dönemlerde de bu temsilcilerin istikrar kazanmasında kurumsal bir zihniyet

⁵³ Kendisiyle yapılan 29.12.1996 tarihli bir görüşmede Hüsamettin Cindoruk, 1961'de kurulan Adalet Partisi'nin ancak 1978'deki kongresinde kendi ideolojisini bir program haline getirebildiğini belirtmektedir (Berberoğlu,1997;80).

hâkim olamamaktadır. Parlamenteoya seçilen temsilcilerin sıklıkla değiştirilmesi mümkün olmakta, kimlerin temsilci olacağı, partili parlamenterler ile parti örgütlerinin ilişkisinin niteliğinin ne olacağı gibi sorular cevapsız kalmakta, bireysel tutumlar belirleyici hale gelmektedir. Bunun bir parçası olarak başarılı bir parlamenter olmanın ilgili siyasi parti için ne gibi ölçütleri olduğu da belli olmamaktadır. Bazı parlamenterler başarılı sayılabilmek için parti genel başkanı ve genel merkez yöneticilerinin gözüne girmeyi esas kabul edebilmektedirler. Buna karşılık başka bazıları ise başarıyı daha siyasi boyutlu çalışmalarda aramaktadırlar. Sonuç olarak kurumsallaşamama, her alanda bireysel beklenti ve tutumları belirleyici kılmaktadır.

Türk siyasi partilerindeki kurumsallaşamama sorunundan dolayı, Michels'in ortaya koyduğu türden bir parti içi oligarşinin de sözkonusu olamayacağı savunulmaktadır. Parti içi oligarşinin oluşabilmesi, siyasi partinin gelişmiş ve kurumsallaşmış bir bürokrasisinin olmasına bağlıdır (Özdalga,2005;57). Bu nedenle parti lideri ve genel merkez yönetiminin bir kısmı tarafından yönetilen partilerde bir oligarşiden çok bir 'iç çember'in varlığından söz etmek daha gerçekçi görünmektedir. Partinin iç çemberine dâhil olmak, parti lideri ile kişisel yakınlıktan geçmektedir (Bektaş,1993;75). Parti lideri ile kurulmuş olan dostluklar, iş arkadaşlıkları, siyaset yaşamının erken dönemlerine dayanan gençlik kolları veya öğrencilik yılları arkadaşlıkları, liderin zor dönemlerinde (hapis yatma, partisinin küçük ve etkisiz olduğu dönemler vs.) verilen kritik moral desteklerden doğan dayanışma duyguları ve benzeri kişisel ilişkiler partinin iç çemberinin oluşumunda etkilidir.

1980 sonrası kabul edilen siyasi partiler kanunu, önseçimi genel merkezlerin iradesine bırakmıştır.⁵⁴ Parlamento adaylarını belirlemede önseçim yöntemi, kendi bölgelerinin sorunlarına daha hâkim, örgütsel çalışmanın içinden gelen ve bu nedenle parti tabanında sevilen, desteklenen, dolayısıyla parlamenteoya seçildiğinde lider ve parti merkezi karşısında görece daha özerk davranabilen kimseleri öne çıkarmaktadır (Türe,2000;198).⁵⁵ Önseçimin olmamasının Türk siyasi partilerini kitle partisi olmaktan uzaklaştırarak kadro ve lider partisi haline getirdiği savunulmaktadır (Teziç,1998;40).

⁵⁴ Gerçekte 1980 sonrası kabul edilen siyasi partiler kanununa göre önseçim mecburi idi. Fakat 1986'da yapılan değişiklikle bu mecburiyet kaldırılmış ve partilerin tercihlerine bırakılmıştır.

⁵⁵ Partilerin parlamenter adaylarını belirleme yöntemleri, temsil sorununa nasıl yaklaştıkları hakkında önemli ölçüde fikir vermektedir. Önseçim dışında merkez yoklaması ve teşkilat yoklaması adıyla bilinen iki yöntem daha bulunmaktadır. Türkiye'de en yaygın uygulanan yöntem olan merkez yoklamasında

Siyasi partiler kanununda parti genel merkezlerine çok geniş yetkiler tanımaktadır. Ocak-bucak örgütlerinin olmadığı sistemde parti tabanının iradesini yansıtacak mekanizmalar eksik kalmaktadır. Parti sistemimizin merkezinde delegeler bulunmaktadır ve delegeler masa başında saptanabilmektedir. Genel başkanların kendilerini yeniden üretmelerine izin veren bu sistem, bizzat genel başkanları parti içi demokrasinin önündeki en büyük engel haline getirmektedir. Bu durum parlamenter kimliğinin oluşumu açısından parlamenterleri parti yönetimi karşısında etkisizleştiren unsurlardan biri olarak rol oynamaktadır.

Genel merkezlerin delege belirleyebildiği bugünkü yapıda seçimle gelen bir genel başkanın yine seçimle gitmesi neredeyse imkânsız olmaktadır. Çünkü her seçilen genel başkan, bir sonraki seçimde yine kendisini seçecek delegeleri saptamaktadır. Bir il veya ilçe kongresinde genel merkeze muhalif delegeler seçilmişse o kongre iptal edilmekte, kongreye katılacak üyeler özel olarak saptanabilmekte, sahte üye yazımları yapılabilmekte, üye defterleri gizlenebilmekte ve sonuç olarak tümüyle anti demokratik bir süreç işletilerek genel başkanlar kendilerini koruyabilmektedirler. Bunun sonucu oluşan duruma ‘lider sultanı’ adı verilmektedir.

Lider sultanı tartışmalarında esas olan liderin, genel başkanlık yarışına rakipleriyle eşit koşullarda girmeyi reddetmesidir. Yoksa başarılı olduğu düşünülen bir liderin parti örgütü tarafından tekrar tekrar genel başkan seçilmesi başlı başına bir tartışma konusu olmadığı düşünülmektedir.

Partilerde genel başkan egemenliğinin olması, parti genel merkez yönetimlerinde genel başkanın özel ilişkileri dolayısıyla yer alan kimselerin varlığını mümkün kılmaktadır. Partide çeşitli kademelerde çalışmamış, parti tabanını tanımayan, parti tabanı tarafından da fazla tanınmayan, partinin ideolojisini benimsememiş kimseler, genel başkanlar ile olan özel yakınlıklarından dolayı genel merkez yöneticisi

adayları fiilen parti lideri kişisel ilişki ve beklentiler doğrultusunda belirlemektedir. Merkez yoklaması ile parlamenter olan kimselerin parti liderine minnet ve vefa borcu ile hareket etmeleri doğal olmaktadır. Bir diğer yöntem olan teşkilat yoklamasında parti merkezi ile örgüt arasında denge kurulmaya çalışılır. Bu yöntemde adaylar, genel başkan, genel merkez yöneticileri, yerel yöneticiler ve o bölgenin bakan ve milletvekillerinden oluşan bir komisyon tarafından belirlenir. Bu yöntemde parti merkezleri belirlenen adayları onaylamama ve kendi istediklerini aday gösterme yetkisini ellerinde tutmaya devam ederler (Türe,2000;195–197).

seçtirilebilmektedir.⁵⁶ Hiç kuşkusuz bu durum milletvekili adaylarının saptanması sırasında da yaşanmakta ve parlamentoda o partiyi temsil edecek insanların önemli bir kısmı parti ideolojisi veya siyasetleri ile örtüşmeyen kimseler olabilmektedir. Bu durum hem parlamentoda özerk bir parlamenter davranış sergilemeyi engellemekte, hem parti değiştirmeyi ve seçmene karşı sorumlu olmayan bazı davranışlar içine girmeyi kolaylaştırmaktadır.

Partilerin siyaset yapma tarzlarının niteliğinin belirlenmesinde onların toplumun çeşitli kesimlerinin etkilerine ne derece açık olduklarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Çünkü örgütlü toplum kesimleri, siyasi partileri siyasi olarak etkilemekte ve ortak etkinliklerin yapılması ölçüsünde partilerin programlarının geliştirilmesine katkıda bulunmaktadırlar.

Sendika, dernek, vakıf ve odalarla kurulan ilişkiler içinde siyasi partiler toplumun gerçek taleplerinin neler olduğunu öğrenme şansına sahip olurlar. Sivil toplum örgütleri ile olan ilişkilerin yanı sıra, partilerin gençlik ve kadın kolları, mahalle ve köy temsilcilikleri, ocak ve bucak örgütleri gibi örgütlenmelerinin varlığı, parti içi demokrasi ile birleştiğinde, bir partinin toplum içindeki duyargaları gibi işlev görürler. Bu ilişki ağlarının varlığı sayesinde siyasi partiler toplumsal gerçeklikten kopmaz ve halkın somut sorunlarına yönelik çözümler üretmeyi başarırlar. İşte 1980’den sonra tüm bu ilişki ağlarının yasaklanması partilerin zamanla toplumsal gerçeklerden kopmalarını kolaylaştırmıştır.

1980 sonrası üniversite öğretim üyelerinin, memurların ve öğrencilerin partilere üye olmalarının yasaklanması, partilerin düşünsel canlılığına, programlar geliştirmelerine ve parti yöneticilerinin derinlikli düşünceler geliştirme ihtiyaçlarına zarar vermiş ve taşra politikacılığını güçlendiren bir etki yapmıştır (Perinçek,1985;404). Partilerin yaşadığı ideolojik kimlik erozyonu, parti içi demokrasiyi etkisizleştirmekte ve liderleri toplum nezdinde popüler olan adayların imajlarına sığınmaya yöneltmektedir (Tosun ve Tosun,1996;24). Partiler halk içinde yaygın örgütlenmekten çok seçim rüzgârını esas alarak siyaset yapmaktadır. Partilerin tabanlarındaki istikrarsızlığın bir

⁵⁶ Berberoğlu’nun 25.12.1996’da kendisiyle yaptığı görüşmede dönemin ANAP Genel Başkanı Mesut Yılmaz, geçmişte parti felsefesini benimsememiş hatta ona ters insanların ANAP yönetiminde etkili konumlara gelmiş olduğunu belirtmektedir (Berberoğlu,1997;89).

kaynağı da budur. Seçim merkezli siyaset, partilerin tutarlı ve derinleşmiş programlar üretmelerini de gereksizleştirmektedir.

Türkiye’de siyasi partilerin, siyaset yapma tarzlarının ‘popülist’ bir nitelik taşıdığını belirten Sarıbay (1998;23–24), partilerdeki temel amacın patronaj olduğunu ve parlamenterlerin seçmenlerin sorunları ile ilgilenmekten görevlerini yapmaya fırsat bulamamalarının bunun bir göstergesi olduğunu ifade etmektedir. “Türkiye’deki siyasal partiler, demokrasi mücadelesini, toplumsal kesimlerin iktidardan pay istemeleri şeklinde bir algılamaya sahip olduklarından; her parti devlet iktidarını, kendi toplumsal tabanı için sözkonusu paylaşımı gerçekleştirmek üzere talep etmektedir” (Sarıbay,1998;73). Bu olgunun hem nedeni hem de sonucu olarak yorumlanabilecek bir diğer olgu da siyasi partilerin program temelinde siyaset yapmamalarıdır. Türkiye’de partiler arasındaki ideolojik ve siyasi farkların belirsizliği ve partilerin Türkiye’nin temel sorunlarına ve uluslar arası sistemdeki konumunun ne olması gerektiğine dair somut ve anlaşılabilir görüşlerini ortaya koymadıkları saptanmaktadır (Vergin,1998;136). Sonuç olarak, Türkiye’deki siyasi partilerin, genel başkanın kesin bir egemenliği, kurumsallaşma zayıflığı, yönetimin aşırı merkeziyetçiliği, taban örgütlerinin zayıflığı ve parti içi demokrasinin eksik işleyişi ile karakterize olduğunu söylemek mümkündür.

Partiler demokrasisi çağında partiler tarafından kompoze edilen parlamentonun neden sivil toplum kuruluşları ile organik bağlar içinde olmadığını cevaplarından bir böylece verilmiş olmaktadır. Toplumla organik ilişkileri zayıflatılmış olan ve bu bağları güçlendirmek için iradi bir çaba göstermeyen siyasi partilerin, parlamento çalışmaları sırasında da aynı tutumu sergilemelerinde şaşırtıcı bir yan olmayacağı söylenebilir. Şüphesiz özel bir konu olarak Türkiye’de parlamentonunu sivil toplum ile ilişkilerini daha farklı değişkenleri de analize katarak ele almak gerekmektedir.

5.4. Türkiye’de Parlamento - STK İlişkileri

Türkiye’de parlamentonun daha adil bir temsil gerçekleştirebilmesi ve aldığı kararların daha geniş bir toplumsal uzlaşma temeline oturabilmesi için sivil toplum kuruluşları (STK) ile eşgüdüm içinde çalışmasının gerekli olduğu düşünülmektedir. Fakat Türkiye’de parlamento-STK ilişkilerindeki eşgüdümü zaafa uğratan çeşitli

faktörlerin varlığı göze çarpmaktadır. Bu faktörler hem STK'lar, hem de parlamento ve siyasi partiler ile ilgilidirler.

Sorunun STK'lar ve onun arka planını oluşturan yurttaşlık kültürü ile ilgili boyutuna bakıldığında, Türk modernleşme hareketinin iki yüz yıla yaklaşan bir tarihi olduğu görülmektedir. Bir modernleşme göstergesi olarak yurttaş bilincinin ortaya çıkması ve yurttaşların gönüllü kuruluşlarda yaygın biçimde örgütlenmeleri görece yeni bir olgudur. Ara sıra görülen görece özgürlük dönemleri⁵⁷ dikkate alınmazsa ülkemizde STK'ların yaygınlaşması kapitalizmin gelişmesinin ve buna bağlı olarak toplumsal değişimin hız kazandığı 1950'lerden sonrasına rastlamaktadır. 1950'li yıllardan başlayarak toplumsal değişimin hızına bağlı olarak yaşanan mobilizasyon, çok partili yaşam koşulları ile de birleşerek daha 1950'lerde kitleleri politikleştirmeye başlamıştı. Politikleşen kitlelerin taleplerini parti taraftarlığının ötesine taşıyabilmeleri için ise kent kültürü ile karşılaşmaları ve atomizasyonun etkileri ile başa çıkmaya yönelmeleri gerekmektedir. Fakat sürecin bu şekilde işlemediği görülmektedir.

Köyden kente hızlı göçün sonucunda geniş köylü kitlelerinin büyük bir kısmı kentlileşemediler. Aksine, kentte ihtiyaç duydukları dayanışmayı hemşehrilik, etnik ve dini cemaat bağları üzerinden kurmaya başladılar. Buna rağmen 1960'lardan 1980'lere kadar politik rekabetin görece yoğun olduğu koşullarda kitlelerin karar alma süreçlerine katılımını esas olarak siyasi partiler kanalize ettiler.

1980 sonrası siyasi yasakların yarattığı boşluklar cemaatlerce dolduruldu (Öncü, 1991;42). Çünkü cemaatler, 'biz' ve 'onlar' ayrımına dayanan yapılar olarak üyelerinin hayatının pek çok yönüne müdahale edebilmektedirler. "Bir cemaate ait olmak (mensubu olmak) birbirinden ayrıştırılması mümkün olmayacak bir dizi kollama, koruma ve denetim ilişkileri bütünü içinde gönüllü olmak anlamına gelir" (Öncü, 1991;46). Sivil toplum ve demokrasi, yurttaşlık temelinde kurulabilirken, cemaat, bireyin ortadan kalkması anlamına gelmektedir. Cemaat bağları halen ülkemizde politikaya katılmanın en önemli yollarından biri durumundadır. Bu koşullarda karar alma süreçlerinde hak talep edenler bireyler değil, cemaatler olmaktadır.

⁵⁷ Söz konusu özgürlük dönemleri için bkz. Mehmet Ö. Alkan "1856-1945 İstanbul'da Sivil Toplum Kurumları – Toplumsal Örgütlenmenin Gelişimi [Devlet-Toplum İlişkisi Açısından Bir Tarihçe Denemesi]", TANZİMATTAN GÜNÜMÜZE İSTANBUL'DA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI, Ahmet N. Yücekök, İlter Turan, Mehmet Ö. Alkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay. İst., 1998, s:79-129

Öte yandan 1980'lerden itibaren Türkiye kapitalizminin yapısında bir dönüşme gerçekleşti. Sermaye birikim modeli değişti. Sanayi sermayesinin etkisi azaldı ve rant sermayesi ekonomik sistemin merkezi atörü haline geldi. Küreselleşme ve AB süreci gibi oluşumlar Türkiye'yi ekonomik olduğu kadar politik, kültürel ve toplumsal olarak da dış etkilere açık hale getirdi. Dış süreçlerin zorlayıcılığının olumsuz bir etkisi olarak, ulus-devleti erozyona uğraması ölçüsünde, bir ulus-devlet yarattığı olan yurttaşlık bilinci de zayıflamaya başladı. Yurttaşlık bilincinin zayıflaması, bir yönüyle de STK kültürünün altyapısının zayıflaması anlamına gelmektedir.

Parlamento-STK ilişkilerindeki sorunların parlamento ve onun bileşeni olan siyasi partiler ile ilgili boyutu incelendiğinde 1980'den sonra siyasal partilerle birlikte sivil toplumun temel taşları olan sendikalar, odalar, meslek dernekleri, üniversiteler ve gönüllü kuruluşların siyaset yapmasının yasaklanmış olması gerçeği karşımıza çıkmaktadır. Bir başka deyişle 1980'den sonra sivil topluma siyaset yasağı getirilmiştir. Partilerin kendi üyeleri dışındaki kitlelerle ilişki kurmasının önüne geçilmesi hem parti politikalarının kısırlaşmasına ve STK'ların etkisizleşmesine hem de parlamentonun hızla meşruiyet kaybetmesine etki ediyordu. Çünkü siyasi partilerin STK'larla ilişki kurmalarının ve bu ilişkileri yasama süreçleri boyunca devam ettirmelerinin önüne getirilen engelleme ve yasaklamalar, siyasi mücadeleyi dar zümrelerin tekeline sokmakta, siyasi katılımı toplumun her kesimine yaymayı ve demokratik kültürün gelişmesini engellemektedir. Bu durum ülkemizdeki temsil krizine giden yolun önemli bir adımı olarak görülebilir.

Parlamentar rejimlerde, parlamento, merkezi önemde bir kurumdur ve siyasal yapı açık ve rekabetçi bir temelde işlemektedir. Bu sistemde iktidar seçimlerle el değiştirir. Çeşitli toplumsal çıkarları temsil eden siyasal partiler, mümkün olan en fazla çıkarın ittifakını sağlayabilmek için STK'larla işbirliği içine girmektedirler. Bu işbirliği aynı zamanda partinin toplumsal talepleri algılayan ve onlara uygun programlar geliştirebilmesini sağlayan duyargalar gibidir. Böylece parlamento bileşimini oluşturan siyasi partiler, parlamentoyu da STK'lar ile eşgüdümlü olarak çalıştırabilmektedirler. Buradan hareketle parlamento-STK ilişkilerindeki sorunların, özünde siyasi partiler ile STK'lar arasındaki ilişkisizlikten kaynaklandığı söylenebilir.

Günümüzde Türkiye'de siyasi partiler seçmenleri temsil etmekte zorlanmaktadır. Partiler, tutarlı siyasi program ve çözümler etrafında örgütlenmiş

yapılar değil, çıkarlar temelinde örgütlenmiş popülist örgütler halindedir (Erdoğan,1997;105). Parti sistemimiz kamu kaynaklarını seçmenlere dağıtma vaadi üzerinden oy satın alma esasına göre işlemektedir (Erdoğan,1997;239). Bu faktörün de etkisiyle Türkiye'nin siyasal yapısının bir kriz içinde olduğu saptaması günümüzde sosyal bilimciler tarafından yaygın bir kabul görmektedir. Buna benzer sorunlar karşısında Batı Avrupa'da meşruiyet krizini aşma çabalarının bir parçası olarak, STK'ların merkezi karar alma süreçlerine daha fazla müdahil olduğu ve seçim takvimlerine bağımlı olmayan daha sürekli bir temsil anlayışının uygulandığına değinilmişti.

STK'larla birlikte çalışmayı benimsemiş bir siyasal anlayış, toplumda kendisi dışında güç merkezlerinin olduğunu ve onların varlıklarının nesnel-toplumsal temelleri olduğunu benimsemiş olmaktadır. Ayrıca farklı toplumsal çıkarların taleplerine cevap vermeye hazır olma ve onlar tarafından denetlenmeyi kabul etme anlayışı, endüstri toplumu zemininde hayat bulan bir demokrasi kültürünü yansıtmaktadır. Oysa sivil inisiyatiflerin gelişmesi, elitler tarafından yürütülen klasik parlamenter siyaseti tehdit etmektedir. Klasik parlamenter sistemde halk, parti elitlerine vekâlet vermekte, elitler parlamentoda sorunları 'halk adına' tartışarak ve karar vermektedirler. STK'lar kanalıyla halkın irili ufaklı pek çok kararın alınmasına müdahil olması, bu sistemin önemli ölçüde revizyona uğraması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, gücünü toplumsal denetimsizlikten alan bir siyasal yapılanmanın, çoğulcu bir siyasal anlayışa karşı belirli ölçüde direnç göstermesi kimseyi şaşırtmamalıdır. Ayrıca temsilde adalet yerine yönetimde istikrarı öne çıkaran bir anlayış, sivil toplumun gelişmesine olumlu bakmayacaktır. "Sivil toplumun 'daha çok temsil'in ortamı oluşu, siyaseti geleneksel olarak dar bir kesimin işi olarak gören siyasal elit sınıfına, istikrarsızlığın kaynağı gibi gözükmektedir" (Türe,2000;262).

Toplam olarak bakıldığında, Türkiye'de parlamento-sivil toplum ilişkisinin görece zayıf olmasının nedenleri arasında geleneksel toplum yapısının çoğulculuğa uzak duran kültürel anlayışının siyasal alanlardaki etkileri; 1980 darbesinin, darbe öncesi toplumsal istikrarsızlığın kaynağı olarak siyasal katılımı hedef alması; sık sık kesintiye uğrayan siyasal yaşam sonucu siyasi partilerin kurumsallaşamaması; partiler yasasının lider egemenliğine izin veren içeriği; Türkiye'de STK kültürünün zayıflığı ve STK'ların kurumsallaşamamış olmaları gibi etmenler sayılabilir.

6. BÖLÜM.

TÜRKİYE'DE PARLAMENTER KİMLİĞİ

Bu bölümde Türkiye’de parlamenterliğin sosyolojik konumu ele alınıp tartışılacaktır. Bunu gerçekleştirebilmek amacıyla önce Türkiye’de parlamenter kimliğini belirleyen genel siyasal zeminin başlıca niteliklerini ele almak gerekmektedir. Siyasal bir pozisyon olan parlamenterliğin kendi özgün sorun ve yapılanması daha genel düzeyde Türkiye’de siyasetin yapısal durumundan etkilenerek oluşmaktadır.

Bilindiği gibi, Türkiye’nin yaşadığı çeşitli sorunların başta gelen siyasi sorumluları arasında parlamenterler gösterilmektedir. Parlamenterlerin yeterince nitelikli olmamaları gibi gerekçeler yaşanan sorunların süregelmesinin nedenleri arasında gösterilmektedir. Oysa konuya bu açıdan bakmak, özünde sorunsuz bir sistemin nasıl olup ta sürekli olarak sorun çözme yeteneği olmayan kimselerin parlamenter olabildiğini cevaplayamamaktadır. Bir başka deyişle mevcut siyasal sistemin ‘iyi’ fakat yöneticilerin ‘kötü’ olduğu şeklindeki bir bakış açısı, ‘iyi’ bir sistemin neden sürekli ‘kötü’leri iktidar yapabildiğini açıklayamamaktadır (Vergin,1998;126). Sosyolojik bir bakış açısı ise bunun tam tersi olmak zorundadır. Tek tek bakıldığında olumlu niteliklere sahip insanların, içinde görev yaptıkları sistemin işleyiş düzeni nedeniyle atıl kaldıklarını düşünmek çok daha gerçekçi olmalıdır.

Siyasal rejimin merkezinde siyasal partiler bulunmaktadır. Parlamento partiler oluşturmakta ve kimlerin parlamenter olacağı konusunda partiler belirleyici olmakta ve ülkeyi partiler yönetmektedir. Türkiye’de partiler rejiminin egemen parti modeli ise ‘merkez sağ ve sol’ ekseninde yer alan ve -Duverger’in sınıflamasının ihtiyatlı bir kullanımı şartıyla- ‘kadro tipi’ denilen parti modelidir. Türkiye’de egemen parti tipi, devlet yönetiminin sağladığı kaynaklar üzerinde tam anlamıyla sınırsız ve sorumsuz yetki kullanabilmenin getirdiği olanakları paylaşmak için organize olmuş bir yapı görünümü vermektedir. Temel işlevi kamusal rantların dağıtımını olan bir aygıt gibi çalışmaktadır. Bu tür bir partinin amacı, iktidar olamasa bile parlamentoda bir şekilde bulunabilmek ve kamu kaynakları üzerinde bir biçimde (ihale verme, adam yerleştirme, atama, tayin, ödenek çıkarttırma, partiler yapılan devlet yardımından yararlanma vs.) etkin rol oynayabilmektir. Bu tip partilerin etkilerini ve hatta varlıklarını sürdürmelerinin garantisi budur. Parlamento dışına düştüğü anda bürokrasiye müdahale

olanağı kalmadığı ya da eski iktidar döneminin ilişkileri ile iyice sınırlandığı için yaşam şansı tehlikeye girer. Bu işleyiş, Türkiye siyasetinin esas eksenini oluşturduğu için parlamenterleri de bu eksenle ele almak gerekir. Türk parti sistemindeki bu egemen işleyişi parlamenterlerin bilmediğini varsaymanın gerçekçi olmadığı düşünülmektedir.

6.1. Türkiye’de Siyasetin Yapısal Sorunları

Siyaset yapmanın en genel düzeyde iki biçimi olduğu söylenebilir (Alkan,1993;141). Bunların ilki ‘idealin siyaseti’, ikincisi ise ‘varolanın siyaseti’dir. İdealin siyaseti, ilkeleri merkeze alan ve önceden belirlenmiş bir toplum projesini siyaset yoluyla inşa etmeyi hedefleyen bir anlayıştır. İdealin siyaseti anlayışını hayata geçiren siyasetçi tipi ‘misyoner’ tip olarak adlandırılmaktadır. Çünkü bu tip siyasetçi, topluma belirli değerleri aktarmaya, gerekirse toplumdan gelen direnişi göğüslemeye ve başarı ölçütünü toplumu ikna ederek uzun vadede kazanmaya dönük bir ‘öncü’ rolü benimser. Varolanın siyaseti anlayışının genel olarak fonksiyonel olduğu görülmektedir. Burada bir soruna getirilen çözümün soyut değeri ve rasyonel geçerliliği ile değil, toplumsal işleyebilirliği ve talep-imkân dengesi esas alınır. Bu anlayış ampirik, pragmatik ve popülisttir. Siyasette ani ve kısa vadeli tatminlerin sağlanmasını önemser. Bu tarz siyaseti hayata geçiren kadro tipi, siyaset komisyoncusu (political brokers) tipidir. Bu tip misyoner tipin aksine insanları belli ilkelerin doğruluğuna ikna etmeyi değil, siyasal güç toplamayı esas alır. Varolanın siyaseti, toplumun içinde bulunduğu verili koşullardaki sorunları siyaset aracılığıyla pratik olarak çözmeyi esas alan bir anlayıştır. Şüphesiz, her iki siyaset anlayışı da reel hayatın içinde birbirlerinden tümüyle ayrılmış, saf bir halde bulunmazlar. Toplumun güncel sorunlarını pratik yollardan çözmeye çalışmayan hiçbir idealin siyaseti yaklaşımı olamayacağı gibi, varolanın siyasetini yapanların da ilkesizliği saf haliyle temsil ettikleri söylenemez.

Siyaset yapma anlayışları bakımından Türkiye’de çok partili rejime geçiş sonrası daha önce CHP’nin içinde toplanmak zorunda olan farklılaşmalar, kendi mecralarında billurlaşmaya başlamışlardır. Bu açıdan Türkiye’de sağ ve sol ayrımları, batıdakinden bir miktar farklı olarak salt sınıfsal temelleri değil, toplumdaki kültürel bölünmeleri ve görece siyaset yapma tarzlarının da farklılığını ifade etmektedir. Bu açıdan Demokrat Parti ve Adalet Partisi’nin siyaset anlayışlarının toplumu düzenleyici ilkeleri değil,

toplumsal talep ve ihtiyaçların tatminini esas aldığı gözlenmektedir. Buna göre “siyaset, toplumsal dengenin bir muhassalasıdır, yoksa o dengeyi değiştirecek bir araç değil” (Baykal,1970;118). CHP’de somutlaşan idealin siyaseti anlayışı ise, Cumhuriyeti kurma ve koruma misyonu ile belirlenen ve 1960’larda sosyal demokrasi olarak tanımlanarak bir toplum projesi ile desteklenen yapıdadır.

Çok parti rejimine geçişten 1980 öncesine gelinceye değin merkez sağ (AP) ile merkez sol (CHP) arasındaki siyaset yapma tarzı farklılığı şöyle açıklanabilir: CHP, belirli ilkelerle toplumu düzenlemeye yönelik, elitist bir siyasal anlayışa sahiptir. İlkelerin ileri ve doğru olmasına önem verilmektedir. Neyin ileri ve doğru olduğunun toplumsal değişme sürecinde sürekli değişmesi, CHP’yi elit gruplarına daha sıkı bağlanmaya itmektedir. Baykal’a göre (1970;117), ilkeler sürekli değişir. Bir zamanlar Kemalist ilkelerin gördüğü işlev, sonraları demokrasi ilkelerine yerini bırakmış, ardından da aynı görevi ortanın solu ilkeleri devralmıştır. CHP’nin iç bunalımları, genellikle yeni ilkelerin aranışı ve benimsenmesi süreci ile ilgili olmuştur. CHP’nin ilke belirlerken kullandığı ölçüt, bunların ileri, modern, doğru ya da adil olmalarıdır. Yoksa pratikte işleyebilmeleri değil. CHP’nin siyaset anlayışı, belirli soyut değerlere göre taşıdıkları önemden dolayı seçilmiş bazı ilkelere dayanarak toplumu düzenlemektir. Bu anlayış, rasyonel, sistematik, ütöpik ve elitisttir. Partinin kadro tipi misyoner tiptir. Toplumsal ihtiyaçlar karşısında, ihtiyaçların tatminini geriye bırakan ve uzun vadeli çözümleri ön plana alan bir anlayışı benimser (Baykal,1970;117–119).

Yukarıda da belirtildiği üzere, her iki siyaset yapma tarzının hayatın içinde saf bir halde karşımıza çıkmasını beklemek gerçekçi değildir. Normal şartlar altında farklı siyaset yapma tarzlarının farklı parti modelleri ya da örgütlenme ve parti üyelerine bakış açısı düzleminde de farklılaşması gerekir. Oysa Türkiye örneğinde bu farklılık görülememektedir. Bektaş (1993;41), 1970’lerden sonra Türk siyasal partilerinin kitle partilerine benzemeye başlamakla birlikte esas olarak kadro partisi görünümünü koruduklarını belirtmektedir. Türk siyasal yaşamında idealin siyasetini yapan, misyoner tipi kadrolara sahip olan ve örgütsel düzlemde de bu konumlanışına uygun düzenlemeler yapan partilerin merkez değil, radikal sağ ve sol partiler olduğu görülmektedir. Gerek merkez sağ, gerekse merkez solda siyaset yapma anlayışlarının son tahlilde farklı görünmesine karşın, parti örgütlenmesi konusunda önemli bir benzeşme olduğu tespit edilmektedir. Bektaş’ın gerçekleştirdiği bir araştırmaya göre

1960–1980 arasında CHP’de görev yapmış bazı parti ileri gelenleri, partinin aktif kadrolarının ilçe kongresine delege seçilebilmek amacıyla üye kayıtlarını güvenilir bir şekilde tutmadığı ve aktif olma şartı aranmaksızın akraba, arkadaş ve hatta bazen gerçekte var olmayan kişilerin üye kaydedilebildiğini belirtmişlerdir (Bektaş,1993;45).

6.2. Siyasal Temsilin Sosyolojik Koşulları

İnsanların hangi süreçlerde parlamenter olduklarına devşirme örüntüsü denilmektedir (Turan,1978;22). Her siyasal sistem, temsilci olabilmenin yasal koşullarını belirlemekte, örneğin akıl sağlığı ve belli yaşta olmak gibi standartlar getirilmektedir. Günümüzde temsilci olabilmenin koşullarının pek çok rejimde yasal ölçülerle tanımlandığını görmekteyiz. Doğuştan getirilen statülerin (ırk, cinsiyet vs.) temsilci olmayı engellediği uygulamalar da görülmekle birlikte bunlar geneli ifade etmemektedir. Fakat yine de herkes temsilci olamamakta, temsilci olabilmek bazı toplumsal faktörlerle bir arada ortaya çıkmaktadır. “Belli bir etkinlik alanındaki başarılilik durumu, ekonomik, sosyal ve siyasal kaynaklara sahip olmak, temsil yarışında belirli kesimleri öne çıkartan araçlardır” (Balkız,1994;59).

Bir toplumda belli bir anda veya belli bir tarihsel döneminde temsilci olabilecek kimselerin sayısının her şeye karşın sınırlı olduğunu görüyoruz. Örneğin Türkiye’de Büyük Millet Meclisi’nin üye sayısı 550 ile sınırlandırılmıştır ve ortalama dört yılda bir yapılan seçimlerde Meclis’in tümünün değil yaklaşık yarısının yenilendiği görülür. Bu durumda her yeni seçimde Meclis’e yukarıdaki iki özelliği taşıyan nüfus içinden ancak 250–300 kişi girebilmektedir. Meclis’e seçilebilme yaşı 30, Türkiye’deki ortalama yaşam süresi de 70 olduğuna göre yukarıdaki iki özelliği taşıyan bir kimsenin temsilci olabilmesi için 40 yıl içinde karşısına 9–10 kez fırsat çıkmakta ve bu seçimlerde yeni seçilecek olan 2500–3000 kişiden biri olması gerekmektedir. Bu durum, temsilci olabilmek için adaylar arasında ciddi bir rekabetin olacağının ilk belirtisidir. Fakat rekabet faktörleri bunlarla sınırlı değildir.

Bireyleri siyasal temsil etkinliğini üstlenmeye götüren faktörler birkaç düzeyde ele alınabilir. Bunlardan birincisi ileri düzey siyasal katılımdır. Siyasal katılma düzeyi ile siyasal bilinç arasında dolaysız bir ilişki olduğu bilinmektedir. O halde temsilci olmanın ilk koşulu ortalamanın üzerinde bir siyasal bilinç veya duyarlılık olmaktadır.

Siyasal sorunlar karşısında edilgen değil etken bir tutum takınma, rol talep etme ve sorumluluk alma özelliği temsilci olmanın şartlarındandır. Fakat her toplumda siyasal bilinci ve sorumluluk duygusu yüksek kimselerin sayısının temsilcilerin sayısından çok daha fazla olduğu söylenebilir. Bu durumda bazı kimselerin temsilci olabilmesinin başka belirleyicileri de olmalıdır.

Temsilcilik, tanımı gereği bir topluluğun taleplerine ilişkin bir sorumluluğu yükümlenmeyi gerektirir. Bu sorumluluk aynı zamanda gönüllü olarak üstlenilmiştir ve o topluluğun sorunlarının çözüleceği, taleplerinin en iyi şekilde temsil edileceği iddiasını da içinde barındırır. Dolayısıyla temsilci, kişilik özellikleri bakımından iddia taşıyabilen, sorumluluğunun olumsuz olabilecek sonuçlarına katlanma riskini üstlenebilen bir kimsedir. Bu, temsilci olabilmenin psikolojik bir faktörüdür ve temsilcinin ‘etkin kişilik’ özellikleri gösteren, kendine güven duygusu gelişmiş bir kimse olduğunu ortaya koyar.

Siyasi partilerin parlamento aritmetiğine hâkim olmalarından sonra parti adayı olmadan temsilci seçilebilmek son derece zor ve çok özel koşullara bağlı bir durum olmuştur. Bu durumda temsilci seçilebilmenin bir koşulu da siyasi parti tarafından aday gösterilmektir. Fakat her siyasi partinin gösterdiği adayların temsilcilik şansının aynı olmadığı ortadadır. Partilerin seçim kazanmalarının da birtakım öznel ve nesnel şartları vardır. Öznel şartlar arasında liderin karizması, kitlelerin lidere ilişkin değerlendirmeleri, örgütlenme düzeyi, seçim kampanyasının başarısı, kitle iletişim araçlarını etkin kullanma, -medya patronları ile önceden yapılmış pazarlık ve anlaşmalarla yakından ilişkili bir durumdur- adayların partiye oy taşıma başarıları, partinin program ve çözüm önerilerinin kitlelere doğru ve yerinde gelmesi sayılabilir. Nesnel şartlar arasında ise uluslararası konjonktür, rakip partilerin görece daha az inandırıcı olmaları, seçmenlerin o seçimden beklentileri, seçim barajı vs. yer almaktadır. Temsilci adayı açısından sorun, adayı olduğu partiye öznel ve nesnel şartların başarılı bir bileşke sunmasıdır. Bu gerçekleşmediği sürece temsilci seçilebilmesi –çoğunlukla öznel şartların yeterliliğini de aşacak biçimde- son derece zordur.

Bir diğer faktör maddi imkânlar ile ilgilidir. Adaylık için başvuran kişilerin maddi olanakları da, onların parti içersindeki seçim şansları üzerinde büyük ölçüde etkili olabilmektedir (Araslı,1972;66). Günümüzde siyaset pahalı bir uğraş halini almıştır. Türkiye’de siyasi partilerin devlet yardımı alabilenleri de dâhil hiçbiri

adaylarının seçim kampanya masraflarını genel merkezden karşılamamaktadır. Sadece bazı küçük ve iddiasız partiler adaylardan milletvekilliği başvurusu için ücret almamaktadırlar. Parlamenteoya girme iddiası taşıyan partilerde bir başvuru ücreti de alınmaktadır. 1999 seçimlerinde partilerin milletvekili adaylığı için başvuru ücreti 100 ila 500 milyon TL arasında değişmiştir. Seçim öncesi parti delegelerine ve seçim kampanyası için seçmenlere yönelik harcamalarla birlikte 18 Nisan 1999 seçimlerinde bir milletvekilinin seçilme maliyetinin orta ölçekli şehirlerde yaklaşık 20–30 milyar, büyük şehirlerde 50–70 milyar TL’yi bulduğu belirtilmektedir (Türe,2000;300). Bu meblağlara ulaşan masrafları, seçilememe riskini de göze alarak yapabilme gücünün adaylığı düşünenler arasında bir elemeye yol açacağı ortadadır. Türkiye’de milletvekilliği statüsü, bu makamın sağlayacağı saygınlık ve sağlayacağı bazı sosyal güç kullanma imkânları göz önüne alınarak ‘satın alınan’ bir siyasal konum görünümü vermektedir.

Partiler genellikle seçmenin oyunu daha kolaylıkla kazanabileceğine inanılan, başarılı, hakkında kötü söylentiler bulunmayan, aday gösterileceği bölge ile iş-doğum-aile bağları ile ilişkili olan kimselerin, listelerinde yer almasına dikkat etmektedirler. Bunların yanında parti örgütünde çalışmış olmak hatta daha önce başarılı bir milletvekilliği yapmış bulunmak da kişinin parlamenterlik şansını arttıran faktörler olarak görülebilir. Kongar’a göre (1999;62), siyaset pratiğinde genel ilkelerin, nesnel şartların yanı sıra parlamenter adayının eğitim, aile, iş deneyimi, siyasetten önceki yaşamı, siyasal kariyeri sırasındaki çizgisi ve kişilik özellikleri gibi faktörler de etkili olmaktadır.

Yapılan hesaplara göre 22. dönem parlamentosu ile Türkiye’de parlamenterlik yapmış kişi sayısı 5768 kişiye ulaşmıştır.⁵⁸ 1995’e kadar olan parlamento seçimleri üzerinden Coşkun’un yaptığı hesaplama göre, “1920’den bu yana Parlamentolarda 2844 milletvekili 1’er dönem, 996 milletvekili 2’şer dönem, 463 milletvekili 3’er

⁵⁸ 16 Ekim 2002 tarihli Hürriyet Gazetesi “TBMM’de bugüne kadar görev yapan tüm milletvekillerinin dökümüne ilişkin bir çalışmadan derlenen bilgilere göre 23 Nisan 1920’den 3 Kasım 2002 tarihine kadar geçen 82 yıllık sürede Meclis 21 döneme ayrıldı. Bu süre içinde özgür seçimler sonucu TBMM’ye girip mazbatasını alan milletvekili sayısı olarak 5 bin 327 olarak belirlendi. Hesaplama birden fazla seçilenler bir kişi olarak alındı” haberini vermektedir. 22. dönem parlamentosuna ise ilk kez seçilen parlamenter sayısı 441’dir.

dönem TBMM’de görev yaptılar. 178 milletvekili 4’er, 115 milletvekili 5’er, 81 milletvekili 6’şar, 41 milletvekili 7’şer, 16 milletvekili de 8’er dönem milletvekilliği yaptılar” (Coşkun,1995;100). Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere parlamenterlik Türkiye’de ezici bir oranda bir kereliğine yapılan bir görevdir.

Türk parlamentosunun meslekler açısından dikkati çeken bir yönü 1920’den 1995’e kadar olan sürede görev yapmış 5289 parlamenterden 1379’unun hukuk fakültesi mezunu olmasıdır. Bunların 886’sı ise avukatlık yaparken parlamenter olmuşlardır (Coşkun,1995;116). 1920–1960 arasında 40 yıl boyunca sadece 6 sendikacının TBMM’ye girdiği, bu rakamın 1960–1980 döneminde 27, 1983–1995 döneminde de 17 olduğunu saptanmaktadır (Coşkun,1995;118).

6.3. Parlamenter Süreklilik Üzerinde Etkili Olan Faktörler

Türk parlamento sistemine bakıldığında karşımıza çıkan dikkat çekici olgulardan biri, çok sayıda parlamenterin parlamenter seçilebilmenin koşullarını yerine getirmesine karşın yeniden seçilememesidir. Türkiye’de parlamenterlik alanında uzmanlaşma gerçekleşmemektedir. Türk parlamentosu her seçimde büyük oranda yenilenmekte ve parlamenter süreklilik sözkonusu olmamaktadır. Bunun nedenleri ve belirleyicileri üzerinde durmanın ülkemizdeki parlamenterlik döngüsünü anlayabilmek açısından yerinde olacağı düşünülmektedir.

Türk siyasi partilerinde lider merkezlik önemli bir olgu durumundadır. Bunun toplumsal kaynaklarının başında geleneksel toplum yapısının özellikle kültürel alanda süregelen etkileri olduğu söylenebilir. Geleneksel kültürel özellikler, bireyselleşmenin görece zayıf olduğu ve karizmatik otoritenin örgütlü oluşumlara damgasını vurduğu örgütlü oluşumları yaygınlaştırmaktadır. Türk siyasi partilerine bakıldığında belli başlı tüm ideolojik hareketleri temsil eden partilerin liderlerinin aynı zamanda o ideolojilerin en önemli temsilcileri olarak algılandığı görülmektedir. Uzun yıllar boyunca milliyetçilik Alparslan Türkeş ile İslamcılık Necmettin Erbakan ile liberalizm Adnan Menderes, Süleyman Demirel ve Turgut Özal ile sosyal demokrasi Bülent Ecevit ile simgelenmiştir. Parti genel başkanları aynı zamanda ideolojilerin temsilcileri olarak

genel başkandan çok ‘lider’ konumunda olagelmışlerdir.⁵⁹ Bu durumun getirdiği lider-merkezlilik, partilerin kurumsallaşması ve siyasi düşüncelerin liderlerin kişiliğinden bağımsız yapılaşmış parti programları haline dönüşmesi ile, bir başka deyişle kurumsallaşma yoluyla aşılabılır. Gerçekten, Türkiye’de siyasi partilerin birbirlerinden ayrıntılı ve güçlü bir biçimde temellendirilmiş parti programları ile farklılaşmadıkları görülmektedir. Türk siyasi partilerinin önemli bir kısmında programın gerçek işlevinin ne olduğuna dair bir bilinç oluşmamıştır. Partiler, programlarını yaygın biçimde tartışmaya açarak ve kitleleri önerdikleri programa kazanmak gibi bir siyaset anlayışına sahip değildirler. Bu nedenle partilerin programları birbirlerine son derece benzemekte, ülke için genel bazı iyi dileklerin dile getirildiği, ayrım gözetmeksizin herkes için refah, mutluluk, kalkınma, barış ve adalet gibi genel bazı isteklerin ardı ardına sıralandığı metinler olarak saklanmaktadır. Bu koşullarda partiler birbirlerinden çözüm önerileri açısından değil, liderlerinin tarzları açısından farklılaşmakta ve örneğin ‘Baykal’ın partisi’, ‘Erdoğan’ın partisi’ gibi adlandırmalarla anılmaktadırlar.

Lider merkezli siyasi yapılanmalarda, liderin ve parti yönetiminde etkili olan lidere yakın çevrenin belirleyiciliği son derece büyük olmaktadır. Partilerde lidere en yakın kimselerden oluşan bir ‘iç çevre’ bulunmaktadır.⁶⁰ Buraya dâhil olabilmek için lidere yakın olmak gerekir (Bektaş,1993;75). Partide yukarı doğru hareketlilik lidere ve iç çevreye itaat ve kişisel olarak liderin gözüne girmekle mümkündür. Liderin gözüne girmenin yolu ise çoğu zaman politika yapımına katkı sağlamaktan geçmez. Hatta siyasi olarak partiye bağlılık da görece önemsizdir.

Siyaset dönemi öncesi liderle kurulmuş dostluklar, iş arkadaşlıkları, siyasetin erken dönemlerinde –gençlik kolları, öğrencilik yılları vb.- başlamış olan arkadaşlıklar, liderin zor dönemlerinde –hapis yattığı, partinin küçük ve etkisiz olduğu ya da barajın

⁵⁹ Lider ile genel başkan kavramları arasında bir ayrım yapmanın gerekli olduğunu düşünüyoruz. Genel başkanlık, hukuki bir gönderme yaparken, liderlik toplumsal bir gönderme yapmaktadır. Bir genel başkan aynı zamanda bir liderse on yıllarca partisinin başında kalabilir. Türkiye’de bunun örnekleri çokça görülmüştür. Kitlelerin ve kongre delegelerinin lidere bakışı duygusal boyutlar içerir. Lider, kitleler önünde sadece partiyi değil, aynı zamanda ‘davayı’ temsil eder ve bunu başarıyla yapabildiği sürece yerini bir başkasına bırakması son derece zordur.

⁶⁰ Özdalga (2005;58)’ya göre ‘iç çevre’ ile parti içi oligarşi aynı şey değildirler. Michels’in işaret ettiği örgüt içi oligarşinin ortaya çıkabilmesi için partilerin kurumsallaşmış, kapsamlı bürokratik yapıların ortaya çıkmış olması gerekir. Oligarşi kavramı, Michels’in teorisinde, böylesi bürokratik yapıların karmaşıklığı içinde önemli konumlar elde etmiş bir grup yöneticinin konumunu işaret etmek için kullanılır. Oysa Türk siyasi partilerinde kurumsal bir yapı ve modern bürokratik bir iç yönetim organizasyonuna rastlanmaz.

altında kaldığı dönemler- verilen moral ve maddi desteklerin liderde yarattığı vefa duyguları vs. iç çevrenin oluşumunu etkilemektedir. Parlamenterleri, seçilmek için yarıştıkları diğer adayların arasından sıyrılarak parlamentoya taşıyan bazı özelliklerin olduğu kuşkusuzdur. Bu konuda parlamentoda yıllarca basın mensubu olarak görev yapmış ve parlamenterler üzerine zengin gözlemler yapma fırsatı bulmuş olan parlamento muhabirlerinin tanıklığına başvurmak yerinde olacaktır. Bunlardan biri olan Güçer (2004;11)'e göre, bazı parlamenterler, aşiretlerinin gücüyle, bazıları şih'i oldukları tarikatın etkisiyle, bazıları ünlü oldukları için aday gösterilmişlerdir. Bir grubu, parti genel başkanının önceden tanıdığı ve güvendiği bürokratlar oluşturmaktadır. Bu parlamenterler, parti genel başkanına geçmişte yardım etmiş ya da zor dönemlerde destek olmuş, bağlılık göstermiş kimselerdir. Genel başkanlar hem bir vefa borcu hem de güvendikleri kadrolarla çalışma istekleri nedeniyle bu kimseleri seçtirmektedirler.

Türk siyaset yapma tarzında lidere yakın olmanın partilerin organizasyon yapısı ile ilgili bir boyutu da bulunmaktadır. Kadro tipi partilerde kaynak dağıtımı (political distribution) önemli bir işlevdir. Bu nedenle lidere yakın olmak bu tür partilerin siyaset anlayışlarında her zaman avantajlı bir konum olarak görülmektedir (Bektaş,1993;168).

Delege sistemi bu işleyişin bir parçası olarak gündeme gelmektedir. Kongar (1999;190), mevcut parti yapılanmasında bir parlamenterin yeniden seçilip seçilemeyeceğini belirleyen en önemli faktörlerden birinin de delegeler olduğunu belirtmektedir. Bir politikacının delegelere kapısını kapattığı takdirde bugünkü sistem içinde siyasi bir geleceğinin olamayacağı ifade edilmektedir.

6.4. Kimlik ve Rol Olarak Türkiye’de Parlamenterlik

Türkiye’de parlamenterliğe geçmeden önce, Batı’daki bazı uygulamalarda parlamenterliğin nasıl bir rol olarak algılandığına işaret etmekte yarar bulunmaktadır. Böylece karşılaştırma yapmak mümkün olacaktır. Parlamenterlerin temsil gücü, siyasal etkinliği ve parlamenter kimliğinin şekillenmesi, o toplumdaki siyasal yapıya ve siyasal sistem içinde parlamentonun oynadığı role göre değişkenlik göstermektedir.

Parlamenterler tüm dünyada çeşitli yönlerden baskı altındadırlar. Hem örgütlü çıkar çevreleri, hem de seçmenler parlamenterleri etkilemeye çalışırlar. ABD’de

partilerin gevşek disiplinli olmaları nedeniyle çıkar grupları başkanı, onun yürütme organını ya da tek tek Kongre üyelerini etkilemeye çalışırlar. “Oysa parti hükümeti modelinde hükümet politikaları büyük ölçüde iktidar partisi veya partileri içerisinde saptandığından, menfaat grupları, çabalarını doğal olarak bu partilere yöneltirler” (Durgun,1999;146). ABD’de çıkar grupları parlamenterlere kaynak yardımı yapabilmektedir. Parlamenter adayları seçim kampanyasının masrafları için çıkar gruplarının sponsorluğuna başvurmaktadır. Seçildikleri takdirde de buna uygun davranmaktadırlar. Başkana bağlı kalmadan mali ve siyasi konularda pazarlık yapabilmektedirler (Durgun,1999;156). İngiltere’de liberal ve muhafazakâr partilerin parlamenterleri kendilerini ‘sözcü’ olarak algılamaktayken, “İşçi Partisi’nin bazı parlamenterleri, parlamenterlerin seçmenlerin delegesi olduğuna inanmaktadır” (Durgun,1999;137). Soldaki İngiliz İşçi Partisi’nin parlamenterlerinin toplumcu temsil kuram ve pratiğinden görece daha fazla etkilendikleri varsayılabilir.

Günümüzde “parlamento üyelerinin bir beldeyi temsil etmelerinin yanı sıra, çıkar gruplarına dayalı farklı temsil olgusundan söz edilmektedir. “Batı’da çıkar gruplarının karar alma mekanizmalarında çok önemli bir rol oynadıklarını ve artık bu rolün Batı demokrasilerinde kurumsallaşmış olduğunu görüyoruz” (Toprak,1987;30). Özellikle bu tabii Avrupa’da sosyal demokrasinin gelişmesiyle birlikte “örgütlü grupların karar alma mekanizmasına katılmaları hatta bu katılımın yarı resmi birtakım kurumlar vasıtasıyla gerçekleşmesiyle bağlantılıdır” (Toprak,1987;30). Bu gelişimin nedenleri ileri sanayi toplumlarında parlamentoların çözmekle yükümlü olduğu sorunların son derece karmaşıklaşmış olması, parlamenterlerin tek başlarına bu sorunların her birinden anlayabilmelerini ve bu sorunların nasıl çözüleceğine kendi başlarına karar verebilmeleri imkânsız hale gelmiştir. Bunun sonucu olarak parlamentoların işlevlerini sürdürebilmeleri ve farklılaşmış bir toplumda bu farklı grupların taleplerine cevap verebilmeleri ancak, sivil toplum örgütleri ile eşgüdümlü çalışmalarına bağlı hale gelmiştir (Toprak,1987;30–31).

20. yüzyılda siyasal katılmanın geniş seçmen kitlelerini içine alacak şekilde genişlemesi parlamenter sorumluluğun niteliğini değiştirmiştir. Daha önceleri toplumsal sorunların nasıl çözüleceğine dair görece entelektüel bir siyasal konumu olan parlamenter, seçim bölgesine hizmet etmek zorunda kalmıştır. Bu durum parlamentoda yerellik olgusunu ortaya çıkarmış ve parlamento içi baskı grupları oluşmasına yol

açmıştır. Seçmenin parlamenter üzerinde siyasi baskısının gelişmesi söz konusu olmuştur.

Türk toplumunda parlamenterlerin eğer isterlerse her sorunu çözebilecekleri yönünde bir algılama olduğu düşünülmektedir. Bunun hem siyaset kurumu içinde parlamentoların seçimle oluşan meşru birer kurum olmalarının getirdiği etki ile hem de özel olarak Türkiye'nin siyasi tarihi içinde parlamentoda simgelenen anlamların etkisi ile ilgisi olduğu belirtilmişti. Hukuk devletlerinde yönetim yasalarla gerçekleştiğine ve toplumun karşılaştığı sorunların çözüm yöntemi yasa çıkarmak olduğuna göre, yasa yapıcıların her türlü sorunu çözebilecek güçte olduğu düşüncesinin güçlü bir maddi altyapısı bulunmaktadır. Oysa bu çalışmada da geniş biçimde tartışıldığı üzere parlamentoların ve parlamenterlerin gerçek siyasal güçleri ile onlara gerek teoride (anayasa hukuku ve siyasal bilimlerde) gerekse pratikte (kamuoyunda) atfedilen güçleri arasında önemli bir açıklık bulunmaktadır. Parlamantonun gücü hükümet, bürokrasi, parti yönetimleri ve örgütlü kamuoyu tarafından sınırlanmaktadır. Bu koşullarda parlamenterler siyaset sürecinin etkin aktörleri olmaktan oldukça uzak bir konumda bulunmaktadırlar. Altan (1971;176), parlamenterlerin hükümet karşısında figüran rolü oynadıklarını belirtmektedir.

Parlamento, yasama faaliyeti düzeyinde her zaman kamuoyunun nabzına göre hareket etmemekle birlikte, parlamenter düzeyinde temsil edilenlerin baskısı altında pratik sorunların çözümü için zorlanan bir kurum görüntüsü vermektedir. Topluma hizmet etme iddiasında olan siyasal yapılar içinde, konumları gereği en zor pozisyonu işgal edenler lider, parti, parti grubu, kurum kimliği ve seçmen arasına sıkışmış parlamenterlerdir.⁶¹ Parlamenterlerin, seçmenlerin talepleri ile bürokrasinin direnişi arasında sıkışmış durumda olduğu belirtilmektedir (Güçer,2004;28). Seçmenlerin devlet mekanizması içinde en kolay ulaşabildikleri ve büyük çoğunluğu kişisel imtiyaz içeren taleplerini iletebildikleri kesim parlamenterlerdir. Seçmen ile parlamenter arasındaki seçim ve siyasi parti bağı, seçmeni parlamenter üzerinde baskı kurabileceği yanılsamasına yöneltilmektedir. Fakat bu yanılsama parlamenterler düzleminde de

⁶¹ Türkiye'de seçmenlerin parlamenterlere yönelttiği eleştirilerin en bilinenlerinden bir tanesi de, o ilin farklı partilerinden parlamenterler birleşeler illerine daha fazla hizmet getirebilecekleri halde bunu yapmadıkları yönündedir (Kumaş,1985;147-148).

yeniden seçilebilme arzusu ve daha da önemlisi bir ‘siyaset yapma tarzı’ olarak seçmen taleplerinin aracısı olma tutumu ile desteklenmektedir.

Birer kamu görevlisi olan parlamenterlerin önemli bir kısmının seçmene hizmet etmeyi, kamusal yarar adına çalışmak olarak değil, tek tek seçmenlerin kişisel taleplerini karşılamaya çalışmak olarak anlaması, özünde parlamenterliğin işlevinin yanlış anlaşılması olarak tanımlanabilir. Yasada tanımlanmış işlevleri açısından parlamenterler, kendi partilerinin programları doğrultusunda düşünce ve siyaset üretmekle yükümlüdürler. Fakat pratikte parlamenterlere bırakılan faaliyet alanı, partilerinin genel merkezlerinden gelen talimatları uygulamak ve parti örgütlerinin ve sıradan seçmenin misafir ağırlamak, hastalara hastanelerde yer bulmak ve bürokrasideki işlerini takip etmek gibi günlük sorunlarını çözmeye çalışmaktır. “Bu temel görevlere, kimi istisnai milletvekili ve durum için, şirketlerin devlet katındaki yararlarını, işlerini koalamak da eklenebilir” (Cem,1993;238).⁶²

Siyasal sistem içinde parlamenterlere son derece sınırlı bir faaliyet alanı bırakılmış olması bir olgudur. “Milletvekilinden yasama çalışmalarından çok ‘yürütme’ çalışması beklenir” (Kumaş,1985;118).⁶³ Fakat her zaman sadece bu alanda hareket etmeyi kabul etmeyen parlamenterler de bulunmaktadır. Tüm siyasallaşmış toplumlarda parlamenterler siyasal davranışlarına göre üç kategoriye ayrılmaktadırlar: “Birincisi, bütün ulusu temsil eden, seçim bölgesinin iyiliğini, seçim bölgesine rağmen bilen milletvekilidir. İkincisi, yerel seçim bölgesi tarafından talimat verilen ve denetlenen milletvekili tipidir. Üçüncüsü ise, seçmenlerinin karşısına bir siyasi parti programı ile çıkan, seçildikten sonra o program ve politikadan sorumlu olan milletvekili kategorisidir” (Bilir,2000;214). Kuşkusuz bu sınırlar mutlak değil, geçişkendir. Aynı milletvekili görev yaptığı dönem boyunca her üç rolü de oynayabilir. Burada önemli olan parlamenterlerin birbiriyle çelişen roller arasında pragmatik amaçlarla çok sık

⁶² Kumaş (1985;119), seçmenlerinin milletvekillerinden beklediği eylem ve davranışların büyük çoğunun tek tek işsizlere iş bulmak, beğenmedikleri kamu görevlilerinin yerlerini değiştirmek, hastalarla ilgilenmek, temel eğitimleri biten erlerin dağıtım sırasında istedikleri yerlere gönderilmelerini sağlamak vs. olduğunu belirtmektedir. Kumaş’ın deyimiyle “aracılık” hizmetidir. Tekrar parlamenter seçilebilenler seçmenlerinin iş takibini yapanlar ya da yapıyor görünenlerdir. Kendilerini Anayasanın tanımladığı Türkiye’yi temsil eden parlamenter rolüyle kendini sınırlandıranlar yeniden seçilemezler (Kumaş,1985;147).

⁶³ Bunun yeni bir durum olmadığı 1960’lı yıllarda parlamenterlik yapmış olan Çetin Altan’ın anılarında geçen “bütün milletvekilleri Parti yöneticilerinin kendi başlarına iş yürütmelerinde ve bunları gruplarına empoze ederek, hiç kimseyi fazla adam yerine koymamalarından şikâyetçiydiler” ifadesinde de açıkça görülmektedir (Altan,1971;64).

biçimde yer değiştirip değiştirmedikleridir. Bir başka deyişle parlamenterin oynayabileceği her bir rolü seçmenleri, kamuoyu, medya, bürokrasi ve parti karşısında farklı davranabileceği tutumlar olarak araçsallaştırıp araçsallaştırmadığıdır.

Türk parlamentosunda karşımıza çıkan parlamenter kimliği ve bu kimlikten doğan rolleri Güçer'in (2004;4–5) deyimiyle, “örgütçüler” ve “mektepliler” olarak ikiye ayırmak mümkündür. Örgütçüler yıllarca partilerinin çeşitli kademelerinde çalışmış olanlardır. Parti merkezi örgütçüleri parti içindeki rolleri ve işlevlerinden dolayı aday gösterip yerlerini boşaltmak istemez. Fakat örgütçüler parti içindeki tanınmışlıkları ve delege destekleri ile merkeze rağmen listelerin ön sıralarına gelebilmektedirler. Bu kadrolar, parti içindeki ayrılıklarda da başrolü oynama kapasitesine sahiptirler. Mektepliler ise kariyerlerinden dolayı parti merkezi ve lideri tarafından siyasete davet edilmiş, parti tabanı ile ilişkileri olmayan, ‘vitrin’ tabir edilen kimselerdir. Bazıları zamanla parti tabanı ile ilgilenmesi sayesinde, parti tabanı tarafından benimsenirler.

Güçer (2004;8–9), her dönemde parlamentoda sermaye gruplarının ve büyük şirketlerin temsilcilerine rastlandığını belirtmektedir. Bunlar, şirketlerde patronun sağ kolu olan ve siyasi takip işleri ile görevlendirilen kimselerdir. Devletle işi olan işadamları ve müteahhitler, seçimlerden sonra parlamenterlerin çevresini sarmaktadır. Bazı parlamenterlerin, masrafları müteahhitlerce üstlenilmek suretiyle iş takibi ile uğraştıkları belirtilmektedir.

CHP milletvekili Mustafa Yılmaz’a göre parlamenterler, kişisel çıkar ve iş takibi yapanlar, psikolojik tatmin ve sıfat peşinde olanlar ve çok az sayıda olmakla birlikte toplumsal yarar için çalışanlar olmak üzere üçe ayrılabilir. (Güçer,2004;184–193). 22. dönem AK Parti milletvekili Avni Doğan’a göre Meclis’te aşiret temsilcileri, şıhlar, “teşkilatı ele geçirenler” vb. gibi birkaç çeşit parlamenter bulunmaktadır (Güçer,2004;195). Vergin’e göre (1998;88), Türk siyasal sisteminde parlamenterlik birçok vekil için “kişisel bir sosyal mobilité, yani toplumsal terfi aracı”dır.

Tek başına bir parlamenterin hiçbir yasayı çıkarttırma şansı yoktur. Yasalar hükümetten tasarı şeklinde gelir ve bunlar da esas olarak hükümeti oluşturan partinin genel merkezinde oluşturulur. Dolayısıyla bakanlar kurulunda ya da iktidar partisinin genel merkezinde yer almayan bir parlamenterden sadece önüne gelen yasa tasarılarına olumlu oy vermesi beklenmektedir. Bu gerçeğe karşın bir parlamenterin yasa önergesi vermesi, kendini kamuoyuna tanıtmaya isteklerini yansıtır (Kumaş,1985;126).

“İçtüzük, milletvekillerinin konuşmasını hemen hemen yasaklamıştır” (Güneş,1983;21). Türk parlamenti “lider bağıllığı, demagoji tutkusu, feshedilecek örgüt korkusu” gibi nedenlerle gerçek düşünceleri ile eylemleri arasına tutarsızlık ve çelişkiler girmiş bir insandır (Güneş,1983;24). Meclis’te yapılan konuşmaların kimse tarafından ciddiye alınmadığını ve “yasak savma” türünde olduğunu Altan da belirtmektedir (1971;47). Amaç seçmenlere kendini hatırlatmaktan ibarettir (Altan,1971;131, Güçer,2004;153). Yemin etmek dışında kürsüye hiç çıkmamış pek çok milletvekilinin olduğu gözlenmiştir (Altan,1971;142).

6.4.1. Profesyonel Politikacılık Olarak Parlamento

Kimlik toplumsal bir duygudur, ötekinin varlığı ile gelişir. Dinamiktir, gelişir ve değişir. Parlamento kimliği, parlamentelerin parlamentelik duygusuna, grubuna bağıllıklarını anlatır. Parlamentelerin belirli davranışları içselleştirip içselleştirmediklerini ortaya koymak amacıyla bu kavram kullanılmıştır. Parlamenteler, profesyonel politikacılar oldukları için, parlament kimliği ile politikacı kimliği arasında bir geçişliliğin olduğu söylenebilir.

Tüm toplumsal kurumların amaç ve işlevleri açısından belirli sınırları olduğu halde, siyaset kurumu diğer kurumlara göre çok daha genel bir işlev yerine getirir. Toplumsal kurumların tümünün işleyişinden sorumlu olan kurum siyasettir. “Siyaset, toplumun bütün kurumlarını bir arada tutma, eşgüdümlemelerini sağlama, onları geleceğe doğru yönlendirme sorumluluğu taşır” (Alkan,1993;110). Bu genel nitelik siyaseti olduğu kadar, siyasetçiyi de toplumsal yaşamın ve sosyal bilim incelemelerinin önemli gündem maddelerinden biri haline getirmiştir.

Russel’a göre (1990;11), iktidar ve şan kazanma istekleri insanoğlunun sınır tanımayan en belli başlı istekleridir. Parlatonun yürütme karşısında köle haline geldiği bilindiği halde parlament olabilmek için gösterilen çabaların altında, aynı istek yatmaktadır. Russel’a göre (1990;12) iktidar kavramı sosyoloji için tıpkı fizikte enerji kavramının oynadığı rol gibi temel bir kavram rolü oynar.

Güleç’e göre (2004;33), siyasetçi, iktidar ve güç kavramlarına sıradan insanlara oranla daha fazla önem vermektedir. Siyasetçi olan insanlar, gücü önemser, yüceltir, güç kullanma arzularını denetim altına almakta görece daha zorlanan, güç

kullanabilmeyi kişiliğin temel unsuru olarak kabul eden ve zamanla bu konudan belli yetenekler kazanan kimselerdir. İnsanları yönetebilme yeteneklerinin çevrelerinde yarattığı hayranlıktan ciddi bir benlik doyumu sağlarlar.

Siyasetçiliğin bir meslek olduğunu savunan görüşler bulunmaktadır. Bilindiği gibi sosyolojik olarak meslek, uzmanlık eğitimi yoluyla edinilen bir özelliktir. Bir faaliyet dalına, belirli bir konuda uzmanlaşma, zamanın çoğunluğunu bu uzmanlık alanına harcama ve yaşamını bu daldaki çalışmaları ile kazanma şartları yerine geldiği takdirde meslek denilmesi mümkündür (Alkan,1993;119). Weber'e göre (1993;85), siyaset bir kimsenin yan uğraşı olabileceği gibi mesleği de olabilir. Siyaseti meslek edinmenin iki yolu vardır: bir insan ya siyaset "için" yaşar ya da siyaset "sayesinde" yaşar. Aslında bu ikisi iç içedir. Siyaset "için" yaşayan kişi siyaseti yaşam biçimi haline getirmiştir. Yaşamına iktidar kullanarak ya da inandığı "dava"sı yoluyla anlam katar. Siyaset "için" yaşayabilmek, siyasetin getireceği gelire muhtaç olmamayı zorunlu kılar (Weber,1993;86). Siyaset "sayesinde" yaşayan kişi ise siyaseti meslek olarak yapmaktadır. Siyasetçiliği öğreten bir okul olmamakla birlikte, siyasetçilik yaşam deneyimleri yoluyla edinilen bilgilerin sistemli bir kullanılışını gerektirir. "Politikacı olmak için sadece heves ve olanak sahibi olmak yetmez. Büyük bir deney ve bilgi birikimi edinebilmek ve kullanabilmek gerekir. Uzman olmanın başlıca koşulu, belirli bir alanda okul bitirmek değil, fakat, o konuda sıradan insanların ulaşamayacağı bir bilgi ve beceri düzeyine ulaşmak demektir. Bu açıdan bakılınca, eğitimi ne olursa olsun, yaşamını politikaya adanmış bir kişinin politikayı meslek edindiğini söylemenin şaşılacak bir yanı olmamalıdır" (Alkan,1993;120). Politikanın kiteselleşmesi ve temsili demokrasinin bir zorunluluk haline gelmesi politikayı bir meslek haline getirmiştir (Alkan,1993;119).

Parlamente kimliğinin durumunu siyasetçi kimliğinin bütünlüğü içinde anlama yaklaşımı, kaçınılmaz olarak, siyasetçiliğin taşıdığı değerdeki aşınmayı dikkate almak zorundadır. Özellikle 1970'lerden sonra sosyal devlet uygulamalarından geri dönüşlerin başlaması, devletin ekonomi başta olmak üzere toplumsal hayattaki yerinin zayıflaması ve toplumda yukarı doğru sosyal hareketliliğin politika dışında yollarının da varlığı, siyasetçiliğin değerinde bir aşınmaya yol açmıştır. "Bununla birlikte, Türk toplumunda politikanın bir işlev olarak ve politikacılığın bir meslek olarak taşıdığı saygınlık, hala batılı ölçülere göre oldukça yüksek bir düzeydedir" (Alkan,1993;107).

Türkiye'nin yaşadığı hızlı ekonomik kalkınma ve buna bağlı olarak yaşanan hızlı toplumsal değişim, pek çok toplumsal sorunun özünde siyasal bir sorun haline gelmesine yol açmaktadır. Türkiye'de devlet ülkedeki toprağın önemli kısmının sahibidir. Özellikle kentsel araziler 1950'lerden beri yaşanan yoğun iç göçle birlikte büyük değer kazanmıştır.⁶⁴ Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) üzerinden yakın zamana kadar devlet ülkenin en büyük işvereni konumunu korumuştur. Bu nedenlerle, politikacılar, kamu arazilerinde gecekondu yerleşimlerine izin vermek ya da KİT'lere işçi yerleştirmek gibi toplumun ve bireylerin yaşamında doğrudan belirleyici olan kararları alabilmişlerdir. Siyasal karar süreçlerinin toplum ve birey yaşamında bu denli belirleyici bir yer kazandığı, siyasetin önemli bir ganimet aracı olduğu gelişmekte olan her ülkede toplumlar yüksek bir politizasyon düzeyine sahiptirler. Bu nedenle Türkiye gibi ülkelerde politikacılık, aldığı tüm eleştirilere karşın, yüksek bir işlevsellik düzeyine sahip olagelmıştır (Güleç,2004;31).

6.5. Siyasal Değer Sistemi ve Siyasal Ahlak

Siyaset, değer üreten değil, üretilmiş değerleri paylaştıran bir sosyal kurumdur (Öğün,1999;7). Bu nedenle siyaset, 'ahlak yoğun' bir alandır. Toplumsal kaynakların bölüştürülmesi, çıkar çatışmalarını gündeme getirdiği için bu konu adalet tartışmaları ile iç içedir (Alkan,1993;22). Siyasetçi ise toplumsal kaynakların bölüştürülmesi rolünü oynayan aktördür. Parlamenter bir rejimde siyasetçi çoğu kez parlamenter olarak karşımıza çıkar. Her ne kadar parlamento dışında da siyaset merkezleri olsa da parlamento, kaynak bölüşümünün yasal kararlarının alındığı yer olması nedeniyle iktidar kullanmaya (kaynak dağıtmaya) en yakın yerdir. Bu nedenle her siyasetçi için parlamenter olmak, siyasetin merkezinde olmanın ilk adımıdır. Buna ek olarak, partiler demokrasisinde parlamentoyu partiler çalıştırdığı için, parlamenter olmanın yanı sıra parlamentoda çoğunluğu olan bir partinin merkez yöneticisi olmak siyasetçiyi daha da muktedir kılmaktadır.

Dağıtılacak bir kaynağın olduğu her yerde yozlaşma riski de vardır. Bu nedenle siyaset ve yozlaşma, siyaset ve çıkarıcılık gibi kavramların yan yana düşünülmesi yeni

⁶⁴ Türkiye'de 1950'lerden başlayarak yaşanan iç göçün boyutları ve yarattığı toplumsal etkiler hakkında bkz Ercan Tatlıdil, Kentleşme ve Gecekondu, İzmir, 1989, s. 25-26.

bir olgu değildir. Atina’da bir kimsenin aynı anda hem siyasetçi hem de erdem sahibi olamayacağını düşünen Sokrat’a göre, politikacı yalancı, müfteri, gururlu, bilgisiz, ikiyüzlü, inançsız, kıskanç, erdemsiz, çıkarıcı, zalim, para ve üne düşkündür (Kanbolat,1981;IX). Aslında Sokrat’ın siyasetçiler hakkında böyle düşünmesi şaşırtıcı değildir. Çünkü siyasette ahlak sorununun baş göstermesi ile toplumsal değişme arasında yakın ilişki olduğu söylenebilir. Bilindiği gibi Sokrat’ın yaşadığı dönemde Atina, tarıma dayalı monarşik bir siyasal yapıdan, ticarete dayalı demokratik bir yapıya doğru evrilmekteydi (Alkan,1993;53). Bir yandan yeni kaynakların ortaya çıktığı bir yandan da hızlı toplumsal değişimin eski değerleri geçersizleştirdiği ve yeni değerlerin henüz tam anlamıyla oluşmadığı böyle dönemlerde siyasal alanda yozlaşmaların yaşanması sık rastlanan bir durum olmaktadır.

Siyasal ahlak konusu Türkiye açısından ele alındığında iki boyut karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, siyaset yoluyla dağıtılabilecek kaynakların büyüklüğüdür. Türkiye’de devlet, ülkedeki toprakların önemli bir kısmının sahibidir. Özellikle kentsel araziler 1950’lerde başlayan yoğun iç göç nedeniyle giderek değer kazanmıştır. Devlet, KİT’ler üzerinden yakın zaman öncesine kadar sanayide önemli bir varlık sahibi olmuştur. Kurtuluş Savaşı sonrası azgelişmişlikten kurtulma ve kalkınma çabalarının bir sonucu olarak şahısların elinde yeterli sermaye birikiminin olmadığı koşullarda devlet, ülkedeki en büyük işveren ve en büyük sermayedar olarak meydana çıkmıştır. Bu olguya Türkiye’de devletin merkezi-bürokratik yapısını eklendiği zaman, Türkiye’de siyasetin büyük bir rant dağıtma ve ganimet aracı olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz. Konuyla ilgili ikinci boyut, toplumsal değişimin hızı ile ilgilidir. Hızlı toplumsal değişme, toplumun tüm katmanlarının ahlaki değerlerinde hızlı aşınmalar yaratabilmekte, yeni manevi değerlerin oluşması ve toplumun her kesiminde bu yeni değerler hakkında bir uzlaşının gelişmesi aynı hızda gerçekleşmediğinden, bir ahlaki boşluk dönemi yaşanabilmektedir. Böylesi ‘kültürel gecikme’ dönemleri, ahlaki açıdan neredeyse her şeyin meşru görüldüğü hissini yaratan yozlaşmalara yol açabilmektedir.

Bir politikacının ahlakı, politik alandaki tutumları üzerinden değerlendirildiğinde, Alkan’a göre (1993;18), bir politikacının içinde bulunduğu etik probleminin parametreleri, başarısızlık karşısında istifa etmeme, hukuka uymama, parti değiştirme, kadrolaşma ve kamu kaynaklarını kişisel amaçlarla kullanmadır.

Türkiye kamuoyunda parlamenterlerin genel olarak olumsuz bir takım değer yargıları ile değerlendirildiği sık sık basının haber konuları arasına girmektedir. Yapılan araştırmalarda parlamentonun adı en az güvenilen kurumlar arasında sayılmaktadır. Aslında bu olgu ne yeni ne de salt Türkiye'ye özgü değildir. Çalışmamızın kuramsal çerçevesinde parlamentonun gerçekte sahip olduğundan daha muktedir olarak algılanmasının tarihsel kaynaklarına işaret edilmişti. Bu durum, parlamentoyu ve parlamenterleri tüm dünyada kamuoyu gözünde 'yapabileceklerini tam anlamıyla yapmayan' kimseler haline getirmekte ve olumsuz değer yargılarını beraberinde taşımaktadır. Sözü edilen algının ülkemizde de yeni bir şey olmadığı bilinmektedir. Parlamenter kimliğine ilişkin 1960'lı yıllara ait gözlemlerinde Altan, "halkın politikacılara güvensizlik duyması ve politikacı sözünü 'iki yüzlü, kaypak, aşağılık, rezil, karaktersiz, sinsi, yalancı, eyyamcı, döneke' anlamında küfür olarak kullanması boşuna değildi" demektedir (Altan,1971;59). Kumaş'a göre (1985;12), halk içinde siyasetçiye ilişkin olarak 'çıkarlarına düşkün, yetersiz, saygıya yaraşık olmayan', 'gerekli, ama pek ahlaklı olmayan', 'sıradan kişilerden ne daha iyi ne daha kötü' ve 'iyi niyetli, gerçekçi, vicdanlı, halkı düşünen, saygıya değer' yargılarının değişen oranlarda görüldüğünü söylemek mümkündür. Yine bu konuyla ilgili olarak Kongar (1999;191), Türkiye'de milletvekili prototipinin, fırsatçı, tutarsız, çıkarıcı bir kimliği yansıttığını belirtmektedir. Türkiye'nin klasik politikacı kimliği, siyasi dedikodu üretme peşinde koşan, dünyayı izlemeyen, yerel siyasi ilişkileri güçlü, duygusal, genel kültürü zayıf, sanata uzak, kişisel egosu yüksek, gösteriş meraklı ve devlet ihaleleri ile ilgili işlerin peşinde koşan bir erkek dünyasının üyesi olduğu belirtilmektedir (Kongar,1999;184–185). "Günümüzde politikacı prototipi, kendi özel çıkarlarını her şeyin önünde tutan, bir gün söylediğinin tam tersini, ertesi gün ifade edebilen, toplumsal ittifaklar ve tutarlı ilkeler yerine, ayak oyunlarını, yalan dolan, başarı için olağan yöntemler sayan bir kimlikle ortaya çıkmıştır" (Kongar,1999;182). Türkiye'de siyasetçinin yozlaşması edebiyat eserlerinin de konusu olmuştur. Daha 1920'lerin sonlarında yüksek rant gelirlerinin ortaya çıkmasıyla başlayan yozlaşmayı Yakup Kadri'nin Ankara adlı romanından izlemek mümkündür. Yine Aziz Nesin'in Zübük adlı eserinde de bencil ve çıkarıcı bir taşralı politikacı tipi tasvir edilmektedir.

Bu noktada halk açısından bir çelişkiye işaret etmek gerekmektedir. Halka maledilen yukarıdaki izlenimler bir tarafta iken diğer taraftan parlamenterler ziyaretçi

akınına uğramaktadır. Kitleler parlamenterleri karalamakta fakat onların seçimine yüksek oranda katılmakta, oy verirken kendileri açısından kısa vadeli somut çıkar beklentilerini öne almakta ve onların kapılarını ‘kendileri için ayrıcalık’ talepleri ile aşındırmaktadırlar. Bu durumda ya politikacıları karalayanlar ile onlardan ayrıcalık talep edenler bütünüyle farklı insanlardır ya da bir çelişki sözkonusudur. Bu durum aslında parlamentoların halkın birer aynası olduğu düşüncesini teşvik etmektedir. Mumcu’ya göre parlamentoların toplumların aynaları olduğu yargısı, parlamenterlerin toplumların içinden çıkması açısından doğru, fakat seçim sistemlerinin ve ülkelerin yapısal özelliklerinin, halkı parlamentoda olduğu gibi yansıtmaması açısından yanlıştır (Mumcu,1994;5). Bir başka deyişle parlamenterler toplumun içinden gelmekle, onun bir parçasıdır fakat herkesin parlamenter olma şansı eşit olmadığı ve bazı seçici nitelikler ön plana çıktığı için parlamenterler toplumun ‘temsil edici olmayan’ bir parçası olmaktadır. Kanımızca siyasal yozlaşmanın salt parlamenterlerle hatta salt siyasetle ilgilenenlerle sınırlandırılması doğru olmayacaktır. Siyaset bir toplumsal kurum olarak tüm diğer toplumsal kurumlarla etkileşim içindedir. Siyasal alandaki yozlaşmanın diğer kurumları etkilememesi ya da diğer kurumlarda başlayan yozlaşmanın siyaset kurumunu etkilememesi düşünülemez. Bu nedenle siyasal yozlaşma, özünde toplumsal yozlaşmanın bir boyutu olarak ele alınmalıdır. Siyasetçi yozlaşırken toplumu da yozlaştırır ya da yozlaşan bir toplum, siyasetçisini de yozlaşmaya zorlar. Bu gelişmenin belli bir aşamasından sonra hem parlamenterler arasında hem de toplumun diğer kesimleri arasında herkesin ahlaksızlıkla suçlanmasına yol açacak bir karmaşanın yaşanması kaçınılmaz hale gelir.

Türkiye’de yaşanan siyasal yozlaşmanın nedenlerine ilişkin görüş bildiren Mumcu’ya göre (1994;12), Batı’da parlamento yaşamını burjuvazi ve işçi sınıfından kaynaklanan kadrolar ayakta tutmaktadır. Türkiye’de ise burjuvazi ‘siyasal kadrosunu’ parlamentolara henüz sokamamıştır. Parlamentoda sınıfsal esasa dayalı ve her iki sınıfın siyasal temsilcilerinden oluşan bir ayrımlaşma görülmemektedir. Bunun yerine Mumcu’nun ifadesiyle ‘yoz bir tabaka’ bütün partilere dağılmıştır. Mumcu böylelerine “politikacı lümpeni” demektedir. Bu tip, iktidar olanaklarını kişisel zenginleşmesi için kullanan ve siyasal etkinlik sağlayan, herhangi bir sınıfa yönelik aidiyet hissi içinde olmayan ve politikayı kendisine meslek edinmiş, politika sayesinde yaşayan kimseleri karakterize etmektedir. Siyasal süreçlere kişisel birikiminden doğan bir katkı yapmak

yerine siyaset sayesinde yaşayan politikacı tipinin tüm kaygısı yeniden seçilebilmektir. Yeniden parlamenter seçilebilme ihtirası politikacıların siyasi çelişkilerinin altında yatan temel nedendir (Altan,1971;60).

Kongar (1999;26), Türkiye’de yaşanan politik yozlaşmanın nedenini partilerin içinde aynı delege ve seçmen tabanına seslenen rakiplerin varlığında bulmaktadır. Farklı partilerdeki politikacılar farklı hassasiyetleri olan seçmen tabanlarına seslendikleri halde aynı partideki politikacılar aynı seçmen tabanı ve aynı yerel örgüt delegeleri üzerinde bir rekabete girmektedirler. Aynı partiden ne kadar çok ve ne kadar yüksek nitelikli olursa aday çıkarsa, sınırlı sayıdaki parlamento sandalyeleri için o kadar büyük bir rekabet gerçekleşmektedir. Bu durum partilerde politikacılar arasında dayanışma yerine rekabeti ve yozlaşmayı desteklemektedir. Yozlaşma ise politikacılar arasında seçkin nitelikli bireylerin elenmesi ve sıradan niteliklerin öne çıkması anlamına gelmektedir. Genel olarak 12 Eylül 1980 darbesinin toplumun seçkin kesimlerine siyaseti yasaklaması ile politik yozlaşma arasında bir ilişki kurulduğu görülmektedir. Aydın kesimlerin politika dışına itilmesinin yozlaşmanın nedeni olmaktan çok, yozlaşmaya direnebilecek kalitedeki insanların kenara itilmesinden dolayı yozlaşmanın hızlandırıcı etkeni olduğu söylenebilir. Siyasetin toplumsal bir kurum olmasının sonucu, sosyolojik açıdan siyasal yozlaşmanın da toplumsal yozlaşmanın bağımlı değişkeni olarak ele alınması yerinde olacaktır. Toplumun herhangi bir yozlaşma sorunu yaşamadığı koşullarda sadece siyasetin yozlaşmasından bahsetmek gerçekçi değildir. Şüphesiz toplumdaki değer aşınmasını başlatmakta siyaset kurumu etken bir rol oynamış olabilir. Fakat kurumların birbirleriyle karşılıklı etkileşimleri sonucu tüm toplum karşısında sadece siyasetin yozlaşması diye bir olgudan sözedilemeyeceği açıktır. Nitekim Kongar’a göre (1999;182), parlamentonun kompozisyonu aslında, ülkemizdeki değer yozlaşmasını yaşayan toplumumuzun biraz daha olumsuz bir yansımasıdır.

Türkiye’de “vahim bir sosyolojik ve yapısal dönüşüm” yaşandığını belirten Kongar (1999;185), siyasetin kamusal kaynakları yeniden dağıtma işlevinin kişisel amaçlar için kullanımının yaygınlaşmasına dikkat çekmektedir. Siyasetin olanaklarının kişisel amaçlarla kullanımı konusunda başlıca suçlar, partizanlık yoluyla kamu kurumlarında gereğinden fazla insan istihdam etme, iktidara yakın işadamlarına kamu bankalarından haksız kredi sağlama ve yasadışı inşaat izni verme gibi görünümlemlerle karşımıza çıkmaktadır. Parti örgütleri sözkonusu kişisel amaçlı çıkar mekanizmasında

imtiyaz isteyen kişilerle iktidar arasında aracı rolü oynamaktadırlar. Parti delegeleri, il ve ilçe başkanları, belediye başkanları, milletvekilleri ve bakanlar çevrelerindeki insanlara kamu kaynaklarını yasadışı biçimde kullandırmak suretiyle parti içindeki siyasal pozisyonlarını sağlama almaktadırlar. Böylece partileri, Türk toplumunu gerçek ihtiyaçlarından kopararak birkaç bin kişilik bir delege mekanizmasını sistemin merkezine yerleştiren bir ‘karşılıklı kişisel çıkar ilişkisi’ yapısı oluşmaktadır. Bu sistem bir kez kurulduktan sonra, yüksek nitelikli politikacıları ya sistemin dışında tutmakta ya da kısa sürede üzerlerinde kurulan baskı sayesinde kendisine benzetmektedir (Kongar,1999;185).

Ciddi bir değer erozyonu yaşayan Türk siyasetinde politikacıların da kendilerini savunmak için bazı argümanları olduğu şüphesizdir. Bunların başında ‘bürokrasinin gücü’ argümanı gelmektedir. Politikacılar arasında çok yaygın olan bir söyleme göre Türkiye’de bürokrasi, iktidarların halka hizmet götürmesini engelleyebilecek kadar etkin ve hantaldır. Kongar’a göre (1999;494), bu argümanın bir geçerliliği yoktur. Çünkü bürokrasinin yapı ve işleyişini başta parlamento olmak üzere onun içinden çıkan bakanlar kurulu belirlemektedir. Bu nedenle bürokrasiyi suçlayan bir politikacı gerçekte kendi başarısızlığının mazeretini yaratmaya çalışmaktadır. Devlet mekanizmasını çalıştırmakla yükümlü yürütmenin başındaki görevlilerin çalıştırmakla sorumlu oldukları bürokrasi mekanizmasından şikâyet etmeye haklarının olmadığı belirtilmektedir.

Günümüzde siyasal ahlak konusunda büyük bir duyarlılığın olduğu görülmektedir. Bu duyarlılık daha çok politikacıların kişisel ahlaki standartları üzerinden ele alınmaktadır. Politikacıların ahlaki standartları sürekli sorgulanmakta, politikacılar ise genellikle kendilerine haksızlık yapıldığını savunmaktadırlar. Fakat sosyolojik olarak politikacıların içinde bulunduğu ahlaki sorunların boyutları, sadece onların kişisel zaafı ile açıklanamaz. Politikacıları gayri ahlaki davranmaya iten toplumsal koşullara dikkat çekilmelidir. Örneğin bir toplumda yaygın bir işsizlik varsa partilerin ganimetçi olmaları kaçınılmaz olacaktır (Şaylan,1993;398).

Siyasetin bir tekniğe indirgenmesi sonucu siyaset alanının daralması ve ideolojik farklılıkların önemsizleşmeye başlaması sonucu, partiler ve politikacılar kendilerini diğerlerinden ahlaki temizlik vurgularıyla ayırmaya başladılar. İdeolojik ve siyasi olarak benzeşen partiler, iş yapma (teknik) becerileri ve ahlaki özellikleri ile farklılaşmaya

çalışmaktadırlar. Oysa bu noktada son derece önemli bir boyut gözden kaçırılmaktadır. Dikkatler politikacıların ahlaklarına çevrilmektedir. Fakat ahlaklı politikacıların savundukları politik programların ahlaki boyutları tartışılmamaktadır. “Yanlış olan, politikacıların ahlaki dürüstlüklerine bu kadar çok dikkat edilirken, yönettikleri evrenin ahlaki çürüyüşünün rahat rahat devam edebilmesidir. Ahlaklı olarak kusursuz politikacılar ahlaki sorumlulukların yok olmasına başkanlık edebilirler ve etmektedirler” (Bauman,1998;296). Gerçekten de tek tek alındığında kişisel olarak son derece dürüst olan pek çok politikacının bir program çerçevesinde bir araya gelmeleri ve o programı uygulamaları sonucu, toplumsal bir çürüme meydana gelebilmektedir. Sosyal adaleti uygulamayan, eğitim ve sağlık gibi alanları özelleştirerek parası olanlara hizmet götüren, milli kalkınma dinamiklerini desteklemek yerine iç ve dış borçlarla ülkeyi yöneten ve üretici güçleri değil, rantiyeyi besleyen bir iktidar programının çatısı altında toplanmış politikacıların tek tek bakıldığında ahlaklı olmalarının bir anlam ifade etmeyeceği düşünülmektedir.

6.6. Türkiye’de Seçmen-Temsilci İlişkisi

Türkiye’de siyasal süreçlerde yaşanan ciddi ölçülerdeki değer erozyonunun başlıca nedenlerinden birinin temsilciler üzerindeki seçmen baskısı olduğu düşünülmektedir. Ekonomik kaynakları sınırlı olmasına karşın, dünyanın en genç nüfuslarından birine sahip olan ve yetmiş milyonu aşan nüfusuyla Türkiye, iktidar partilerinin üzerinde büyük bir büyüme baskısı yaratmaktadır. Bir başka deyişle Türkiye’yi yönetenler, her yıl yüzbinlerce kişiye iş alanı yaratmak amacıyla düzenli bir ekonomik büyüme gerçekleştirmek zorunluluğu ile karşı karşıyadırlar. Fakat hem zor hem de kısa vadede siyasi getirisi olmayan bu yol yerine, yukarıda da ele alındığı gibi, patronaj ilişkileri yoluyla tek tek vatandaşların sorunlarını kamu kaynaklarının haksız kullanımı yoluyla çözmeye çalışmak Türk politikacılarının büyük kısmı tarafından tercih edilmektedir. Tercih edilen bu siyaset yapma tarzı, politikacılar tarafından sorunlarının hemen çözülmesini isteyen seçmen baskısının varlığı ve acil çözüm bekleyen sorunlarının görmezlikten gelinemeyeceği gerekçesi ile meşrulaştırılmaktadır.

Siyasal temsilcilerin seçmen baskısı altında kalmalarının tüm demokratik rejimlerde görülen bir durum olduğu bilinmektedir. Kitlelerin siyasete katılmalarının

genişlemesi, temsili demokrasilerde seçmen-temsili ilişkisini bir sorunsal haline getiren en önemli olgu olmuştur. Temsili mekanizmaların oluşması için oy verenler, katılımı bununla sınırlı görmemiş ve seçim sonrasında da temsilcileri etkilemeye çalışmışlardır. Bu nedenle seçmen-temsili ilişkilerinin düzenlenmesi tüm temsili sistemlerin karşılaştığı sorunlardan biridir.

Türkiye’de seçmen-temsili ilişkisinin tarihsel süreçte bazı değişiklikler geçirdiği söylenebilir. Erken Cumhuriyet döneminde, tek parti koşullarında seçmenlerin temsilciler üzerinde etki sahibi olmaları sözkonusu olmamışken, 1950 sonrası koşullar tersine dönmüştür. Kalaycıoğlu’na göre (1986;44), 1946 sonrası ilk olarak seçmenin önemi artmış, ikinci olarak milletvekilinin rolü değişmiştir. Siyasal sistemde artık seçmeni hesaba katmadan davranmak sözkonusu değildir. Her ne kadar beş yılda bir yapılan ve iki seçim arasında seçmenlerin parlamentoyu etkilemelerini sağlayacak ara mekanizmalar yoksa da temsilciler seçimden seçime topluca hesap vermek zorunda kalmışlardır. Parlamenterlerin rol değişimi ise siyasal temsilde hizmet ve dağıtım mekanizmalarında devlet ile vatandaş arasındaki köprü olmaya doğru değişmiştir. Parlamenterin yasa yapımında oynadığı rol, parti grubu çerçevesinde yürütülmeye başlanmıştır.

Gelinen noktada TBMM’nin günde ortalama 20 bin ziyaretçisi olduğu belirtilmektedir. Parlamenterler üzerinde büyük bir seçmen baskısı oluşmuştur. Güçer’in belirttiğine göre (2004;162) “her milletvekiline bir günde ortalama en az 4–5 hasta, 50’ye yakın ziyaretçi” gelmektedir. Büyük illerin milletvekillerine küçük illere oranla daha az ziyaretçi gelmektedir. Parlamenterlerin ziyaretçi yoğunluğu büyükşehir veya taşradan seçilmiş olma, iktidar ya da muhalefet partisine mensup olma, seçildiği yörenin yerlisi veya yabancı olması, parti örgütünden yetişme ya da ‘vitrin’e mensup olma faktörlerine göre değişmektedir. Seçmenler taleplerini iletmek üzere parlamenterleri ziyarete giderken, “eğer varsa kan bağı (akrabalık, kan hısımlığı, hısımlık, kirvelik vb. nitelikler), hemşehrilik, (bir Trabzon’lu seçmenin İstanbul’dan seçilmiş Trabzon’lu milletvekiliyle temas etmesi gibi), sonra siyasal/toplumsal örgüt bağı (siyasal parti üyeliği, güzelleştirme derneği, Kur’an Kursu, vakıf, dernek üyeliği

gibi bağlar), sonra işlevsel ilişki olarak ifade edebileceğimiz, meslek, iş vb. bağlar” temelinde hareket etmektedirler (Kalaycıoğlu, tarihsiz;104).⁶⁵

Kalaycıoğlu’na (1986;37–43) göre, Türkiye’de seçmenle temsilci arasındaki siyasal temsil ilişkisi dört biçimde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, Türkiye’de en az görülen durum olmakla birlikte seçmen, milletvekilinden belli bir konuda yeni bir kanun çıkartılması veya yeni bir politika önerilmesini istemektedir. İkincisi, seçmen, bölgelerine altyapı, yatırım, iş imkânları yaratılması ve kamu personeli atama, nakil ve yükseltmelerinde vekilden kendilerine yardımcı olması yönünde hizmet talebinde bulunmaktadır. Kalaycıoğlu, yapmış olduğu araştırmalarda bu boyutun özellikle 1960’lardan itibaren yoğunluk kazandığını belirtmektedir. Üçüncüsü, seçmen, vekilden özellikle mali ve ekonomik kaynakların ülke ekonomisi içinde yeniden dağıtımını istemektedir. Dördüncüsü, seçmen, vekili siyasal destek duyguları ile değerlendirmekte ve desteklemektedir.

Parlamenteerlerin en önemli görevleri olan yasama sürecindeki etkinlikleri tüm parlamenteerler tarafından eşit olarak paylaşılmamaktadır. Bir parlamenteerin yasama sürecindeki etkisi, mensubu olduğu partideki görevi ve karar mekanizmalarındaki etkinliği ve seçmenlerinin yoğunluğu ile belirlenmektedir. “Bunlar arasında hangi etken daha ziyade ağır basmakta ise, bir milletvekilinin tekil bir temsilci olarak parlamento içinde oynadığı rol o yöne doğru eğilim göstermektedir. Bu etkenler, milletvekilinin büyük bir çoğunluğunu seçim bölgesi veya seçmenlere hizmet aktarabilme uğraşı ile zamanının yarısından fazlasını harcaması anlamına gelmektedir” (Kalaycıoğlu,1986;45). Seçmenlerin temsilcilere doğrudan ulaşmak suretiyle ortaya koydukları taleplerin önemli bir kısmı imtiyaz sağlama ile ilgili olduğu parlamenteerler tarafından da belirtilmektedir (Kocaoğlu,2003;30).

⁶⁵ Kalaycıoğlu (tarihsiz,104), 1980 sonrası “işlevsel bağlara dayalı kitlesel siyasal davranış veya ona temel olacak örgütsel yapıların” toptan yok edildiği de göz önünde tutulursa, Türkiye’de siyasal davranışın modern Batı toplumlarında gözlenen işlevsel bağlar temeline oturmakta, oturmaya doğru gitmekte olduğu biçiminde bir öneri ve beklentinin doğru olmayacağı” inancındadır.

6.7. Parlamenterliğin Statüsü ve Getirileri

Bütün zorluklarına rağmen bir insanın milletvekili olmayı neden isteyeceği sorusuna Shively'nin verdiği cevap, milletvekilliğinin, kişiye idarede ilginç ve daha güçlü pozisyonlara ilerlemesi için sağladığı destek olabileceğidir (1993;256). Russel (1990;12), insanoğlunun sınır tanımayan en bellibaşlı istekleri arasında saydığı iktidar ve şan kazanma isteğinin bir uzantısı olarak parlamenter olma çabasının altında, - parlamentonun etkisiz bir kurum olduğu bilindiği halde- iktidar ve şan elde etme isteğinin yattığını savunmaktadır. Güçer'e göre (204;13), Türkiye'de vatandaşlarca sevilmediği halde herkesin parlamenter olmak istemesinin nedeni güç, iyi para kazanmak, emekliliği garantiye almak, iyi bir şeyler yapmak ve dokunulmazlık kazanmak vs. olabilir.

Cem'e göre (1993;239), yeniden seçilme ihtimalinin bu kadar düşük olduğu, maaşların yeterli olmadığı bir durumda insanların neden milletvekili olmayı istedikleri sorusuna "istisna ölçeğinde idealist olanlar, bir dönem maceraya kalkışabilecek yapıda olanlar, milletvekilliğini vakti hoşça geçirecek bir ek iş gibi görenler, ya da, hesaplı bazı beklentileri bulunanlar"ın varlığı ile cevap verilebilir.

Altan, parlamenter seçilenlere devlet bankalarının hemen kredi açtığını, iktidar milletvekillerinin kredileri geri ödemekte pek acele etmediklerini, bu konunun Meclis'te herkesçe üstünün örtüldüğünü, siyasetle kazanç arasında böylesi doğrudan bağların da olduğunu belirtmektedir (Altan,1971;108-109). Parlamentolar arası dostluk grupları, karşılıklı davetler ve uluslararası geziler Altan'a göre sadece seyahat fırsatı idi (Altan,1971;120). Ayrıca yılbaşıları vs. gibi önemli zamanlarda bankalardan ve firmalardan tüm parlamenterlere armağanlar geldiği belirtilmektedir (Altan,1971;218).

Toplum içinde yüksek statüleri olan insanların parlamenter seçilme imkân ve oranı bu durumda olmayan insanlara göre daha fazladır. Bunun ilk nedeni maddi imkânlarla ilgilidir. Siyasetin pahalı bir iş olması ve parlamenter seçilebilmek için gereken maddi külfeti herkesin üstlenemeyecek olması sözkonusudur. Maddi imkânları yüksek olanların statülerinin de yüksek olduğu sosyolojik bir olgu olarak bilinmektedir. İkinci neden, temsil psikolojisi denilebilecek bir faktördür. Kitleler, kendilerine benzeyenleri değil, kendilerinin vakıf olamadığı sorunları ve çözümlerini bilen, kendileri için yararlı olana kendileri adına karar verebilecek yeterlilikte olduğuna

inandıkları kimseleri temsilci seçme eğilimindedirler. Temsil, bir rıza (consent) ve güven ilişkisini içermektedir. Bizi etkileyecek sonuçlar doğuracak kararları bizim adımıza alabilecek olan, güvenilebileceğimiz kimsenin bizden daha uzak görüşlü olduğuna ikna olmamız gerekir. Bu ise temsilci seçiminde kitlelerin sıradanlık değil, tam tersine seçkinlik aradıklarını gösterir. Bu nedenle parlamenterliğin, temsili doğasından gelen bir statüsü olduğu söylenebilir.

İKİNCİ KISIM

ALAN ARAŞTIRMASI VERİLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

7. BÖLÜM. ARASTIRMANIN YÖNTEM VE TEKNİĞİ

Bu bölümde kuramsal çerçevede ayrıntılı olarak tartışılan parlamenter demokrasi kuramı açısından, günümüz Türk parlamento sisteminde parlamenter kimliğinin durumu somut alan araştırması verilerinin yardımı ile analiz edilecektir. Bu amaçla araştırma alanının çerçevesi, araştırmanın amacı, hipotezleri ve saha verilerinin elde edilmesinde kullanılan teknikler aşağıda tanıtılmaktadır.

7.1. Araştırma Alanının Tanımı

Araştırma, 18 Nisan 1999 genel seçimleri sonucu oluşan 21. dönem parlamentosu ile 3 Kasım 2002 genel seçimleri sonucu oluşan 22. dönem parlamentosunda görev yapmış parlamenterleri temsilen 205 kişilik bir örneklem üzerine kurulmaktadır. Çalışmanın yapıldığı tarihlerde görevde olan 22. dönem parlamentosu ile bir önceki dönemde görev yapan 21. dönem parlamentosu araştırma evrenini oluşturmaktadır. Örneklem, bu evrenin içinden tesadüfî olarak oluşturulmuştur. Araştırma evreninin görece sınırlı tutulmuş olması, bu alanda çalışmanın kendine özgü zorluklarından kaynaklanmaktadır. Araştırma evrenini oluşturan parlamenterlerin, özellikle daha önceki dönemlerde görev yapmış olanlarına ulaşmak oldukça zordur. Bu zorluk, mülakat yapmak gerektiğinde daha da artmaktadır.

Bilindiği gibi TBMM'nin üye tam sayısı 550'dir. 21. dönemde bu sayı 544 olarak gerçekleşmiştir (TBMM Parlamento Albümü,2001;XXI). 22. dönem parlamentosunun üye sayısı ise bu araştırma yapıldığı sırada 548 idi. 22. dönem parlamentosunda görev yapan ve daha önceki dönemlerde de parlamenterlik yapmış 109 parlamenter olduğu dikkate alınırsa her iki dönemin araştırma evreni 985 kişi olarak gerçekleşmektedir. 205 kişilik örneklem, araştırma evreninin yaklaşık % 21'ine tekabül etmektedir.

Araştırmanın yürütülmesi sırasında karşılaşılan ve çalışmayı sınırlandıran bazı etmenler olmuştur. Bunlar arasında 22. dönem için parlamenterlerin ziyaretçi yoğunlukları başta olmak üzere aktif politikanın ve yasama görevinin gerektirdiği faaliyetlerin yarattığı zaman baskısı en başta sayılmalıdır. Ayrıca çalışmanın evreninin mevcut parlamenterler için Ankara olması, eski parlamenterler için ise son derece dağınık olması bir başka sınırlılık etmeni olmuştur. Bu nedenle eski parlamenterlerin önemli bir kısmına anket formları posta yoluyla ulaştırılmıştır.

Araştırmanın veri toplama imkânlarını sınırlandıran bazı zorluklarına değinmek yerinde olacaktır. 22. dönem parlamentosunda görev yapan parlamenterlerin TBMM kampusu içinde bir arada bulunabilmeleri bir avantaj oluşturmaktadır. Fakat sorun, parlamenterlere ulaşabilmektir. TBMM’de ortalama 25’er üyesi bulunan 16 daimi komisyon vardır. Bir başka deyişle yaklaşık 400 parlamenter komisyonlarda görevlidir. Hükümetin 25 üyesi, bir o kadar da bakanlarla çok yakın çalıştığı için mesaisini Halkla İlişkiler Binası’nda yapmayan parlamenter bulunmaktadır. Parlamenterler, yoğun bir ziyaretçi baskısı altında çalışmaktadırlar. Anketimiz ise kısa değildir ve cevaplanması 40 dakikayı bulmaktadır. Meclis’e lisans tezleri için olanlar da dâhil pek çok anket formu gönderilmekte, bu da parlamenterlerin bilimsel amaçlı anket çalışmalarına olan duyarlılığını aşındırmaktadır. Meclis’e gönderilen anketlerin tamamına yakınının parlamenterler değil, danışmanlar ve hatta sekreterler tarafından cevaplanmakta olduğu tarafımıza açıkça iletilmiştir. Veri toplama faaliyetini bizzat elden takip etmemiz, TBMM’de toplam bir ay boyunca çalışmayı bizzat yürütmemiz ve Halkla İlişkiler Binasındaki milletvekili makamlarını baştan aşağı defalarca dolaşarak anket formlarının bizzat parlamenterlerce doldurulması konusundaki hassasiyetimizi göstermemiz sonucu görece az sayıda (98 adet) fakat tamamı parlamenterlerce cevaplanmış anketler formları elde edilmiştir.

22. dönem parlamenterlerinin aksine, 21. dönem parlamenterlerini bir arada bulma imkânı yoktur. Telefon ve adreslere Türk Parlamenterler Birliği Genel Merkezi’nin yardımı sayesinde ulaşılmıştır. Yeterli sayıda örnekleme tek tek görüşmelerle yakalama şansı zaman ve maddi koşullar nedeniyle olmadığı için anketlerin bir kısmı posta yoluyla ulaştırılmıştır.

7.2. Araştırmanın Amacı

Türkiye’de parlamentolu siyasal sistemin 1876 tarihli I. Meşrutiyet ile başladığı dikkate alınırsa bu çalışmanın yapıldığı 2006 yılına kadar 130 yıllık bir parlamenter geleneğin varlığı görülür. Kuşkusuz hem Türk toplumunun kendine özgü özellikleri hem parlamentarizmin evrensel düzeyde geçirdiği dönüşümlerin Türkiye’ye yansımaları hem de parlamenter geleneğe çeşitli düzeylerde etki eden siyasal gelişmelerin yaşanmış olması gibi faktörler, Türk siyasal sisteminde parlamentonun ve parlamenterlerin yerini araştırılmaya değer kılmaktadır.

Siyasal temsil, modern demokrasilerin olmazsa olmaz özelliklerinden biridir ve parlamento, siyasal temsilin somutlaştığı kurumdur. Bu açıdan temsili kurumlar üzerine yapılan bir araştırmanın aynı zamanda o toplumdaki demokrasi üzerine tartışmaları beraberinde getirmesi bir yönüyle kaçınılmaz görünmektedir. Türkiye’nin başta gelen siyasal gündem maddelerinden biri olan demokrasi ve demokratikleşme gibi konulara girmek bu araştırmanın sınırlarını aşmaktadır. Fakat parlamento geleneğinin tarihsel temelleri, parlamentonun geçirdiği evrensel ve yerel dönüşümler ile parlamenterlerin giderek artan güçlü yürütme ihtiyacı karşısında nasıl bir role doğru evrildikleri konularındaki bir araştırma, Türk siyasal sisteminin bugün içinde bulunduğu durumun daha iyi anlaşılmasına katkı yapabilir düşüncesindeyiz.

Bu araştırmanın başlangıç varsayımı, temel toplumsal kurumlar içinde siyasetin diğer kurumlara oranla daha belirleyici bir rol oynadığıdır. Toplumun gelecek kuşaklarını etkileyen kararların alınması ve toplumsal kaynakların dağıtılması gibi sonuçları bir toplumun kaderini uzun vadeler boyunca etkileyebilecek kararları siyaset kurumu içinde alınmaktadır. Toplumsal gelişmeler sonucu siyasal kararların temsili süreçlere devredilmesi ve monarşilerin yıkılıp yerine kolektif karar alma organları olan parlamentoların geçmesi ile birlikte parlamentolar, siyasal sistemin en önemli kurumları olarak görülmeye başlanmışlardır. Siyasal katılımın yaygınlaşması ise seçim ve temsil mekanizması ile oluşan parlamentoları çatışan siyasal güçlerin en önemli mücadele alanlarından biri haline getirmiştir.

Buna karşılık araştırmamızın kuramsal çerçevesinde ayrıntıları ile tartışıldığı üzere, parlamentolar bir dizi gelişmenin sonucu olarak siyasal sistem içindeki etkin karar alıcı özelliklerinde bazı aşınmalara uğramış görünmektedirler. Genel düzlemdeki

bu gelişmeler, Türkiye'nin siyasal yapısı ve kültürü ile ilgili bazı özgün özellikler tarafından parlamento ile ilgili olarak bazı açılardan desteklenmekte, bazı açılardan ise desteklenmemektedir. Örneğin, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de güçlü yürütme ihtiyacı ve kamuoyu demokrasisi döneminin bazı özellikleri, parlamentonun işlevlerini yürütme lehine by-pass etmekte iken, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in parlamentoya verdiği önem ve çok partili rejim yoluyla halkın siyasete geniş katılımının etkileri parlamentonun değerini sürdürmesini sağlamaktadır. Bu karşılıklı etki-tepki sarmalında gerçekte parlamentonun siyasal sistem içindeki yerini, parlamenterlerin rol ve işlevlerini ortaya koymak önem kazanmaktadır.

Sonuç olarak, bu araştırmada amaçlanan, evrensel ve ulusal düzlemdeki toplumsal ve siyasal değişimleri hesaba katarak, Türk parlamenter geleneği içinde parlamenterlerin rollerini, siyasal sistem içinde yerine getirdikleri işlevleri ve tüm bunların sonucu olarak oluşan parlamenter kimliğini sosyolojik bir bakış açısıyla analiz etmektir. Araştırmada parlamenter geleneğinin parlamenter kimliğini biçimlendirmedeki etkisi, parlamentonun tarihsel evrimi içinde ele alınarak incelenecektir. Araştırma alanından elde edilen verilerin analizi yoluyla aşağıda belirtilen hipotezlerin sınanması amaçlanmaktadır.

7.3. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmada amaçlanan analizleri yapabilmek için aşağıdaki hipotezler sınanmıştır:

HİPOTEZ 1: Gerek evrensel, gerekse ulusal düzeyde yaşanan bir dizi gelişmenin sonucu olarak, siyasal kararların alındığı ve toplumsal sorunların nasıl çözüleceğinin belirlendiği temel kurumun parlamento olduğu gerçeğinde önemli aşınmalar yaşandığı görülmektedir. Bu nedenle Türk parlamenterlerinin, siyasal sistem içinde kendilerini politika yapıcı (policy maker) olarak görmemeleri beklenmektedir. Fakat Türk siyasal kültüründe parlamentonun etkili yerine dair –bilim çevrelerinde dahi süren- anlayışların sonucu olarak ulusal düzeyde sorun çözme iddia ve beklentileri ile aday oldukları ve kısa sürede ise hayal kırıklığı yaşadıkları beklenen sonuçlardan bir tanesidir.

HİPOTEZ 2: Türk parlamenterlerinin ideal tipinin bir tür “siyaset komisyoncusu” (political brokers) tipi olduğu söylenebilir. Sorun çözme işlevi aynı zamanda bir

idealist-rasyonel politika algısını gerektirmekte, halkın her tür talebini yerine getiren popülist bir politika tarzını değil, belirli ilkeler ve idealler ekseninde, plana, programa ve projelere dayalı bir politika yapma tarzını gerektirmektedir. Bu açıdan –siyasal sistemin parlamenti ittiği koşulların bir sonucu ile de birleşerek- Türk parlamenterinin ağırlıklı olarak seçmen taleplerinin karşılanması merkezli bir politika yapma tarzını tercih etmekte oldukları beklenmektedir.

HİPOTEZ 3: Parlamenter seçilebilmenin yasal koşulların dışında belirli sosyal koşulları da olduğu bilinmektedir. Fakat sosyal koşulları yeterli olanların da tamamı parlamenter seçilememektedir. Günümüz Türk siyasal yapısının ve siyasal parti yapılanmasının özgünlükleri doğrultusunda parti liderleriyle kurulan özel ilişkiler gibi bireysel faktörlerin de parlamenterliğe giden yolu etkileyebildiği düşünülmektedir. Parlamenter seçilebilmenin belirleyici faktörleri arasında, parti içi liyakat ve deneyime değil, önemli ölçüde bireysel ilişkilere dayanan bir mekanizmanın anlamlı bir düzeyde karşımıza çıkması beklenmektedir.

HİPOTEZ 4: Türk siyasetçisinin siyasal temsil gücünün ve algısının bir sivil toplum desteğinden gelmediği düşünülmektedir. Bu nedenle parlamenter temsil-sivil toplum örgütü ilişkisinin zayıf olması beklenmektedir. Parlamenterlerin, siyasal kariyerleri içinde bir sivil toplum örgütünün aktif üyeliği ve yöneticiliği olsa bile bunun parlamenter seçilebilmeye etkisinin az olduğunu düşünmeleri beklenmektedir.

HİPOTEZ 5: Türk parlamenti, kendisini milli egemenlik teorisine uygun biçimde tüm milletin temsilcisi olarak gördüğü düşünülebilir. Fakat bu bakış açısının ortaya konuluş biçiminin, parlamentonun çoğunluk iradesini tüm milletin iradesine eşitlemek biçiminde ifade edilmesi beklenir.

HİPOTEZ 6: Parlamenterlerin içinde listelerinden seçtikleri partilerde uzun yıllar politika yaparak, hem kendi parti programlarını hem parti tabanlarını hem Türkiye'nin siyasal işleyiş mekanizmalarını hem de parlamentonun işlevini ve sınırlılıklarını öğrenme imkânı bulamamış anlamlı bir kesimin varlığı öngörülmektedir.

7.4. Araştırmanın Teknikleri

Araştırma verilerinin toplanmasında anket ve mülakat teknikleri kullanılmıştır. Konuyla ilgili yayınların değerlendirilmesinde de gözleneceği üzere Türk

parlamenteerleri hakkında yapılan çalışmaların en büyük eksiklerinden bir tanesi doğrudan parlamenteerlerle yapılan görüşmelere dayanan somut verilerin eksikliğidir.

Anket ve mülakat içerikleri Türkiye’de siyasal temsil ve temsilcinin sosyolojik

niteliklerinin ortaya konulması ve ortaya çıkan tablonun tarihsel arka planı ile birlikte çözümlenmesi amacına uygun olarak hazırlanmıştır. Anket formunda parlamenteerlerin kişisel profilleri, parlamentonun değerine ilişkin tutumları, temsil algıları ve partileri ile olan bağlarının niteliği gibi boyutları ortaya çıkarmaya dönük sorular yer almıştır.

Anketler 22. dönem parlamenteerleri için açık uçlu soruların eksiltilmesi yoluyla bir miktar kısaltılarak hazırlanmış, böylece 65 soruluk anket formu, 53 soruya düşürülmüştür. Bunu yapmakla parlamenteerlerin ankete cevap verirken olabildiğince az zaman harcamalarını sağlamak amaçlanmıştır. Anketin hacmi uzadığa cevaplanması için gereken süre de uzamakta, bu ise özellikle mevcut parlamenteerler için caydırıcı bir etki yapmaktadır.

Araştırma kapsamında yapılan mülakatlarda görüşme formu olarak anket formu kullanılmış, bir başka deyişle parlamenteerlerle yapılandırılmış nitelikte görüşmeler yapılmıştır. Kuşkusuz görüşülen kimselerin politikacı olmaları ve bazılarının bakanlık gibi zengin deneyimlere sahip olmalarının sonucu görüşmeler zaman zaman yarı-yapılandırılmış niteliğe dnşebilmiştir. Bunun dışında 21 ve 22. dönemde değil daha önceki dönemlerde görev yapmış parlamenteerler ile de bazı görüşmeler yapılmış fakat bu parlamenteerlerden derlenen veriler anketler içinde değil, verilerin yorumlanmasında değerlendirilmiştir. Mülakatlar ortalama bir saat kırk beş dakika kadar sürmüş, nadiren bir buçuk saatin altına inmiş ve yine nadiren iki saat on beş dakikanın üzerine çıkmıştır. Çalışma boyunca hem 21. hem de 22. dönem parlamenteerleri ile mülakatlar yapılmış, toplamda örneklemimizi oluşturan parlamenteerlerin yaklaşık dörtte birine tekabül eden 50 parlamenteer ile yüzyüze görüşülmüştür.

Görüşmeler çoğunlukla 22. dönem parlamenteerlerinin TBMM Halkla İlişkiler Binası’ndaki makam odalarında, 21. dönem parlamenteerlerinin ise işyerlerinde gerçekleşmiştir. Derinlemesine görüşmeler yapmanın en önemli sınırlandırıcısı, aktif politika ile uğraşan parlamenteerlerin sıklıkla gelen telefonlar, ziyaretçiler ve çeşitli işler arasında uzun bir görüşmeye zaman ayırması olmaktadır. Bu nedenle araştırmamızı önemli bulan ve zaman ayırmak isteyen bazı parlamenteerlerimizle iki-üç oturma yapmak suretiyle görüşmelerimizi tamamlayabildik.

Kendilerine posta yoluyla ulaştığımız parlamenterlerin tamamına yakını, anket formunun açık uçlu sorularına ayrıntılı cevaplar yazarak, bir görüşmede elde edilebilecek verilere yakın veriler sağlamışlardır. Bu durum özellikle Lickert ölçeğine göre düzenlenmiş anket sorularının yorumlanmasında önemli katkılar sağlamıştır. Araştırma esas olarak pozitivist bir yöntem anlayışına dayanmaktadır. Parlamenterlerin sorularımıza verdikleri cevapların nitel araştırma teknikleri yoluyla analiz edilmesi yoluna gidilmemiştir. Fakat yapılandırılmış soruların yaratacağı eksiklik, açık uçlu soruların sayısını arttırarak ve olabildiğince görüşme yaparak giderilmeye çalışılmıştır. Araştırma raporunda bazı sorulara verilen açık uçlu cevaplar ve görüşmelerden aldığımız veriler sonuçların yorumu içinde değerlendirilmekle birlikte, ortak sonuçları karakterize ettiğı görülen bazı ifadeler tez metnine aynen aktarılmıştır. Böylece doğrudan parlamenterlerin ifadeleri ile bazı soruların cevaplanma biçimleri ve verilen cevapların gerekçeleri gösterilmeye çalışılmıştır.

Anket formunda meslekler ile ilgili sorularda belirtilen ‘küçük esnaf’ ve ‘serbest meslek’ seçenekleri birbirine yakın ve hatta esnaflığı çağrıştırması açısından birbirleri ile kesişen kategoriler gibi algılanabilir. Bu iki seçeneğın ankette ayrı bulunmasının nedeni, küçük esnaf kategorisi ile bakkal, manav gibi alt kategorilerin, serbest meslek kategorisi ile beyaz eşya bayiliğı, otomobil bayiliğı vs. gibi yapılan işın profesyonel yöneticilere devredilebildiğı ve kişiye politika yapmak için daha fazla imkân tanıyan işlerin birbirinden ayırt edilebilmesidir.

7.5. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Saha araştırması 21. ve 22. dönem parlamenterleri ile yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini toplam 205 anketten oluşmaktadır. Örneklemin % 47,8’i (98 adet) 22. dönem parlamentosundan, % 52,2’si de (107 adet) 21. dönem parlamentosunda görev yapmış parlamenterlerden elde edilmiştir.

8. BÖLÜM.

DEMOGRAFİK VE TOPLUMSAL ÖZELLİKLER

Bu bölümde Türk parlamenterlerini belirleyen bireysel arka planların ve toplumsal özelliklerin ortaya konulmasına çalışılmaktadır. Bu kapsamda cinsiyet, meslek, medeni durum, parlamenterlik öncesi ve sonrası medeni durum, parlamenterlerin baba mesleği, kardeş ve çocuk sayısı gibi değişkenler ortaya konulmakta ve analiz edilmektedir.

Bireylerin siyasal tutumları ile sosyalizasyon süreçleri arasında ilişki olduğu bilinmektedir. Öte yandan konumuz ile ilgili literatürde parlamenterler sıklıkla ‘elit’ kavramı kullanılmak suretiyle analiz edilmektedirler. Sosyolojide elit teorilerinin gönderme yaptığı anlamda parlamenterlerin birer elit kabul edilip edilmemeleri ile ilgili bir tartışma, parlamenterlerin demografik ve toplumsal özelliklerini kaçınılmaz olarak ele almak durumundadır. Aşağıda görüleceği gibi, Türk parlamenter kimliğinin sosyolojik analizi sonucu ulaşılabilecek sonuçlardan biri, parlamenterlerin, toplumun geri kalanından çok daha farklı koşullarda yetişmedikleri ve yaşamadıklarıdır.

8.1. Cinsiyet

Araştırma örneklemini oluşturan parlamenterlerin % 96,6’sı erkek, % 3,4’ü ise kadındır. 21. ve 22. dönem parlamenterlerinin içinde kadınların oranı değişmeyerek % 4,3 düzeyinde kalmıştır. Bu açıdan örneklemimiz araştırma evrenindeki orana yakındır. Parlamentoda kadınların bu kadar az temsil edilmesi, Türkiye’de siyasetin erkek egemen bir uğraş olduğu şeklindeki bilinen gerçeğe uygundur. Aşağıdaki tablo bu gerçeği açıkça göstermektedir.

Tablo I. TBMM’de Kadın Temsilciler

Yıllar	TBMM Üye sayısı	Kadın Parlamenter Sayısı (1961–1980 arası senato hariç)	%
1935–1939	395	18	4,5
1939–1943	400	15	3,7
1943–1946	435	16	3,7
1946–1950	455	9	1,9
1950–1954	487	3	0,6
1954–1957	535	4	0,7
1957–1960	610	7	1,1
1961–1965	450	3	0,7
1965–1969	450	8	1,7
1969–1973	450	5	1,1
1973–1977	450	6	1,3
1977–1980	450	4	0,8
1983–1987	400	13	3,2
1987–1991	450	6	1,3
1999–2002	550	22	4,3
2002-	550	22	4,3
Toplam	7317	161	

Kaynak: Tekeli, 1988, s. 77; Altındal, 1991, s. 195

Bilindiği gibi Türkiye kadınlara seçme ve seçilme hakkını pek çok Avrupa ülkesinden önce tanımıştır.⁶⁶ Başlangıçta uygulamanın yeni ve alışılmadık olmasının etkisi ile düşük olması kabul edilebilir olan kadın temsil oranı (1935–1939 döneminde % 4,5), zamanla giderek artması beklenirken aksine giderek düşmüştür (1954–1957 döneminde % 0,7; 1977–1980 döneminde % 0,8). Kadınların Türk parlamentosundaki

⁶⁶ Türkiye’de 1930 yılında belediye seçimlerinde, 1934 yılında ise genel seçimlerde kadınlara seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır. Bu hak Fransa’da 1944, İtalya’da 1945, Kanada’da 1948’de, Yunanistan’da 1952 ve İsviçre’de de 1971 yılında kabul edilmiştir (Gürel ve diğerleri;1).

temsili günümüzde % 3-4'ler düzeyinde bir istikrara kavuşmuş görüntüsü vermektedir. Avrupa Birliği'ne tam üyelik iddiası taşıyan Türkiye'nin bu konuda Avrupa ülkelerinden önce adım atmış olmasına karşılık bugün onların tümünden geride kalmış olması dikkat çekicidir. Bazı Avrupa ülkelerinde 2004 yılı itibariyle kadınların milli parlamentolardaki oranı İsveç'te % 45, Danimarka'da % 38, Finlandiya'da %37,5, İspanya'da % 36, Belçika'da % 34,7, Almanya'da % 32,8, Bulgaristan'da % 26,2, Polonya'da % 20,2, Portekiz'de % 19,1, İngiltere'de % 17,9, Hırvatistan 'da % 17,8, Çek Cumhuriyetinde % 17, Yunanistan'da % 14, İrlanda'da % 13,3, Fransa'da % 12,2, İtalya'da % 11,5, Romanya'da % 10,7 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran aynı dönemde ABD'de Temsilciler Meclisi'nde % 14,9; Senato'da % 14 olmuştur. Günümüzde Tunus milli meclisinde kadınların temsil oranı % 30, Pakistan'da % 21,6 ve Suriye'de % 12 düzeyine ulaşmıştır (Gürel ve diğerleri;1).

2006 yılında dünya genelinde kadınların siyasal temsil ortalamalarını coğrafi bölgeler itibariyle Kuzey Avrupa ülkelerinde % 40,8; Amerika kıtasında % 21,6, Kuzey Avrupa hariç tutulursa diğer Avrupa ülkeleri ortalaması % 17,4; Sahra altı Afrika ülkelerinde % 16,6; Asya'da % 16,4; Pasifik'te % 12,5 ve Arap ülkelerinde % 8,8 olarak gerçekleşmiştir (<http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>). Türkiye'nin ulusal meclislerdeki kadın parlamenter oranı açısından dünyada 165. sırada geldiği bildirilmektedir (Yalçın ve Karabağlı,2006;19).

Modernleşme süreci, Avrupa'da her alanda olduğu gibi politika alanında da cinsiyete dayalı farkların sorgulanması sonucunu doğurmuştur. Kadın ve erkek arasındaki ayrımcılık tümüyle ortadan kaldırılmış olmaktan henüz çok uzaktır. Fakat siyasal temsil örneğinde görüldüğü gibi adaletsizliğin ortadan kaldırılması yolunda bir dizi adımın atılmış olduğu da ortadadır. Bu bakımdan Türkiye, Avrupa Birliği'ne tam üyelik açısından resmi bir iddia taşıdığı halde, Birliğin ölçütlerine uygun bir kadın temsil oranına ulaşmış olmaktan uzak görünmektedir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında, Türk siyasetinin işleyiş dinamiklerinin derinlemesine çözümlemesinin yapılması sayesinde, bu durumun nedenlerine ilişkin daha kapsayıcı bir kavrayışa ulaşabileceği düşünülmektedir.

8.2. Doğum Yeri

Doğum yeri, genel olarak bir kimsenin toplumsal çevre ve kültür ile ilk karşılaştığı ve çoğu kez sosyalleşme sürecinin belirli bir kısmını içinde tamamladığı çevreyi göstermektedir. Eğer aile, çocukları doğar doğmaz başka bir yere taşınmamış iseler ya da aile reisi sık sık başka yerlere atanan bir memur değilse, çocuk en azından ilkokulu bitirinceye kadar doğduğu yerde yetişecek demektir. Bu da doğduğu yörenin temel kültürel değerlerinin bir kısmını benimsemesi açısından önemli bir süre kabul edilebilir.⁶⁷

Araştırma örneklemini oluşturan parlamenterlerin % 33'ü kasaba, % 32,5'i köy, % 23,4'ü il merkezi ve % 11,2'si Büyükşehir'de doğduklarını belirtmişlerdir. Kasaba cevabı ilçe ve beldeleri kapsamaktadır. Türkiye'de resmi olarak nüfusu on binden fazla olan yerleşim yerleri şehir kabul edilmektedir. Oysa sosyolojik olarak nüfusu on binin üzerinde olan pek çok yerleşim yerinde dahi tarıma dayalı ekonominin hüküm sürdüğü ve kırsal yaşam koşullarının olduğu bilinmektedir. Bu açıdan kasaba doğumlu parlamenterler de esas olarak kırsal sosyal ilişkilerin içinde sosyalleşmiş kabul edilmelidirler. Sosyolojik olarak kasaba şeklinde belirtilen mekânlar, ülkenin siyasi bölünmesinde bazen ilçe, bazen de belde olarak karşımıza çıkabilmektedir. Kasaba, köyden farklı olarak, salt tarımsal üretime dayanmayan, nüfusu daha kalabalık, yerleşim mekânında bir merkezleşmenin olduğu (çarşı) ve sınırlı da olsa bir ticaretin gelişmiş olduğu yerdir. Köylere damgasını vuran üretim biçimi tarım iken, kentlerde sanayi ve ticarettir. Kasaba ise tarım sermayesinin ticarete kanalize edilebilecek kadar gelişmiş olduğu bir ara yerleşimdir. Siyasi bölünme açısından bir kasabanın ilçe mi yoksa belde mi olarak tanımlanmış olduğu burada ele alınması gereksiz olan bir dizi faktörün bir sonucudur. Dolayısıyla Türk parlamenterinin esas olarak kırsal kökenli olduğu belirtilebilir. Baba mesleklerine bakıldığında 'çiftçi' kategorisinin taşıdığı ağırlık ile birlikte düşünülürse bu yargı kuvvet kazanmaktadır.

⁶⁷ Sosyalleşmenin siyasal boyutu ve yaş değişkeni ile ilgili önemli bir çalışma için bkz. Türker Alkan, Siyasal Toplumsallaşma, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1979. Bu çalışmada ilkokul döneminin, siyasal bilincin gelişmesindeki en kritik dönemlerden biri olduğu belirtilmektedir.

8.3. İkamet yeri

Parlamenterliğin bireyin kişisel ve politik yaşamında yol açtığı farklılaşmayı anlama çabasının bir parçası olarak ikamet yerinin değişmesi olgusu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırma örnekleminin % 47,8'i halen görevde olan 22. dönem parlamentosunun üyeleridir ve Ankara'da ikamet etmektedirler. Parlamenter seçilmenin, bireylerin yaşamlarında yarattığı değişikliklerden biri de, görevleri bittikten sonra Ankara'da yerleşmeye devam etmeleri olmaktadır. 21. dönem parlamenterlerini temsilen 107 kişinin soruya verdiği cevaplarda 47 kişi (%22,9) seçildiği ile geri döndüğünü, 22 kişi (% 10,7) seçilmeden önce de zaten Ankara'da ikamet ettiği için kendisi açısından bir değişiklik olmadığını, 38 kişi (% 18,5) ise parlamenter seçilmeden önce ikamet ettikleri yere geri dönmeyip, Ankara'da kaldıklarını belirtmişlerdir. Ankara'da kalma nedenleri arasında, çocuklarının okul düzenlerini bozmama isteği, politikanın nabzının Ankara'da atması nedeniyle politik merkezlere yakın olma isteği ve parlamentonun sosyal açıdan sunduğu bazı avantajlardan uzak kalmama isteği sayılabilir. Fakat seçilmeden önce ikamet ettiği yerde tarım ve ticaret gibi ekonomik bağlantıları olanlar, küçük esnaf olanlar veya politika ile aktif bir şekilde ya da merkezi düzeylerde ilgilenmekten vazgeçenler eski ikametlerine geri dönmektedirler.

Kendisiyle görüşme yaptığımız bir eski parlamenter, parlamenterlik bittikten sonra kişinin seçildiği ile yeniden dönmesinin onun başarısı ve 'yüzakı' ile ilgili olduğunu belirtmiştir. Kişilerin parlamenterlik performanslarının yıllar sonra bile parti örgütü ve seçmen tarafından sorgulanmaya devam ettiğini bildiren bu parlamenterimiz, bazı kimselerin seçilmeden önce ikamet ettikleri yere geri dönmemelerinde siyasi hesap verilebilirlik ile ilgili bir boyutun da varlığına dikkat çekmektedir. Kanaatimizce bu yoruma bir miktar ihtiyat payı ile yaklaşmakta yarar bulunmaktadır. Türkiye'de geçerli olan politika yapma tarzının bir gereği olarak, kendi seçim bölgesini ve seçmenlerini kayırma eksenli bir siyaseti şu veya bu nedenle seçmenlerini tatmin edecek boyutta yapamamış veya yapmamayı tercih etmiş parlamenterlerin varlığını bir 'sorun' olarak görmek doğru olmayacaktır.

Parlamenterler arasında geri dönme ya da Ankara'da kalma durumunu belirleyen etmenler arasında seçim bölgesi ile ticari ve maddi bağların olup olmaması, çocukların eğitimi ve siyaseti sürdürüp sürdürmeme kararı sayılabilir. Seçilmeden önce ikamet

ettiği yerde ticaret veya sanayi gibi başka bir il'e taşınması kolay olmayan ekonomik bağları olan kimselerin parlamenterlik görevi bittikten sonra geri dönerek işlerinin başına geçmesi büyük ihtimaldir. Buna karşılık, hizmet sektöründe çalışan, avukatlık, mühendislik ve benzeri mesleklere mensup olan ya da seçilmeden önce emekli olmuş olanlar arasında parlamenterlik sonrasında da Ankara'da kalma oranı daha yüksektir.

Tablo II. Parlamenterlerin Doğum Yerleri ve Seçilmeden Önceki İkametleri

Parlamenterlerin Seçildiği Yer Doğum Yeri	Büyükşehir %	İl Merkezi %	İlçe Merkezi %	Toplam %
Büyükşehir	17,7	6,8		12,3
İl Merkezi	23,0	28,8	11,1	24,0
İlçe Merkezi	25,7	37,0	50,0	31,9
Köy	33,6	27,4	38,9	31,9
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0

Parlamenterlerin temsil ettikleri seçim çevrelerinde doğmuş olmaları ve bunun meclisteki oranı, o meclisin yöresellik düzeyini gösterir. Yöresellik, bir parlamentonun toplumsal bağlarının gücünü gösteren faktörlerden biri olarak anlamlıdır. Genellikle kurucu meclislerde ve devrim dönemlerinin olağanüstü koşulları içinde vücut bulan parlamentolarda yöresellik oranı düşüktür. Kurtuluş Savaşı döneminin Büyük Millet Meclisi bunun en iyi örneklerinden biridir. Buna karşılık istikrar dönemi parlamentoları, temsilcilerin kendi doğum yerlerinden seçilme oranlarının daha yüksek olduğu organlardır.

Çalışmanın yapıldığı dönem açısından Türkiye'deki duruma bakıldığında parlamenterlerin büyük kısmının seçilmeden önce doğdukları yerden farklı olarak daha büyük yerleşim yerlerinde ikamet etmekte oldukları görülmektedir. Köy ve kasaba doğumlular arasında köyde ikamet eden yoktur ve her iki kesimin de çoğunluğu Büyükşehirlerde ikamet etmektedirler. Nüfusa kayıtlı oldukları ilden aday gösterilmiş

bile olsalar, parlamenterler arasında seçilmeden önce doğdukları il dışında bir başka ilde yaşamakta olanların oranının yüksek olduğu görülmektedir. Genel toplumsal eğilime uygun olarak kırdan kente doğru hareketliliğin bir görünümü de parlamenterlerin kişisel yaşam deneyimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Doğum yerleri ile karşılaştırıldığında tüm alt kategorilerde geçerli olmak üzere parlamenterlerin seçilmeden önce oransal olarak en çok büyük şehirlerde ikamet ettikleri gözlenmektedir. Kentlere doğru sosyal hareketlilik, parlamenterlerin gerek mesleklerinin bir gereği olarak, gerekse siyasetin kent merkezli bir uğraş olması nedenleri ile de desteklenmektedir.

8.4. Medeni Durum

Parlamenter seçilmeden önce adaylar % 95,6 oranında evlidirler. Bekâr veya dul olanlar da parlamenterlik sırasında aile kurmaktadır. Böylece evlilerin oranı % 97,6'ya ulaşmaktadır. Bu durumun istisnaları parlamenterlik sırasında da bekâr statüsü devam edenler (% 1) ile parlamenter seçildikten sonra vefat veya boşanma nedeniyle dul kalanlardır (% 0,5).

Aile kurmuş olmak genel olarak toplumsal statü ile birlikte ele alınması gereken bir konudur. Her zaman istisnaları olmakla birlikte düzenli bir iş ve bir aile kurmuş olmak, toplumsal kabul edilirliliği arttıran bir etmendir. Bir başka deyişle aile kurmak, toplumsal bütünleşmenin en önemli yollarından ve göstergelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Politikada toplumsal değerleri ideal biçimde kendi kişiliğinde ve aile yaşamında yansıtmaya olma görüntüsü seçmen kitleleri üzerinde olumlu bir izlenim yaratmaktadır. Bu nedenle seçim kampanyalarında liderler vaatlerinin yanı sıra kişisel olarak da iyi bir izlenim yaratabilmek için çalışmakta ve bunun bir parçası olarak eş ve çocukları ile mutlu, dayanışma içindeki bir aile tablosu sunmaya özen göstermektedirler.

Siyasal temsil sözkonusu olduğunda toplum, değerler düzlemi ile kişisel yetenekler düzleminde birbiri ile zıtlaşan iki ayrı tutuma sahip görünmektedir. Değerler düzleminde toplum kendisine benzeyeni (evli, çocuklu, meslek sahibi, genel ahlaka uygun davranan, halkın anlayabileceği tarzda konuşan vs.) talep etmekte iken, kişisel yetenekler düzeyinde toplumsal ortalamadan daha yüksek (daha zengin, daha yüksek statülü mesleklere sahip, daha çok eğitim görmüş vs.).konumlara sahip kimselere eğilim

göstermektedir. Örneğin bir ülkede işsizlik oranının yüzde yirmi düzeyinde olması, parlamentoda yüzde bir-iki düzeyinde bile işsiz olmasına yol açmamaktadır. Yine bununla bağlantılı olarak gençlerin toplumdaki nüfusa oranı ve politik ağırlıkları ne olursa olsun siyasal temsilde kariyer ve yaşça olgunluk daha belirleyici olmaktadır. Bunun nedeni toplumların doğruluğuna ilişkin hiçbir kaygıları olmayan kendi değerlerini, kendilerinden daha yüksek statüdeki temsilcilerin daha etkili bir biçimde temsil edeceklerini düşünmeleri olabilir.

8.5. Eğitim Durumu

Türk parlamenterleri % 59 oranında üniversite, % 32,7 oranında lisansüstü öğrenimi görmüştür. Bunda partilerin yerel kanaat önderleri dışında genel olarak yüksek eğitim görmüş ve parlamentoda uzmanlık bilgileri ile komisyon faaliyetlerinde çalışabilecek kimseleri tercih etmesinin etkisi olduğu düşünülebilir. Öte yandan, genel bir temsil ilkesi olarak toplumu temsil etmesi beklenen kimselerin toplumsal eğitim ortalamasının üzerinde olması bizzat seçmen kitlelerinin de talepleri arasında yer alır. Çünkü insanlar her açıdan kendilerine benzeyenleri değil, kendileri için neyin yararlı olduğuna karar verebilecek olduklarına inandıkları kimseleri temsilci seçme eğilimindedirler.

Tablo III. Parlamenterlerin ve Eşlerinin Eğitim Durumu

	Parlamenterin Eğitim Durumu %	Parlamenterin Eşinin Eğitim Durumu %
Okuryazar	-	3,4
İlkokul	1,0	9,3
Ortaöğretim	7,3	41,5
Üniversite	59,0	35,6
Lisansüstü	32,7	10,2
Toplam	100,0	100,0

Tablodan görüldüğü gibi genel bir eğilim olarak Türk parlamenterleri eşinden daha yüksek eğitilidir. Bu durum Türkiye’de erkeklerin kadınlardan genel olarak daha yüksek bir eğitim düzeyine sahip oldukları olgusu ile tutarlılık içindedir.

8.6. Meslek

Parlamenterlerin ağırlıklı olarak profesyonel mesleklere sahip oldukları görülmektedir. Bu durum konuyla ilgili pek çok araştırma tarafından da saptanmış olduğu için beklenen bir sonuçtur. Türkiye’de de dünyada olduğu gibi toplumun siyasal temsili esas olarak profesyoneller tarafından üstlenilmiş durumdadır. Tablodaki memur kategorisi daha geniş bir anlamda tüm kamu çalışanlarını kapsamaktadır. Dolayısıyla buraya yüksek bürokratlar ile üniversite öğretim üyeleri de dâhildir. Oranın yüksek olma nedeni budur. Weber (1993;87), profesyonel politikacıların toplumsal ekonominin örgütlenişi bakımından “vazgeçilebilir” olmalarının şart olduğunu belirtmiştir. Profesyonel politikacılar gelirleri, yetenekleri ve düşünceleri bakımından ekonomik kazanç çabasından büyük ölçüde uzaklaşabilme imkânına sahip olmalıdırlar. Bu açıdan Weber, çağdaş büyük girişimcinin ekonomik bakımdan vazgeçilebilir olmadıklarını belirtir. Büyük girişimcileri, işletmelerinde başkalarının temsil etmesi son derece zordur. Bu nedenle girişimcilerin profesyonel politikacı olmaları nadir bir durumdur. Buna karşılık, avukatlar başta olmak üzere profesyonel mesleklere mensup olanlar, mesleklerini terk ettikleri takdirde, yerleri doldurulabilen, ikame edilebilir durumdadırlar.

Parlamenterler ağırlıklı olarak kendi mesleklerini icra ederek geçimlerini sağlayan kimselerdir. Mesleğinin ‘profesyonel’ olduğunu belirten ve parlamenter seçilmeden önce kendine ait bir işyerinde avukat, mimar, mühendis veya doktor olarak çalışanların bir kısmı bu soruda ‘serbest meslek’ şikkını işaretlemişlerdir. Profesyonel olarak çalışanların üniversitede öğretim üyesi ve kamu hizmetinde üst düzey profesyonel yönetici olarak çalışanlar da eklendiğinde profesyonel meslek sahiplerinin oranları % 50’ye çıkmaktadır.

Parlamenterler seçilmeden önce % 39,5 oranında kendilerine ait bir işyerine sahiptirler. Bu konumda olanların ağırlıklı bir kısmını profesyoneller oluşturmaktadır. Parlamenterlik öncesi çalıştığı işte işveren konumunda olanların oranı % 28,3; ücretli

alışan konumunda olanların oranı % 32,2 düzeyindedir. Parlamenterlik ncesi kendine ait bir işyeri olanların bazıları bu işyerlerinde bir ya da birkaç kişi istihdam ettiği için kendilerini ‘işveren’ olarak işaretlemişlerdir. Ayrıca seçilmeden önce belediye başkanlığı yapanların bazıları da yine kendilerini ‘işveren’ olarak göstermişlerdir. Dolayısıyla gerçekte parlamenterlik öncesi büyük işletme sahibi olanların oranı yukarıdaki % 28,3’ten biraz daha düşük oranda kabul edilmelidir.

Ankete yanıt veren parlamenterlerin bir bölümü parlamentoya girmeden önce belediye başkanlığı görevini üstlenmiş olmalarına karşın, meslek sorusuna ‘memur’, icra etmiş olduğu görevini de ‘işveren’ olarak tanımlamıştır. Yerel yönetimlere seçimle gelip, partisi adına belediye başkanlığı yapanların liyakata dayalı olan memurlukla bağlantısı bulunmamaktadır. Aynı zamanda yerel siyasetin uygulayıcısı olarak kamu adına hizmet vermiş olması nedeniyle de işveren olarak kabul edilmemektedir. Bilindiği gibi literatürde, siyasette aktif rol alarak siyasi partilerde çalışmak bir başka deyişle “siyasetçilik”, meslek olarak kabul edilmemektedir.

Tablo IV. Parlamenterlerin Mesleği ve Parlamenterlik ncesi Yapmış Oldukları İş

	Meslek %	Parlamenterlik ncesi Yapmış Olduğu İş %
İşçi	0,5	2,0
Çiftçi	2,0	2,4
Memur	15,6	21,5
Profesyonel	57,1	42,0
Subay-astsubay	1,0	1,0
Küçük Esnaf	0,5	0,5
Serbest Meslek	14,6	17,6
İşveren	8,8	13,2
Toplam	100,0	100,0

Parlamenterlerin genel olarak profesyonel mesleklere sahip olmaları sadece Türkiye’de değil, dünya genelinde de karşımıza çıkan yaygın bir olgudur. Profesyonel

meslekler arasında özellikle hukukçuların tüm dünya parlamentolarında avantajlı bir yere sahip oldukları bilinmektedir. “Serbest çalışma koşulları, toplumsal statü ve hitabet gibi formasyon avantajları, siyasi olaylarla sürekli ilişkide olma ve rahat zaman ayırabilme, hukukçuların yüksek oranda temsiline etki eden faktörlerdir” (Aslandaş,1996;1039).

Parlamento sistemi üzerine yapılan çeşitli araştırmaların en çok yoğunlaştığı konulardan bir tanesi parlamentoda temsil edilen mesleklerin analiz edilmesidir. Parlamento albümleri üzerinden yapılan bu incelemeler sonucu parlamentonun yapısal bir analizine ulaşmak mümkün olmaktadır. Parlamentonun temsil yeterliliğini ortaya koymak amacıyla başvurulmuş meslekler analizi gerçekte bir parlamentonun temsil düzeyini ortaya çıkarmak için başvurulabilecek analiz araçlarından sadece biridir. Şüphesiz parlamenterlerin mesleklerinin ortaya konulması, toplumsal temsil mekanizmasının anlaşılması açısından çok değerli bilgiler sağlamaktadır. Bu açıdan 1980 sonrası TBMM’ye meslekler açısından kısaca değinmekte yarar bulunmaktadır. Meclis’te en çok temsil edilen tüccar, sanayici, müteahhit, doktor, eczacı, müşavir, çiftçi ve sigortacı gibi serbest meslekler yerel ekonomik güç ve statüyü yansıtmaktadır. Öte yandan siyasetin maddi güç gerektirmesi de müteahhitler, belediyeçiler ve büyük toprak sahiplerini (çiftçiler) öne çıkartmaktadır. “Tüm partiler mesleki kompozisyonlar, eğitim, cinsiyet durumu, yerellik durumu açısından birbirine benzemektedirler” (Damyan,1997;127).

17. dönemde (1983–1987) veto kurumu işlediği için partiler MGK’dan onay görme ihtimali daha yüksek olan asker kökenli adaylara görece daha çok yer vermişlerdi (Aslandaş,1996;1038). 1983–1987 döneminde Meclis’teki en büyük grup % 43,1 ile serbest meslek sahipleri idi. Bürokrasi % 36,8 oranında temsil ediliyordu. Bürokratlar 1965’ten sonra Meclis’te giderek yükselen bir temsil oranı yakalamışlardı. Girişimciler % 16,5; din görevlileri % 0,3; işçi-sendikacılar ise % 3,3 oranında temsil edildiler (Damyan,1997;99). 1977’de seçilmiş parlamenterler siyasi yasaklı olduğundan 1983 Meclisinde milletvekillerinin % 88,7’si ilk defa seçilmişlerdi (Damyan,1997;102). Ayrıca “1983 Meclisinin % 66,7’si doğdukları yerden aday olmuşlardır” (Damyan,1997;103).

1987–1991 döneminde (18. dönem) serbest meslek % 45,9; bürokrasi % 32,1; girişimciler % 19,8; din görevlileri % 0,4 ve sendikacılar % 1,8 düzeyinde temsil

edildiler. 1987 Meclisi % 53,2 oranında yeni yüzlerden oluştu v % 73,7 oranında yereldi (Damyan,1997;109–113).

19. dönemde (1991–1995) Meclisin % 60'ı yeni yüzlerden oluştu. Parlamentoya seçilen milletvekillerinin % 48,4'ü serbest meslek; % 30'u bürokrat; % 19,6'sı girişimci; % 0,7'si din adamı ve % 1,3'ü işçi-sendikacıydı. Meclis'teki altı sendikacıdan dördü sağ (3 ANAP,1 DYP) ve ikisi sol (SHP) listelerinden seçilmişti (Damyan,1997;119). Sendikacılar içinden bazıları işçi değil, işveren sendikacılığından gelmekteydi. 1980 sonrası belediyelerin hukuki, idari ve mali olanaklarının genişlemesi sonucu belediyeçilik ilgi gören bir siyasal pozisyon halini almıştır. Belediyeçilikten gelen milletvekili oranı da 19. dönemde % 10'a kadar çıkmıştır (Aslandaş,1996;1037).

Meclis'teki milletvekili sirkülasyonunun bu kadar yoğun olması dikkat çekicidir. Bunun başta gelen nedeni özellikle 1980 sonrası her seçimde parlamentonun siyasi bileşenlerinin değişime uğramasıdır. Daha önceki dönem Meclislerinde olmayan partilerin barajı aşyp Meclise girdikçe kendi kadrolarını getirmektedir. Partilerin başarı grafikleri ve oyları değiştikçe Meclisin aktörleri ve onların taşıdığı milletvekilleri de değişmektedir. İkinci neden başarısız siyasi partilerin kamuoyunda başarısızlığı milletvekillerine çıkartan yanlış bilinci kendi lehlerinde kullanma çabasıdır. Bir önceki dönemin tutulamayan vaatlerinin sorumluluğunu geçmiş dönemin parlamenterlerine atan siyasi parti yönetimi, yeni kadroları Meclis'e taşıyarak her seferinde seçmen gözünde arınmaya çalışmaktadır. Sınırlı bir genel merkez yöneticisi kadrosu dışında neredeyse tüm eski milletvekilleri yenilenmektedir. Türk parlamenter sistemi bir milletvekili öğütme mekanizması görüntüsü vermektedir. Yaşanan süreç, partilerin parlamenterleri bu denli çok değiştirerek aynı zamanda onların tecrübe kazanmalarını engellediklerini ve ilk kez parlamenter seçilmiş olan kimselerin daha itaatkâr ve sadık olacaklarını hesapladıklarını düşündürmektedir.

Aşağıdaki tabloda karşılaştırmalı şekilde parlamenterlerin, baba ve eşlerinin meslekleri gösterilmektedir.

Tablo V. Parlamenterin Kendilerinin, Babalarının ve Eşlerinin Meslekleri

	Parlamenterin Baba Mesleği %	Parlamenterin Mesleği %	Eşinin Mesleği %
İşçi	9,3	0,5	1,0
Çiftçi	33,2	2,0	0,5
Memur	20,0	15,6	25,4
Profesyonel	3,9	57,1	18,0
Subay-astsubay	3,4	1,0	-
Küçük Esnaf	14,1	0,5	0,5
Serbest Meslek	13,7	14,6	2,9
İşveren	2,4	8,8	2,4
Ücretsiz Aile İşçisi	-	-	47,8
Cevapsız (Dul veya bekâr olanlar)	-	-	1,5
Toplam	100,0	100,0	100,0

Parlamenterlerin meslekleri ile baba mesleklerinin karşılaştırılmasına bakıldığında doğum yerleri itibariyle kırsal bölge kökenli olan Türk parlamenterleri % 33,2 oranında da çiftçi ailesine mensuptur. Bu aynı zamanda Türkiye’deki yukarı doğru sosyal hareketliliğin yüksek bir oranda olduğunu göstermektedir. Babaları işçi, çiftçi ve memur gibi halk kesimlerine mensup parlamenterlerin oranı % 61,8’i bulmaktadır.

Buna % 14,1'lik küçük esnaf kategorisini de eklersek oran % 75,9'u bulmaktadır. Bu durum Türkiye'de parlamenterliğin bir 'seçkin işi' olmadığı yolundaki iddiamıza katkı yapmaktadır. Türk parlamenterleri, toplumun üst sosyal sınıflarına mensup, eğitim ve gelir düzeyi yüksek kenti ailelerinin içinden gelmemektedir. Aksine ağırlıklı olarak kırsal bölgelerde yaşayan halk kesimlerinin içinden çıkmaktadır. Bu noktada yüksek tahsilin ve aktif politikanın Türkiye'de yukarı doğru sosyal hareketlilik sağlamakta etkili olduğunu bir kez daha görmekteyiz. Fakat bu durum aynı zamanda Türk parlamenterleri için 'seçkin' (elit) nitelemesini kullanmanın yerinde olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir.

Tablonun erkek egemen bir parlamentoyu yansıtmakta olduğu göz önünde tutulmalıdır. Bir erkek egemen uğraş olan Türk politikası doğal olarak eşlerin ev hanımı olduğu ve ağırlıklı olarak serbest meslek sahibi olan erkeklerin de politika yaptıkları bir manzara sunmaktadır. Bu nedenle eşin mesleği sütunu ağırlıklı olarak erkek parlamenterlerin eşlerinin mesleklerini belirtmektedir. Parlamenter eşlerinin % 47,8 oranında ev hanımı oldukları görülmektedir. Bunların bir kısmı emekli oldukları için artık çalışmayan ve bu kategoriye giren kimselerdir. Nitekim bu anket çalışması yapıldığı esnada eşlerinin yaptığı iş sorulduğunda parlamenterler % 66,8 oranında ev hanımı seçeneğini işaretlemişlerdir. Meslekler kategorisinde ev hanımı cevabını % 25,4 ile memur seçeneği izlemektedir. Halen yapılan iş olarak sorulduğunda memur seçeneği % 13,7'ye düşmektedir. Eşlerin meslekleri arasında üçüncü olarak ise % 18,0 ile profesyonel meslekler gelmektedir. Parlamenter eşlerinin içinde halen bu mesleği icra edenlerin oranı ise % 10,2 düzeyindedir. Bireyler genellikle ileri yaşlarında parlamenterler seçilebilmektedir. Bu durum parlamenter olunduğu sırada, kendilerinin ve eşlerinin yaptıkları işlerden emekli olmaları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İkinci sırada eşleri kamu çalışanı olanlar gelmektedir.

Parlamenterlerin yarıdan fazlası köy ve kasaba doğumlu iken % 33,2'sinin çiftçi ailelerine mensup olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kardeş sayıları da, parlamenterlerin geleneksel ailelere mensup olduklarını göstermektedir. Aşağıdaki tablo bunu görmek mümkündür.

Tablo VI. Parlamenterlerin Doğum Yeri ve Baba Mesleği

Baba mesleği Doğum Yeri	İşçi %	Çiftçi %	Memur %	Profes- Yonel %	Subay- astsubay %	Küçük esnaf %	Serbest meslek %	İşveren %	Satır Toplamı %
% Büyük Şehir	8,0	16,0	12,0	16,0	4,0	16,0	24,0	4,0	100,0
	10,5	5,9	7,3	50,0	14,3	13,8	21,4	20,0	12,2
% İl Merkezi	8,2	20,4	26,5	4,1	10,2	12,2	12,2	6,1	100,0
	21,1	14,7	31,7	25,0	71,4	20,7	21,4	60,0	23,9
% İlçe Merkezi	1,5	40,9	19,7	1,5		21,2	13,6	1,5	100,0
	5,3	39,7	31,7	12,5		48,3	32,1	20,0	32,2
% Köy	18,5	41,5	18,5	1,5	1,5	7,7	10,8		100,0
	63,2	39,7	29,3	12,5	14,3	17,2	25,0		31,7
% Sütun Toplamı	9,3	33,2	20,0	3,9	3,4	14,1	13,7	2,4	100,0
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	

Doğum yeri Büyükşehir olanların % 21,4'ünün babası serbest meslek sahibidir. Babası profesyonel mesleklerden birini icra eden büyükşehir doğumlu parlamenter oranı % 50'dir. Parlamenter olmak için büyükşehir doğumlu olmanın değilse bile profesyonel bir meslekle uğraşan bir babaya sahip olmanın avantaj sağlayıcı olduğu görülmektedir. Baba mesleği çiftçi olduğu halde büyükşehirde ve il merkezinde doğmuş olan parlamenterlerin oranı sırasıyla % 5,9 ve % 14,7'dir. Bu durum babalarının küçük

ölçekli tarımla uğraşmadığının ve tarım alanında işveren konumunda olduklarının bir göstergesi olarak okunabilir. Köy doğumlu parlamenterlerin babaları % 63,2 gibi bir çoğunlukla çiftçi değil, işçidir. Bu da parlamenterlerin köyde doğmuş olanlarının da bir şekilde şehirle bağlantı kuranlar arasında yer aldıklarını göstermektedir. Kasaba doğumlu olan parlamenterlerin babaları % 48,3 oranında kasaba merkezinde bir iş sahibi olduklarını anlatacak biçimde küçük esnaftırlar. Tablodan çıkartılabilecek genel sonuç, parlamenterlerin yukarı doğru sosyal hareketlilik yaşamış oldukları ve bununla tutarlı olarak, varlıklı ve seçkin ailelerden gelen bir kesimi yansıtmadıklarıdır. Parlamenterlik döngüsü Türkiye’de aristokratik bir görünüm vermez. Ağırlıklı olarak köy ve kasaba doğumlu, küçük ve orta ölçekli toprak sahibi çiftçi, memur ya da küçük esnaf ailelerine mensup, yüksek öğrenim görerek yukarı doğru sosyal hareketlilik yaşamış, çoğunlukla profesyonel bir meslek edinerek çevresinde saygınlık kazanmış kimseler parlamenterlik döngüsünün beslendiği esas kaynaktır. Bu nedenle Türkiye’de parlamenterlerinin Pareto ya da Mosca’dan esinlenerek teorik anlamda ‘seçkin’ kavramıyla tanımlanmasında ihtiyatlı davranılması gerektiği söylenebilir.

8.7. Gelir Düzeyi

Parlamenterlerin % 31,8’i aylık gelirlerinin 2500–5000 YTL diliminde olduğunu belirtmişlerdir. Bu kategoridekilerin tümü emekli parlamenterlerden oluşmaktadır. Halen parlamenter olan 22. dönem üyeleri eğer ek gelirleri yoksa 5000–7500 YTL düzeyindeki gelir kategorisine dâhildirler. Bu seçeneği işaretleyenlerin oranı % 17,1’dir. Toplam aylık geliri 7500–10000 YTL düzeyinde olanlar % 29,8’lik dilimle çoğunluğu oluşturmaktadır. Bu kategoride parlamenterlik sonrası eski işlerine dönerek emekli parlamenter maaşının yanı sıra ek gelir sahibi olanlar ile halen parlamenter olup, eşleri çalışmakta olanlar ağırlıklı durumdadır. 10000–12500 YTL’lik dördüncü gelir kategorisi % 6,8; 12500 YTL ve üzeri gelir kategorisi ise % 12,2 oranında işaretlenmiştir. Bu kesimler halen parlamenterlik görevi sürsün ya da sürmesin genel olarak ek gelirleri olanlar, işlerini tasfiye etmemiş olanlar, parlamenter seçilmeden önce işveren olanlar, eşleri yüksek gelir getiren işlerde çalışanlar ya da parlamenterlik sonrası işveren statüsünde faaliyet gösterenlerden oluşmaktadır. Parlamenterlerin % 3,4’ü (7 kişi) soruya cevap vermemeyi tercih etmiştir.

Parlamenteerlere “parlamentoya seçilmeden önceki mali durumunuzu parlamenteerlik yaptığınız önem ile karşılaştırdığınızda, aşığıdaki seçeneklerden hangisi sizin durumunuza daha çok uymaktadır?” sorusu yöneltildiğinde % 52,7’si parlamenteer seçilmeden önce mali durumlarının daha iyi olduğunu, parlamenteerlik ile birlikte mali durumlarında bozulma meydana geldiğini bildirmişlerdir. Durumunun değişmediğini belirtenler % 39,5 düzeyinde iken parlamenteer olduktan sonra mali durumunda düzelme meydana geldiğini bildirenlerin oranı % 6,8’dir. Soruya iki parlamenteer (% 1) cevap vermemeyi uygun görmüştür.

Parlamenteerliğin maddi bir külfet getirdiği bizzat parlamenteerler tarafından ifade edilmektedir. Hatta bu durum kamuoyunda tepkilere yol açan parlamenteerlerin kendi maaşlarına zam yapmaları olayına da yol açmaktadır. Fakat bu durumun başıta gelen nedeninin bir siyaset yapma tercihi ile ilgisi olduğunu söylemek mümkündür. Seçmenlerinin işlerini takip etmeyi, gelen ziyaretçilerinin önemli bir kısmına yemek yedirip, Ankara’da kaldıkları sürece barınmalarını sağlayıp, giderlerken de yol paralarını karşılayan çoğu parlamenteerin ne kadar maaş alırlarsa alsınlar maddi sıkıntı çekmemeleri mümkün değildir. Fakat burada gözden kaçırılmaması gereken nokta bunun bir siyaset yapma tarzı olmasıdır. Özellikle geleneksel toplumsal yapısı ağır basan yörelerin temsilcilerinin tüm siyaset yapma tarzı ‘ağırlama’ üzerine kuruludur.

Araştırma örneklemini oluşturan parlamenteerlerin % 51,7’sini oluşturan 21. nem parlamenteerlerine ayrıca bir soru daha sorularak, parlamenteerlik görevi sona erdikten sonraki mali durumlarını, parlamenteerlik yaptıkları önemle karşılaştırmaları istenmiştir. 21. nem parlamenteerlerinin % 46,2’si mali durumlarında herhangi bir değişme olmadığını belirtirken, % 33’ parlamenteerlik bittikten sonra mali durumlarında bir düzelme olduğunu bildirmişlerdir. Mali durumu dzelenler, kendileri ile yaptığımız görüşmelerde, parlamenteerlik görevi bittikten sonra eski işlerine geri dönerek bozulan işlerini yeniden toparlayabildiklerini ya da gelirleri azalsa bile ‘ağırlama’ giderleri ortadan kalktığı için ekonomik olarak rahatladıklarını ifade etmişlerdir. Mali durumum parlamenteerlik sırasında daha iyiydi diyenlerin oranı % 20,8 düzeyindedir. Bunlar parlamenteerlik öncesi memuriyet, ifti, işçi veya küçük esnaflık gibi işler yapan, parlamenteerlikten sonra ya eski işlerine dönen ya da emekli olsalar dahi fazladan emekli parlamenteer maaşı da aldıkları için mali durumlarında göreli bir iyileşme gerçekleşen kimselerdir. Ayrıca mali durumunun parlamenteerlik sırasında daha

iyi olduğunu belirten % 20,8’lik kesimin Büyükşehir temsilcileri, muhalefet partilerine mensup parlamenterler ya da seçmenlerle ilişkilerini görece denetim altında tutanlar olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bu sayede sözkonusu kesim, Türk politika yaşamında bir parlamenterin en büyük masraf kalemi olan ‘ağırlama’ giderleri fazla olmadığı için parlamenterlik sırasında, sonrasına göre ekonomik açıdan daha rahat olabilmışlerdir.

Parlamenterlerin geleneksel ailelere mensup olduklarını gösteren bir başka değişken onların kardeş sayıları ile kendilerinin sahip oldukları çocuk sayılarını ortaya koymaktır. Aşağıdaki tabloda parlamenterlerin % 48,3’ünün 5 veya daha fazla % 37,1’i 3 veya 4 çocuklu ailelerden gelmekte oldukları görülmektedir.

Tablo VII. Parlamenterlerin Çocuk ve Kardeş Sayısı

Kardeş sayısı Çocuk sayısı	Kardeşsiz %	1–2 %	3–4 %	5 ve üstü %	Satır Toplamı %
% Çocuksuz	-	11,1 4,3	66,7 7,9	22,2 2,0	100,0 4,4
% 1–2 çocuk	0,9 14,3	14,2 69,6	45,1 67,1	39,8 45,5	100,0 55,1
% 3–4 çocuk	6,3 57,1	7,8 21,7	29,7 25,0	56,3 36,4	100,0 31,2
% 5 ve üstü	10,5 28,6	5,3 4,3		84,2 16,2	100,0 9,3
% Sütun Toplamı	3,4 100,0	11,2 100,0	37,1 100,0	48,3 100,0	100,0 100,0

Bu veriler parlamenterlerin mensup oldukları ailelerin kırsal-geleneksel yapıda olmaları ile tutarlı bir sonuçtur. Nitekim kendisi 5 kardeş ve daha fazlasına sahip olan parlamenterlerin % 84,2'sinin kendisinin de 5 ve üzerinde çocuğu vardır. 1-2 kardeşe sahip olup da 5 ve üzeri çocuğa sahip olan parlamenterlerin oranı sadece % 5,3'tür. Bunun parlamenterlerin geleneksel toplumsal kültürle olan bağlarının sürmesinden kaynaklandığı söylenebilir.

Türk parlamenterleri, geleneksel ailelerden gelen, kırsal kökenli fakat özellikle eğitimin yukarı sosyal hareketlilik imkânı sayesinde yüksek statü elde etmiş ve parlamenterliğin statü getirici etkisi nedeniyle politikaya yönelmiş bir görünüm arz etmektedir. Birçoğu, köklü parti deneyimlerine veya sivil toplum faaliyetleri ile karakterize olan bir aktivist kimliğe sahip değildir. Alt ve orta sınıflardan gelip yükselen ve daha da yükselmek için parlamenterliğe yönelen kimseler çoğunlukta gibi görünmektedir. Nitekim parlamentonun politik etkinliğine ve parlamenterliğin sınırlı gücüne dair önceden bir bilgilerinin olmadığı ve hazırlıksız oldukları da verilen cevaplardan anlaşılmaktadır.

Hızlı toplumsal değişim parlamenterlerin kendi kurdukları ailelerin yapısında da gözlenmektedir. Kentleşme süreci ile birlikte ailelerin sahip olduğu çocuk sayısı da düşmektedir. Parlamenterler çok kardeşli olmalarına karşın % 56,2 oranında bir veya iki çocuk sahibidirler. Kentleşmeye geçiş sürecini kendi yaşam deneyimlerinde yansıtan parlamenterler, babalarından daha yüksek statüde birer meslek edinmiş (yukarı sosyal hareketlilik), daha az çocuk sahibi olmuş ve çoğunlukla kendilerinden bir basamak aşağı düzeyde eğitim görmüş olmakla birlikte yine de asgari ortaöğrenim ve üniversite tahsilli eşlerle aile kurmuşlardır.

Tablo VIII. Çocukların Öğrenim Gördüğü Okullar

	Birinci çocuk		İkinci Çocuk		Üçüncü Çocuk	
	%	Geçerli %	%	Geçerli %	%	Geçerli %
Çocuksuz	4,4	4,4	12,7	12,7	58,0	58,3
Devlet okulu	19,0	19,1	17,6	17,6	8,3	8,3
Kolej	9,8	9,8	10,7	10,8	6,3	6,4
Özel Üniversite	13,7	13,7	13,7	13,7	6,8	6,9
Devlet Üniversitesi	44,4	44,6	37,1	37,3	11,7	11,8
Yurtdışında	6,8	6,9	4,9	4,9	2,9	2,9
Okul çağında değil	1,5	1,5	2,9	2,9	5,4	5,4
Ara Toplam	99,5	100,0	99,5	100,0	99,5	100,0
Boş	0,5		0,5		0,5	
Genel Toplam	100,0		100,0		100,0	

Bu soru ile ortaya konulmaya çalışılan, Türk parlamenterinin yaşam koşulları bakımından Türk toplumunun genel yaşam düzeyini paylaşp paylaşmadığını anlamaktır. Bu bakımdan parlamenterlerin Türk toplumundan kopuk olduğu söylenemez.

Parlamenterlerin % 4,4'ünün hiç çocuğu yoktur. Çocuk sahibi olanların ilk çocuklarının % 44,4'lük bir kısmı kamuya ait üniversitelerde öğrenim görmüş veya görmektedirler. İlk çocuklar içinde özel üniversitede öğrenim görenlerin oranı % 13,7'dir.

İkinci çocukta özel üniversite ve kolej oranı ya artmamakta ya da bu artış kayda değer düzeyde olmamaktadır. Üçüncü çocuğa sahip olanların içinde devlet üniversitelerinde öğrenim görme seçeneği % 11,8 ile ilk sırada gelmektedir. Yurtdışında, kolejde ya da özel üniversitede öğrenim görme oranı birinci çocuktan üçüncü çocuğa doğru gittikçe azalmaktadır.

Beş çocuklu bir parlamenterin özel üniversitede okuyan çocuğu olmamaktadır. Kolej % 8,3'te kalırken geri kalan tüm oran devlet okulu ve devlet üniversitesi şıkları tarafından doldurulmaktadır. Devlet okulu seçeneğindeki % 58,3'lük yüksek oran beşinci çocuğun yaşça küçük olmasından kaynaklanmaktadır.

Genel kanının aksine Türk parlamenterleri varlıklı toplumsal kesimlere mensup değildir ve genel yaşam koşulları bakımından Türk toplumunun orta sınıflarının üzerinde bir yaşam standardına sahip değildir. Parlamenterlerin çocuklarının öğrenim gördüğü okulların türü bu yargıyı desteklemektedir. Çocuk sayısı arttıkça kolej, özel üniversite ve yurtdışında öğrenim görme gibi ekonomik güç ve itibar çağrışımları yapan seçeneklerde de oransal düşmeler gözlenmektedir. Aşağıdaki tablo bu analizi derinleştirmeye katkı sağlamaktadır.

Tablo IX. Parlamenterler Aylık Geliri ve Birinci Çocuğunun Öğrenim Gördüğü Okul Türü

Okul türü Aylık gelir	Çocuksuz %	Devlet Okulu %	Kolej %	Özel Üniversite %	Devlet Üniversitesi %	Yurtdışında %	Okul çağında değil %	Satır Toplamı %
% 2500– 5000 YTL	4,8	20,6	3,2	9,5	57,1	4,8		100,0
	33,3	33,3	10,0	21,4	39,6	21,4		30,9
% 5001– 7500 YTL	5,0	15,0	20,0	10,0	40,0	7,5	2,5	100,0
	22,2	15,4	40,0	14,3	17,6	21,4	33,3	19,6
% 7501– 10000 YTL	1,6	19,4	9,7	16,1	40,3	11,3	1,6	100,0
	11,1	30,8	30,0	35,7	27,5	50,0	33,3	30,4
% 10001– 12500 YTL	14,3	21,4	7,1	21,4	28,6	7,1		100,0
	22,2	7,7	5,0	10,7	4,4	7,1		6,9
% 12500 ve üzeri	4,0	20,0	12,0	20,0	40,0		4,0	100,0
	11,1	12,8	15,0	17,9	11,0		33,3	12,3
% Sütun Toplamı	4,4	19,1	9,8	13,7	44,6	6,9	1,5	100,0
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Aylık geliri 12500 YTL ve üzerinde olanların dahi ilk çocuklarının % 40'ı devlet üniversitesinde, buna karşılık % 20'si özel üniversitede öğrenim görmektedir. Devlet üniversiteleri ve devlet okulları tüm gelir kategorilerinde birinci seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablonun gösterdiği olgu, Türk parlamenterinin çocuklarının önemli bir oranda toplumun diğer kesimlerinden farklı olmaksızın devlet okullarında öğrenim gördüğüdür. Gelir düzeyinin artması ile çocukların kolej ve özel üniversitelerde öğrenim görmesi arasında anlamlı bir ilişki olmakla birlikte, en üst düzey gelir grubunda dahi çocukların kamuya ait okullarda öğrenim görmesi daha yüksek oranlardadır.

9. BÖLÜM.

PARLAMENTERLERİN ETKİNLİK DÜZEYİ

Bu bölümde Türk parlamenterinin parlamentoda görev yaptığı süre boyunca nasıl bir etkinlik duygusu taşıdığını ortaya çıkarmaya yönelik sorular sorulmuştur.

Çalışmanın kuramsal çerçevesinde modern toplumda parlamentonun siyasal sistem içindeki yeri konusu tartışılmıştı. Fakat bu konuda bizzat parlamenterlerin ne düşünmekte olduğuna dair yeterli bulgu bulunmamaktadır. İşte bu açığın kapatılmasına katkı yapmak amacıyla parlamenterlere bir dizi soru sorularak, siyasal sistemin işleyişi ve bu işleyişte parlamenterlerin kendi etkinliklerine dair düşünceleri belirlenmeye çalışılmıştır.

9.1. Toplam Parlamenter Seçilme Sayısı

Örneklemimizi oluşturan parlamenterlerin % 66,8'i ilk kez parlamenter seçilmiştir. İkinci kez seçilmiş olanlar % 18, üçüncü kez seçilmiş olanlar ise % 9,3 oranındadır. Dördüncü kez seçilmiş olanlar % 2,9, beşinci kez seçilmiş olanlar ise % 1,5 oranındadır. Ortaya çıkan tablo, Türk parlamentosunun çok büyük oranda sirküle olduğunu göstermektedir. Bir kez seçilenlerle iki kez seçilenler arasında büyük fark bulunduğu görülmektedir. Bunun Türkiye’de siyasi partilerin lider merkezli olması ile yakından ilişkisi olduğu söylenebilir. Partiler kurumsallaşamamış oldukları için kadroları da istikrar kazanamamıştır. Liderler, parlamentoda birlikte çalışacakları kimseleri her defasında büyük oranda değiştirmek suretiyle yeniden saptamaktadırlar. Öte yandan Türk siyasetinin program ve ilke temelinde işlememesi seçmen tercihlerini de istikrarsızlaştırmakta ve her seçimde parlamentodaki partilerin dağılımında da değişiklikler olmaktadır. Parlamenta sürekli yeni partilerin girmesi ve öncekilerin baraj altında kalması parlamenterlerin sadece bir kez seçilmelerini etkileyen faktörlerden biridir. Bunun yanı sıra parlamentoda nüfus başına düşen parlamenter sayısı açısından bir temsil sorunu olduğu da bilinmektedir. Türkiye’nin bazı illerinde otuz-kırk bin kişiye bir temsilci düşerken, özellikle Büyükşehirlerde bu oran yüz bine bir şeklinde gerçekleşmektedir.

Üç parlamenter (% 1,5) soruya cevap vermemeyi tercih etmiştir.

9.2. Parti Değiştirme

Parlamenterlik yaptığı esnada parti değiştirmemiş olanların oranı % 77,6'dır. Parlamenterlerin % 22,4'ü görevleri sürerken parti değiştirdiklerini belirtmişlerdir. Fakat bu oranın içinde FP'nin kapatılması sonucu onun yerine kurulan SP'ye geçenlerin olduğu dikkate alınmalıdır. Parti değiştirenlerin bir diğer önemli kısmını da DSP'den Ecevit'in sağlık sorunları nedeniyle başbakanlık görevini yrtemediğini ileri sürerek ayrılan ve Yeni Türkiye Partisi (YTP)'ni kuran parlamenterler oluşturmaktadır. Parlamenterlerin partilerine bağlılıkları günümüz Türk siyasal yaşamında son derece göreceli ve belirsiz bir konudur.

Genel olarak siyasi bağlılıkların ideoloji, siyaset ve parti programının benimsenmesinin ardından gelmesi beklenir. şüphesiz ki özellikle karizmatik liderler de kitlelerin ve kadroların partiye bağlanmalarında belirleyici rol oynarlar. Bu eksenlerde gerçekleşen bir bağlılık, büyük ölçüde, parti programının uygulanması ile ilgili bir anlaşmazlık sonucu kişilerin partilerini değiştirmesiyle son bulur. Ayrıca parti saflarında çeşitli kademelerde yıllara dayanan bir emek sarfetmiş kimselerin de parti değiştirmesi, tüm siyasi evrenini değiştirmesi ile aynı anlama geleceğinden görece zor bir durumdur. Türk siyasal yaşamında parti değiştirmenin bu kadar yüksek oranlarda ve bu kadar kolay olmasının başta gelen nedeni yukarıda belirtilen bağlılık koşullarının oluşmamasıdır. Partiler ile parlamenterler arasındaki ilişkiler bağlılık ve sorumluluk yaratıcı bir temelde kurulmamaktadır.

rneklelimimize dâhil olan ve parti değiştirdiğini bildiren 45 parlamenterin kendi içinde parti değiştirme nedenleri kategorize edildiğinde % 40 oranında parti içi demokrasinin olmayışı; % 17,8'lik oranları paylaşarak partinin Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılması veya siyasi ilkelerinin ağır basması; % 13,3 oranında ise mensubu olduğu partinin seçmenlere verdiği sözleri tutmaması gerekçelerinin ileri sürüldüğü görülmektedir. % 2,4 oranında ise herhangi bir neden belirtilmemiştir.

Partilerin parlamenter devşirme örüntüsü ideoloji, siyaset ve programa bağlılık ya da partide uzun yıllar çalışarak kendini kanıtlamış olma gibi örgütsel ölçütlere bağlı olmayınca seçilen parlamenterlerin partiye bağlılığı asgari düzeyde olmaktadır. Bu durum halkın parlamentoyu ve partileri etkin biçimde denetleyememesi ile birleşince bir

parlamentar hiç kimseye hesap verme baskısı altında kalmadan parti değiştirebilmektedir.

AKP listelerinden TBMM'ye girdikten bir süre sonra istifa etmiş olan Emin şirin, düzenli köşe yazıları yazdığı Haberx adlı internet sitesinde partide aradığını bulamadığını belirtmektedir. Kendisinin partiye aykırı düşmediğini, aksine partisinin seçimlerden önce program, tüzük ve seçim beyannamesinde seçmenlere verdiği sözlerden saptığını savunan şirin, zamanın kendisini haklı çıkardığını ve kendisinden sonra partiden istifa eden milletvekillerinin parti içi demokrasinin, katılımcılığın olmaması, parti genel merkezinin parlamenterlere haber vermeden kararlar aldığını, bu nedenle partili parlamenterler arasında partiye aidiyet duygularının gelişmediğini belirttiklerini yazmaktadır (şirin, 2005).

Kendisiyle görüşme yaptığımız 22. dönem parlamentosuna mensup bir parlamenter, toplumda parlamenter olmadan önce isim yapmış ve partinin 'vitrin' olarak aday gösterdiği kimselerin partiden ayrılmalrını beklenti faktörü ile açıklamıştır. Bu gibi parlamenterlerin esas sorununun parti ile ilgili olmadığını belirten parlamenterimiz, bu kimselerin esas sorununun toplumdaki popülariteleri ile denk parti ve Meclis içi görevlere getirilmemeleri ya da gelecek dönem yine seğileceklerinin garantisini hissedememeleri olduğunu savunmaktadır. Çok az sayıda parlamenterin ise bireysel intikam duyguları ile hareket ettiklerini belirten parlamenterimiz, ilginç bir iddiada bulunmuş ve "Genel merkez bana yetki versin partiden ayrılan tüm vekilleri bir günde geri getiririm" ifadesini kullanmıştır. İlginç bir saptama da, popüler isimlerin sonradan partiden ayrılacaklarını bildikleri halde lider ve genel merkezin böyle adaylar göstermeye devam edecekleri bunu yapmaktan amacın toplumun ve basının dikkatini çekmekten ibaret olduğunu belirtmesidir.

Türkiye'de parti değiştirme olgusu askeri darbeler başta olmak üzere 'ara dönem' tabir edilen siyasal kriz dönemlerinde yoğunlaşmaktadır. Genellikle parti yönetimi ile parlamenterlerin düşünsel ayrılıklarının yanı sıra başka partilerin teklifleri ya da seçimlerde yeniden aday gösterilmeyecek olmak, parti değiştirmeyi kolaylaştıran faktörler arasında sayılabilir. Fakat bu çalışmada ayrıntılı bir şekilde ortaya konulduğu üzere, parlamenterlerin, listelerinden seçildikleri partilerle olan siyasi bağlantılarındaki zayıflıklar ve Türkiye'de siyaset yapma tarzının sorunları, bu faktörlerin başına yazılmalıdır.

9.3. Parlamenterlerin Etkinlik Algısı

Çalışmamızın ilk hipotezi parlamenterlerin parlamenterlikte umduklarını bulamadıkları ve parlamenterliği gerçekte olduğundan çok daha etkin zannettikleri halde sonradan durumun böyle olmadığını gördükleri yolundadır. Türk parlamenterleri içinde önemli bir kesim, kendisini ulusal düzeyde politika yapıcı (policy maker) olarak görememektedir. Politika yapıcı olabilmenin iki yolu bulunmaktadır. Birincisi, parlamentoyu yönlendiren iktidar partisi ya da partilerinin üst düzey yöneticilerinden biri olmaktır. İkincisi ise, kişinin mensubu olduğu parti ile büyük ölçüde özdeş fikirlere sahip olması ve güçlü bir aidiyet duygusu taşımasıdır. Bu açıdan parlamentoda her iki koşuldan birini ya da ikisini birden taşımayan anlamlı bir kesimin bulunduğu bu çalışmanın ilk hipotezinin arkasında yatan varsayım olmuştur. Aşağıdaki veriler, çalışmamızın ilk hipotezinin doğruluğunu ortaya koymaktadır.

Parlamenterlere “sizce Türk siyasi sistemi içinde parlamenterin etkinlik düzeyi nedir?” sorusunu yönelttiğimizde aldığımız cevapların % 76,1’i ‘kısmen etkin’ şeklinde olmuştur. Parlamentonun çok etkin bir kurum olduğunu düşünenlerin oranı % 8,3’tür.

Verilen cevaplardan genel olarak parlamenterlerin parlamentonun etkinliği ile ilgili tüm beklentilerini karşılayamadıkları fakat tam anlamıyla bir hayal kırıklığı da yaşamadıkları anlaşılmaktadır. Çünkü kısmen etkisiz (% 8,8) yani pek etkisi yok ve hiç etkisi yok (%3,9) seçeneklerini işaretleyenlerin oranı toplamda % 12,7’yi ancak bulmaktadır. Kısmen etkisiz demek, ‘aslında etkili fakat etkisiz olduğu yönler var’ demekle eşdeğer olarak anlaşılmaktadır. Bu algı biçimi parlamenterlerin kısmen etkisiz buldukları parlamentoya niçin yeniden seçilebilmek amacıyla aday olduklarının anlaşılmasına yardımcı olabilir. Öte yandan parlamentonun çok etkin olduğunu belirtenler ikiye ayrılabilir. Bazıları bir hukuk devletinde fiilen bazı yetki aşımı sorunları görülse bile sonuçta parlamentodan daha üstün bir yasakoyucunun olamayacağı şeklindeki ilkeye gönderme yaparak bir ‘olması gereken’ vurgusu yapmaktadırlar. Bazı parlamenterler ise soruyu tümüyle kendi pratikleri açısından ele alarak bakan, parti genel merkez yöneticisi veya grup başkanı olmalarından hareketle kendilerinin parlamentoda etkin bir şekilde çalışabilmiş olmalarını model olarak sunmaktadırlar.

Parlamenteplerin parlamentoyu kısmen etkin bulmalarının altında yatan nedenlere yakından bakıldığında daha berrak bir kavrayışa ulaşmak mümkün olmaktadır.

Türk siyasi sistemi içinde parlamenteplerin çok etkin bir rolü olduğunu düşünen bir parlamente, parlamenteplerin verdikleri yasa teklifleri konusunda kendi parti yönetimlerini ikna edebilecek hazırlıklarının olmadığını belirtilmektedir. Bu parlamente göre etkisiz bir rol oynamanın nedeni, parlamenteplerin çözölmesini istedikleri sorunlara ilişkin hazırlıksızlıkları ve konulara hâkim olmamalarıdır. Parlamenteplerin çok etkin olduğunu düşünen bir parlamente “konusuna hâkim olan ikna eder” ifadesini kullanmıştır. Yasa çıkarmayı istediğı bir konuya hâkim olan ve yeterli sayıda parlamentepli ikna edebilecek birikime sahip olan bir parlamenteplin amacına ulaşabileceğı belirtilmektedir.

Parlamenteplerin büyük çoğunluğu, Türk siyasi sistemi içinde parlamenteplerin kısmi bir etkinliklerinin olduğunu düşünmektedirler. Parlamenteplerin kısmen etkin olduğunu bildiren cevaplara yakından bakıldığında etkinliğin kısmi olmasına farklı nedenler gösterilmektedir. Bir kısım parlamentepli bilgili, kişilikli ve fikri takip sahibi kimselerin daha etkili olabileceğini, parlamenteplerin çoğunun böyle olmaması nedeniyle kısmen etkili olabildiklerini bildirmektedir. Görüşme yaptığımız bir 22. dönem milletvekili, parti lideri ile kolay temas kurabilme ve parti politikalarını etkileyebilme imkânının da etkinlik duygusunu arttırdığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra kamuoyuna seslerini duyurabilmeleri imkânı nedeniyle parlamenteplerin şikâyet hakkı olmadığı yolunda görüşler vardır.

“Günümüzde seçilmek geçmişe göre biraz daha şahsa bağı ve çalışan bir parlamentepli bilgili olduğu konularda yasama faaliyetine de daha etkin bir şekilde katılabiliyor” ifadesini kullanan bir parlamentepli, etkinlik duygusunda ilgili konularda donanımlı olmanın önemine işaret etmektedir. Aynı şekilde bir başka parlamentepli ise “parlamenteplerin gayretine kendine güvenine etkili olduğu alandaki bilgi ve becerisine bağı olarak” etkinlik duygusunun değişeceğini bildirmiştir.

Bir başka grup parlamentepli, etkinlik duygusu taşımakta sistemin parlamenteplere verdiği yerin sınırlılığı sonucu ortaya çıkan olumsuzluklara vurgu yapmaktadır. Bir parlamenteplerimiz “seçim sistemleri ve parti tüzükleri tam demokrasiyi yansıtmıyor. Aday tesbitlerinin % 95 e yakını milletin kendi vekilini seçmekten uzak. Yani genel anlamda

parti adına veya liderine verilen oylarla seçimler yapılıyor. Şöyle olmalı: % 5 genel merkez kontenjanı geri kalan % 95 ide en uygun tesbit edilecek sistemle milletimizin tercihi sunularak yapılmalı. Böylece etkinlik çok olur” tespitini dile getirmiştir. Parlamenter etkinliği ile tek başına veya koalisyon yoluyla iktidar olmanın da önemli olduğu vurgulanmaktadır.

İkinci kategoride kısmi etkinin nedenleri parti içi demokrasi, lider merkezli parti yapısı, grup disiplini ve partide alınan görev gibi faktörlerde görülmektedir. Bu gerekçelerde yoğunlaşan cevaplar, Türk siyasi parti sisteminin işleyişinin parlamenterler etkinliğini biçimlendirdiğini ve bu biçimin parlamenterin parti yönetiminin kararlarını meşrulaştıracak oyları vermekten ibaret olduğunu vurgulamaktadırlar. Görüşme yaptığımız 22. dönem parlamentosu üyesi bir parlamenterimiz, “etkinlik düzeyini belirleyen değişkenler: iktidar-muhalefet partisi üyesi olmak. Komisyon başkanlıkları iktidardan oluşur. Yasama, hükümet tasarıları ve parlamenter teklifleri ile işler. İktidar partisi milletvekilleri daha sınırlı imkânlarla yasa tasarısı verir. Onlarda grup disiplini daha çok işler. Yasalaşma sürecinde muhalefet milletvekilleri daha çok konuşur. İktidar milletvekilleri grup disiplininden dolayı daha az konuşur” tespitini dile getirmiştir. 21. dönemde görev yapmış bir parlamenter ise “grup kararlarına bağlı olma mecburiyeti, parti görevleri sizden bekleneni yapma sistemi kısıtlıyor. Bu yazılı olmayan bir sistem. Milletvekilleri bağımsız ve özgür değil. Siyaseti idealist bir şekilde yapabilirseniz daha etkin olmak da mümkün” demektedir. Parti disiplininin parlamenter etkinliğini ortadan önemli ölçüde kaldırdığı belirtilmektedir. Burada çarpıcı olan nokta, parlamenterlerin listelerinden seçildikleri partinin iktidar pratikleri sırasında kendilerinde hayal kırıklığı yaratan uygulamalar içine girdiğini görmeleridir. Parlamenterlerin ancak idealist bir siyaset yapma anlayışı içerisinde, yeniden seçilmeyi hesaplamadan davranabildikleri takdirde etkinlik duygularının yüksek olacağı tespitleri, partilerinin politikaları ile olan kişisel farklılaşmaları açığa vurmaktadır.

21. dönemde görev yapmış bir parlamenterimiz, parlamenterlerin yerel düzeyde daha etkili olabildiklerini fakat ulusal politikaların yapımı konusundaki etkinin partideki genel merkez görevi ile ilgili olduğunu belirtmiştir.

Genel olarak parlamenterlerin kısmi etkisi partilerin iç çemberi dışındaki kitlenin işlevsizliğin ile ilişkilendirilmektedir. Bir parlamenter, “mevzuat Genel Başkan Sultası yaratıyor. Partiler küçük bir grubun kontrolüne giriyor. Yeniden seçilebilme endişesi ile

emir kulu olunuyor. Hukuki ve şahsi ahlak zamanla eritiliyor. Çıkar çevreleri ile mevcut işbirliği öne geçiyor” tespitini yapmıştır. Çalışmanın kuramsal çerçevesinde tartışıldığı üzere Türkiye’de parlamento adaylarının belirlenmesinde önseçimin pek dikkate alınmaması ve parti liderleri tarafından saptanmasının lidere bağımlı bir yapı yarattığı gerçeği 21. dönemde görev yapmış bir parlamenterimiz tarafından, “seçilen parlamenter, vatandaşın belirlediği kişilerden oluşmadığı için vatandaşla, parlamenterler arasında kopukluk var. Seçilen parlamenter seçmene değil üst düzey siyasi parti yöneticilerine bağlı kaldıkları için olması gereken sorumlu etkinlik gelişmiyor” cümleleri ile ifade edilmiştir.

Parti disiplini özellikle vurgulanmaktadır. “Parti grubu kararları etkinliği engellemektedir” ya da “siyasi partiler mutlak anlamda otoriteye itaati istediğinden, parlamenter tam anlamı ile etkin olamamaktadır” gibi ifadeler sıklıkla karşımıza çıkmıştır. Ne var ki, iktidarı sırasında uyguladığı programı benimsediğiniz bir partinin disiplinli bir şekilde davranmasının bir sorun olarak görülmesi, daha derinde bir sorunun varlığına işaret etmektedir. Bu sorun, parlamenterlerin, listelerinden aday oldukları partilerin programları hakkında gerçekçi bir bilgiye sahip olmamaları ya da kararların parti içi hoşgörü ortamında demokratik bir karar alma süreci sonucu alınmamasıdır.

Parti genel başkanlarının hegemonik tutumları parlamenter etkinliğini sınırlandıran faktörler arasında sıklıkla vurgulanmaktadır. “Türk demokrasisi lider ve parti etkinliğine dayanır. Parlamenter etkinliği ikinci derecededir. Özgür iradesini parti tüzüğü ve baskısı nedeniyle kullanamamaktadır” ifadesi bunu yansıtmaktadır.

Üçüncü kategoride seçim kanunu sonucu parlamentoya toplum nezdinde örgütlü bir tabanı olmayan, lider ve parti genel merkezi tarafından adeta parlamentoya ‘atanmış’ parlamenterlerin taşınmasının mümkün olması ve siyasi partiler kanununun lider merkezli parti yapılarına imkân vermesi gibi yasal düzenekler vurgulanmaktadır. TBMM içtüzüğü ve Meclis’in çalışma düzeninin getirdiği, parlamenterleri geri plana iten bürokratik düzenlemeler de bu kategorinin vurguları arasındadır.

Bir parlamenter, “12 Eylül 1980 sonrasında Siyasi Partiler Yasası, liderleri seçilmiş krallara dönüştürmüştür. Bu düzene uyan milletvekili etkin olamaz, buna boyun eğmeyip biraz olsun bağımsız davranabilen etkin olabilir” demektedir. Buna bir

önlem olarak dar bölge sistemi ile milletvekilini seçmenin belirlemesi halinde güçlü milletvekillerinin seçileceği ifade edilmektedir.

Yasaların hükümet tarafından bürokratlara hazırlatılması, ardından komisyonlara en son olarak ise genel kurula gelmesi, bu son aşamada yasaya müdahale imkânını iyice azaltmaktadır. Genel kurulda görüşülen yasa üzerine söz alma imkânı gerek Meclis iç tüzüğü gerekse parti disiplini gibi faktörlerce zaten kısıtlanmıştır. Dolayısıyla parlamenterlere bu son aşamada çoğunlukla el kaldırıp indirmekten başka bir yol kalmamaktadır. 21. dönem parlamentosunda görev yapmış bir parlamenter, çoğu zaman yasaların gerekçelerinden ve içeriklerinden habersiz olduklarını bildirmiştir.

Siyasi partiler yasası ve seçim kanununun değişmesi pek çok parlamenter tarafından daha etkin parlamenterlik için gerekli bir şart olarak görülmektedir. Fakat parlamentolar bu yasaların etkisi ile oluşmakta, parlamenterler ve partiler güçlerini bu yasalara bağlı olarak edinmektedirler. Bu durumda bu yasalardan yararlanan iktidar partilerinin bu yasaları değiştirmesini beklemek bir paradoksun varlığını ortaya koymaktadır.

Dördüncü kategoride parlamento dışı güçlerin parlamenter etkinliğini kısıtlayan etkinlikleri vurgulanmaktadır. Medya, ordu, bürokrasi gibi unsurlar ülke yönetiminde parlamentonun gücünü paylaşmakta ve hatta parlamenterlerin etkisini frenlemektedirler. Bürokrasinin siyasal sistem içindeki yerinin etki düzeyini belirtmek için ‘bürokratik oligarşi’ teriminin dahi parlamenterler arasında kullanıldığı görülmektedir. Bunun yanında sermaye çevreleri, Avrupa Birliği ve benzeri dış etmenler, siyasal kararların alınmasında parlamentoyu kısıtlayan unsurlar olarak değerlendirilmektedir.

Bu soruya daha kapsamlı ve nesnel bir cevap verme çabasını ortaya koyan bir parlamenterimizin verdiği cevap ise şöyle olmuştur:

“(Parlamenterlerin kısmen etkili olmasının) Birçok nedeni var. Kapsamlı bir çalışmanın konusu. 1- Demokrasinin sık sık kesintiye uğraması nedeni ile Anayasa ve yasalarla belirlenen kuralların çatışması 2- Siyasi partiler ve seçim yasalarındaki düzenlemeler 3- Siyasi etik kurallarının belirlenmemiş olmaması nedeni oluşan olumsuz içsel ve dışsal koşullar 4- Lider ve parti yönetim kadrolarının parlamento üzerindeki etkisi 5- Yürütmenin yasama organı üzerinde etkin olma istenci vs.”

Parlamenterlerin etkisizliğine yapılan vurgularda bazı parlamenterlerin, tüm dünyada parlamentonun yürütme karşısında genel olarak etkisiz olduğu, kuvvetler

ayrılığı ilkesinin uygulanmadığı ve yasama ile yürütmenin birbiri karşısında eşit olmadığı, Türkiye'deki parlamenter sistemin yapısal sorunlarının olması gibi noktaları öne çıkardığı görülmektedir. Yasama ve yürütmenin fiilen iç içe geçtiği vurgulanmaktadır. Fakat partiler tarafından çalıştırılan bir parlamentoda bunun dışında bir uygulama beklemek artık gerçekçi değildir. Parlamenter demokrasi, partiler çağında yasama-yürütme şeklinde değil, iktidar-muhalefet şeklinde anlam kazanmaktadır (Turan,1978;6). Bu ise, iktidarda iken uygulanan siyasal program ile muhalefette iken iktidarın uyguladığı programa yöneltilen eleştiriler düzleminde bir ayrışma getirmektedir. Normal şartlar altında parlamenterlerin, kendi partilerinin programları doğrultusunda gerek iktidarda gerekse muhalefette iken parti disiplini altında davranmaları beklenir. Bir iktidar partisinin mensubu olan parlamenterlerin, kendi partilerinin uygulamalarını esastan eleştirmeleri sıra dışı bir durum olacaktır. Çünkü iktidar partileri parlamentoya getirdikleri yasa tasarılarını kendi mensupları olan parlamenterlerin de benimsedikleri bir dünya görüşü ve siyasi program ekseninde üretmektedirler.

Parlamenter etkinliğini seçmenlere hizmet üzerinden değerlendiren bir parlamenter, “eğer partisi iktidarda değil ise bölgesine hizmet getiremez, dolayısıyla birçok alanda düz bir vatandaştan farkı olmaz” demektedir. Bu durumda parlamenterlikte seçmenlerine hizmet etme imkânı bulabilmek için ilk olarak iktidar partisine mensup olmak, ardından parti yöneticileri ve bakanlara kişisel olarak yakın olmak ya da plan ve bütçe komisyonu gibi icrai etkisi büyük olan önemli parlamento içi görevlerde bulunmak gerektiği söylenebilir. Bu yaklaşım açısından, 550 kişilik parlamentoda, seçmenine hizmet götürebildiği için kendisini etkin hissedebilenlerin oranı % 20'yi geçmeyecektir.

Parlamenterlerin Türk siyasi sistemi içinde hiç etkisinin olmadığını bildiren parlamenterler, genel başkan karşısında parlamenterin parti tabanına dayanan bir gücünün olmamasına ve genel başkana rağmen bir davranışta bulunmanın siyasi intihar anlamına geldiğine vurgu yapmaktadırlar. Kendisini seçen genel başkana karşı siyasi intihar sayılabilecek bir davranışta bulunmak ise parlamenterlikte somutlaşan siyaset yapma tutumuna aykırı düşmektedir. Parlamenter olma sürecinin esas karar vericisinin parti genel başkanı olduğu vurgulanmakta ve parlamenterin gerçekte halkın değil, genel başkanın temsilcisi olarak görev yaptığı ifade edilmektedir. 21. dönemde görev yapmış

bir parlamenter, genel başkanın isteği dışında bir şey yapmanın siyasi olarak ‘donkişotluk’ anlamına geldiğini belirtmiştir.

9.4. Özerk Parlamenter Davranışı

Parlamenter etkinlik duygusunu daha derinlemesine ortaya koyabilmek amacıyla katılımcılara "Parlamenterler, bağımsızlıkları olmayan, olduğu kadarıyla ise elleri kolları bireysel iradelerini aşan mevzuatla bağlı bireylere benzemektedirler" yargısı için ne düşündükleri sorulmuş ve ardından verdikleri kategorik cevapları gerekçelendirmeleri istenmiştir. Soruya verilen cevaplarda parlamenterlerin % 19'u yukarıdaki yargıya tamamen katıldıklarını; % 42,4'ü kısmen katıldıklarını; % 1'i fikirlerinin olmadığını; % 11,2'si kısmen katılmadıklarını ve % 22'si de hiç katılmadıklarını bildirmişlerdir. 9 kişi (% 4,4) soruya cevap vermemeyi tercih etmiştir. Tamamen ve kısmen katılarak yargı hakkında esas olarak olumlu bir eğilime sahip olduklarını belirtenlerin toplam oranı % 64,3; kısmen ve hiç katılmayarak yargı hakkında esas olarak olumsuz eğilim gösterenlerin toplam oranı ise % 33,2 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Bu soru parlamenter kimliği ve rolünün bizzat parlamenterler tarafından nasıl algılandığını anlamaya dönük sorulardan biridir. Bu soruya ağırlıklı olarak (% 42,4) ‘kısmen katılıyorum’ cevabı verilmiştir. Türkiye’de etkin bir parlamenter rolün önünde yürütme egemenliğinden başlayarak pek çok engelin olduğu bilinmektedir. Bu koşullarda parlamenterlerin elini kolunu bağlayan esas faktörün mevzuat (iç tüzük) olmadığı düşünülmektedir.

Parlamenterler açık uçlu sorulara verdikleri cevaplarda bu konudaki düşüncelerinin gerekçelerini aşağıdaki gibi belirtmişlerdir:

Parti sisteminin yapısı gereği parlamenterlerin eli kolu bağlı olduğu düşüncesine tamamen katıldıklarını bildiren parlamenterlerden sadece biri kişisel ilişkiler yoluyla ancak sınırlı bazı işlerin yapılabileceğini belirtmektedir. Parti disiplini, parlamenterler tarafından en önemli sınırlandırıcı faktör olarak sunulmaktadır. Fakat disiplini olmayan bir parti düşünmek mümkün olmadığına göre, parlamenterlerin bu konudaki şikâyetlerini iki açıdan açıklamak mümkün gözükmektedir. İlk olarak, kanaatimizce sorun parti disiplini değil, Türkiye’de siyasi partilerin disiplini işletme

biçimlerindedir. Bir siyasi partinin disiplini –eğer mutlak itaat emreden totaliter bir parti değilse- savunduğu fikirlerin niteliğinden kaynaklanır. Parti üyelerini birbirlerine bağlayan ve aralarında disiplinli bir ilişki oluşmasını sağlayan şey, savundukları ortak fikirleri iktidar yapma bilinci ve isteğidir. Fakat partiler dinamik örgütlerdir ve gelişen olaylar karşısında sürekli tutum belirlemek, bir başka deyişle siyaset yapmak zorundadırlar. Bu ise parti üyeleri arasında, üzerinde ortak yargılar geliştirmek ve benimsemek zorunda kalacakları bir dizi ‘karar alma’ sürecini gerekli kılar. Eğer bir parti yönetimi alacağı bir siyasi kararı, kendi üyeleri arasında geniş biçimde tartışmıyor, sınırlı üyeden oluşan kurullarda karara bağlıyor ve partinin geri kalanına ‘tebliğ’ ediyorsa, o partide disiplin, bir fikir birliğinden doğmuyor demektir. Bu durumda disiplini sağlamanın yolları, üyeleri ve parlamenterleri itaatkar olacağına inanılan kimselerden seçmek, parti üyelerini partiye rant kollama mekanizmaları üzerinden bağlamak ve benzeri uygulamalar olmak zorundadır.

İkinci olarak, parlamenterlerin mensubu oldukları siyasi partilerle olan bağlarının görece yeni olduğu bu çalışmanın son bölümünde gösterilmiştir. Parti disiplininden şikâyet eden ve bunu bir sorun olarak koyan parlamenterlerin bir kısmının partili bir siyasal kültür ile görece geç tanışmış olmasının getirdiği bir tutuma sahip oldukları düşünülebilir. Örneğin 21. dönemde görev yapmış bir parlamenterimiz, şu ifadeyi kullanmıştır: “bir parlamenter parti grubundan izin almadan ve parti programına ters düşen bir konuda istese de ne önerge verebilir ne de oy kullanabilir”. Burada ilginç bir durum gözlenmektedir. Bir parlamenter kendi partisinin programına ters bir konuda neden önerge versin ya da oy kullansın? Programını benimsemediği bir partiden neden parlamenter olsun? Kanaatimizce, kendi partisinin programına ters işler yapmasına izin verilmeyen bir parlamenterin şikâyetlerinin geçerli olmadığı söylenebilir.

Bazı parlamenterler, partisini programına bağlı kalmaya zorlayan, doğru bildiklerini savunmaktan vazgeçmeyen, tekrar seçilme korkusu ile değil siyasi ilkeleri ile hareket eden, mücadeleci bir parlamenterin eli kolu bağlı kalmayacağı bildirilmiştir. Bu tarz bir cevap aynı zamanda Türk parlamenterlerinin büyük kısmının mücadeleci olmayan, lider ve parti genel merkezi egemenliğine, -oradan gelen kararların yanlış olduğunu düşünse bile- boyun eğen, siyaseti ilkeler değil kendi kişisel tatmin duyguları ekseninde yapan kimseler oldukları yönünde bir eleştiriyi de içermektedir.

Ne olursa olsun, parlamenterlerin doğru bildiklerini savunma hakkını ortadan kaldıran bir yasa ya da içtüzüğün olmadığı ifade edilmektedir. Bir parlamenter, “bireysel irade ortaya koymamız gereken olaylar da olacaktır. Özgüveni olan bu noktada kendi iradesini açıklayabilmelidir. Ben mensubu olduğum partinin uygun görmediğim koalisyonuna güvenoyu vermedim” diyerek bu türden durumlara örnek vermektedir. Parlamenterler arasında, özerk davranışta bulunmayı engelleyen esas faktörün bir daha seçilememe korkusu olduğu belirtilmektedir. Bu korkunun aşılması halinde vicdanen katılmadığı kararlara olumlu oy verme davranışının da değiştirilebileceği savunulmaktadır. Bir parlamenterin davranışlarındaki etkinliği belirleyen özellikler şöyle ifade edilmektedir: “parlamenter, dilediği gibi bağımsız hareket edebilir. Ancak parlamento çalışmalarından olumlu sonuçlar alabilmesi; ekip çalışması, organizasyon gücü, etkin çevre gibi faktörlere bağlıdır”.

Parlamenterlerin ellerinin kollarının bağlı olduğu düşüncesine pek katılmadıklarını bildiren parlamenterler, bireysel iradelerin tümüyle hükümsüz olmadığını, teslimiyetçi olmayan bir parlamenterin etkili olamamayı göze alması gerektiğini, yeniden seçilmemeyi göze alan bir parlamenterin özgür iradesine ipotek koyabilecek bir mekanizmanın olmadığını vurgulamaktadırlar.

Parlamenterlerin kendi uzmanlık alanlarında etkin olabileceği ya da belirli konularda toplumsal taleplerin sözcüsü olmak suretiyle parlamento içinde etkin olabilecekleri savunulmaktadır. Ayrıca her konuda partilerin grup kararı almadıkları, grup kararı dışındaki her konuda parlamenterlerin kendi özgür iradeleri ile oy kullanabildikleri ifade edilmektedir. 21. dönemde görev yapmış bir parlamenter, kendisi ile barışık olduğunu “kendi doğrularını hep savundum. Hiç teslimiyetçi olmadım; tabi çokta etkili olamadım” sözleri ile ifade etmektedir.

Parlamenterlerin ellerinin kollarının bağlı olduğu yargısına hiç katılmadıklarını bildirenler, kısıtlayıcı bir mevzuat varsa onu ortadan kaldıracak gücün yine parlamenterler olduğunu bildirmektedirler. Parlamenterlerin tümüyle etkisiz olduğunu kabul etmenin, parlamenter sistemin bir tür ‘tiyatro’ olduğunu kabul etmek anlamına geleceği, bunun ise gerçeği yansıtmayacağı vurgulanmaktadır. Dikkat çekici bir cevap, parlamenterlerin partilerinin programlarından emin olmaları gerektiği yönündedir. İktidardaki bir partiye mensup parlamenterler, aday olmalarından itibaren, iktidarda iken partilerinin ne yapacağı konusunda gerçekçi fikirlere sahip değillerse, bir süre

sonra hayal kırıklığı yaşayabilirler. Oysa partisinin yaptığı icraatları benimseyen bir parlamenterin, kendisi yasaların hazırlanmasına katılmasa bile, eli kolu bağlı olarak görülmesi doğru değildir. Bu parlamenterin vurguladığı noktadan bakılacak olursa, parlamenterlerin etkisizliğini öne çıkaranlar, parti içi muhalifler veya aday olduklarında partilerinin programı hakkında kapsamlı bilgileri olmadığı için iktidar pratiği sırasında hayal kırıklığı yaşayanlardır.

Parlamenterlerin özgür olduklarını düşünenler arasında daha iradi vurguların yapıldığı görülmektedir. Bir parlamenter, “en yüce irade TBMM'dir ve parlamenter de bu meclisin üyesidir. Elini kolunu bağlayan mevzuatları aşmak onun elindedir” derken, bir başkası “bağımsızlıktan mana ferdi hareket ise hürdür. Parti değiştirir. Parlamenterlikten istifa eder. Tek başına bağımsız seçilir yeniden gelebilir. Yasal engel yok. Partilerde ise, işine gelirse yeni kabullenirse grup kararına uyar” diyerek mevzuatın bir engel olarak görülemeyeceğini vurgulamaktadır. Bu bakış açısına uygun olarak bir başka parlamenter, “parlamento ve parlamenterlerin bu derece bağımlı olduğunu düşünmek ve kabul etmek mevcut sistemin sadece bir tiyatro olduğunu kabul etmektir ve büyük haksızlıktır” demektedir. Bilgili ve çalışkan bir parlamenterin etkisiz olmasının düşünülemeyeceği savunulmaktadır.

Yukarıdaki veriler, Türk parlamenterleri içinde politika yapıcı rolü oynamayan ve ulusal ölçekli sorunlara çözüm bulma işinin etkin bir parçası olarak hissetmeyen anlamlı bir kesimin varlığını göstermektedir. Bu durumun, genel olarak parlamentonun siyasal sistem içindeki yeri ile ilgisi olduğu kadar, parlamento içinde parlamenterlerin oynamaları beklenen rol ile de ilgisi vardır. Partiler çağında parlamento, ‘yönetilen’ ya da parti genel merkezi tarafından ‘sürüklenen’ bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Parlamenterler, bu durumda parti yöneticisi ya da parti genel merkezinin parlamentoya gönderdiği her yasa tasarısı ile özdeşleşebilecek bir aidiyet duygusu içinde değillerse kendilerini politika yapıcı olarak görmeleri neredeyse imkânsız olmaktadır.

9.5. Beklentilerin Karşılanması

Parlamenterlere “seçildikten sonra, Türk parlamentosunda parlamenter kimliğinin etkinliği ile ilgili beklentilerinizi karşılayabildiniz mi?” sorusu yöneltilmiştir. Evet, beklentilerimi karşıladım diyenlerin oranı % 38,7 iken, hayır beklediğimi

bulamadım diyenlerin oranı % 56,1 şeklinde gerçekleşmiştir. Fikrim yok cevabı verenler ise % 5,4 oranındadırlar.

Parlamenteerlerin aday olma güdülerini araştırdığımız soru ile birlikte düşünüldüğünde önemli bir kısmının ‘ulusal sorunların çözümüne katkı yapmak’ amacını birinci sırada işaretlediği görölmektedir. Bu bulguyu yukarıdaki verilerle karşılaştırdığımızda makro politikaların oluşturulmasında rol oynamak ve yasa yapım süreçlerinde etkili olmak amacının yaşanan parlamento sistemi işleyişi ile uyuşmadığının görölməsi bir hayal kırıklığına neden olmaktadır denilebilir. Nitekim parlamenteerler, yine büyük oranda başarılı olmanın ölçütü olarak verimli ve işleyen yasalar çıkarmak seçeneğini işaretlemişlerdir. Fakat yasa yapım sürecinde parlamentonun yürütme karşısında tabi konumda olduğunun görölməsi beklentileri boşla çıkarmaktadır. Deneyimli parlamenteerlerin bazıları yasa yapım sürecine komisyon çalışmalarında görece daha fazla müdahil olunabildiğini görerek bu alanda çaba sarfetme yoluna gitmektedirler. Kabineye giren ya da parti genel merkezinde görev yapan sınırlı sayıda parlamenteer ise ulusal politikalara yön veren yasaların yapım süreçlerinde etkin olabilmektedirler. Beklentilerini karşılayabilen az sayıdaki parlamenteerin bir kısmı görevi boyunca gösterdiği çabalardan dolayı vicdanen rahat olmalarının bir sonucu olarak ‘evet’ cevabı verirken, bir kısmı da parlamentoya aday olurken tanımladığı beklentiler daha iddiasız olduğu için ‘evet’ demişlerdir. İki ve daha fazla kez parlamenteer olup da beklentilerini karşılayamadıklarını belirtenlerin ayrıca ele alınması gerekmektedir.

Beklentilerini karşılama konusunu daha da açmalarını istediğimizde parlamenteerlerin verdikleri cevapları gerekçelendirmeleri şu şekilde olmuştur.

Parlamenteerlikte beklediklerini bulduklarını bildirenlerin verdikleri cevaplara bakıldığında üç grup karşımıza çıkmaktadır. Birinci grup, partide genel merkez yöneticiliği, grup başkanlığı veya bakanlık gibi etkin görevler üstlenenlerdir. İkinci grup, parti lideri ya da yöneticileri ile kişisel açıdan yakın ilişkiler kurmuş olan ve seçim bölgesine bu ilişkiler nedeniyle bazı katkılar yapılmasını sağlamış olanlardır. Son olarak da yeniden seçilme gibi beklentileri olmadığı için parti içinde fikir mücadelesi yapabilmiş olanlar gelmektedir.

Benimsemediği kararlara dahi katılan parlamenteerlerin olduğunu ve bunun gerçek nedeninin yeniden seçilebilmek olduğunu bildiren bir parlamenteer, bazı

kimselerin parlamenter olma güdülerinin statülerini yükseltmeye çalışmaktan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Parlamenterlik sayesinde kazanılan sağlık imtiyazı benzeri birtakım özelliklerin cazip geldiği bildirilmektedir. Bu gibi eleştiriler bir yana bırakıldığı takdirde parlamenterler arasında beklentilerini karşıladıklarını düşünenlerin vurguları, seçim bölgesine hizmet yapabilme ve her türlü zorluğa karşı doğru bildiklerini savunabildikleri noktalarında yoğunlaşmaktadır. 21. dönem parlamentosunda görev yapmış bir parlamenter, geçmiş dönemlerde iktidarda bulunmuş bir partinin iç çemberi içinde yer aldığını ve başbakan danışmanlığı yaptığını belirtmekte, zaman zaman parti liderlerine ‘rağmen’ istediklerini gerçekleştirebildiğini belirtmiştir. Bu vurgu, parti liderinin en yakın çevresinde bulunanların bile bazen bir şeyi kabul ettirebilmek için mücadele etmek zorunda kaldıklarını anlatmaktadır. Parlamenterlikte beklentilerini karşıladıklarını düşünenler, saygın bir görev üstlendiklerini ve bu görev süresince kendi üzerlerine düşeni yerine getirdiklerini belirterek, esas olarak vicdani bir rahatlığı dile getirmektedirler.

21. dönemde görev yapmış bir parlamenter, “partimin fikirlerini hayata geçirme imkânı buldum. –istediğimiz yasaları üçlü koalisyon olmasına rağmen- büyük ölçüde çıkarmayı başardık. Örneğin: Bankacılık Yasası, Türk Medeni Kanunu, İş Güvencesi Yasası gibi” ifadesiyle siyasi başarıları öne çıkartırken, bir başkası “bakanlık ve Komisyon başkanlığı gibi görevlerde uygulama ve projeleri gerçekleştirme olanağı oldu” diyerek parlamentoda alınan üst düzey görevlerle amaçlarını gerçekleştirebilme arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Beklentilerini karşılayanlar arasında gerekçe olarak parti yöneticisi, komisyon başkanı, bakan ve grup başkan vekili olanlar dikkat çekmektedir.

Beklentilerini karşılayamadıklarını bildiren parlamenterler, gerekçeleri açısından üç ana grupta ele alınabilirler. Birinci grup, seçilmeden önce parlamenter sistem içinde parlamenterlerin rolü konusunda yanılsama içinde olduklarını anlamış olan ve oynamayı düşündükleri rolü oynayamayacaklarını görerek hayal kırıklığına uğramış olan parlamenterlerden oluşmaktadır. İkinci grup, önceki sorulara verilen cevaplarda da karşımıza çıktığı üzere, partilerin işleyişi ve yasalarla içtüzük engeli gibi unsurların kısıtlayıcılığına vurgu yapmaktadır. Üçüncü grup ise, 28 Şubat kararlarının etkisi ya da 1999 Marmara depremi vs. gibi daha özgül faktörlerin dönemsel kısıtlayıcılığını öne çıkarmaktadır.

Parlamentoya seçilmeden önce belediye meclisi üyeliği yapan ve 22. dönemde görev yapmakta olan bir parlamenter, yaşadığı hayal kırıklığını “önceden daha etkin olacağımı sanıyordum. Belediye meclislerinde demokrasi parlamentodan daha fazla. Belediye meclisinde mikrofon hakkın daha fazla, TBMM’de kolay değil” şeklinde ifade etmektedir. Hayal kırıklığı söylemi, ideallerle fiili siyaset arasındaki uçurumun büyüklüğünü parlamenterlik sırasında fark ettiklerini bildirenlerce açıkça dillendirilmiştir. Örneğin bir parlamenter, “beklentiler vatandaşın beklentilerine uymadığı için etkin parlamenterlik yapamadım” demiştir. Parlamenterlere bırakılan seçmenlerin gündelik taleplerinin aracısı olma rolünün ülke sorunlarının çözümünde rol alan siyasetçi imajı ile taban tabana zıt olduğu ortadadır. 21. dönemde görev yapmış bir parlamenter, “daha etkin ve faydalı olabileceğimi düşünüyordum. Koalisyon yapısı dengeler adına tavizler oluşturuyor. Etkin olmak zorlaşıyor” diyerek 21. dönemin koalisyon yapısının yarattığı engelleri belirtmiştir.

Siyasi bir tecrübesi olmayan parlamenterler, çalışmanın hipotezinde belirtildiği üzere, parlamenter rolü hakkında da gerçekçi bir fikir sahibi olmadan bu görevi devralmaktadırlar. Parlamentoya iyi niyetlerle ve ulusal ölçekli politika yapıcı olma umudu ile gelmekte fakat bu beklentinin siyasi tecrübesizliğin yarattığı bir durum olduğunu kısa sürede anlamaktadırlar. Bir parlamenter bu durumu “ben kendimi sorunları çözer sandım ama çözemedim. Bu nedenle genel başkanla ters düştüm” diye ifade etmiştir. Olduğundan farklı bir parlamento imajına sahip olunduğunun bakanlık yapmış bir parlamenter düzeyindeki bir başka örneği ise “Meclis’i çok daha etkili çalışmalar yapan bir yüce Meclis olarak bekliyordum. Milletvekilleri bir sonraki seçimde seçilme telaşına düşüyorlar. İşsizlik koşullarında bakanlığım ile ilgili değil, bana bağlı kuruluşlarda milletvekilleri işçi kontenjanı isterlerdi. Milletvekili milletinden kopuyor. Toplumun sağlık, eğitim ve çalışma düzeni –iş, aş- konularından kopuyor” biçimindedir.

Uzmanı oldukları konularda bile, ulusal ölçekli katkı yapabilmenin önünde büyük engeller olduğunu parlamenterler açık uçlu sorumuza verdikleri cevaplarda yeterli netlikte ortaya koymaktadırlar: “sorunlar çok fazla, öneri ve düşüncelerinizi gerçekleştirmek için zaman az, görüşleriniz ve doğrularınızı hem partinize, hem de meclisteki bütün üyelere ve hükümete kabul ettirmek çok zor”. Bir diğeri ise, “ben; 34 yaşında parlamentoya girdim. Seçmene vaat ettiğim birçok konuda da çalışmalar yaptım

ama sonuç alamadım. Çünkü Parlamento, yürütmeden gelmeyen hiçbir öneriyi kabul etmemektedir”.

Parlamentodan yasa çıkartmayı sağlamak şöyle dursun, görüşülen bir yasaya parlamenterlerin kendi uzmanlık alanlarında katkı yapmalarının bile son derece zor olduğunu şu ifadeden anlamak mümkündür: “Milletvekilliğinin en önemli görevi yasamadır. Ancak, kanun ve maddelerinde sizce yapılabilecek daha faydalı bir teklif, partiniz iktidar partisi olursa genelde işgüzarlık, muhalefet partisi milletvekili iseniz teklifiniz örtülemeyecek kadar doğru olsa bile kabul görmez. Bilahare iktidar daha sonraki süreçte bu durumu düzeltir. Şayet bu teklif kabul görürse muhalefetin desteğini isteyeceği bir durum gelişecektir. “Kaz gelecek yerden tavuk esirgenmez” misali değerlendirilir”. Parlamenterlerin genel kurulda değil ama yasaların mutfağı sayılabilecek komisyon çalışmaları sırasında katkı yapabilecekleri belirtilmektedir. Örneğin beklentilerini karşılayamadığını belirten bir parlamenter “denetim gücünün zayıflığı sebebi ile verimli olmamıştır. Ancak şahsi gayretle komisyon ve genel kurulda müzakereye aktif olarak katılarak ve iyi hazırlanarak, diğer taraftan seçmenlerle ve kurumlarla yakın temas ederek bu eksikliği kısmen telafi etmeye çalıştım” demiştir.

9.6. Siyasal Kararların Alınmasında Parlamenterlerin Belirleyiciliği

Parlamenterlere “siyasal kararların alınmasında parlamenterlerden daha etkili olduğunu düşündüğünüz kesimler var mı?” sorusunu yönelttiğimizde aldığımız cevapların % 73,2’si ‘evet’ biçiminde olmuştur. Buna karşılık % 20’lik bir kesim siyasal kararların alınmasında en etkin kesimin parlamenterler olduğunu düşünmektedir. % 6,8 oranında ise ‘fikrim yok’ cevabı alınmıştır.

Parlamenterlerin dörtte üçüne yakın bir kısmı, siyasal kararların alınmasında parlamenterlerin devre dışı kaldığını belirtmektedirler. ‘Evet’ cevabının arka planına bakıldığında parlamenterleri aşan en önemli odak, yürütme olarak sunulmaktadır. Yani, hükümet, kanunları parti genel merkezlerinde olgunlaştırmakta, kabinede veya belli bir bürokrasi çevresiyle son halini vermekte ve kanun tasarısı olarak TBMM Başkanlığı’na sunmaktadır. Tasarı incelenmesi amacıyla Meclis Başkanlığı tarafından ilgili komisyonlara –çoğu zaman sadece plan ve bütçe komisyonuna- gönderilmektedir. Komisyonlarda da çoğunlukta olan iktidar partisi çoğu kez tasarıda değişiklik yapmadan

ya da tasarının ruhuna dokunmayacak küçük değişikliklerle genel kurula havale etmektedir. Genel kurul görüşmelerinde iktidar partisinin disiplini devreye girmekte ve zaten azınlıkta olan muhalefetin elinden bir şey gelmediği için tasarı kanunlaşmaktadır. Bu işleyişte bir parlamenterin etkin olabilmesi ya da kendisini etkin hissedebilmesi için; ya kabinede, ya parti genel merkezinde, ya plan ve bütçe komisyonu gibi çok önemli bir komisyonda yer alması ya da parti disiplinine karşı gelmeyi en baştan göze alması gerekmektedir.

Parlamente­terlerden daha etkili kesimlerin hangileri olduğunu öğrenmek amacıyla sorulan açık uçlu soruya verilen cevaplar, bu konudaki düşüncelerin daha açık bir şekilde anlaşılmasını sağlayacaktır.

Siyasal kararların alınmasında parlamente­terlerden daha etkili kesimler olduğunu bildiren parlamente­terler, bu kesimleri, parti lideri ve onların çevresindeki iç çekirdek, bakanlar kurulu (yürütme), bürokrasi (özellikle silahlı kuvvetler ve dış ilişkilerde dışişleri bakanlığı), medya, sermaye çevreleri ve AB gibi uluslararası çevreler olarak belirtmektedirler. Bir parlamente­ter “parti genel merkezleri parlamento­ya hâkim. Parti genel merkezi yemeği hazırlıyor, parlamento servis ediyor. TÜSİAD bazen daha etkili oluyor. Aslında sivil toplum örgütleri daha etkin olmalı. Sermaye daha etkin. Sendikalar ve odalar etkin değil” cümleleri ile konuyu açıklamaktadır. Liderleri yönlendiren lobilerin olduğu belirtilmektedir. Fakat ilginç bir şekilde parlamento üzerinde bir genel başkanlar kuşatmasından bahsedilebilmektedir. Kanaatimizce, genel başkan, kabine, siyasi parti yönetimi ve parti disiplininin parlamento iradesi üzerinde daha etkili olduğunun savunulması, parlamentarizmin klasik evresine dönük romantik bir beklentinin varlığını çağrıştırmaktadır.

Parlamente­terlerden daha etkili olan çevreler arasında Türk Silahlı Kuvvetleri ilk sıralarda görülmektedir. Özellikle dış politika gibi uzmanlık isteyen ve herkesçe bilinmesi mümkün olmayan bazı ‘devlet sırları’nın devreye girdiği dış politika alanında da Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi karar almada parlamente­terlerden daha etkin görülmektedir.

Karar alımına parlamente­terler arasında eşit katılımın olmadığı bir parlamente­ter tarafından “milletvekilleri arasında kademeler var. Çemberin içindekiler; Genel Başkan onlara danışır. Onlarla karar alır. Çok azınlıktır -% 5-. Çemberin dışındakiler: Parmakçı

milletvekilleri. Grupta ve mecliste parmak kaldırırlar. Onlara kimse danışmaz. -% 90-“ cümleleri ile ifade edilmektedir.

Yasa hazırlamanın son derece teknik bir iş olması ve bunun ancak konusunda uzman bürokratlar tarafından yapılabilmesi, parlamenterler tarafından bir engelleyici faktör olarak görülmektedir. Yasaların hazırlanma aşamasında teknisyenler tarafından kendi isteklerine göre değiştirilebildiği belirtilmektedir. Dikkat çekici bir ifade Türk siyasetinde yazılı olmayan kuralların varolduğu şeklinde dile getirilmiştir.

Dış unsurların etkisine dair bir parlamenter, “Türkiye 1980 den sonra iç dinamiklerden çok global rüzgarların etkisi altına girdi. Türkiye AB’ye, serbest piyasa konusunda IMF ye, güvenlik konusunda NATO ya aykırı karar alamaz” diyerek dikkat çekmektedir.

Parlamenterlerin karar süreçlerindeki etkinliğini aşan unsurları 21. dönem parlamenterlerinden biri şu şekilde sınıflandırmıştır: “A- Ülkede 46 yıldan beri darbe tehdidi altında bir statüko oluşmuş. B- Meşruluk debisi sıfır olan anayasası ve YÖK yasası. C- Temsilde adaleti, Halkın tercih hakkını yok eden ve Liderlik Sultasına dayalı seçim sistemi. D- TSK 211 sayılı İç Hizmet Kanununun Darbelere zemin hazırlayan 35nci md. ile buna çelişkili 43’ncü maddelerin varlığı”.

Kendisi ile görüşme yaptığımız 22. dönem parlamentosu mensubu bir parlamenterimiz, tek partinin iktidar olduğu dönemlerde güçler ayrılığı ilkesinin aksadığını belirtmiştir. Böylesi durumlarda parlamentonun çalışma düzenini tümüyle yürütmenin belirlediğini ve parlamentonun siyasal gücünün aşıldığını belirten parlamenterimiz, yasamanın gücünün aşınmasının, yürütmenin güçlenmesine yol açtığını savunmuştur.

Siyasal kararların alınmasında en etkili kesimin parlamenterler olduğunu düşünenler, parlamentonun kararlarını başka kurumlarla müzakere etmesinin normal olduğunu, daha etkinmiş gibi görünen hükümetin, gerçekte parlamentonun bir parçası olduğunu bildirmektedirler. Zaman zaman parlamenterlerden daha etkili kesimler olsa da egemenliği millete veren siyasal düzen temelinde bu durumlar geçici olmakta ve sistem esas olarak parlamento üstünlüğü ekseninde işlemektedir. Parlamentonun başka kurumlarla istişare etmesinin etki altında kalmak anlamına gelmeyeceği belirtilmektedir. “Bilgili, donanımlı, fikri temelleri sağlam ve ne istediğini bilen bir parlamenter etkiliyecek kesim düşünmüyorum” ifadesi yine bir parlamente aittir.

Tablo X. Siyasal Kararların Alınmasında Parlamenterlerden Daha Etkili Oldukları Düşünülen Kesimler ve Beklenti Karşılama

Beklenti Karşılama Parlamenterlerden Daha Etkili Kesimler Var mı?	Evet %	Hayır %	Fikrim yok %	Satır Toplamı %
% Evet	31,3 59,5	65,3 85,2	3,3 45,5	100,0 73,2
% Hayır	70,7 36,7	29,3 10,4		100,0 20,0
% Fikrim yok	21,4 3,8	35,7 4,3	42,9 54,5	100,0 6,8
% Sütun Toplamı	38,5 100,0	56,1 100,0	5,4 100,0	100,0 100,0

Soruya ‘evet’ cevabı verenlerin bir kısmı, parlamenterlerden daha etkili olarak bürokratları veya ordu ve medya gibi başka kurumları gördüklerini belirtmişlerdir. Bürokratların daha etkin görülmesinin başta gelen nedeni yasa yapımının teknik bir iş olması ve uzmanlık gerektirmesi ile yakından ilgilidir. Parlamenterlerin büyük kısmı, seçilmeden önce yasa yapmak ile ilgili olmayan mesleklere sahiptirler. Bir yasanın yazım tekniği, anayasa ve yürürlükteki onlarca yasa ile çelişip çelişmediği vb. konularda uzmanlık bilgisi gerektiği açıktır. Bu engelin aşılabilmesi için siyasal sistemimizdeki parlamenterler danışmanlığı konseptinin değişmesi gerektiği ortadadır. Fakat bunun olmadığı koşullarda bir parlamenterin yasa teklifi verebilmesi bile kolay olmamaktadır.

Parlamenterlerden daha etkili olarak ordu ve medya gibi kurumları görenlerin daha çok radikal sağ partilere mensup olanlar olduğu beklenebilir. Bunun başta gelen nedeni ise Türkiye’nin son on yıldır yoğun bir şekilde Cumhuriyet’in geleceği ile ilgili kaygıları öne çıkaran bir tartışmaya sahne olmasıdır. Bilindiği gibi siyasal çalkantılarla geçen bu dönemde Refah Partisi (RP) ve onun devamı olan Fazilet Partisi (FP)

kapatılmışlardır. Medya, Türk Silahlı Kuvvetleri ve Yargı bu süreçte sözkonusu çevrelerin baş hedefi olmuştur.

Bir insan üyesi olduğu partiyle ideolojik ve siyasi olarak özdeşleşmemişse ya da parti yönetimi aldığı kararları parlamento grubu ile tartışmıyor ve gruba maletmiyorsa kişiler partinin iktidar uygulamalarından kısa sürede rahatsız olabilir. Türkiye’de parlamenterler listelerinden seçildikleri partilerle program düzeyinde bir uzlaşma/özdeşleşme ilişkisi içinde değillerdir. Bunun başta gelen nedeni partilerin kurumsallaşmamış olması olabilir. Esas olan, üzerinde uzlaşmış siyasetlerin uygulanması olmayınca, bir parlamenter iktidardaki partisinin pek çok icraatından rahatsız olabilmekte, yönetimde daha fazla söz hakkı talep etmeye başlamakta ve parti-içi demokrasi giderek temel muhalefet talebi haline gelmektedir. Partiler birbirlerinden ideoloji-siyaset ve program temelinde ayrışırlar. Bir partiye mensup olmak onun ekseninde bir dünya görüşü sahibi olmak ve tutum geliştirmek anlamına gelir. Parti değiştirmek herşeyden önce bu nedenle zordur. Türkiye’de parlamenterlerin dünya görüşü siyasete dair iddia ve beklentileri ve partilerin ideolojik-siyasi bulanıklıkları parti değiştirme sorununun önemli boyutlarıdır.

9.7. Başarı Ölçütü

Çalışmanın ikinci hipotezi, Türk siyasetçisinin karakteristik tipinin bir tür ‘siyaset komisyoncusu’ olduğu, ancak parlamenterler içinde, bu rolü oynamaya mecbur kalan önemli bir kesimin bulunmasının öngörüldüğü şeklindedir. Genel bir özellik olarak Türk siyasetinde ilke, ideal ve program eksenli bir faaliyetin değil, pragmatist özelliklerin ağır bastığı çalışmanın kuramsal çerçevesinde ele alınmıştır. Fakat aynı şekilde parlamenter temsilin tarihsel evrimi içinde, parlamenterlere düşen siyasal rolün de giderek daraldığı ve gerek kamuoyundaki parlamenter imajı gerekse parlamenterliği tanımlayan anayasal kuramsal temel ile fiili durum arasında bir uçurumun oluştuğu gösterilmiştir. Bu açıdan parlamenterlere sorulan başarı ölçütü sorusu, Türk parlamentosunda siyaset komisyoncusu rolünü benimseyerek yerine getirenler ile, bu role mecbur kalanların oranlarını anlamak açısından yararlı olacaktır.

Parlamenterlere “size göre başarılı bir parlamenter olmanın ilk ölçütü nedir?” sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya verilen cevapların % 72,2’si başarılı bir parlamenterin verimli ve işleyen yasalar çıkarmasını başarının başta gelen ölçütü olarak bildirmiştir. Bunu % 6,3’lük oranları paylaşmak suretiyle seçmen taleplerinin en iyi biçimde karşılanması ve parlamenterin partisinin görüşlerini kamuoyu önünde en iyi biçimde temsil etmesi seçenekleri izlemektedir. % 14,6’lık bir oran ise diğer seçeneğini işaretlemiştir. Diğer seçeneğinin kendi içinde incelenmesi gerekmektedir.

Başarının ikinci ölçütünün % 51,6 oranı ile parti görüşlerini temsil etmek olduğu görülmektedir. Bunu % 29 oranı ile seçmen taleplerinin en iyi biçimde karşılanması seçeneği izlemektedir.

Parlamentarlerin yapmak istedikleri ile fiili olarak içinde bulundukları durum arasında bir farklılaşma olduğu anlaşılmaktadır. Başarı ölçütü olarak karşımıza çıkan yasa yapma ve bu yasaların ‘sorun çözücü’ nitelikte olması düşüncesi, parlamenterlerin gerçekte mesailerinin önemli bir kısmını işgal eden tek tek seçmenlerin gündelik sorunlarına çözüm bulma işi ile mutlak bir çelişme halindedir. Parlamenterler içinde kendilerini görmek istedikleri yer ile gerçekte durdukları yer arasında önemli bir farklılık olan anlamlı bir kesim bulunmaktadır.

Türk parlamenterleri içinde başarının ilk ölçütünü seçmen taleplerinin karşılanması olarak tanımlayanlar % 6,3 düzeyindedir. Bu oran, aynı zamanda pragmatist yaklaşımın en saf oranı olarak da okunabilir. Ancak, ikinci başarı ölçütü sorulduğunda bu oran % 29'a yükselmektedir. Bu durumda Türk parlamentosunda siyaset komisyonculuğu rolünü benimsemese bile kendisine bu rolden başka bir seçenek bırakılmamış olan parlamenterlerin oranını % 71 olarak görmek mümkün olmaktadır.

9.8. Kamuoyundaki Parlamenter İmajı Algısı

Basında sık sık parlamento ve parlamentelerin güvenilir bulunmadıklarına dair haber ve yorumlara rastlanmaktadır. Parlamenteler, aday oldukları ve bu görevi üstlendiklerine göre kamuoyunun parlamentelere yönelik olumsuz önyargılarının farkında olmalı ve buna ilişkin değerlendirmelere sahip olmalıdırlar. Parlamento kimliğine yönelik davranışları belirleyen etmenlerden biri de kamuoyunun parlamenteleri değerlendiriş biçimi ve onlardan beklentileridir. Bu konudaki

görüşlerini öğrenmek amacıyla parlamenterlere “size göre "parlamenter" imajı Türk kamuoyunda genel olarak nasıl görülmektedir?” sorusu yöneltilmiştir.

Sorunun cevap seçenekleri, bir sütunda parlamenterlere ilişkin olumlu anlam içeren ifadeler, diğer sütunda olumsuz anlam içeren ifadeler ve son olarak da ‘fikrim yok’ seçeneği biçiminde düzenlenmiştir. Cevap seçeneklerinde parlamenterlere ilişkin olarak idealist, özverili, güven veren, fedakâr ve dürüst şeklindeki olumlu imaj ifadelerine yer verilirken, çıkarıcı, parayı düşünen, güven vermeyen, partililik yapan ve tutarsız biçimindeki olumsuzluk anlamı içeren ifadeler yer verilmiştir.

Toplam olarak kamuoyunda parlamenterlere yönelik olumlu imajın egemen olduğunu düşünenlerin oranı % 28,3’tür. Bu cevabı verenlerin büyük bir kısmının AKP mensubu parlamenterler olduğu görülmektedir. Çünkü kendilerinin iktidarında kamuoyu gözünde parlamenterlik imajının düzeldiğini ifade etmektedirler. Buna karşılık kamuoyunun parlamenter denilince esas olarak olumsuz imaja sahip olduğunu belirtenlerin oranı % 69,1 düzeyindedir. Olumsuz imaj seçenekleri arasında ‘çıkarıcı’ seçeneği % 41,4 ile açık ara öndedir. Parlamenterlerin yarısından fazlası kamuoyunun kendilerine çıkarıcı ve güven vermeyen kimseler olarak baktığını belirtmektedirler. Parlamenterlerin % 2,4’ü bu konuda fikirlerinin olmadığını belirtişlerdir. % 6,8 (14 kişi) oranında da soru cevaplanmamıştır. Fakat önemli olan bu imaj algısına rağmen parlamenter olmanın ve olmaya devam etmenin nasıl meşrulaştırıldığıdır. Bunu anlamak için çalışmamızda parlamenterlerin gözünde parlamenterliğin değerini anlamaya yönelik sorular sorulmuştur.

Kamuoyunda parlamenterlere yönelik tümüyle olumlu bir imajın olduğunu bildiren az sayıdaki parlamenterimiz, gerçekte parlamento bileşenlerinin büyük ölçüde olumlu niteliklere sahip olduğunu fakat kamuoyunda menfaat beklentileri ile şekillenen bir çarpık bakış açısının egemen olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu yaklaşıma sahip parlamenterlerin kendi ifadelerinde “çünkü öyle olması gerekir ve % 95 i öyledir” ve “Türk kamuoyu menfaatine göre parlamenterini değerlendiriyor” yargıları dikkat çekmektedir.

Türk kamuoyunda parlamenterlerin tümüyle olumsuz nitelikleri ile tanındığını bildiren parlamenterler, bunun gerekçeleri konusunda birkaç gruba ayrılmaktadırlar. Bir grup parlamenter, siyasi partilerin yapı ve işleyiş düzenini esas sorumlu olarak görmektedir. Yeniden seçilebilme kaygısının ve lidere minnet duyguları ile hareket eden

parlamenter tipinin yaygınlığı, siyasi ilkesizlik görüntülerine yol açmakta ve kamuoyu parlamenterlere karşı olumsuz bir tutum geliştirmektedir. İkinci gruba göre, seçmenler de bu konuda kusurludur. Kendisi için imtiyaz talepleri olan, parlamenterleri bu amaçla baskı altında tutan, bir takım imkân dışı talepleri karşılanmadığı zaman da parlamenterler aleyhine söylentiler çıkartanların da etkisini dikkate almak gerekir. Öte yandan seçmenler, siyasi sistem içinde parlamenterlerin oynayabilecekleri rolün gerçek boyutlarının farkında değillerdir. Parlamenterleri gerçekte olduğundan çok daha güçlü ve istedikleri her şeyi yapabilecek insanlar olarak görmektedirler. Bu nedenle sorunlarının çok kısa vadede çözülmesini bekleyebilmekte veya parlamenterlerin karşısına karşılanması imkânsız taleplerle gelebilmekte, bu taleplerinin karşılanamayacağına hiçbir surette inanmamakta ve her koşul altında parlamenterleri suçlamaktadırlar. Üçüncü grupta, Türkiye’deki bazı çıkar çevrelerinin, kendi suçlarının perdelenmesi amacıyla kamuoyuna parlamenterleri ‘günah keçisi’ olarak sundukları iddiaları gelmektedir. Bürokrasi, medya ve bazı iş çevreleri gibi adresler gösterilerek, yolsuzluk ve kötü yönetimden kaynaklanan sorunların parlamenterlerin üzerine atılması yoluyla gerçeklerle ilgisi olmayan bir parlamenter imajı yaratıldığı vurgulanmaktadır. Son olarak, bazı parlamenterler kamuoyundaki imajın gerçeği yansıtmakta olduğunu, çünkü mevcut siyasal sistemde ancak bu tür kimselerin başarılı olabildiklerini, partilerin de bu tür kimseleri tercih ettiğini bildirerek, esas sorunun Türkiye’deki siyaset yapma tarzının kendisine uygun insan kaynağını yaratmasında görmektedirler.

Konuyla ilgili olarak görüş bildiren bir parlamenterler vatandaşların parlamenterlerin yetkilerine ilişkin gerçekçi bir bilgidен yoksun olmalarına dikkat çekmektedirler. Bu konuda “vatandaş milletvekilinin yetkisiz olduğunu bilmiyor. Gereğini yap diyor. Yapılmadığını görünce küfrediyor” ifadesi ile “tüm sorunları milletvekili çözer düşüncesiyle kamuoyu beklentiye girer. Bunun böyle olamayacağını anlayınca da karalama başlar. Oysa böyle değildir; olsa bile % 1 i geçmez ama bu oran bile bu imajı yaratmaya yeter” ifadesi birbirini desteklemektedir. Dikkat edilirse, kamuoyunun karalamalarını hak edenlerin oranının ancak % 1’lik bir kesim olmasına karşın bu rakamın bile parlamenterler hakkındaki olumsuz imajı yaratabildiği vurgulanmaktadır.

Parlamenterlerin kamuoyundaki olumsuz imaj hakkında kendilerini savunmalarında üç noktanın öne çıktığı görülmektedir. İlk olarak parlamenterler

hakkındaki imajın esas olarak bireysel hatalardan kaynaklanan fakat tüm parlamenterlere maledilen olaylardan kaynaklandığı belirtilmektedir. İkinci olarak seçmenlerin bir kısmı gerçekleşmesi imkânsız olan sınırsız taleple parlamenterlerin karşısına çıktıkları ve yerine gelmeyen her talep için karalama yaptıkları ifade edilmektedir. Üçüncü olarak ise, seçmenlerin parlamenterleri kendilerine hizmet etmeye zorlamak suretiyle yozlaştırdıklarından hareketle eleştirel bir tutum göze çarpmaktadır.

Gerçekte parlamenterlerin çoğunun dürüst ve olumlu niteliklere sahip olduklarını belirten bir parlamenter, “açıkça kamuoyunu yönlendiren unsurların patronları aslan payını (onlar da haksız kazanç peşinde olduklarından) dürüst ve güvenilir bir parlamento istemiyorlar. Kurt dumanlı havayı sever misali. Aslında parti delegeleri de idealist milletvekili istemez. Çünkü onlar da hükmedebilecekleri kapasitede birilerine ön seçimlerde oy vermeyi düşünüyorlar. İdealist olan gerçek kesim, siyasetten geçinmeyi düşünmeyenlerin parti milletvekillerini belirleme şansı yok” demiştir. Bu açıklama, parlamenterlere ilişkin olumsuz imajın medya, siyasi partilerin iç düzeni ve seçmen sacayağına oturan bir sistem sorunu ile ilişkili olduğunu anlatmaktadır.

Kuşkusuz, olumsuzlukların tümüyle imaj sorunu olmadığı ve bir maddi altyapısı olduğuna ilişkin tespitler de vardır. 21. dönemde görev yapmış bir parlamenter, “ihaleler başta olmak üzere yolsuzluklar sürüyor. Yapanın yanına kar kalıyor. Aklama-paklama. Adalet iyi işlemiyor, işletilemiyor. Dürüst insanlar harcanıyor, yalnız kalıyor” ifadesi ile bunu anlatmıştır. Parlamenterlere ulusal ölçekli siyaset yapma alanı sınırlanmış olduğundan bir süre sonra seçmen baskısının da etkisi ile gündelik iş takipleri ile ilgilenmek zorunda kalındığına daha önce değinilmişti. İşte bu konuyla ilgili olarak bir parlamenterin ifadesi açıklayıcı görülmektedir: “Parlamenterler seçildikleri zaman çok idealist olurlar. Ama ideallerini gerçekleştirmeleri bu sistem içinde mümkün olmaz. Ondan sonra seçmen sorunlarıyla ilgilenmeye başlar, buna da ekonomik koşulları elvermez. Onun için, sürekli maaşının azlığından yakınır veya bir grubun iş takipçisi olur, bu da kamuoyuna kötü imaj olarak yansır”.

Olumsuz imajın yarattığı yanılsamaya ilişkin ilginç bir görüş olarak şu zikredilmelidir: “TBMM ve Siyasi Partiler şeffaflıklarının kurbanlarıdır. Halka tamamen kapalı sivil ve askeri bürokrasi içi bilinmediği için tenkitten uzaktır. Tenkit olunmayan iyi sanılır”. Burada da Türk Silahlı Kuvvetleri’ne üstü kapalı bir gönderme

yapıldığı görülmektedir. İçinde neler olup bittiği bilinen bir kurumun aynı zamanda eleştirilmek için kendi eliyle malzeme yarattığı, oysa kapalı kurumların eleştirilebilmesi için bir malzemenin de oluşmadığı ortaya konulmaktadır.

Önemli vurgular arasında 1980 askeri darbesinin siyasi partileri yasaklayarak kurumsallaşmanın önüne engeller çıkarması da bulunmaktadır. Yozlaşmanın 1980 sonrası tüm kurumlar için geçerli bir süreç olduğu ve parlamenterlerin bundan uzak kalmasının mümkün olamadığı belirtilmektedir.

Bazı parlamenterler açık uçlu sorulara verdikleri cevaplarda Türk kamuoyunda parlamenterlere karşı hem olumlu hem de olumsuz niteliklerin birlikte görüldüğünü belirtmişlerdir. Bu girift duruma yol açan faktörler arasında ise, her partinin tabanının kendi parlamenterlerini aşırı sahiplenirken, diğer partilerin parlamenterlerini aşırı kötülemesi, medyanın abartılı yayınları, genel olarak siyasete duyulan güvenin azalmasının etkisi ve parlamentonun kendi içindeki olumsuzlukları tasfiye etmekteki yetersizliği belirtilmiştir. Her kurumda olduğu gibi parlamentoda da hem olumlu hem de olumsuz niteliklere sahip insanların olacağı doğal bir gerçektir. Parlamenterlerin bu konudaki görüşlerinde öne çıkan eğilim, medya başta olmak üzere başka kurumlardan parlamento hakkında kamuoyuna yönelik bir manipülatif çaba olmasına karşın, parlamentonun da olumsuz imaja bir temel sağlayacak olumsuz niteliklere sahip bir insan kaynağını içinde barındırdığı noktasına vurgu yapılmasıdır.

“Kendi parti tabanımızda idealist insanlar bizleri de idealist ve fedakâr görürler. Başka partililer kendi partilerinde olduğu gibi başkalarını da çıkarıcı, partizan görmüş olabilirler” diyen bir parlamenter, esas sorunun Türkiye’deki siyaset yapma tarzında olduğunu belirtmektedir. Kamuoyunda parlamenterlerin çoğunun olumsuz görüldüğünü tespit eden bir başka parlamenter şöyle devam etmektedir: “Oysa gerçek tam tersidir. Nedeni: Bireysel hataların genelleştirilmesi, TBMM’nin ve siyasetin bunları ayıklamakta hala yetersiz kalması... Siyasi partiler ve Seçim Yasaları... Dokunulmazlıklar konusunun iyi tanzim edilememesi. Seçilmeden millet idare etmeye kalkışanların acımasız yıpratması –kedi-ciğer-“.

22. dönem parlamentosunda görev yapmakta olan bir parlamenter ise meselenin sosyolojik boyutunu “bunun nedeni de özellikle ekonomik ve sosyal sorunların çözümünde yıllardır özlenen başarının sağlanamamış olması sonucu siyasete olan güvenin azalması. Siyasete olan güven sadece Türkiye’de değil dünya genelinde

azalıyor. Bu da sanırım temsili demokrasi yerine yerelleşmeyi de besleyen katılımcı demokrasiyi öne çıkaran bir etken” şeklinde koymaktadır. 22.dönem parlamentosuna mensup bir parlamenter, kendisi ile görüşmemizde parlamenter imajı konusunda sadece Türkiye’de değil, başka ülkelerde de çok yüksek bir prestijden bahsetmenin zor olduğunu bunun nedeninin ise politika alanının aşınmasında yattığını belirtmiştir.

Halkın parlamenterlere olumsuz bakmasının nedeninin onların gerçekte olduğundan çok daha etkili sorun çözücü kimseler olarak algılanmasından kaynaklandığı söylenebilir. Türkiye’de parlamenterliğin değerini belirleyen iki faktör göze çarpmaktadır: Birincisi, parlamenterliğin nesnel gücünden çok, onun güç kullanabilen bir makam olduğuna yönelik yaygın inançtır. Bu inanç parlamenterliğin saygınlığını sağlamakta ve bir parlamenterin gerek toplum gerek kamu kurumları gerekse kendisinin algısında değerli olmasını sağlıyor. Ziyaretçilerden ve masraflardan tüm şikâyetlerine rağmen parlamenterlerin büyük çoğunluğu, sonraki dönemlerde yeniden seçilebilmek istemeyi sürdürmektedir. Çünkü parlamenterlik sayesinde toplumda başka hiçbir mesleğe olmadığı ölçüde kapılar onlara açılmakta, medya onları önemsemekte ve insanlar onlardan dertlerine çare beklemektedirler. Böyle bir statünün pek çok insanda iştah uyandırması şaşırtıcı değildir. İkincisi, parlamenter olmak suretiyle bir kimse 7 milyar maaş, emeklilikte 3 milyar maaş, sağlık güvencesi, kurulan yaygın ve yüksek saygınlıktaki ilişkiler vs. gibi Türkiye koşullarında önemli dolaylı ve dolaysız maddi kazanımlar sağlamaktadır. Tüm eleştirilere karşın, parlamenterlere kızan ve onlara hakaretimiz yaklaşan kimseler içinde parlamenter olma fırsatı yakaladığı takdirde bunu değerlendirecek olanların yüksek bir oranda olduğu düşüncesinin gücü, parlamentoya yönelik eleştirileri zayıflatmaktadır.

Toplumun geniş kesimleri parlamenterlere güven duymamaktadır. Bunun nedeni parlamentonun ve parlamenterlerin problem çözme yeteneğini yetersiz görmeleridir. Sözkonusu güvensizlik parlamenter temsili ve kimliği olumsuz etkilemektedir. Buna rağmen parlamenter olmaya yönelik yoğun bir ilginin varlığı da ortadadır. Halk içindeki tüm olumsuz değerlendirmelere rağmen bazı insanların parlamenter seçilebilmek için çalışmaları, onların politikaya yükledikleri anlam ile yakından ilişkilidir. Parlamenter elitin politika algısı, onun en etkin kurum olduğu yönündedir. Sorunların çözüm yeri politikadır. Parlamenter elit, şikâyet etmek yerine çözmeye çalışmak yaklaşımının örneğini sergiler. Bu nedenle parlamenter elitin gözünde politikacılık işlevsel, saygın ve

değerli bir iştir. Kitlelerin olumsuz yaklaşımını ise kendilerinden önceki uygulamaların bir birikimi olarak görürler ve düzeltilebilir bir sorun olarak değerlendirirler.

9.9. Parlamantonun Güvenilirliği

Zaman zaman basına yansıyan çeşitli haberlerde toplumun en çok güvendiği kurumların hangileri olduğuna dair araştırma sonuçları yayınlanmaktadır.⁶⁸ Bunların ortak sonuçlarından bir tanesi, TBMM'nin güven sıralamasında görece aşağı basamaklarda yer aldığıdır. Parlamantonun ve parlamenterliğin değerine inandıklarını yukarıda gösterdiğimiz ve parlamenter olma amaçlarını öncelikle ulusal sorunların çözümüne katkı yapmak biçiminde ortaya koyan parlamenterlerin, TBMM'nin daha güvenilir olması konusunda kapsamlı ve derinlikli görüşlerinin olması beklenmektedir. Çünkü parlamantonun güven yaratma sorunu, anketimize katılan parlamenterlerin görev yapmalarından önce başlamış ve onların görev sürelerince de devam etmiş bir sorundur. Dolayısıyla parlamenter seçilmeden önce böyle bir sorunun varlığından haberdar, görev yaptıkları süre boyunca da böyle bir sorunun muhatabı oldukları söylenebilir. Parlamenterlerin bu konudaki hazırlıklarını ve planlarını öğrenmek amacıyla “ülkede en çok güvenilen kurumun TBMM olmadığı bilinmektedir. Size göre toplumun en çok güvendiği kurumların başında TBMM'nin gelmesi için ne yapmak gerekir?” sorusu yöneltilmiştir.

Parlamenterler, parlamantonun Türkiye'nin en güvenilir kurumlarından biri haline gelmesinin dokunulmazlıkların kaldırılması, parlamantonun insan kalitesinin yükseltilmesi, siyasi partiler yasasının değişmesi ve parti içi demokrasinin uygulanması ve halkın beklentilerini karşılayan işlevsel yasaların çıkartılması gibi yollardan gerçekleşeceği düşüncesindedirler. Dokunulmazlıklar kaldırılmalıdır görüşü, dokunulmazlığı kaldırmak, çok doğru yasa çıkarmak ve hükümeti denetlemek, milletvekili etiği yasası çıkarmak, sosyal temsil dengesini kurmak, dokunulmazlıkları

⁶⁸ TBMM Başkanı Bülent Arınç'ın 27.12.2004 tarihli basın açıklamasında TBMM'nin en güvenilir kurumlar sıralamasında dokuzuncu sıradan dördüncü sıraya yükseldiği belirtilmektedir (www.tbmm.info). Hürriyet Gazetesinin 18.01.2005 tarihli haberine göre iktidar partisi AKP'nin yaptırdığı kamuoyu anketinde TBMM en güvenilir kurumlar sıralamasında yedinci sıradadır (<http://webarsiv.hurriyet.com.tr/2005/01/18/586155.asp>).

kürsü dokunulmazlığı ile sınırlandırmak ve siyaset-ticaret-tarikat bağlantılarını ayırmak gerektiği biçiminde ifade edilmektedir.

Siyasi Partiler Yasası değişmeli ve parti içi demokrasi uygulanmalıdır düşüncesi, bir parlamenterin ifadesiyle,

“1-Parti içi demokrasi bütün partilerde uygulanmalı,

2-Sivil toplum örgütleri siyasette daha sesli katkı yapmaya çalışmalı,

3-Siyaset geniş halk topluluklarınca kabul görmeli” şartlarına bağlıdır. Bu kapsamda dile getirilen çözümler arasında siyasi partiler ve seçim yasaları değiştirilerek kitleleri liste onaylayıcısı olmaktan çıkarmak, gerçek temsilcileri seçmek ve demokratik mekanizmaların işletilmesinde çifte standartlardan kaçınmak bulunmaktadır.

Bazı parlamenterler, TBMM’nin Türk toplumunun en güvendiği kurumlar arasında ilk sıralara yerleşmesinin yolunu Meclis’in insan kalitesinin yükseltilmesinde görmektedirler. Bu düşünce, çözümü bireysel davranışların değişmesinde bulmaktadır. Buna göre, eğitim seviyesi yükselmeli, parlamenter kendi iradesini dillendirebilmeli, seçme ve seçilme sistemi değişmeli, milletvekillerinin kalitesi arttırılmalı, meclis donanımlı insanlardan oluşmalı, siyasetçi dürüst, özverili, yalan söz ve vaatten kaçınan ilkeli olmalı, siyaseti yozlaştıran unsurlardan siyasetçinin kaçınmalı, tüm parlamenterlerin bu amaca uygun davranmaları, dürüst olmalı, halk hizmetini her şeyden önce görmelidir. Parlamentonun halkın güvenine layık kişilerden oluşması ve milletin temsilcilerinin güvenilir olması, milletin temsilcilerine güvenmesi gerekir.

Bir kısım parlamenter ise çözümü halkın beklentilerinin karşılanması, işlevsel yasalar çıkartılmasında gördüklerini ifade etmişlerdir. Bu görüşü dile getirenlerin vurguları arasında halka güven verilmesi, halkın beklentilerine uygun davranılması, yasa yapımı sırasında ilgili toplum kesimlerinin görüşlerinin alınması ve halkın gerçek gündeminin takip edilmesi gibi noktalar yer almaktadır.

Bazı parlamenterler Meclis’in zaten güvenilir olduğunu, eskiden değilse bile artık güvenilir hale geldiğini belirtmektedirler. Bu parlamenterlerin tamamı 22. dönem parlamentosunda AKP’ye mensup kimselerden oluşmaktadır. Bu eksende ifade edilen görüşler parlamentonun eskiden güven sorunu yaşamış olsa bile, artık sorunun ortadan kalktığı, mevcut parlamentonun yolsuzluklardan uzak olduğu ve bütün meselenin halkın bu gerçeğe inandırılması gerektiği şeklindedir. Bir parlamenter “geçmişte olduğu gibi her zaman toplumun en çok güvendiği kurumların basında TBMM gelir” demektedir.

Bu tutumu alan parlamenterlerden biri de TBMM'ye güvenmeme lüksünün olduğunu çünkü Meclis'in ikame edilebilir olduğunun düşünüldüğünü savunmaktadır. Meclis'in eleştirilere açık olmasının ve TV yayınları ile iç çalışma düzenini sergilemesinin onun şeffaflığını gösterdiğini, oysa başka kurumların eleştiriye bile açık olmadıklarını belirtmektedir. Partizan tutumlarla davranan iktidar partisi parlamenterlerinin ifadeleriyle “şu anda TBMM'ye güven çok iyidir. Geçmiş dönemlerdeki çıkarıcı siyaset anlayışı yavaş yavaş sona ermektedir. İlkeli, dürüst, ülke çıkarını ön planda tutan bir meclis vardır” yargıları ile “ülkede en güvenilir kurum TBMM'dir. Öyle gösterilmemesi terbiyesizliktir, kasıtlıdır” şeklindeki yok varsayma tutumlarının sorun çözücü bir nitelik taşımaktan uzak oldukları ortadadır..

TBMM'yi halka kasıtlı olarak yanlış tanıtan çevrelerin olduğunu düşünen parlamenterler daha çok çalışarak medyanın olumsuz yayınlarının durmasının sağlanması gerektiği düşüncesini ortaya koymaktadırlar. Her kurum gibi TBMM'nin de kamuoyuna objektif olarak sunulması ve medya kuruluşlarının, medya dışı iş faaliyetlerinde (inşaat, bankacılık vs.) bulunamaması bu kapsamda ileri sürülmektedir.

Bazı parlamenterler ise parlamentonun yeniden yapılanması gerektiği düşüncesindedirler. TBMM'nin Türk toplumunda en güvenilir kurumların başında gelebilmesi için seçimlerin dört yılda bir yapılması, milletvekili adaylarını parti merkezleri ya da delegelerin belirlememesi gerektiği, Cumhurbaşkanı ve milletvekillerini doğrudan halkın seçmesi, kuvvetler ayrılığının gerçekleşmesi gerektiği, Meclis'in kararlarını denetleyen kurumların olmaması ve Meclis'in tüm güçlerin üzerine çıkarılması gibi öneriler ifade edilmektedir. Bu kapsamda anayasanın değiştirilmesi, iki turlu, tercihli, dar bölge seçim sistemi ile seçim yapılması ve başkanlık sisteminin getirilmesi gibi yapısal öneriler getirilmektedir.

Konuyla ilgili uluslar arası düzeyde karşılaştırmalı olarak yapılan araştırmalarda da ulusal meclislerin en güvenilir kurumlar arasında görece alt sıralarda olmasının sadece Türkiye'ye özgü bir durum olmadığı anlaşılmaktadır. Bunun biri genel, biri de özel olmak üzere iki nedeninin olduğu düşünülebilir. Genel olarak, parlamentoların sorun çözücü niteliği, güçlü yürütme ihtiyacının getirdiği hükümet uygulamaları ve iktidarın kişiselleşmesi gibi süreçler tarafından aşılmıştır. Bu genel eğilim, özellikle 1970'lerden sonra sosyal refah devletinin çözülmesi sürecinin getirdiği 'politikanın daralması' olgusu tarafından da desteklenmektedir. Böylece parlamentoların güçlü

yürütme ihtiyacı karşısındaki zayıflama süreci, son otuz yılın neoliberal uygulamaları tarafından politikanın değersizleştirilmesi yoluyla da beslenmiş olmaktadır. Neoliberalizm öncesi parlamentolar etkisiz fakat politika değerli bir uğraş alanı olarak düşünülürken, günümüzde hem parlamentolar etkisiz, hem de politika bir uğraş alanı olarak değersiz görülmektedir. Parlamentoların güven kaybının özel nedeni ise, kurumun doğası gereği, bir tartışma ve müzekere ortamının sergilediği farklı ve bazen uzlaşmaz düşünceler ortamının kamuoyunun net karar beklentilerine uygun düşmemesidir. Türkiye’de yapılan çok sayıdaki güven araştırmasında ordunun en güvenilir kurumların başında gelmesinin, diğer nedenleri bir yana bırakılırsa, kamuoyu karşısında kararları tartışan ve zaman zaman kendi içinde anlaşılamamış gibi bir görüntü asla vermeyen, disiplin içinde kararlarını uygulayan bir kurum olmasının payı küçümsenemez. Bir başka deyişle, ‘kamuoyu’ olarak adlandırılan ve sıradan insanın değer yargılarını yansıtan tutumlar, tartışma ve müzakerenin değerini değil, en kestirme yoldan ve en basit biçimde formüle edilmiş sonuçları duymaya isteklidir. Parlamento, doğası gereği bir kararı tartışan ve bazen uzlaşmayan bir kurum olarak, sıradan insanın gözünde, karara varış biçimi açısından sadece zaman kaybedilen bir yerdir.⁶⁹

9.10. Seçmenlerle ve Halkla İlişki Düzeyi

“Parlamenterlik yaptığınız süre boyunca seçmenlerle ve genel olarak halkla ilişkilerinizin düzeyini nasıl tanımlarsınız?” sorusuna parlamenterler % 47,8 oranında ‘olması gerektiği düzeyde, normal’ cevabını vermişlerdir. Bunu % 31,7 ile ‘çok yeterli’ cevabı izlemektedir. ‘Kısmen yeterli’ diyenlerin oranı % 12,7’dir. Seçmenler ve halkla olan ilişkilerinin yetersiz olduğunu ve daha yoğun olması gerektiğini belirtenlerin oranı % 5,4 iken, parlamenterlerin seçmenler ve halkla daha seyrek ilişki kurması gerektiğini belirtenlerin oranı % 2,4 oranında gerçekleşmiştir.

Seçmenlerle ilişkiden parlamenterlerin anladığı onların taleplerini yerine getirmektir. Bu durum ‘neden’ sorusuna verilen cevaplardan anlaşılmaktadır.

⁶⁹ Kamuoyunun bu bakış açısına iyi bir örnek, 1999 Marmara depremi sonrası deprem uzmanlarının TV’lerdeki tartışmalarına halkın verdiği tepkilerde görüldü. Bilimsel bir anlayış içerisinde depremi tartışan bilim adamları, ‘kendi aralarında bile anlaşılamayan’ insanlar olarak algılanmaya ve mizah programlarında bile eleştiri konusu olmaya başladılar. Çünkü ‘kamuoyu’ bir konunun bilimsel olarak tartışılmasını değil, ‘mutlak doğrunun’ bir ‘hap’ gibi kendisine verilmesini bekliyordu.

Dolayısıyla yukarıdaki soruya ‘çok yeterli’ cevabı verenlerin parlamenterlik dönemleri boyunca seçmenlerinin bireysel taleplerini yerine getirebilmeye büyük zaman harcadıklarını ve pek çok seçmenlerinin işlerini halledebildikleri söylenebilir.

Seçmenlerle ve halkla ilişkilerini çok yeterli düzeyde bulan parlamenterlerimizin, yerel düzeydeki ilişkilerinin tatmin edici boyutunu vurguladıkları görülmektedir. Özellikle önseçim kazanarak seçilen, yani yerel düzeyde kendisini tanıyan ve destekleyen bir parti tabanına sahip parlamenterler, seçildikten sonra da seçmenleri ile ilişkilerini sıcak tutmaya özen göstermektedirler. Buna karşılık genel merkez tarafından aday listesinin üst sıralarına getirilmiş parlamenterlerin seçmen ve parti tabanı ile diyalog kurmaları tümüyle kendi tercihlerine kalmaktadır. Halkla ilişkilerde avantaj sağlayıcı bazı özelliklere vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir. Belediye başkanlığı döneminde halkın sevgisini kazanmış olmak, parti içinde örgütçülükten yetişmiş olmak ve doktorluk gibi halkla iç içe olmayı gerektiren bir meslektir olmak gibi...

Seçmenlerle ve halkla ilişkilerinin düzeyini çok yeterli olarak görme nedenleri arasında “bütün boş vakitlerimizi vatandaşa ayırıp, parti çalışmaları ve şahsi çalışmalarla teşkilatları ve vatandaşları ziyaret ederim” ya da “sürekli halkla ve teşkilatımla iç içe olmaya özen gösterdiğim için” gibi cevaplar klasik tutumu göstermektedir. Belediye başkanlığından gelen bir parlamenter, tarafsız görev anlayışının kendisine sağladığı avantajı dile getirmiştir.

21. dönemde görev yapmış bir parlamenter, “gerek meclis çalışmalarımda –her türlü- gerek devamlılıkta ve de milletimle gerekli her türlü diyalogda görevimi yaptım. Partiye kayıtlı üyelerin –üye sayısı 10.000 civarında idi- katılımı ile yapılan önseçimde 1. olarak seçilip milletvekili oldum, bununda hakkını verdim diye düşünüyorum” cevabı ile seçmenler ve halkla ilişki olgusunun aslında genel seçimlerden önce başlayan bir boyutunun olduğunu dile getirmiş olmaktadır. Buna benzer bir durum “halkla ilişkileriniz parlamenterlik öncesi misyonunuzla da ilişkilidir. Doktor olmam dolayısıyla halkla ilişkilerim iyi idi. Doktor halkı dinleyen, sabırlı insandır. Her partide daha fazla doktor olmalı” cümleleri ile dile getirilmiştir.

Parlamenterlik görevi sırasında seçim bölgesine yapılan periyodik ziyaretlerin önemi vurgulanırken, bununla tutarlılık içinde, seçmenler ve halkla ilişkilerini yetersiz

bulanlar arasında seçim bölgesinin Ankara'ya çok uzak olduğunu veya coğrafi olarak çok geniş olduğunu gerekçe gösterenler olmuştur.

Bir parlamenter, görevi sırasında kendisini sadece yasama faaliyetleri ile sınırlamayıp, seçim bölgesinde çalışma yapmaya verdiği önemi “500 köyümü, 40000 esnafımı, 13 ilçede hemen her yıl ziyaret ettim. Meslek odaları, sivil toplum kuruluşları ile devamlı temasta oldum. Haftayı ikiye böldüm. Salı, Çarşamba ve Perşembe günleri TBMM de komisyon ve genel kurul çalışmalarına katıldım. Diğer günler seçim bölgemde seçmenle, halkla ve kurumlarla temas halinde oldum” şeklinde anlatmaktadır. Parlamenterlerin seçim bölgelerine zaman ayırmalarının temel şartı ise bir parlamenter tarafından ön seçimlerin delege sistemiyle yapılması olarak saptanmaktadır. Genel merkez ataması halinde parlamenterlerin seçim bölgelerinde kendilerini ve gerek partisel gerekse kişisel düzeyde yapmaya çalıştıklarını anlatmaya ihtiyacı kalmamaktadır.

Seçmenlerle ve halkla ilişkilerini kısmen yeterli bulan parlamenterler, cevaplarını iki ana gerekçede yoğunlaştırmaktadır. Birincisi, seçmenlerin gerçekleşmesi mümkün olmayan taleplerini geri çevirmiş olmalarının getirdiği durum, ikincisi seçim bölgesinin uzaklığı ve coğrafi olarak çok geniş olmasının getirdiği zaman ve maddi imkân baskısıdır. Üzerlerindeki ziyaretçi ve talep baskısı, kanunların kendisine tanıdığı rolü oynamayı isteyen parlamenterleri kaçınılmaz olarak seçmenlerle aralarına mesafe koymaya itmektedir. Genel kurul görüşmelerine hazırlık yapmak ve belirli siyasi konuların takipçisi olmak isteyen bir parlamenterin danışmaya, okumaya ve müzakereler vs. için hazırlık yapmaya olan ihtiyacı ile seçmenlerin acil çözüm bekleyen gündelik sorunları için çalışma arasında bir çelişki vardır. Bir kısım parlamenter, siyaset yapmayı, tümüyle seçmenin gündelik sorunları ile ilgilenmek olarak kavramakta, bir kısım parlamenter ise ulusal sorunlarla uğraşmak ile seçmen talepleri arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır. Ancak kendileri ile ilgilenilmediğini düşünen seçmenlerin geri döndüklerinde parlamenter aleyhine yapacakları propaganda, bir sonraki seçimlerde o bölgeden seçilmeyi bir hayli zorlaştıran bir etmendir. Bir başka deyişle mevcut konjonktürde ileriki yıllarda mensubu bulunduğu partide ulusal ölçekli politika yapmayı düşünen ve parlamenterlik iddiası taşıyan bir kimsenin seçmen baskısı karşısında belli tavizler vermekten başka şansı görünmemektedir. Bunun tek istisnası parlamente, parti lideri ve genel merkezinden verilen yeniden seçilme garantisidir. Seçmen baskısına

karşı ancak parti genel merkezinin desteğini arkasına alan ya da bir daha seçilme düşüncesi olmayan bir parlamenter, kendisini tümüyle ulusal ölçekli sorunlarla ilgilenmeye adayabilir.

Seçmenler ve halkla ilişkilerini kısmen yeterli bulanlar arasında sorun kişisel ve örgütsel nedenler arasında ayrıştırılmaktadır. Bazı parlamenterler yasama çalışmalarına zaman ayırmayı tercih ettiklerini, seçim bölgelerinin uzak ya da çok geniş olmasının yarattığı engelleri, seçmenlerin kişisel taleplerini siyasi ilkeleri gereği geri çevirmelerini ya da tüm çabalarına karşın seçmenlerin yerine getirilmesi imkansız taleplerini karşılayamadıklarını gerekçe göstermektedirler. Bazıları ise daha çok mensubu oldukları partilerin siyasi başarısızlıklarını veya yerel örgütlerinin organizasyon eksiklerini esas gerekçe olarak görmektedirler.

Ne yapılırsa yapılsın seçmenlerin tatmin edilmesinin mümkün olmadığını, bunun özellikle kalkınmada görece geri kalmış ve nüfusu daha az, sosyal yapısı daha homojen olan küçük şehirlerin seçmenleri için daha geçerli olduğunu söylemek mümkün olabilmektedir. “Popülist yaklaşımlardan uzak ve iş takipçisi gibi davranmayıp, asıl görevim olan yasamayı önemsedim. Bu yüzden seçmenle düzeyli bir mesafem olmuştur” diyen bir parlamenter ile “seçmenler ne istediğini bilmiyor. Kendi menfaatlerini her şeyin önüne koyuyorlar” diye konuşan bir parlamenter yukarıdaki yargıyı desteklemektedir. Bu konuda ilginç bir saptama parlamenterler ile halk arasında ne kopukluk ne de mesafesizlik olmaması gerektiğini şu sözlerle iletmektedir: “Böyle olması gerektiğine inanıyorum. Parlamentoya girdiğimde eski bir genel müdür idim; yani halkı olduğu kadar devleti de tanıyordum. Popülizm de, aşırı devletçilik de yanlıştır. Türkiye de devletin halka bakışı ve halk karşısında duruşu sert, uzak ve soğuktur. Halkın parlamenterden beklentileri çok mübalağalı ve istikrarsızdır”.

Seçmenler ve halkla ilişkilerinde kısmi yeterlilik saptaması yapan parlamenterler arasında ‘halk dalkavukluğu’ ve ‘iş takibi’ yapmadıklarını belirtenlerin dikkat çekici düzeyde olduğu görülmektedir. Bu durum, üstü örtülü bir eleştiriyi ortaya koymaktadır. Seçmenleri ve halkla ilişkilerin çok iyi olması, bir bakıma seçmen talebi karşılama eksenli bir siyaset yapmakla doğru orantılı görünmektedir. Parlamenter ifadelerine göre bu durum bazen ihaleli işlerde ve benzeri durumlarda seçmenler istiyor diye parlamenterleri hukuk dışı müdahaleler yapmaya zorlayacak noktalara varabilmektedir.

Bazı parlamenterler seçmenlerle ve halkla olan ilişkilerinin yetersiz olduğunu ve daha yoğun olması gerektiğini bildirmişlerdir. Şu ifade dikkat çekicidir: “21. dönem parlamento yoğun yasama faaliyetinde bulundu. Çoğu zaman sabahlara kadar hafta sonları dâhil çalıştı. 3,5 yıl süre ile hafta sonları dâhil tatil yapma olanağı dahi bulamadım. Sadece parlamenter olarak değil parti içi çalışmalarda çok yoğunu”.

Yukarıdaki tartışmayı destekleyecek biçimde seçmenler ve halkla olan ilişkinin daha seyrek olması gerektiğini bildiren parlamenterler, genel kurul çalışmalarına hazırlık yapma ihtiyacını vurgulamışlardır. Seçmenlerle daha çok ilişki demek, onlar adına gündelik talepleri karşılamaya ayrılan zaman demek olduğundan, komisyon ve genel kurul çalışmalarına zaman ayıramamak anlamına gelmektedir. 21. dönemde görev yapmış olan bir parlamenter, “tayin, atama işlerini yapmaktan kurtulmalı. Özel iş yapmazsan vatandaşa yaranamıyorsun” diyerek durum özetlemiştir. Seçmenler heterojen bir topluluk oldukları ve her seçmen kendisinden sorumlu olduğu için, bir parlamenter genel olarak kaç seçmenine yararlı olursa olsun, yine de eleştiri almaktan kurtulamayacaktır. Seçmen merkezli bir siyasetin zararı bir parlamenter tarafından “yasa çalışmalarına zaman ayıramama. Kanun tasarı ve tekliflerini okumadan, gündemden habersiz, hazırlıksız genel kurula katılmaya engel. Milletvekili odalarının önündeki halk kuyruğudur. Halkla ilişkiler iç tüzükle belirli zamanlara tahsis edilip yasama çalışması yapılırken meclise giriş yasak olmalı ve uygulanmalı” biçiminde ortaya konulmuştur.

10. BÖLÜM.

PARLAMENTERLERİN TEMSİL ALGISI

Bu bölümde parlamenterlerin neyi ve kimi temsil ettiklerin düşündükleri ortaya konulmaktadır. Anayasal düzeyde ‘milletvekili’ kavramına da isim verecek biçimde bir parlamenter, nereden seçilmiş olursa olsun, görev süresi boyunca tüm milletin siyasal temsilcisi olarak çalışacaktır. Konuyla ilgili olarak 1982 Anayasası’nın Milletin temsili başlıklı 80. maddesi “Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, seçildikleri bölgeyi veya kendilerini seçenleri değil, bütün Milleti temsil ederler” hükmünü taşımaktadır. Fakat sosyolojik olarak millet, kendi içinde farklılaşma olmayan ve farklı, çelişen çıkarlara sahip olmayan homojen bir bütünlük olmadığından, hiç kimsenin ‘milleti’ temsil edebilmesi mümkün değildir. Son tahlilde, temsil faaliyeti sırasında alınan ya da alınmasına katkı yapılan kararların, millet içindeki belirli sınıf ve tabakaların yararına olması kaçınılmazdır. Bunun yanı sıra, Türkiye’deki gibi coğrafi temeldeki temsil uygulamasında dahi, fiili koşulların bir sonucu olarak, parlamenterler, kendi seçim bölgelerine ve hatta bazı seçmenlerine özel hizmet vermek zorunda kalmaktadırlar. Dolayısıyla, teorinin vazettiği durumdan farklı olarak gerçeklikte parlamenterler, belirli bir kesimi ya da bölgeyi temsil etmektedirler.

Bu bölümde yukarıda belirtilen fiili durumun parlamenterlerin bilincinde ne ölçüde gerçeklik kazanmış olduğu ortaya konulacaktır. Bu amaçla, aşağıdaki tabloda ilk olarak, TBMM’de bölgelere göre parlamenterlerin temsil oranları ile örneklemimizde yer alan oranlar karşılaştırılmaktadır.

Tablo XI. Parlamenterlerin Temsil Ettiği Bölge

Bölgeler	Parlamenterlerin Temsil Oranı		TBMM’de Bölgelere göre Temsilci Oranı %
	%	Geçerli %	
Marmara	21,0	21,6	23,6
Ege	19,5	20,1	12,7
Akdeniz	12,7	13,1	12,9
İç Anadolu	16,6	17,1	17,1
Karadeniz	9,8	10,1	13,8
Doğu Anadolu	6,8	7,0	11,0
Güneydoğu Anadolu	10,7	11,1	8,9
Toplam	97,1	100,0	100,0
Boş	2,9		
	100,0		

Yukarıdaki tabloda saha verilerinin Türkiye’deki bölgelere göre karşılaştırmalı rakamları verilmektedir. Bu bakımdan çalışmanın saha verileri Marmara, Akdeniz ve İç Anadolu bölgelerinde tama yakın oranlarda iken, Ege ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde fazla temsil, Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgelerinde ise eksik temsil sözkonusudur.

Tablo, TBMM’de en fazla temsil edilen bölgenin Marmara olduğunu, en az temsil edilen bölgenin ise Güney Doğu Anadolu olduğunu göstermektedir. Temsil nüfus oranına göre saptandığı için sonuç bu olmaktadır. İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgeleri coğrafi olarak geniş olduklarından, Türkiye’nin daha gelişmiş bölgeleri olan Ege ve Akdeniz bölgelerinden daha yüksek oranda temsilciye sahiptirler. Genel bir sorun olarak Türkiye’de uygulanan seçim ve temsil sisteminin küçük illerin kayırılmasına yol açtığı bilinmektedir. Bazı illerde sözgelimi 50 bin seçmenin oyu ile bir parlamenter seçilirken, özellikle büyük şehirlerde bir parlamenter, yaklaşık 150 bin seçmenin oyu ile seçilebilmektedir. Bazı seçmenlerin oyları fiilen daha değerli hale gelmektedir (Çarkoğlu,1998;125).

10.1. Parlamenterlerin Listelerinden Seçildikleri Partilerin Siyasi Yelpazedeki Yeri

Refah Partisi (RP), Fazilet Partisi (FP), Saadet Partisi (SP) ve Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) gibi partiler radikal sağ adı altında sınıflandırılmaktadır. Bu partilerin listelerinden seçilmek suretiyle parlamenterlik yapmış olanlar örneklemimizin % 15,1'ini oluşturmaktadır. Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP), Anavatan Partisi (ANAP), Doğru Yol Partisi (DYP) gibi merkez sağdaki partilerin listelerinden seçilmek suretiyle parlamenterlik yapmış ya da yapmakta olanlar örnekleme % 42,4 oranında temsil edilmektedir. Örneklemin % 33,7'lik dilimini ise Demokratik Sol Parti (DSP) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) listelerinden seçilmiş olanlar oluşturmaktadır. % 7'lik bir kısım farklı seçimlerde farklı yelpazedeki partilerden parlamenter seçildiğini bildirmektedir. Bu son kategori sadece son iki seçim dönemi değil, daha önceki dönemlerde de parlamenter deneyimi olmuş kimselerle birlikte düşünüldüğünde daha anlamlı olmaktadır. Örneğin 1990'lı yıllarda merkez sol bir partiden parlamenter seçilmiş fakat 1999'da oluşan 21. dönem parlamentosuna DSP temsilcisi olarak girmiş bir parlamenter bu kategoride değerlendirilmelidir. AKP mensubu parlamenterlerin bir kısmı bir önceki dönem parlamentosuna radikal sağ kabul edilen FP listelerinden seçilmiş olmakla birlikte, bu soruya cevap verdiklerinde merkez sağ bir partinin mensubu olmalarından dolayı merkez sağ kategorisine dâhil olmuşlardır. Parlamenterlerin içinde 3 kişi (% 1,5) hangi partiden seçildiğini açıklamamayı tercih etmiştir.

Özellikle 1990'larda tüm dünyada dinci ve milliyetçi siyasal akımların yükselmeye başladığı görüldü. Türkiye'de de bunun yansıması 'milli görüş' olarak adlandırılan siyasi çizginin ve MHP'de somutlaşan radikal milliyetçiliğin sözkonusu yıllarda kurulan hükümetlerde ortak olarak bulunmaları oldu. Araştırmanın saha verilerinin elde edildiği 21. dönem parlamentosunda MHP koalisyon ortağı, RP'nin kapatılmasının ardından sırasıyla kurulan FP ve SP ise muhalefet durumundaydı. 22. dönemde ise SP ve MHP parlamento dışı kalmış olmalarına karşın 'milli görüş' kökenli AKP parlamentoda % 65'lik çoğunluğu elinde bulunduruyordu.

Ankete cevap vermiş olan parlamenterlerin radikal sağ ve merkez sağa mensup olanlarının toplam oranı % 57,5 düzeyindedir. Merkez sola mensup parlamenterlerin ankete parlamentodaki temsil oranlarından daha fazla ilgi gösterilmiş olduğu

görülmektedir. Bunun başlıca nedeni posta yoluyla cevap veren geçen dönem parlamenterleri arasında 21. dönem parlamentosunun birinci partisinin DSP olmasının etkisi, 22. dönem CHP milletvekillerinin ise hem muhalefette olmanın getirdiği zaman faktörüne sahip olmaları hem de solun büyükşehirlerden daha fazla temsilci çıkarmaları ve bunun seçmen baskısını azaltan bir faktör olması gösterilebilir.

Tablo XII. Parlamenterlerin Temsil Ettiği Bölgeler ve Listelerinden Seçildikleri Partilerin Siyasi Yelpazedeki Yerleri

Siyasi Yelpaze Bölgeler	Radikal sağ (RP, FP, SP, MHP) %	Merkez sağ (AKP, ANAP, DYP) %	Merkez sol (CHP, DSP, SHP) %	Farklı Yelpazedeki partilerden seçildim	Satır Toplamı %
% Marmara	9,3 12,9	46,5 23,3	39,5 25,0	4,7 13,3	100,0 21,5
% Ege	15,0 19,4	40,0 18,6	45,0 26,5		100,0 20,0
% Akdeniz	20,0 16,1	40,0 11,6	28,0 10,3	12,0 20,0	100,0 12,5
% İç Anadolu	11,1 12,9	38,9 16,3	38,9 20,6	11,1 26,7	100,0 18,0
% Karadeniz	15,0 9,7	50,0 11,6	30,0 8,8	5,0 6,7	100,0 10,0
% Doğu Anadolu	28,6 12,9	35,7 5,8	28,6 5,9	7,1 6,7	100,0 7,0
% Güneydoğu Anadolu	22,7 16,1	50,0 12,8	9,1 2,9	18,2 26,7	100,0 11,0
% Sütun Toplamı	15,5 100,0	43,0 100,0	34,0 100,0	7,5 100,0	100,0 100,0

Tablo XI’de görüldüğü üzere Marmara bölgesi’nde merkez sağın, Ege Bölgesi’nde ise merkez solun daha ağırlıklı temsil edilmesi sözkonusudur. Radikal sağ

en çok Doğu Anadolu Bölgesi'nde % 28,6 ile varlık göstermektedir. Onu % 22,7 ile Güney Doğu Anadolu Bölgesi izlemektedir. Farklı seçimlerde farklı siyasi yelpazedeki partilerden parlamenter seçildiğini bildiren parlamenterler en yoğun olarak % 18,2 ile Güney Doğu Anadolu Bölgesi'nden gelen parlamenterlerdir. Bu durum, yörenin feodal yapılanması sonucu geleneksel toplumsal yapıların kendi grup çıkarları doğrultusunda partiler arasında tercihte bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Bu bölgede partilere ideolojik ve siyasi tercihlerle bağlanmanın görece daha zayıf olduğu söylenebilir.

Tablo XIII. Parlamenterlerin Doğum Yerleri ve Seçildikleri Partilerin Siyasi
Yelpazedeki Yerleri

Siyasi Yelpaze Doğum Yeri	Radikal sağ (RP, FP, SP, MHP) %	Merkez sağ (AKP, ANAP, DYP) %	Merkez sol (CHP, DSP, SHP) %	Farklı seçimlerde farklı yelpazedeki partilerden seçildim %	Satır Toplamı %
% Büyükşehir	4,0 3,2	68,0 19,5	24,0 8,7	4,0 6,7	100,0 12,4
% İl Merkezi	14,3 22,6	42,9 24,1	40,8 29,0	2,0 6,7	100,0 24,3
% İlçe Merkezi	20,6 41,9	33,3 24,1	36,5 33,3	9,5 40,0	100,0 31,2
% Köy	15,4 32,3	43,1 32,2	30,8 29,0	10,8 46,7	100,0 32,2
% Sütun Toplamı	15,3 100,0	43,1 100,0	34,2 100,0	7,4 100,0	100,0 100,0

Türk parlamenterleri arasında Büyükşehir doğumlu olanlar % 68 oranında merkez sağ, %24 oranında ise merkez sol partilerden seçilmişlerdir. İl ve ilçe merkezi doğumlular merkez sağ ve solda toplanmıştır. İlçe merkezi doğumlular içinde radikal sağdan seçilenler % 20,6 ile radikal sağ içindeki en kalabalık gruptur. Merkez sağdan seçilenler diğer siyasi kesimlere göre % 19,5 ile en fazla Büyükşehir doğumlu parlamentere sahiptir. Farklı seçimlerde farklı siyasi yelpazedeki partilerden parlamenter seçilenler arasında Büyükşehir ve il merkezi doğumlular % 6,7 oranını paylaşıırken ilçe merkezinde % 40 ve köy doğumlularda % 46,7'ye sıçramaktadır. Bu durumun kişinin taşıdığı değerler sistemi ile ilişkisinin olabileceği düşünülebilir.

10.2. Parlamenter Kimliği Algısı

Parlamentere, kendi rollerine ilişkin algılarını ortaya koymak amacıyla “parlamenterlik döneminiz boyunca seçmenlerinizle olan ilişkinizde aşağıdaki ifadelerden hangisi sizi en iyi tanımlamaktadır?” sorusu yöneltilmiştir.

Soruya % 24,4 oranı ile en çok ‘dert babası’ cevabı alınmıştır. Bunu % 22,9 ile ‘halk sözcüsü’ cevabı izlemektedir. Parlamenterlerin içinde seçmenlerine karşı bir devlet adamı veya toplum önderi rolü üstlendiklerini belirtenlerin toplam oranı % 28’dir. Bu iki ifade hizmetçi ve aracı gibi ifadelere oranla daha ‘misyoner’ tipi siyaset anlayışına gönderme yapmaktadırlar. Buna karşılık seçmen merkezli bir rol oynadıklarını ortaya koyan ifadeleri seçenlerin oranı % 61’i bulmaktadır. Bu durum Türkiye’deki siyaset yapma tarzı olarak ‘komisyonculuk’ olgusuna uygun düşen bir bulgudur. Diğer seçeneğini işaretleyenlerin oranı % 13,2’yi bulmaktadır.

Seçmen parlamenterleri iş takibine zorlamaktadır. Reel siyasetin gereksinimleri sonucu bundan kaçınmak neredeyse imkânsız gibidir. Parlamenterler yardım etmedikleri seçmenlerin –ki bu seçmenler genellikle delege olmaktadır- geri döndüklerinde seçim bölgelerinde ve yerel parti örgütü içinde aleyhlerinde propaganda yaparak yeniden seçilmelerini engelleyebilecekleri kaygısını taşımaktadırlar. Her şeye karşın bazı parlamenterler seçmenlerine karşı ‘doğru’ ve ‘ahlaki’ bulmadıkları bazı taleplere direnerek karşı koymaya çalışmaktadırlar. Bu anlamda bir açıdan ‘dert babası’ ve ‘hizmetkâr’ rolünü oynarken, bir taraftan da ‘devlet adamı’ olmak arasında denge kurmaya çalışmaktadırlar.

10.3. Temsil Edildiği Düşünülen Kesimler

Parlamenteerlerin temsil algısını ortaya koymak amacıyla sorulan bir diğler soru “bir temsilci olarak aşığıdakilerden öncelikle hangisini daha çok temsil ettiğınızı düşünöyörsünüz?” sorusu olmuştur.

Türk parlamenteeri % 36,6 oranında çalışan kesimler, kadınlar, bürokrasi/devlet, Müslömanlar, kendi seçmenleri ve millet seçeneklerinin hepsini birden temsil ettiklerini düşünmektedirler. Bu oranı % 34,6 ile ‘millet’ seçeneğı izlemektedir. Öncelikle çalışan kesimleri temsil ettiğini belirtenlerin oranı % 16,1; kendi seçmenlerini temsil ettiğini belirtenlerin oranı ise % 5,9’dur.

Parlamenteerler tüm milleti temsil ettiklerini ifade etmektedirler. Anayasanın kendilerine verdiği göreve uygun, yasal bir niteleme olmakla birlikte ‘millet’ kavramının taşıdığı tanımsal sorunlar ve son derece heterojen bir topluluk olan milletin verili koşullarda eşit olarak temsil edilmesinin imkânsız olduğı ortadadır. Yine bu olgu ile bağlantılı bir diğler cevap da ‘hepsi’ cevabıdır. Bu cevap yukarıdaki birbiriyle çelişen unsurların hepsinin temsil edildiğı iddiasına yol açmaktadır ki, bu Türk parlamenteerinin toplumsal yapının maddesi hakkında gerçekçi bir fikrinin olmadığı şeklindeki yorumlara son derece açıktır. ‘Hepsi’ cevabını verenler, hem sermayedarları hem de çalışan kesimleri, hem tüm milleti hem de sadece kendi seçmenlerini aynı anda temsil ettiklerini belirtmiş olmaktadır.

Tablo XIV. Bölgelere Göre Parlamenterlerin Temsil Ettiklerini Düşündükleri Kesimler

Temsil Ettiği Düşünülen Kesimler Bölgeler	Çalışan kesim %	Kadınlar %	Bürokrasi /devlet %	Müslü- manlar %	Millet %	Kendi seçmenlerim %	Hepsi %	Diğer %	Satır Toplamı
Marmara	18,6	2,3	,0	2,3	27,9	,0	44,2	4,7	100,0
	24,2	33,3	,0	100,0	16,9	,0	25,3	28,6	21,2
Ege	17,1	2,4	2,4	,0	36,6	2,4	31,7	7,3	100,0
	21,2	33,3	33,3	,0	21,1	10,0	17,3	42,9	20,2
Akdeniz	19,2	,0	,0	,0	34,6	7,7	38,5	,0	100,0
	15,2	,0	,0	,0	12,7	20,0	13,3	,0	12,8
İç Anadolu	24,3	,0	5,4	,0	27,0	13,5	27,0	2,7	100,0
	27,3	,0	66,7	,0	14,1	50,0	13,3	14,3	18,2
Karadeniz	10,0	,0	,0	,0	35,0	5,0	50,0	,0	100,0
	6,1	,0	,0	,0	9,9	10,0	13,3	,0	9,9
Doğu Anadolu	7,1	,0	,0	,0	35,7	7,1	42,9	7,1	100,0
	3,0	,0	,0	,0	7,0	10,0	8,0	14,3	6,9
G.doğu Anadolu	4,5	4,5	,0	,0	59,1	,0	31,8	,0	100,0
	3,0	33,3	,0	,0	18,3	,0	9,3	,0	10,8
Toplam	16,3	1,5	1,5	,5	35,0	4,9	36,9	3,4	100,0
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Bölge farkı olmaksızın tüm parlamenterler içinde yukarıda belirtilen kesimlerin hepsini birden temsil ettiğine inanan parlamenterler % 36,9 oranı ile ilk sıradadır. Onu, hemen arkasından tüm milletin temsilcisi olma düşüncesi %35’lik bir oranla izlemektedir. Millet cevabı, içinde çeşitli kesimleri ve duyarlılıkları barındırdığı için, ‘hepsi’ cevabı ile belli ölçüde kesişmektedir. Buradan hareketle Türk parlamenterinin

çıkarları birbirleri ile çelişen tüm toplumsal kesimleri aynı anda kendi şahsında temsil edebileceği gibi ilginç bir düşünce içinde olduğu görülmektedir. Milli egemenlik teorisi ve ondan kaynaklanan ‘milletvekilliği’ anlayışının genel olarak sorgulanmaksızın kabul edildiği anlaşılmaktadır. Tüm milletin temsil edilebileceği inancı, millet içindeki farklılıkları ve çıkar çelişmelerini yok saymayı gerektirmektedir. Bu yaklaşım, parlamento çoğunluğunun, millet iradesini yansıttığı anlayışı ile desteklenmektedir. Böylece, parlamenterlerin neden sivil toplum kuruluşları ile gevşek ilişkiler içinde olduğu, yasaların yapımı sürecinde farklı toplum kesimlerinin görüşlerinin neden dikkate alınmadığı veya Cumhurbaşkanlığı seçimi gibi konularda karar verebilmek için Meclis çoğunluğunun yeterli olduğu düşüncesinin nereden kaynaklandığı anlaşılır olmaktadır. Tüm milleti temsil etmesi gerektiği düşünülen ve bunun gerçek olabileceğine inanan bir parlamenter, kararları alırken topluma değil, partisinin aldığı oy sonucu parlamentoda kazandığı çoğunluğa bakacaktır. Bu yaklaşıma göre, parlamento çoğunluğu, nasıl olursa olsun, milletin iradesi anlamına gelmektedir ve bir parlamenter öncelikle toplumun içindeki belirli kesimleri değil, tüm karmaşıklığı ve çelişkileri içinde ‘milleti’ temsil edebilir.

Şüphesiz herkesi değil, öncelikle belirli kesimleri temsil edebileceğinin farkında olan parlamenterler de vardır ve bu kimselerin bölgelere göre anlamlı bir dağılım gösterip göstermediğine bakıldığında çalışan kesimleri temsil ettiğini düşünenlerin İç Anadolu, Marmara ve Ege bölgelerinde yüksek oranda çıktığını görmekteyiz. Kadınları temsil ettiğini düşünenler Marmara, Ege ve Güneydoğu Anadolu’da yoğunlaşmaktadır. Öncelikle kendi seçmenlerimi temsil ediyorum diyenlerin İç Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. 21. dönemde görev yapmış bir parlamenter, “bilhassa büyük şehirlerde firmalara angaje milletvekilleri oluyor” demektedir.

10.4. Yasa Teklifi Verme ve Sivil Toplumla Müzakere

Parlamenterlerin önemli bir kısmı parlamenter olmakla hedefledikleri birincil amacın ulusal sorunların çözümüne katkı yapmak olduğunu bildirmektedirler. Öncelikli amacın bu şekilde sunulması, parlamenter adayı olmadan önce ulusal sorunlar ve çözümleri hakkında bir hazırlık yapmış oldukları düşüncesini çağrıştırmaktadır. Böyle

bir durumda kendi uzmanlık alanları ve ilgi duydukları ulusal-yerel konularda kaçınılmaz olarak Meclis'in dikkatini çekmeye ve gündem oluşturmaya çalışmaları beklenir. Bunu anlamak için parlamenterlere birbiri ile ilişkili iki soru yöneltmiştir. Sorulardan biri “yasa önerilerinizi TBMM Başkanlığı'na vermeden önce önerinizin yasalaşmasının sonuçlarından etkileneceğini düşündüğünüz kurumlarla müzakere ettiniz mi?” şeklindedir. Parlamenterlerin % 80'i ‘evet, müzakere ettim’ cevabını verirken % 20’si ‘hayır, müzakere etmedim’ demiştir. Son derece çarpıcı ve demokratik bir sonuç olarak parlamenterler, yasa önerisi vermeden önce bu yasanın muhatabı olan kesimlerle bir müzakerede bulunduklarını ifade etmişlerdir.

Bir diğer soru ise “parlamenterlik döneminiz boyunca ulusal bir soruna veya kendi uzmanlık alanınıza yönelik olarak kendi inisiyatifinizle yasa önerdiniz mi?” şeklinde olmuştur. ‘Evet, önerdim’ cevabı verenler % 67,8; ‘hayır, önermedim’ cevabını verenler ise % 12,2 oranındadır.

Kendi inisiyatifi ile yasa teklifi vermeyen ve arkadaşlarının tekliflerine imza atmakla yetinenlerin toplam oranı % 32,2 düzeyindedir. Toplumsal sorunların çözümüne katkı yapmak ve uzmanlık bilgisi ile sorunların çözümüne yardımcı olmak seçeneklerinin parlamenterlik güdüsünün ilk iki sırasını aldığı göz önüne alınacak olursa, parlamenterlik dönemi boyunca hiç yasa teklif etmemiş olmanın bu oranda çıkmış olması düşündürücüdür.

10.5. Parlamenter Olma Amacı

Parlamenterlere yöneltilen soru “parlamenter aday olmaktan amacınız, sizi parlamenter olmaya iten güdüleriniz neydi?” şeklinde olmuş ve seçenekler arasında önem sırasına göre 1, 2, 3... şeklinde numara vermeleri istenmiştir.

Parlamenterler, kendilerine sorulan “parlamenter olmaktan amacınız ne idi” sorusunu, ulusal sorunların çözümüne katkı yapmak % 79,5; ideallerimi gerçekleştirmek % 7,8; yerel sorunları parlamentoya taşımak % 6,3; parti liderinin teklifi % 3,4 ve diğer % 2,9 biçiminde cevaplamışlardır.

Sorulara verilen cevaplar birleştirilmiştir. Bu açıdan ulusal sorunların çözümüne katkı yapmak seçeneği, anket formundaki mesleki uzmanlık bilgimle yasama sürecine katkılar yapmak ve halka hizmet etmek seçeneklerini de kapsamakta iken ideallerimi

gerçekleştirmek ve yakın çevremin teşviki; yerel sorunları parlamentoya taşımak ve hemşerilerimi temsil etmek seçenekleri de birlikte değerlendirilmiştir.

Yukarıdaki verilerin bizlere söylediği, Türkiye’de insanların öncelikli olarak ulusal ölçekli sorunların çözümünde rol almak olduğudur. Bu amaçla parlamenterliğe yönelenlerin oranı % 51,5’tir. Parlamenterliğe yöneliminin ilk hedefi olarak halka hizmet etmek seçeneğini işaretleyenlerin oranı ise % 25,2’dir. Bu iki amaç açık ara farkla tüm diğer güdülerden önde gelmektedir.

Bir parlamenterin, aday olmaktan neyi amaçladığı sorusuna şu ek açıklamayı yazdığı gözlenmiştir:

“Benim sekreterim hiçbir akrabamı tanımaz. Hiçbir akrabamın siyasetten beklentisi olmamıştır. Bunun yolunu da bilmezler. Tut ki bir öğrencinin kopya çekebilmesi için ders notlarında neyin nerede olduğunu bilmesi gerektiği gibi. Benim akrabalarım neyin nerede olduğunu bile bilmiyorlar. Bizler Balkan göçmeniyiz.”

Bu cevabın sahibinin söylemek istediği kendisini parlamenter olmaya iten nedenler arasında yakın çevresinin en ufak bir teşvikinin olmamasıdır. Parlamenterlerin bu konuda samimi olduklarına inanmak durumundayız. Nitekim araştırmanın diğer verileri ile uyum içinde olan bu sonuç, çalışmamızın ana hipotezi ile öngörülen durumu desteklemektedir. Türk parlamenterleri içinde parlamentoyu olduğundan çok daha etkili gören fakat siyasi bir arkaplanı olmadığı için lider merkezli siyasi yapıya teslim olmak ve seçmen baskısı altında gündelik işlerin yapılması ile yetinmek zorunda kalan önemli bir kesimin olduğu bir kez daha anlaşılmaktadır. Çünkü parlamentonun işleyişi ve siyasi sistem içindeki yerine ilişkin gerçekçi bir fikri olan kimselerin, ciddi bir parti bağı ve program bilgileri olmadan ve mensubu oldukları partide yönetim kademelerinden birinde görevli olmadan parlamenter olarak yapabilecekleri hiçbir şeyin olmadığını bilmeleri beklemek gerekirdi.

10.6. Türkiye’de Parlamento ve Temsil İlişkisi

Parlamenterlerin TBMM’nin Türk toplumunu temsil edebilme yeterliliği hakkındaki düşüncelerini ortaya koyabilmek amacıyla bir dizi soru yöneltilmiştir. Bunların ilki " ‘Meclis çoğunluğunun iradesi milletin iradesi ile özdeştir’ yargısı için düşünceniz nedir?” şeklindeki sorudur. Verilen cevapların % 50,7’si bu yargıya kısmen

katıldığını bildirirken, % 18,5 oranında tamamen katıldığını, % 18 oranında ise hiç katılmadığını belirten parlamenterler olmuştur. Meclis çoğunluğunun iradesini tüm milletin iradesini kayıtsız şartsız yansıttığını düşünenlerin oranı ile buna tümüyle karşı çıkanların birbirlerine eşit oranda taraftar buldukları görülmektedir. Parlamenterler arasındaki egemen eğilim, yukarıdaki yargıya sınırlamalar koyarak kabul etme yönündedir. Bu yargıya esas olarak olumlu yaklaşanların toplam oranı % 70,2'dir. Kısmen ve hiç katılmayanların toplam oranı ise % 28,2 olarak gerçekleşmektedir. 4 parlamenter soruya cevap vermemeyi (% 2) tercih ederken, 1 kişi de (% 0,5) fikri olmadığını belirtmiştir.

Bilindiği gibi çoğunlukçu temsil anlayışı çoğulculuk ile aynı şey değildir. Çoğulcu bir yaklaşım, toplumun varlıkları nesnel olarak temellenen birbirinden farklı ideoloji ve görüşlerden oluştuğunu kabul eder ve farklılıklarla bir arada yaşaması gerektiğini gözetir. Buna karşın çoğunlukçu yaklaşım seçimlerden çoğunluk olarak çıkan tarafın azınlıklar adına da karar verebileceğini ve bunu yaparken azınlıklara danışmak zorunda olmadığını savunur. Çoğulcu bir bakış açısından, Meclis iradesi hiçbir zaman toplumun iradesi ile özdeşleştirilemez. Çünkü Meclis'in iradesinin oluşma biçimi toplumun her kesimi tarafından benimsenmez.

Yukarıdaki analizi derinleştirebilmek amacıyla parlamenterlere "'Meclis, tüm renk ve sesleriyle Türkiye'nin kendisidir' yargısı için düşünceniz nedir?" sorusu yöneltilmiştir. TBMM TV'de yayınlanan ve TBMM'yi tanıtan bir tanıtım filminden alınmış olan bu ifade, 22. dönem Meclis Başkanlığı'nın resmi yaklaşımını yansıtmaktadır. Sorudaki 'renk' ve 'ses' kavramları toplumdaki farklı görüş, düşünce ve sosyal kesimleri anlatmaktadır.

Soruya verilen cevaplarda yukarıdaki yargıya tamamen katılanların oranı % 33,2; kısmen katılanların oranı % 48,8 düzeyinde gerçekleşmiştir. Yargıya esas olarak olumlu bakanların toplam oranı % 82 olmaktadır. Kısmen katılmadığını bildirenler ile hiç katılmadığını bildirenle eşit oranda (% 7,8) belirlemektedir. Kısmen ve hiç katılmayanların toplam oranı % 15,6 olmaktadır. Bir parlamenter (% 0,5) bu konuda fikri olmadığını bildirirken 4 parlamenter (% 2) cevap vermemeyi tercih etmiştir. Bir önceki sorunun cevaplarını doğrulayan bu tablo Türkiye ile Meclis'e yansıyan temsil tablosunu özdeşleştirenlerin oranını % 82 olarak vermektedir. Parlamenterler Meclis'te Türkiye'nin her türlü renk ve sesinin temsil edildiğini ve dahası bu temsilin geçerli

olduğunu düşünmektedirler. Fakat sonuçlara bakıldığında bunun parlamenterlerin çoğunluğu tarafından paylaşılan bir bakış açısı olduğu görülmektedir. % 10 seçim barajı sonucu oyların % 30'unun parlamento dışı kaldığı bir ülkede 'tüm renk ve seslerin varolduğunu' iddia etmek gerçekçi görünmemektedir. Verilen cevaplar, çalışmamızın hipotezlerinden biri olan Türk parlamenterinin temsil anlayışının çoğulcu değil, çoğunlukçu olduğu iddiasını kanıtlamaktadır. Nitekim parlamenterlerin yukarıdaki soruya verdikleri açık uçlu cevaplarda da çoğulculuğun son derece öznel ve kişisel düzlemde algılandığını göstermektedir.

Cevaplarda ikili bir tutum göze çarpmaktadır. Bir kısım parlamenter, sorumuzu gerçeklik düzleminde değil, 'olması gereken' ideal durum düzleminde ele almakta ve Meclis'in tüm renk ve sesleriyle Türkiye'nin kendisi olduğu düşüncesine tamamen katıldıklarını bildirmektedirler. İkinci ve ağırlıklı olan grup ise Meclis'te her yaştan, meslekten ve ilden insan olmasını, temsilin yeterli koşulu olarak görmektedir. Bölücü vs. kesimlerin Meclis'e girmesinin savunulacak bir tarafı olmadığına göre, mevcut durumda Meclis'in Türkiye'yi her yönüyle temsil ettiği düşüncesi desteklenmektedir. Bu konuda parlamenterlerin düşüncelerini daha derinlemesine analiz edebilmek için verdikleri cevapları gerekçelendirmelerini istediğimizde aldığımız cevapların dikkat çekici olan bazıları aşağıda gösterilmektedir.

— Çünkü her kesimden vatandaş mecliste temsilci bulundurmaktadır.

— Her ilden, her kesimden, her meslekten, her inançtan, her yaştan temsilci var.

—Anayasaya göre böyle olması gerekir. –Türk parlamentosunda partizanlık ve oy çoğunluğunun kayırması hâkimdir-

— Mecliste her kesim kendi temsilcisinin seçilmesini sağlıyor. Her kesim mecliste bir şekilde temsil ediliyor.

— Türkiye coğrafyasından gelen insanlar Türkiye'nin kendisidir.

— Mevcut çok seslilik Türkiye için yeterlidir. Her çıkan sesin Meclis'te temsil edilmesi hem gerekmez hem de imkânsızdır. Meclis'te 81 ilin temsilcileri vardır, bu da kâfidir. Bölücülerin, Kürtçülerin daha fazla temsil imkânı bulması Türk milletine de, demokrasiye de sadece zarardır. Kaldı ki Türkiye 1991 seçimlerinden sonra bunu da denedi.

— Her meslek, gelir grubu, bölge, inanç ve düşünceden insandan teşekkül etmektedir.

— Meclis'te her türden insan var da ondan.

— Yoğurt ne ise kaymağı odur

— Lider tarafından seçilen –atanan- parlamenterler, genelde partiye oy getirmesi yüksek olan kişilerden ve lidere yakın kişilerden seçilir. Bu seçimde liyakat değil, sadakat esastır. Ölçü bu olunca, lider tarafından kolay yönetilebilecek vasat insanlar parlamenter yapılır.

İhtiyat payı bırakmak suretiyle yukarıdaki yargıya katıldıklarını bildirenler, % 10 barajının kısıtlayıcılığı, kadın ve gençlerin eksik temsili gibi noktaları vurgulamakta fakat bunların varlığına rağmen, parlamentonun esas olarak Türkiye’yi temsil edebilme yeteneğine sahip olduğunu belirtmektedirler. Türkiye’de siyasi partilerin Meclis dışında ne sivil toplumla ne üyeleri ile sıkı bağlarının olmadığı bilinmektedir. Bu nedenle Meclis’te grup kuramadıkları zaman siyaset gündeminin dışına kolaylıkla düşebilmektedirler. İdeoloji ve program temelinde örgütlenmedikleri için de kendi gündemlerini yaratıp toplumun önüne getirememektedirler. Bu yüzden iktidardaki ya da ana muhalefetteki partilerin seçim barajını “Türkiye’ye özgü istikrar gerekliliği” gibi nedenlerle savunurken, Meclis’te azınlığı oluşturan ya da Meclis dışındaki partilerin barajın inmesini istemeleri sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Fakat aynı partiler iktidara geldiklerinde ya da yaklaştıklarında bu meseleyi fazla dile getirmemeye özen göstermektedirler. 22. dönem parlamentosunu kontrol eden AKP’nin Kızılcahamam’da yaptığı bir genel toplantıda AKP Genel Başkanı ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın seçim barajının düşürülmesini isteyen partili parlamenterlere “barajı indirip ayağımıza kurşun sıkamayız” diye cevap vermesinin, iktidar partilerinin meseleye bakışı hakkında fikir verdiği düşünülebilir (Milliyet,14.03.2006).

Parlamentonun temsil yeterliliği konusunda bazı endişeleri olan parlamenterlerin kimi ifadeleri konuya aydınlatması bakımından aşağıda gösterilmektedir:

—Meclis seçkinlerin değil, seçilmişlerin yeri. Parti içi işleyiş eksikliği-yanlışlığı ekonomik nedenlerin olumsuz yansıması.

— Zira Mecliste genç, bayan ve dar gelirli parlamenter sayısı çok azdır.

—2002 seçim sonuçları bu düşüncenin tartışılması lazım geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.

— Barajlı sistem; % 10 barajın altındaki renklerin temsilcilerini meclise sokmuyor.

- Ülkenin sosyal, coğrafi ve etnik yapısı tam temsil hakkını tanıdığı kanaatinde değilim. Ayrıca siyasi partiler yasası da bu temsili tam sağlayamıyor.
- Seçim sistemindeki noksanlıklar toplumun her kesiminin parlamentoya yansıtılmasına imkân vermemektedir.
- Seçilenlerin % 90'ını parti tespitinden seçilir. % 30 da dolgu malzemesidir.
- Seçildikten sonra kişiler ve şartlar % 100 değişiyor.
- Kadınların, çocukların, gençlerin, her kesimin sesi yok. Temsil adaleti sorunu var.
- Bazı vekiller okuma yazma bilmiyordu. Her seçimde değişik partilerden olsa da TBMM deler. –Aşiret ağaları gibi-
- Siyasi sistem sebebiyle kadınların daha az temsili. İş çevrelerinin siyasete itibar etmemeleri sebebiyle Parlamenterliğe itibar etmemeleri. İşçi temsilcilerinin azlığı.

Meclis'in Türkiye'yi temsil yeterliliği konusunda bardağın boş tarafına dikkat çeken parlamenterler, farklı fikirlerin yeterince temsil edilemediği konusuna vurgu yapmaktadırlar. Seçimlerin gerek yüzde on barajı, gerekse bazı çıkar çevrelerinin kamuoyu manipülasyonları nedeniyle tam eşitlik koşulları altında yapılamadığı belirtilmektedir. Ayrıca varlıklı olmayan köylü kesimlerinin hiçbir şart altında parlamentoya seçilemedikleri konusu da dikkat çekilen noktalar arasındadır. Bir parlamenter, temsil yeterliliği konusunda parlamentonun taşıdığı eksiklikleri "Türk Milleti ayrımcı ve vicdansız değildir. Azınlık unsur bazen bu özelliğimizi istismar ederek organize olmaları neticesinde azınlık duygusu taşıyanların Mecliste daha çok temsil hakkı kullandıklarını düşünmekteyim. Aynı zamanda güç odaklarının temsilciliğini kendine misyon edinmişlerin daha etkin davranışlarla millet menfaatinin tersine sonuçlara varılabilmektedir" sözleri ile savunmaktadır.

Temsili açıdan parlamentoyu eleştiren ve parlamentonun toplumu yansıtmadığını savunan parlamenterler arasında sorunu siyasi görüşlerin eksik temsili açısından koyanlar ile toplumsal kesimlerin eksik temsili açısından koyanlar görülmektedir. Şu iki ifade bunların tipik birer örneğidir:

- Meclis'te önemli miktarda temsil edilmeyen siyasi düşünceler söz konusu.
- Öyle olsaydı, köyünde oturan Ayşe bacı da milletvekili olabilirdi. –Atatürk'ün zamanında ki ilkokul mezunu Satı Kadın gibi-

Meclis'in Türkiye'deki tüm renk ve sesleri yansıttığı düşüncesine hiç katılmayanlar, seçim barajının etkisine vurgu yapmaktadırlar. Bir parlamenter, "düzen, sesleri çok çıkan belli güç odaklarının yönlendirmesine şekillendirmesine çok açık. Siyasal, ekonomik ve sosyolojik birçok etken sesleri çıkmayan çoğunluğun gerçek temsilcilerine olanak eşitliği sağlamıyor. Hatta baskı altına alınıyor" diyerek bunu ifade etmiştir. Bunun yanı sıra temsilde adaleti sınırlandıran siyasal, ekonomik ve sosyolojik etmenlerin varlığına da dikkat çekilmektedir.

Bu başlık altında parlamenterlere yöneltilen üçüncü soru, "'Milletin iradesi seçimler sonucu oluşan parlamento tarafından temsil edilir. Bu nedenle parlamentoda temsil edilmeyen partiler milletin iradesinin temsilcisi sayılmamalıdır' yargısı hakkındaki düşünceniz nedir?" sorusu olmuştur. Soruya % 5 tamamen katılıyorum; % 20,8 kısmen katılıyorum; % 53,2 hiç katılmıyorum ve % 19,8 kısmen katılmıyorum cevabı verilmiştir. Bir parlamenter (% 0,5) bu konuda fikri olmadığını belirtirken, 3 parlamenter (% 1,5) cevap vermemeyi tercih etmiştir. Tamamen ve kısmen katılarak yargıya olumlu bir eğilim gösterenlerin toplam oranı % 25,7 iken, kısmen ve hiç katılmayarak yargıyı olumsuzlayanların toplam oranı % 73,8 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Parlamenterler, parlamento ile milletin iradesinin özdeş olmadığını düşündüklerini ortaya koymaktadırlar. Seçim barajı, eşitsiz siyasi propaganda olanakları vs. etmenler bugün parlamenterlik yapan fakat geçmiş dönemlerde parlamento dışında kalmış pek çok partinin varlığı sonucuna yol açmaktadır. Ayrıca Türkiye'de siyasetin daralması konusunda üzerinde durduğumuz gibi siyasi partiler çok hızlı bir şekilde kan kaybedebilmektedir. Yaşanan pratik siyasi deneyimler Türk parlamenterini parlamento dışında da bir milli irade olduğu konusunda bilinçlendirmiş izlenimi yaratmaktadır. Meclis dışındaki partilerin milli iradenin temsilcisi sayılmaması gerektiği yargısına ilişkin verdikleri cevapları gerekçelendirmelerini istediğimizde az sayıda parlamenter, belirtilen yargıya tamamen katıldıklarını bildirmiş ve bir parlamenter, "bölünmenin anlamı yok. Azami/asgari müştereklerde birliktelik" gerektiğine vurgu yaparken, bir diğeri de "halk iradesinin hâkim olması esastır" ifadesini kullanmıştır.

Belirtilen yargıya tamamen ve kısmen katıldıklarını bildirenler temsilde adalet düşüncesinin mutlaklaştırılmasına karşı çıkmaktadırlar. Kurulmuş olan her partinin millet iradesi üzerinde hak iddia edemeyeceği gerçeğine dikkat çekilmektedir. Yüzde on barajının yüksek olup olmamasından ayrı olarak, milletin en azından anlamlı bir

kesiminin onayını almamış partilerin temsil süreçlerinde hesaba katılmamasının yerinde bir tutum olduğu düşünülmektedir. Bu konuda bazı dikkat çekici ifadeler şu şekildedir:

—Sorudaki ifade hukuken ve faziletli insanların yönetiminde doğru sayılmalıdır. Gerçek böyle oluşmuyor. Tesadüfler bile zorlaşıyor. Temsilde adalet ve istikrar için küçük oranda oy alan partilerin meclise girememesi normaldir.

—Seçim barajları yüzünden parlamentoya yansımayan oylar demokratik hak ve düşünceyi zedeliyor.

—Millet taraftar olsaydı sandığa bir şekilde yansır. Meclis dışında kalmak millet iradesinin dışında kalmak ile eş değerdir, geçici de olsa, bir sonraki seçim farklı neticelenebilir. Örnek CHP.

—Millet iradesi, parlamento tarafından temsil edilir. Ancak parlamentoda temsil edilmeyen partiler de elbette aldıkları oy oranında millet iradesini temsil ederler. Ancak sistem, % 10'dan az olan oyları parlamentoya girmek bakımından kabil-i ihmal saymıştır; bu bence de doğrudur.

—Tabela partisi o kadar çok ki.

—Tüm kesimleri temsil eden, çözüm üreten, işleyen bir parlamento, bunu sağlayabilen bir ortam hedefimiz olmalı. Temsil edilemeyen geniş kesimlerin dışarıda kalması kabullenilemez. Ancak dışarıda kalanlar da neden dışarıda olduklarını iyice irdelemelidirler.

—Etnik ve itikadi olarak kurulmuş partiler nedeniyle.

Parlamento dışındaki partilerin milli iradenin bir parçası sayılmamaları gerektiği düşüncesine kısmen ya da hiç katılmayanlar, seçim barajının yüksekliğine ve yüzde onun altında oy alan partilerin oy toplamalarının ülke seçmenlerinin yarısına yaklaştığı çarpık duruma dikkat çekmektedirler. Gerçekten de 1980 sonrası yönetimde istikrar sağlama amacıyla özellikle yüksek tutulmuş olan yüzde on seçim barajı, yaşanan yirmi beş yılı aşkın süreçte siyasi partilerin hızlı yıpranması sonucu, seçmenlerin yarısına yakınının tercih ettiği partilerin parlamento dışında kalmasına yol açmaktadır. Geline nokta, toplam seçmenlerin dörtte birinin oyunu alarak iktidar olan AKP, parlamentonun yüzde altmışından fazlasını kontrol eder durumdadır. Bu durumun sürekli bir meşruiyet tartışması yaratacağı ve bu nedenle yönetimde istikrar sağlamayı

da zorlaştıracığı ortadadır. Bu görüşte olan parlamenterler arasında ifade edilen bazı ilginç noktalar aşağıdaki gibidir:

—Pratikte (istikrar gibi nedenlerden) parlamentoda temsil edilmiyorsa söz hakkı da yoktur, yanlış bir yaklaşım olur. Oy tabanı olup, TBMM’de temsil edilmeyen partiler gündemdeki konuları kamuoyu ile mutlaka paylaşmalıdır. İktidarda, geriye dönüşümü zor kararlarda mutlaka oy tabanı olan partilerin tekliflerini de değerlendirmeye almalıdır.

—Parlamentoda temsil edilmediği halde milletin iradesini daha iyi yansıtan ve temsil eden partiler var.

—Parlamento dışında kalan partilerin de millet iradesinin temsilcisi sayılmaları gerekir. Bunun için ülke barajının % 10 dan % 5 e indirilmesini isterim.

—Zira siyasi partiler ve tüm yurttaşlarımız milletin iradesinin bir parçasıdır.

—Zira millet iradesinin bir bölümü parlamento dışında kalabilir. Bunun oranını seçim sistemi belirler. Çoğunluk sisteminde parlamento dışı kalan görüş oranı fazladır. O görüş sahiplerini de milletin parçası saymak gerekir.

— Parlamento dışındaki partilerde kendilerine oy veren insanların temsilcisidir. Bunu ana fikir olarak kabul edip parlamentoda temsil edilenlere de seçilen temsilciler olarak bakmak daha doğru olur.

—Yüksek baraj sistemiyle parlamentoya giremeyen partilerin toplam oy sayısı parlamentoya girenlere yakın olmaktadır.

—Seçim barajı düşürülmeli ve tüm kesimler temsil edilmelidir.

—Seçim sistemi ve baraj sistemi, çok oy aldığı halde parlamentoda partilerin temsil edilememesi sonucunu doğurabilmektedir.

—Mevcut seçim sistemi ve yüksek baraj nedeniyle halkın büyük çoğunluğu parlamentoda temsil edilememektedir. Derhal seçim sistemi ve siyasi partiler kanunu değişmelidir.

—Seçim barajları sebebi ile TBMM de temsil imkânı bulamamış görüşleri yok saymak haksızlık olur. Parlamento dışında kalmış siyasi partiler de belli bir seçmen grubunu temsil ederler. 3 Kasım 2002 seçimlerinde seçime katılanların yüzde 45 i baraj sebebi ile TBMM de temsil edilememiştir. Partileri barajı aşamamıştır.

—Siyasi partiler ve seçim yasalarının olumsuz yönleri. Adil olmayan seçim yasaları sadece parlamento dışı siyasi parti temsilcilerini değil, hiçbir partiyi benimsemeyen seçmenlerin temsilcilerini de parlamento dışı bırakmaktadır. 2002 genel seçimlerinde 10 milyon, 2004 yerel seçimlerinde 11–12 milyon seçmen oy kullanmamıştır.

—Çoğunlukla Meclise giren partiler, seçim sistemiyle-barajlarla oynayarak, gelecek seçimde konumlarını güçlendirmek için değişiklikler yapıyorlar. Çoğunluğun antidemokratik uygulamalarıyla parlamentoda temsil edilmeyen partileri nasıl dışlayabiliriz?

10.7. Parlamentonun ve Parlamenterliğin Geleceği

Parlamenterler hakkında kamuoyu yoklamalarına sıklıkla konu olan olumsuz değerlendirmelere karşın, parlamenterlik gerek siyasal rolü gerekse Türk siyaset tarihindeki meşru temelleri nedeniyle hala ilgi çeken bir kurumdur. Parlamenter olmayı teşvik eden daha kişisel nedenlerin de olduğuna çalışmamızın kuramsal çerçevesi içinde değinilmişti. Fakat dünyanın 1990’larda içine girdiği küreselleşme olarak adlandırılan yönelim, ulus-devletler ve onların siyasal alt kurumları ile bir çelişme içinde bulunduğundan, temsil ve yasamanın değerine ilişkin yeni tartışmaları teşvik etmeye aday görünmektedir. Bu sürecin gelecekte parlamentonun ve parlamenterliğin değer ve işlevinde bir kayıp yaratıp yaratmayacağı konusunda parlamenterlerin ne düşündüğünü anlamaya yönelik bir dizi soru sormanın yerinde olacağı düşünülmüştür. Bu sorular Türkiye’nin küreselleşme ile dış politika yönelimi açısından en yoğun temasının gerçekleştiği alanlardan biri olan Avrupa Birliği ile ilişkiler açısından da parlamenterlerin tutumlarını anlamaya yardımcı olabilecektir. Bu amaçla sorulan soruların ilki “küreselleşme sürecinde artık milli egemenlik aşılmaya başlanmıştır” yargısı için düşünceniz nedir?” şeklindedir. Verilen cevapların % 7,3’ü tamamen katılıyorum; % 38,5’i kısmen katılıyorum; % 2,9’u fikrim yok; % 7,3’ü kısmen katılmıyorum ve % 41,5’i hiç katılmıyorum biçiminde olmuştur. 5 parlamenter (% 2,4), soruya cevap vermemiştir. Tamamen ve kısmen katılanların toplam oranı % 47 iken, kısmen ve hiç katılmayanların toplam oranı % 50 olarak gerçekleşmiştir.

Bu soruya verilen olumlu ve olumsuz cevapların genel toplamının birbirine yakın olmasının nedeni küreselleşmenin kaçınılmaz bir gelişme olduğu ve bunun milli

egemenliğin aşılmasına yol açtığı biçimindeki değerlendirmenin farklı algılanmasından kaynaklanmaktadır. Bazı parlamenterler soruyu kişisel değer yargıları açısından cevaplamışken, bazıları yukarıdaki yargıya katılmamakla, onu benimsememekle birlikte bu sürecin kendi iradelerimiz dışında olup biten nesnel bir durumu gösterdiğini düşünerek cevap vermişlerdir. Bir başka deyişle soruya verilen olumlu cevaplar milli egemenliğin küreselleşme sürecinde aşılmasını olumlayan değil, böyle nesnel bir sürecin yaşanmakta olduğunu olumlayan cevaplardır. Bu soruya verilen cevapların gerekçeleri ve konuyla ilgili diğer sorulara verilen cevaplarla birlikte ele alındığında bu durum daha açık bir şekilde görülmektedir.

Yargıya tamamen katılanlar dünyanın küreselleştiğini ve bunun önünde durmanın ya da ülke olarak kendinizi bundan soyutlamaya çalışmanın yersiz olduğunu belirtmektedirler. Bir parlamenter, “AB’ye uyum milletime faydalı ise egemenliğimden bir miktar feragat ederim. Bir basamak çıkmak sözkonusu ise bu yapılır” ifadesi ile kavramların mutlak olmadığını belirtmektedir. Küreselleşme sürecinin getirdiği yeni süreçler bir parlamenter tarafından “yerli malı haftaları geride kaldı. Dünya yavaş yavaş dünya vatandaşlığını ihdasa doğru gitmektedir” biçiminde savunulmuştur.

Yargıya kısmen katıldıklarını bildirenler arasında çarpıcı ifadelerden bazıları aşağıda gösterilmiştir:

—Ülkemiz için zaruri olan bazı çözüm yolları küreselleşme neticesinde diğer ülkelere taahhütlerimizden dolayı yapılamamaktadır. Tarımsal destekler, ya da yerli sanayinin atak yapması için bazı teşviklerin yapılamaması gibi.

— Zira Küreselleşme sadece egemenlik haklarına el atma anlamını taşımamaktadır.

—Pek çok çoğunluk görüşleri uluslar arası norm ve anlayışa göre şekillenmeye başlamıştır.

— Dış baskı ve yönlendirmeler, egemenliği millet adına kullanan parlamenterleri etki altına aldığından, tam egemenlik oluşmamaktadır.

— Küreselleşme bir çeşit dünya devletinin oluşmasını gerektirdiği için milli egemenlik düşüncesinden ödün vermeyi gerektiriyor.

— Dünyada yalnız değilsiniz. Başka milletler ve devletlerle bir şekilde beraberliğiniz olacak, mani olunamayabilir.

— Zamanla ülke sınırlarının anlamsızlaşacağı global ekonominin ülkelere aynı şekilde davranmasını dayatacaktır.

— Milli egemenliği aşan milletlerarası organizasyonlar belli. Ancak bunlara da milli parlamentolar veya milli yöneticiler karar veriyor.

— Küreselleşme karşıt görüşü yoğunlaştırmaktadır. Yani milli değerler artmaktadır.

— Hiçbir şeyde tamamen dememeli. AB ye gireceğim diye her şeyi bırakamayız.

— Ulus-devlet ve ulusçuluk sanıldığı gibi çağ ve tarih dışı bir olgu değil.

— Uluslar arası kuruluşlara: anlaşmalarla ve Anayasa ile devredilen egemenlik haklarımız vardır. Ulusal egemenlik mutlak değildir. Ulus devletler egemenliklerinin bir kısmından –Adalet, insan hakları vs.- vazgeçmektedirler.

Görüldüğü gibi bu tutuma sahip parlamenterler, bir tür uzlaşma sergilemektedirler. Bir taraftan küreselleşme sürecinin getirdiklerinin önüne geçilmez bir nesnellığe sahip olduğu düşünülmekte, diğer taraftan milli egemenlikten vazgeçilemeyeceği belirtilmektedir.

Süreçle ilgili daha çok kısmen veya hiç katılmadıklarını bildirenler arasında aşağıdaki ifadeler dikkat çekicidir:

— Kendi değerlerine sahip olmak terk edilemez. Tarih başkalarına güvenenlerin ve tedbir almayanların mezarlığı olmuştur. Kültürel bakımdan henüz oturmuş olmayan uluslar çok dikkatli olmalıdırlar.

— Değişen yeni ilişki biçimine göre egemenlik kavramı yorumlanmalı, teslimiyetçi olmamalıyız.

— Özünde doğru değil. Nitekim tarih sahnesinden silineceği söylenen ulus devlet gerçeği artık kabulleniliyor. Buna karşın uygulamada buna boyun eğişler de gözleniyor.

— Küreselleşme sürecinde milli hükümetlerin yetkileri sorunları aşmada yeterli olmamaktadır. İnsan hakları, çevre ve insanlığın karşı karşıya kaldığı sıkıntıları aşmak evrensel kuralların dayatmasıyla çözülebilir. Bu alanlarda milli hükümetin yetkileri kısıtlanmaktadır.

— Demokrasinin kuralları, lokal ve yöresel olmak yerine ulusal ve evrensel ölçülere uymak zorundadır.

— Fransa AB üyesi olduğu halde Türkiye'den daha diri bir milli egemenlik tutumu sergiliyor.

- Yeni bir milli egemenlik tanımına gerek yok. Fransa, İngiltere, Almanya milli egemenliklerinden vazgeçmiyorlar. Türkiye'ye milli egemenliğinden vazgeçmesi için bir dayatma var. Türkiye'nin stratejik konumu önemli.
- Milli egemenliğin yok sayılması, milli devletin ve temsil edilen milletin yok sayılmasıdır.
- Milli egemenlik, diğer milli egemenliklerle küresel bağlar içinde olmasında engel yoktur.
- Milli Egemenliğimiz –Misakı Milli- her şeyimizdir. Milli-manevi ve öz değerlerimiz, ilke ve inkılâplarımız her şeyimizdir. Bunlardan ödün veremeyiz. Diğer milletlerin –başkasının- toprağında da gözümüz olmamalıdır.
- Bütün dünya ile entegre olabiliriz. Her türlü gelişmeyi ülkemize, milletimize adapte edebiliriz, milli egemenliğimizi, onurumuzu da tüm bu şartlar altında da koruyabiliriz. Sadece belki biraz esnek olunabilir.
- Millet varsa milli egemenlikte daima olacaktır. Bazı moda haline getirilmiş sloganlar ve akımlar zamanla tesirini kaybeder. Aslolan milletin varlığının korunması ve geliştirilmesidir.
- Küreselleşmenin altında milletlerin dini-milli kimliklerini yok etmeye matuf çalışmalar ve düşüncelerin olduğuna inanıyorum.
- Kısmen böyle olsa da, olmaması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü küreselleşme kavramı iyi niyetli görünse de Emperyalizmin bir manivelası olmuştur.
- ÇUŞ'ların (çok uluslu şirket) ve ABD'nin yeni emperyalizminin sloganı olan Küreselleşmeye "ulusal değerleri" engel görmektedir. Aynı emperyal güçlerin kendi ulusal çıkarlarını nasıl titizlikle koruduklarını ve büyük bir bilgi kirliliği ile dünyayı uyutmaya çalıştığı artık biliniyor.
- Milli Egemenlik kavramını yeniden tanımlamak gerekir.

Konuyla ilgili ikinci sorumuz, "Küreselleşme sürecinde artık parlamentolar işlevsizleşmektedir. Parlamentolar uluslararası organlardan gelen yasaları onaylamakla mükelleftirler" yargısı için parlamenterlerin ne düşündüklerini ortaya koymaya yöneliktir. Hatırlanacağı üzere 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerin ardından Kemal Derviş Türkiye'ye çağrılarak kendisine Hazine'den sorumlu devlet bakanlığı görevi verilmişti. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin maliyesinin tümünden

sorumlu kılınan Derviş, kamuoyunda ‘on beş günde on beş yasa’ olarak bilinen bir acil önlemler paketini devreye sokmuş ve bunu hem krizden çıkmanın gerekli koşulu, hem de dünya piyasaları ve uluslar arası güçler ile kurulacak sağlıklı ilişkilerin gereği olarak lanse etmişti. Diğer taraftan, Türkiye’nin Avrupa Birliği aday üyelik süreci 1999’dan bu yana TBMM’de Kopenhag Kriterleri gereği olan bir dizi yasanın çıkartılmasını gerekli kılmaktadır. Bu süreç, açıkça Türk toplumunun ihtiyaç ve taleplerine dolaylı olarak gönderme yapan ve esas olarak AB standartlarının bir gereği olarak yasama faaliyetini devreye sokan bir süreçtir. Bir başka deyişle AB tam üyelik sürecinde TBMM, bazı yasaları kendi öz gündemi ile değil, AB sürecinin gerektirdiği bir gündemle ve yasama performansından AB resmi raporları yolu ile denetlenmek ve sorumlu tutulmak suretiyle çıkarmaktadır. Bu durumun –Türkiye’ye özgü olmamakla birlikte– küreselleşme sürecinde ulusal parlamentoların etkisizleşmeye başlayacağı bir dönemi göstermekte olabileceği sorunu gündeme gelmektedir.

Parlamenteerlerin bu konudaki görüşleri sorulduğunda alınan cevapların % 8,3’ü yukarıda belirtilen yargıya tamamen katıldıkları; % 31,7’si kısmen katıldıkları; % 10,7’si kısmen katılmadıkları ve % 47,3’ü hiç katılmadıkları yönünde görüş bildirmişlerdir. 4 parlamenteer (% 2) soruya cevap vermemiştir. Tamamen ve kısmen katılanların toplam oranı % 40; kısmen ve hiç katılmayanların toplam oranı ise % 58 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Soruyu kişisel değerleri açısından cevaplayanların büyük kısmı ulusal parlamenteerlerin işlevlerini kaybetmekte olduğuna katılmamaktadır. Fakat yine bazı parlamenteerler, kendi fikirlerinden bağımsız olarak yaşanan nesnel bir sürecin olduğunu, parlamenteerlerin işlevsizleşmesinin bir olgu olduğunu belirtmektedirler. Bu durum soruya verilen cevapların gerekçelerinde daha açık biçimde görülmektedir.

Belirtilen yargıya tamamen katıldıklarını bildirenler, sürecin bu şekilde işlemesine taraftar olmaktan çok, bunun önüne geçilemeyecek, nesnel bir süreç olduğu şeklinde kanaat taşımaktadırlar. Örneğin bir parlamenteer, “içinde bulunduğumuz durum ve ülkenin hali öyle görünüyor. Buna biraz daha direniriz, böyle giderse dediğin olur” diye cevap vermiştir.

Yargıya kısmen katılanlar arasında şu ifadeler dikkat çekmektedir:

— Parlamenteerlerin işlevi sadece uluslarüstü talepleri onaylamak değildir.

— Bizim parlamentomuz ve ülkemiz de bu küreselliğin bir parçasıdır. Küreselliğin şekillenmesinde bizlerin de katkısı olabilmektedir.

— Uluslararası örgütler ve organizasyonlar güçlendikçe, dünya yeni bir şekil alıncaya kadar rüzgâr dışarıdan içeriye doğru esecektir.

—Taraf olduğunuz uluslar arası sözleşmeler, ulusal yasaların üstünde sayılıyor. Yürütmenin imzaladığı her sözleşme parlamentoyu dolaylı olarak by-pass etmektedir.

— Kararlarda etkili olabilen ulus temsilcileri bazı müşterek çıkarlarda adil olmuyorlar. Hâkim ortaklar olabiliyorlar. Çifte standart yapıyorlar. Türkiye buna en iyi örnektir. Bize karşı yapılan zorlamalar hiç kimseye yapılmıyor. Çare tükenmez, vardır.

— Bu doğru ancak meclis ulusal çıkarlarını koruyucu kanunları da düzenleyebilir.

—Mikro kararlarda parlamentolar hala önemli ve etkin. AB gibi kuruluşlar önemini yitirecek. Parlamentoların önemi daha da artacak.

—21. dönemde Sn. Dervişin sayesinde yaşayarak öğrendim.

Belirtilen yargıya ilişkin kısmen ya da hiç katılmadıklarını bildirenler arasında ulusal parlamentoların gelecekte de etkilerini sürdürecekleri yönündeki düşüncenin daha ağır bastığı anlaşılmaktadır. Bu yöndeki kanaatler arasında dikkat çekenler aşağıda gösterilmektedir:

— Her ülkenin, kendi kırmızı çizgileri vardır. Onlara evet demeleri imkânsızdır. Tüm yasaları moda mod uygulamak düşünülemez.

— Uluslararası Topluluk üyesi bunu kısmen zorunlu kılmaktaysa da, milli irade her zaman ülkesini ve insanını ön planda korumaktadır. Ülkeler arasındaki rekabette bunu ortaya koymaktadır.

— Parlamenterin görevi küreselleşme ile milli egemenlik arasında bir denge oluşturmak olmalıdır.

—Bu yönde bir baskı var ama ulusal çıkar noktasında değişiklik yapılabilir, şerh de koyulabilir. Bu uluslar arası üyelikleri etkilemiyor eğer iyi ve doğru müzakere yaparsanız.

—Ulusal olanla uluslar arası olan iyi ayırt edilmeli, ulusal menfaat uluslar arası /uluslarüstü menfaate tercih edilmelidir. Milletın menfaatine aykırı olanın bilinçli olarak kabulü, kendi varlığını ve bağımsızlığını inkâr olur.

—Milli, manevi, ahlaki değerlerimizin önemsendiği bir anlayışın sürdürülmesine inanıyorum.

— İşlevsizleşmiyor, ödün veriyor.

— Millet, milli kültür, milli devlet ve demokrasi yok olmaz, olmamalıdır. Küreselleşme var; ancak ABD, Japonya, Almanya, İngiltere, Fransa, Rusya, Çin, Hindistan vs. de var.

Bu konuyu aydınlatmak amacıyla sorulan bir diğer soru, "’Ulus ötesi birliklerin gerektirdiği yasaları çıkarmak kaçınılmazdır. Ama bunlar milli egemenliğe zarar verdiği noktadan itibaren kabul edilemez’ yargısı için düşünceniz nedir?" sorusudur. Bu yargıya parlamenterlerin % 64,9’u tamamen; % 21,5’i kısmen katıldıklarını bildirmişlerdir. İki seçeneğin toplamı % 86,4’ü bulmaktadır. Kısmen katılmayanlar % 6,8 ve hiç katılmayanlar % 3,9 oranındadır ve toplam 10,7’lik bir yüzde dilimi oluşturmaktadırlar. İki parlamenter (% 1) bu konuda fikirlerinin olmadığını belirtmiş, Dört parlamenter ise (% 2) cevap vermemiştir.

Yukarıdaki soru Türk parlamenterinde açık bir milli egemenlik refleksinin varlığını kanıtlamaktadır. Fakat milli egemenliğin ne olduğu, boyutlarının ne olması gerektiği ve Türkiye’nin başka ülkelerle ilişkilerindeki bağımlılık dozunun nasıl ayarlanacağı konusunda açık bir fikir olmadığı için, Türk parlamenterinin milli egemenlik duyarlılığı reel ve pratik bir boyutta değil, genel söylemsel bir boyutta oluşuyor gibi görünmektedir. Bu soruya cevap veren parlamenterlerin yaklaşık yarısı, 21. dönemde IMF istediği için ‘15 günde 15 yasa’ adıyla bilinen yasaları çıkarmış parlamentonun, diğer yarısı ise, ABD’nin ihtiyaçları doğrultusunda 1 Mart tezkeresi ile Türk topraklarına 65 bir ABD askerinin konuşlanmasını oylamış bir parlamentonun mensuplarıdır. Dolayısıyla Türk parlamenterinin, milli egemenliğin nerede başlayıp nerede bittiği konusunda bir fikir karmaşasından malul olduğu söylenebilir.

Parlamenterler arasındaki egemen eğilimin yukarıdaki yargıya tümüyle katılma yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Bir taraftan dünyadan soyutlanmamak, diğer taraftan milli egemenlik konusunda ısrarcı olmak biçiminde eklektik bir yaklaşımın varlığı gözlenmektedir. Soruya verilen cevaplar arasında yargıya tamamen katılanların gerekçeleri arasında dikkat çekici olan bazıları aşağıdaki gibidir:

—Küresel olgular içinde, kendi kültürel değerleri ve kimliği ile diri durmak zorunluluğu herkes için gerekli olduğundan.

—Ulus ötesi birliklere katılmayı kabul ediyorsanız gereğini yaparsınız. Sorun bu tür birliklere katılıp katılmamaktadır.

— Bugün AB de dâhil her ülke küreselleşmeye evet derlerken milli egemenliklerine en ufak müdahaleyi onaylamaz. Bakın İngiltere hala para birimini değiştirmedir. Ortak vize ye evet demedi.

— Katılıyorum. Dünyadan enterne yaşanmaz, ulusal özelliklerde yaşama nedenimizdir.

— Ülkeler Milli çıkarlarını sürekli öne almak mecburiyetindedir. Samimiyet çıkarlarla bağlayıcıdır.

— Hiçbir değer ülkenin ve milletimin geleceğinden daha önemli değildir.

— Ülkelerin milli egemenliği ihmal edilemez. Kendi gerçekleri yadsınamaz.

— Milli egemenlik, milli yapı ve değerler tahrip edilirse, millet olma vasfı, değerleri zayıflayacağı için zaman içinde kimliğimizi kaybeder sömürge haline geliriz: Tarih sayfaları bu akıbete uğramış milletlerin mezar taşı ile doludur.

Yargıya kısmen katıldıklarını bildiren bazı parlamenterler, milli egemenlik tanımının değişen dünya koşulları ile birlikte değiştiğini, bir devletin katılmayı istediği uluslar arası kuruluşların gerektirdiği şartları kabul etmesinin işin gereği olduğunu ve bundan dolayı şikayet edilmesinin anlamsızlığını vurgulamaktadırlar. Bir parlamenter, “eğer imzaladığımız antlaşma-sözleşme ile bazı yetkileri Birliğe devretmişseniz, bu sonuçlara katılacaksınız” demiştir.

Parlamenterliğin değerini analiz etmeye yönelik olarak sorulan sorulardan sonuncusu "çoğu zaman parlamenterler, toplumun gelecek kuşaklarını da etkileyecek kararların alınmasına katılmaktadırlar" yargısına ilişkin görüşleri ortaya koymaya yöneliktir. Bu yargıya tamamen katılanlar % 56,6; kısmen katılanlar % 36,1 ve her ikisinin toplamı % 92,7'dir. Kısmen katılmadıklarını bildirenlerin oranı % 2,9; hiç katılmadıklarını bildirenlerin oranı ise % 2 düzeyindedir ve toplamda % 4,9 olarak gerçekleşmektedir. Beş parlamenter (% 2,4) soruya cevap vermemeyi tercih etmiştir.

Parlamenterlerin gözünde parlamenterliğin değerini ve saygınlığını ölçmeye dönük olan bu soruya verilen cevaplar, tüm şikâyetlere ve memnuniyetsizlik ifadelerine karşın, parlamenterliğin toplumun kaderi üzerinde etki sahibi bir konum olarak görüldüğünü göstermektedir. Bu konudaki görüşler, açık uçlu sorunun cevaplarında daha net bir şekilde görülmektedir:

Yargıya tamamen katılanların verdikleri ayrıntılı cevaplar arasında şunlar dikkati çekmektedir:

— Bilhassa uluslar arası ekonomik, siyasi, askeri birlikteliklerin yasalaşmasındaki katkıları ülkenin gelecekteki nesillerini de birebir etkiliyor.

— Çok şerefli bir görev parlamenterlik. Toplumda olumsuz bir önyargı var. Ama önemli olan parlamenterin kişiliğidir.

— TBMM’nin önemi de burada değil mi? TBMM de alınan pek çok karar geleceğimizi olumlu-olumsuz etkileyebilir. Dileriz ki tamamı olumlu olsun.

— Örnek: 8 yıllık kesintisiz ve zorunlu eğitim, Yeni Medeni Yasa

—Şimdi daha deneyimli olduğum için daha etkin bir mücadele verirdim. Parlamenterlik her şeye rağmen değerli bir şey. Ben parlamenter iken daha tecrübesizdim. Her söyleneni kabul etme eğilimindeydim.

Yargıya kısmen katıldıklarını bildiren parlamenterler, parlamentonun değerini ve gelecek kuşaklar üzerindeki etkisini teslim etmekle birlikte, bazı sınırlandırıcı faktörleri de belirtmektedirler. Bunlar arasında aşağıdaki ifadeler dikkat çekmektedir:

—Bardağın üçte biri dolu. Başbakan denetlenemiyor. Çoğunluk partisi lideri olduğu için.

—1 Mart tezkeresinin reddi gibi çok kritik tarihi örnekler var.

—Ülkemizde kanunların çoğu günü kurtarma ya da belayı defetmek şeklinde hayatiyet bulmaktadır. Genelde kanunlarımızın ömrü kısadır.

— AB sürecinde yaşananlarda olduğu gibi.

—Yasalar toplumun dinamik yönünü temsil etmektedir. Toplumun gelişimini yasalara taşıyan ve disipline edenler parlamenterlerdir.

— Partinin müsaade ettiği kadarı ile.

Belirtilen yargıya hiç katılmadığını bildiren bir parlamenter, “gelecek parlamentoyu görüntüde ilgili kılar ama icraatta bunu görmenin mümkünü yoktur. Kararların çoğu dönemsel, zamansal kısmen de siyasidir” ifadesiyle görüşünü açıklamıştır.

11. BÖLÜM.

SEÇİLME VE TEMSİLİN TOPLUMSAL KAYNAKLARI

Parlamenteerlerin sivil toplum kuruluşları ile ilişkilerinin, yasaların demokratik içerikleri ile ilgisi çalışmanın kuramsal çerçevesi bünyesinde tartışılmıştı. Yasama ile toplum arasındaki dinamik ilişkinin sürmesi sivil toplumun görüş ve katkılarının sistematik olarak alınması ve bu ilişkinin kurumsallaşması ile yakından ilişkilidir. Şüphesiz bu ilişkinin kurumsallaşmasının en önemli kaynaklarından biri parlamenteerlerin seçilmeden önceki sivil toplum kuruluşları deneyimleridir. Kendileri bir sivil toplum deneyiminden gelen kimselerin, parlamenteerlik dönemleri içinde bu ilişkiyi daha kolay, etkili ve daha kalıcı biçimde kurmalarının mümkün olacağı düşünülmektedir. Çalışmanın bu bölümünde parlamenteerlerin seçilmelerinde ve temsil faaliyetlerinde sivil toplum kuruluşları ile olan bağlantılarını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Buna yönelik olarak parlamenteerlere yöneltilen ilk soru seçilmeden önce ne tür STK'lara üye olduklarıdır.

11.1. Parlamenteerlerin Sivil Toplum Kuruluşları Deneyimleri

Alınan cevaplarda parlamenteerler % 20,5 oranında hiçbir STK'ya üye olmadıklarını; % 24,4 oranında sadece baro vb. mesleki kuruluşlara üye olduklarını; % 27,3 oranında mesleki kuruluşların yanı sıra siyasi ve kültürel amaçlı kuruluşlara üye olduklarını; % 2,4 oranında sendika üyesi olduklarını; % 6,3 oranında sadece mensubu oldukları partinin yan kuruluşu niteliğinde olan siyasi amaçlı kuruluşlara üye olduklarını ve % 15,1 oranında da toplumsal ve kültürel amaçlı kuruluşlara üye olduklarını bildirmişlerdir. % 3,9 oranında ise üyesi olunan STK olarak sadece mensubu bulunulan siyasi partinin adı verilmiştir.

Üye olunan sivil toplum kuruluşlarının % 24,4'ü baro ve odalar gibi mesleki kuruluşlardır. Bilindiği gibi serbest meslek sahiplerinin bu kuruluşlara üye olması mesleklerini icra edebilmeleri açısından yasal olarak zorunludur. Bu nedenle bu kuruluşların gönüllü üyeliğe dayanmadıkları için STK sayılmamaları gerektiği yönünde görüşler de mevcuttur. Fakat kanımızca mesleki kuruluşlarda yönetici görevler alan

kimseler, daha ileri pratikler yaşadıklarından bir sivil toplum deneyimine sahip olabilmektedirler.

Parlamenteerlerin seçilmeden önceki sivil toplum etkinlikleri, seçildikten sonraki parlamenteer etkinlikleri üzerinde katkı sağlayıcıdır. Her Şeyden önce, örgütlü toplum kesimleriyle temas halindeki bir parlamenteer, kamunun vicdanından kopmayacak, toplumun gerçek talepleri hakkında daha sağlıklı bilgiler alabilecek ve hem partisinin merkezinden ve tabanından gelen çeşitli baskılar karşısında daha özerk olabilecek hem de parlamentoda daha ilkeli bir tutum alabilecektir.

Sivil toplum etkinlikleri, kişilerin toplumsal sorumluluk düzeylerine dair fikir verir. Türk parlamenteeri çeşitli toplumsal sorunların m için parlamenteer olmadan önce örgütlü etkinlikler içinde bulunmamıştır. Bunu diğer soruda ye olunan kuruluşlardaki etkinlik derecesini anlamaya dönük soruda daha açık bir Şekilde görmek mümkündür. Bu durumda parlamenteer olma güdüsüne ilişkin soruya verilen ‘toplumsal sorunların mne katkı yapmak’ cevabı parlamenteerlik öncesi örgütlü etkinliklerce dğrulanmamış olmaktadır. Bir başka deyişle, gerek partisinde gerekse sivil toplum örgütlerinde yer almamış veya etkin olmamış bir kimsenin hangi sorunlarla yüzleştiği ve hangi deneylerden geçerek mler ürettiği sorusu havada kalmaktadır.

Parlamenteerlere ikinci olarak yesi oldukları sivil toplum örgütlerine parlamenteer olmadan önce kaç yıldan beri ye oldukları sorulmuştur. Böylece sivil toplum faaliyetlerinin seçim çalışmasının bir parçası mı yoksa bir gönüllü etkinlik biçimi mi olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Soruya % 5,9 oranında 1–5 yıl arası; % 21 oranında 5–10 yıl arası; % 17,1 oranında 10–15 yıl arası; % 16,1 oranında 15–20 yıl arası ve % 16,6 oranında 20 yıldan fazla cevabı verilmiştir. % 20,5’lik bir dilimin hiçbir STK’ya ye olmadığı yukarıda belirtilmişti. Soruyu yedi parlamenteer (% 3,4) cevaplamamıştır. 10 yıl ve zeri STK deneyimi olanların toplam oranı % 70,8 düzeyindedir.

Beşer yıllık dilimler halinde değerlendirildiğinde üyelik süresi konusunda seçenekler arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı görülmektedir. Mesleki kuruluşlara ye olanlar açısından üyelik süresi aynı zamanda mesleğe başlama tarihine gönderme yaptığı ve Türk parlamenteerinin orta yaşlarda olduğu dikkate alındığında 15 yıl ve fazlası seçeneğinin önemli bir kısmını mesleki kuruluş üyeliklerinin oluşturduğu düşünülebilir.

Hiçbir STK'ya üye olmadığını bildirenlerin oranı bir önceki tablo ile uyumlu olarak, tüm parlamenterlerin beşte biri düzeyindedir.

Çeşitli STK'lara üye olduğunu bildiren parlamenterlere bu kurum ve kuruluşlarda ne tür aktif görevler üstlendikleri sorulduğunda alınan cevaplar şu şekilde olmuştur. Hiçbir aktif görev almadığını belirtenler % 43,4; başkanlık yapanlar % 26,3; yönetim kurulu üyeliği yapanlar % 18,5; genel başkanlık yapanlar % 4,9; kurucu üye olanlar % 3,4 ve il/ilçe temsilciliği yapanlar % 2,4 oranındadır. İki parlamenter (% 1) soruyu cevaplamamıştır. Toplam olarak bakıldığında STK üyesi olan parlamenterlerin % 55,6'sının bir şekilde aktif görev üstlendiği anlaşılmaktadır.

Parlamenterlerin sivil toplum kuruluşları ile olan ilişkilerinin, parlamenterlik dönemleri içindeki temsil etkinlikleri ile olan ilişkisini gösteren en önemli dinamiklerden bir tanesinin, üyesi olunan ve aktif görevler üstlenilen STK'ların parlamenterin temsilci seçilmesindeki etkisi olduğu düşünülmektedir. Bu amaçla sorulan "sivil toplum örgütleri faaliyetlerinizin parlamenter seçilmenizde ne derece etkisi oldu?" sorusu aşağıdaki gibi cevaplanmıştır. Parlamenter seçilmemde STK etkinliklerimin çok büyük etkisi oldu diyenlerin oranı % 8,8 iken biraz etkisi oldu diyenlerin oranı % 32,2'dir. Bir şekilde STK çalışmalarının parlamenter seçilmesine etkili olduğunu belirtenlerin oranı toplamda % 41 olarak gerçekleşmiştir. Soruya 'pek olmadı' cevabı verenler % 19; 'hiç olmadı' cevabı verenlerin oranı ise % 39,5 düzeyindedir. Toplamda etkisizliğe vurgu yapanlar % 58,5 oranındadır. Bir parlamenter (% 0,5) bu konuda fikrinin olmadığını bildirmiştir.

Yapılan yüzyüze görüşmelerde 'biraz oldu' seçeneğini işaretleyen bazı parlamenterlerin sorunun cevabından emin olmadıkları ve bu seçeneği 'etkisi olmuş olabilir' diye düşünerek işaretledikleri anlaşılmıştır. Yine buna benzer bir şekilde hiçbir STK'ya üye olmadığını söyleyenlerin bazıları "seçilmenize etkisi oldu mu" sorusuna 'hiç olmadı' değil, 'pek olmadı' diye cevap veriyor. Bu durumun tüm boyutları hakkında bilgi sahibi olmadığı konularda kesin yargı belirtmekten kaçınma tutumunu yansıtıyor olabileceği düşünülmektedir. Emin olamadığı ya da açık bir fikrinin olmadığı konularda başkaları adına karar vermeme anlayışı sergilenmektedir. Nitekim 'biraz oldu' cevabı da çoğu zaman 'herhalde olmuştur, hiç olmadığı söylenemez' gibi bir ihtimal cevabı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte düşünüldüğünde, Türk parlamenterini parlamentoya taşıyan dinamikler içinde etkin toplum önderi olmanın rol

oynamadığı anlaşılmaktadır. Bunun sonucunda Türk parlamenti, STK faaliyetleri içinde öne çıkmış olmanın getirdiği örgütlü bir toplum desteğini parlamenterlik yaptığı sırada da arkasına alarak özerk, ilkeli, kendine güvenen, somut projeler üreten bir parlamenter kimliği geliştirmesinin dayanaklarından yoksundur.

Tablo XV. Parlamenter Olma Güdüsü ve STK Üyeliği

Seçilmeden önce üye olunan sivil toplum kuruluşları	Hiçbir STK' ya üye değildim	Sadece mesleki kuruluşlar	Sendika	Sadece siyasi amaçlı kuruluşlar	Toplumsal ve kültürel amaçlı kuruluşlar	Mesleki, siyasi ve kültürel amaçlı STK'lara	Diğer	Satır Toplamı
Amaç	%	%	%	%	%	%	%	%
Ulusal sorunların çözümüne katkı	17,8 69,0	25,2 82,0	2,5 80,0	6,7 84,6	14,1 74,2	30,1 87,5	3,7 75,0	100,0 79,5
Yakın çevremin teşviki	18,8 7,1	12,5 4,0	6,3 20,0	12,5 15,4	25,0 12,9	18,8 5,4	6,3 12,5	100,0 7,8
Parti liderinin teklifi	14,3 2,4	42,9 6,0	,0 ,0	,0 ,0	42,9 9,7	,0 ,0	,0 ,0	100,0 3,4
Hemşerilerimi temsil etmek	38,5 11,9	30,8 8,0	,0 ,0	,0 ,0	7,7 3,2	15,4 3,6	7,7 12,5	100,0 6,3
Diğer	66,7 9,5	,0 ,0	,0 ,0	,0 ,0	,0 ,0	33,3 3,6	,0 ,0	100,0 2,9
Sütun Toplamı	20,5 100,0	24,4 100,0	2,4 100,0	6,3 100,0	15,1 100,0	27,3 100,0	3,9 100,0	100,0 100,0

Sivil toplum kuruluşlarına üye olma ve aktif görev alma oranının düşüklüğü, parlamenter olma güdüsü ile karşılaştırıldığında özellikle ulusal sorunların çözümüne

katkı yapma amacını dile getirenler içinde dahi yüzde otuzluk oranı aşmayan çok sayıda kuruluşa üye olma tutumu gözlenmektedir.

Tablo XVI. Parlamenterlerin Mesleği ve Üyesi Oldukları STK'lar

Üyesi Olunan STK'lar Meslek	Hiçbir STK'ya üye değildim %	Sadece mesleki kuruluşlar %	Sendika %	Sadece siyasi amaçlı kuruluşlar %	Toplumsal ve kültürel amaçlı kuruluşlar %	Mesleki, siyasi ve kültürel amaçlı STK'lar %	Diğer %	Satır Toplamı %
% İşçi						100,0 1,8		100,0 0,5
% Çiftçi	25,0 2,4	50,0 4,0					25,0 12,5	100,0 2,0
% Memur	18,8 14,3	9,4 6,0	6,3 40,0	15,6 38,5	21,9 22,6	21,9 12,5	6,3 25,0	100,0 15,6
% Profes- yonel	17,1 47,6	31,6 74,0	1,7 40,0	6,8 61,5	12,0 45,2	28,2 58,9	2,6 37,5	100,0 57,1
% Subay- astsubay	100,0 4,8							100,0 1,0
% Küçük esnaf						100,0 1,8		100,0 0,5
% Serbest meslek	36,7 26,2	10,0 6,0	3,3 20,0		26,7 25,8	23,3 12,5		100,0 14,6
% İşveren	11,1 4,8	27,8 10,0			11,1 6,5	38,9 12,5	11,1 25,0	100,0 8,8
% Sütun Toplamı	20,5 100,0	24,4 100,0	2,4 100,0	6,3 100,0	15,1 100,0	27,3 100,0	3,9 100,0	100,0 100,0

Parlamentelerin ağırlıklı olarak profesyonel mesleklere sahip olduğu bilinmektedir. İşçi, memur, küçük esnaf ve asker kategorileri her zaman düşük temsil oranlarına sahiptirler. Meslek kategorileri içinde hem mesleki hem de toplumsal ve siyasal amaçlı sivil toplum kuruluşlarına üye olma oranı en yüksek olanlar işverenlerdir. Parlamentodaki temsil oranı düşük olan mesleklerde üye olunan sivil toplum kuruluşları genellikle mesleki amaçlı örgütlerle sınırlı kalmaktadır. Sivil toplum faaliyetinin toplumsal etkinlik duygusu ile olan bağlantısı, özellikle profesyonel mesleklerle işverenler arasında daha yaygın bir yer bulmasına yol açmaktadır.

11.2. Parlamento Seçilmenin Belirleyicileri

Parlamentelerden seçilmelerini hangi nedenlere bağladıklarını en öncelikli olandan başlayarak sıralandırmaları istediğimizde verilen cevaplar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo XVII. Parlamento Seçilme Faktörleri

	Birinci faktör		İkinci faktör		Üçüncü faktör	
	Yüzde	Geçerli Yüzde	Yüzde	Geçerli Yüzde	Yüzde	Geçerli Yüzde
Kişisel faktörler	19,0	19,0	18,5	24,8	11,7	28,6
Aile, akraba ve aşiret faktörü	10,7	10,7	5,9	7,8	6,8	16,7
Partimin seçmenler tarafından tercih edilmesi	29,3	29,3	26,8	35,9	9,3	22,6
Parti örgütünde yıllardır çalışmamın delegeler tarafından takdir edilmesi	22,4	22,4	14,6	19,6	6,8	16,7
Diğer	18,5	18,5	8,8	11,8	6,3	15,5
Ara Toplam			74,6	100,0	41,0	100,0
Cevapsız	-		25,4		59,0	
Genel Toplam	100,0	100,0	100,0		100,0	

Kişisel faktör başlığı altında kastedilen, kişinin maddi imkânlarının geniş olması, parti lideri ve üst düzey yöneticileri ile önceden tanışıyor olması ve seçim

kampanyasında tanıttığı projelerin seçmeni ikna etmesi seçenekleridir. Her üç seçenek de kişinin parlamenter seçilmesinde politik geçmişi ya da kendisi dışındaki etmenleri değil, doğrudan kişisel etmenleri işaret etmektedir. Aile, akraba ve aşiret faktörü başlığı altında toplanan seçenekler, parlamenterin köklü bir aileden geliyor olması, geniş bir akraba çevresinin olması ve mensubu olduğu aşiretin üyelerinin ona oy vermesidir.

Parlamenterler, diğer bulgularla tutarlı bir biçimde, seçilmelerinin birincil faktörünü % 29,3 ile partilerinin seçmenlerce tercih edilmesinde bulmaktadırlar. Parlamenta girebilecek partiden aday olmak, parlamenter olmanın şartıdır. Bu seçeneği % 22,4 ile parti içindeki geçmiş yılların çalışma birikiminin etkisi izlemektedir. Parlamenterler arasında, seçilmesinin birinci faktörü, mensup olduğu partideki çalışmalarının parti tabanı tarafından takdir edilmiş olan kadroların oranı dörtte bire ancak yaklaşmaktadır.

Bazı parlamenterler seçilmelerinin tek bir etkeni olduğunu belirterek ikincil ve üçüncül etkenler bildirmemişlerdir. Bu nedenle seçilmesinin ikincil ve üçüncül nedenlerini belirtenler arasında geçerli yüzdelere dayanan bir oranlama daha doğru sonuçlar vermektedir.

Tablonun bizlere söylediği ilk bulgu, Türkiye’de parlamenter seçilmenin birincil olarak listelerinden aday olunan partinin seçim başarısının belirleyici olduğudur. Bir başka deyişle 1999’da umulanın üzerinde seçim başarıları yakalayan DSP ve MHP ile 2002’de DYP’nin barajı geçememesi sonucu kendisinin bile beklediğinin üzerinde oy alan AKP mensubu parlamenterler, seçilme başarısının esas olarak seçmen davranışı ile belirlendiğine vurgu yapmaktadırlar.

Seçilebilmeyi sağlayan ikinci etmen, % 35,9 ile yine partinin seçmenlerce tercih edilmesidir. Bir önceki tabloyu tekrar ederek parti örgütündeki çalışmaların sonucu bir parti kadrosu kimliğiyle seçildiklerini belirtenler % 19,6 ile ikinci sırayı almaktadırlar.

İlk üç etmen arasında partilerinin seçmenlerce tercih edilmesi ilk iki sütunda birinci sıradadır. Seçilmeyi sağlayan üçüncü faktör adayın kişisel koşullarıdır. Bu koşullar parti lideriyle tanışma, maddi imkânlar ya da kendisinin seçim kampanyasının etkisi olarak sunulmaktadır.

Her üç tabloya birlikte bakıldığında seçilmesini kişisel faktörlere bağlayanların oranının % 19, % 24,8 ve % 28,6 düzeyinde olduğu görülmektedir. Son derece anlamlı olan bu oranlar, Türkiye’de parlamenter olmanın salt liderle tanışıklığa dayanan

tümüyle bireysel bir kaynağının azımsanmayacak bir boyutta olduğunu ortaya koymaktadır.

İlk üç etmen arasında geniş bir akraba çevresine sahip olmak ve aşiret üyeleri tarafından desteklenmek % 10,7'ye kadar çıkan anlamlı bir oran göstermektedir. Seçilmesine üçüncü bir faktör gösterenler arasındaki yüzdelik dilim ise % 16,7'ye yükselmektedir. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinden gelen parlamenterler arasında bu oranın daha yükseleceği beklenebilir.

11.3. Parti Üyeliği ve Partide Alınan Görevler

Bu bölümde parlamenterlerin mensubu oldukları ve listelerinden seçildikleri partilerdeki siyasi çalışma ve deneyimleri ortaya konulmaktadır. Bunu ortaya koymanın ilk adımı olarak parlamenterlere listelerinden seçildikleri partide parlamenterlik öncesi kaç ay/yıldır üye oldukları sorulmuştur.

Soruya verilen cevaplarda kurucu üye oranı % 6,8; üye olmayanlar % 32,7; bir yıldan az bir süredir üye olanlar % 11,2; bir-iki yıldır üye olanlar % 15,1; iki-beş yıldır üye olanlar % 4,9; beş yıldan fazla bir süredir üye olanlar % 29,3 düzeyinde çıkmıştır. Kurucu üye oranının yüksek çıkmasının nedeni 21. dönem sırasında (2001 yılında) kurulan AKP'nin varlığıdır. Hatırlanacağı üzere AKP, daha önce Saadet Partisi'nin saflarında yer alan bir grup parlamenterin bu partiden istifa ederek kurdukları bir partidir. Parlamentoda doğan AKP, 3 Kasım 2002 seçimlerinden birinci parti çıkarak parlamentoya daha güçlü biçimde girmiştir. Bu nedenle 22. dönem AKP milletvekilleri arasında parti kurucusu sıfatı taşıyanların oranı yüksektir.

Listelerinden seçildiği partisine üye olmayanların oranı % 32,7 gibi yüksek bir düzeydedir. Bunların bir kısmı parti görüşlerine önceden de bağlı olmakla birlikte devlet memuru olduğu için yasal olarak partisine üye olamamış kimselerdir. Fakat listelerinden parlamenter seçildiği partide iki yıl ve daha az bir süredir üye olanların toplam % 26,3'lük oranı ile birlikte düşünüldüğünde Türkiye'de parlamenterlik ile partililik arasındaki bağın önemli ölçüde gevşek olduğu yolundaki hipotezimiz güçlenmektedir. Burada yine AKP mensubu parlamenterlerin, parlamentoya girmeden önceki AKP üyelikleri yanıltıcı bir durum yaratmaktadır. Parlamenter seçilmeden önce AKP'ye üye olalı bir yıl geçmiş olmasına rağmen, bu cevabı veren parlamenterler

arasında ‘Milli Görüş’ adıyla bilinen siyasi çizgiye mensup pek çok kimsenin olduğu bilinmektedir. Nitekim parlamenter seçilmeden önce partisine bir-iki yıldır üye olduğunu belirtenlerin bir kısmı parti lideriyle uzun yıllardır siyasi çalışmalar vasıtası ile tanışmakta olduklarını bildirmişlerdir. Bu konudaki sorumuzla çapraz ilişkisi içinde değerlendirildiğinde bu daha açık görülmektedir. Kamu çalışanlarına siyasetin 1997 yılına kadar yasaklanmış olması bazı parlamenterleri partilerinin bir-iki yıllık üyesi iken parlamenter seçilmişler gibi gözükmelerine neden olmaktadır. Oysa bu kimseler arasında bir kısmının partiye resmen üye olmadıkları halde partinin kadroları arasında yer aldıkları, parti yönetimi ve tabanı tarafından tanındıkları tahmin edilebilir.

Parlamenterlerin partileri ile olan ilişkilerini daha derinlemesine anlamak amacıyla listelerinden seçildikleri partide parlamenterlik öncesi görev yaptıkları en üst kademenin hangisi olduğu sorulmuştur. Alınan cevaplarda parlamenterlerin % 42,9’u hiçbir görevleri olmadığını; % 23,4’ü il başkanı veya il yönetim kurulu üyesi olduklarını; % 12,7’si genel merkez yöneticisi olduklarını; % 8,3’ü ilçe başkanı veya ilçe yönetim kurulu üyesi olduklarını; % 5,4’ü belediye başkanı olduklarını; % 3,9’u genel merkeze bağlı gençlik, kadın vs. komisyon ve kollarda yönetici olduklarını ve % 3,4’ü ise parti kurucusu olduklarını bildirmişlerdir.

Hatırlanacağı gibi parlamenter seçilmeyi sağlayan faktörler içinde partide uzun yıllar çalışmalarının delegeler tarafından takdir edilmesi seçeneği ilk ikinin içinde yer almaktaydı. Bu soruya verilen cevaplarda ise parlamenterlik öncesi partinin hiçbir kademesinde görev almamış olduğunu söyleyenlerin oranı % 42,9 düzeyinde görünmektedir. Yarıya yakın olan bu oran, Türkiye’de parlamenter seçilenler arasında partisinin çeşitli kademelerinde görev yapanlarla yapmayanlar arasında parlamenter seçilebilme açısından çok büyük bir fark olmadığını kanıtlamaktadır. Türkiye’de parlamenterlik, parti program ve çözümlerinin örgütlü biçimde parlamentoya taşındığı bir konum olmaktan önemli ölçüde kopmuş görünmektedir.

11.4. Parti Lideri İle İlişkiler

“Listelerinden seçildiğiniz partide parlamenterlik öncesi parti lideriyle kaç ay veya yıldır tanışmaktaydınız?” sorusuna parlamenterlerin verdikleri cevaplar şu şekilde olmuştur: % 34,1 oranında tanışmıyordum; % 28,3 on ila otuz yıl arasına dayanan bir

tanışıklığım vardı; % 15,1 beş ila on yıl arası tanışıyordum; % 11,2 bir-iki yıldır tanışıyordum; % 7,8 iki ila beş yıl arasına dayanan bir tanışıklığım vardı; % 3,4 bir yıldan az bir süredir tanışıyordum demişlerdir.

İlginç bir şekilde Türk parti sisteminin ve parlamenter devşirme örüntüsünün sağlıksızlığına bir kanıt olarak parti lideriyle hiç tanışmamış olanların oranı da % 34,1 gibi yüksek bir düzeydedir. Bu oran aynı zamanda listelerinden seçildiği partiye üye olmayan ve hiçbir görev almamış olanlarla kesişmektedir ve ağırlıklı olarak DSP’li parlamenterler tarafından verilmiş cevapları içermektedir. Yaptığımız mülakatlarda da bu partinin parlamenter adaylarının azımsanmayacak bir kısmının parti üyeliği, parti çalışmalarındaki başarı ve benzeri siyasi değerlendirmelerle değil, adeta tesadüfî ölçülerle listelere girdikleri anlaşılmaktadır.

“Partinizin genel başkanı ile parlamenter seçilmeden önce ne tür bir ilişkiniz vardı?” sorusuna verilen cevaplarda parlamenterler % 51,7 oranında parti çalışmalarından tanışıklık; % 36,1 oranında hiçbir tanışıklığım yoktu; % 3,4 iş arkadaşlığı; % 1,5 akrabalık; % 7,3 bunların dışında bir tanışıklıkları olduğunu bildirmişlerdir.

Genel başkan ile parlamenter arasındaki tanışıklığın esas olarak parti çalışmalarından ileri geldiği anlaşılmaktadır. Bu tanışıklığın otuz yıla kadar uzanan boyutu çoğu kez partilerin 1980 öncesi dönemlerindeki tanışıklıklardır ve çoğunlukla üniversite öğrenciliği dönemindeki parti gençlik kolları faaliyetlerine dayanmaktadır. Partisinin genel başkanı ile bu şekilde köklü bir parti çalışmaları tanışıklığı olanlar esas olarak AKP, MHP ve CHP mensubu olan parlamenterlerdir. AKP’liler içinde parti genel başkanı ile 1980 öncesi tanışanlar bu partinin milli görüş geleneğinden gelen parlamenterleridir.

İş arkadaşlığı, akrabalık ve diğer seçeneklerinin gösterdiği gibi siyaset dışı ilişkilerden gelen tanışıklıklar % 12,5 düzeyindedir.

Parlamenterlere, listelerinden seçildikleri partinin genel başkanı ile hangi vesile ile tanıştıkları sorulmuştur. Bu soru ile ortaya çıkarılmaya çalışılan, parlamenter seçilme mekanizmasında genel başkan ile parlamenter arasındaki iletişimin yönüdür. Cevapların ağırlıklı bir kısmı -parlamenter seçilmeden önce parti lideriyle tanışmayanlar da bu soruya parlamenter seçildikten sonraki tanışmalarını dikkate alarak cevap verdikleri için- % 69,3 oranında parti çalışmaları sırasında şeklinde belirtmiştir.

Parlamenter seçilmeden önce parti genel başkanının kendisini özel olarak arayıp parti listelerine girmesini teklif etmesi sayesinde genel başkanla tanışabilmiş olanlar % 16,1 oranı ile karşımıza çıkmaktadır. % 9,3'lk bir oran da parlamenter seçilebilmek için parti genel başkanına ulaşarak kendisini tanıtan ve bu sayede seçilen kimseleri göstermektedir. Partinin içinden gelmeyen ve bir aracı sayesinde genel başkana takdim edilerek parlamenter olanlar % 5,4 oranındadır. Böylece parti genel başkanı ile kişisel bağlantıları dolayısıyla parlamenter seçilenlerin oranı % 30,7'yi bulmaktadır.

Kendisiyle görüşme yaptığımız bir parlamenterimiz, listelerinden seçildiği partinin genel başkanı ile parlamenter seçilip mazbatasını aldıktan sonra partinin diğer milletvekilleri ile birlikte Anıtkabir ziyareti sırasında tanıştırıldığını belirtmiştir. Kendisine nasıl parlamenter seçildiğini sorduğumuzda daha önceden parti ile hiçbir ilişkisi olmadığını, genel seçimler öncesi parti genel merkezine gidip başvuru yapmak istediğini fakat içeri alınmadığını, bir adet CV'sini parti genel merkezinin kapısındaki kapıcıya vererek geri döndüğünü ve daha sonra aday olduğunu gazeteden öğrendiğini belirtmiştir. Türkiye'deki parti-parlamenter ilişkisinin sağlık düzeyini gösteren bundan daha iyi bir örnek zor bulunur düşüncesindeyiz.

Tablo XVIII. Parlamenterlerin Parti Ve STK Deneyim Süreleri

Partiye üyelik süresi	STK üyelik süresi						
	Üye değildim %	1–5 yıl %	5–10 yıl %	10–15 yıl %	15–20 yıl %	20 yıldan fazla %	Satır Toplamı %
Kurucu üyeyim	15,4 4,9		7,7 2,3	23,1 8,6	30,8 12,1	23,1 8,8	100,0 6,6
Üye değildim	23,4 36,6	10,9 58,3	15,6 23,3	14,1 25,7	18,8 36,4	17,2 32,4	100,0 32,3
Bir yıldan az	18,2 9,8	9,1 16,7	22,7 11,6	22,7 14,3	4,5 3,0	22,7 14,7	100,0 11,1
Bir-iki yıldır	10,0 7,3		43,3 30,2	16,7 14,3	13,3 12,1	16,7 14,7	100,0 15,2
İki-beş yıldır	10,0 2,4	20,0 16,7	10,0 2,3	30,0 8,6	20,0 6,1	10,0 2,9	100,0 5,1
Beş yıldan fazla	27,1 39,0	1,7 8,3	22,0 30,2	16,9 28,6	16,9 30,3	15,3 26,5	100,0 29,8
Toplam	20,7 100,0	6,1 100,0	21,7 100,0	17,7 100,0	16,7 100,0	17,2 100,0	100,0 100,0

Yukarıdaki tablo, Türkiye’de siyasi partilerin insan kaynağı ile sivil toplum kuruluşlarının insan kaynağı arasındaki farklılığı açıkça ortaya koymaktadır. Her ne kadar siyasi partiler de sivil toplum kuruluşu kabul edilmekteyseler de, iktidarı hedeflemeleri açısından baskı gruplarından ayrılmaktadırlar. Siyasi partilerin gerek muhalefette gerekse iktidarda iken sivil toplum örgütleri ile ilişki kurmalarının yararları

ve gereğine yukarıda değinilmişti. Gerçekte, sivil toplum örgütlerinde aktif görevler almamış bir kimsenin bu konunun gereğine inandığını söylemek kolay olmayacaktır. Özellikle siyasi parti üyesi ve görevlisi bir kimse, eğer siyasi partiyi rant dağıtmanın bir aracı olarak değil toplumsal sorunların çözümünün bir aracı olarak görmekteyse, bu bakış açısının tutarlı bir parçası olarak sivil toplum örgütleri ile de bağlarının olması beklenir. Yukarıdaki tablo Türkiye’de parlamenter politikacılar açısından durumun böyle olmadığını ortaya koymaktadır. Parti üyelikleri ile sivil toplum örgütü üyelikleri arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Parlamenter olmadan önce ne partiye ne de bir sivil toplum kuruluşuna üye olmayanların oranı üçte birin üzerindedir.

11.5. Partilerin Parlamenterlerden Beklentileri

Parlamenterlere yöneltilen “size göre parlamento üyesi adaylarını belirlerken partinin ve liderin beklentisi nedir, ne tür güdülerle hareket etmektedirler?” sorusuna verilen cevaplar aşağıdaki gibi olmuştur.

Tablo XIX. Partilerin Parlamenter Adaylarından Beklentileri

	Birinci Beklenti		İkinci Beklenti		Üçüncü Beklenti	
	%	Geçerli %	%	Geçerli %	%	Geçerli %
Oy getirmesi	37,6	37,6	21,5	21,5	12,2	15,6
Uzmanlık bilgisi	20,0	20,0	21,0	24,6	14,6	18,8
Parti görüşlerine bağlılık	10,2	10,2	14,1	16,6	19,5	25,0
Lidere sadakat	18,0	18,0	14,1	16,6	11,7	15,0
Kişisel şöhretinden yararlanma	3,4	3,4	11,2	13,1	14,6	18,8
Maddi imkânlarından yararlanma	-	-	-	-	4,9	6,3
Bunun dışında	10,7	10,7	3,4	4,0	0,5	0,6
Ara Toplam			85,4	100,0	78,0	100,0
Cevapsız	-	-	14,6		22,0	
Toplam	100,0	100,0	100,0		100,0	

Bu soru, bizzat parlamenterlik deneyimini yaşamış olan kimselerin Türkiye’de siyasi parti yönetimlerinin parlamenter adaylarını belirlerken nelere dikkat ettiğini düşündüklerini ortaya koymak için sorulmuştur.

Kuşkusuz her siyasi partinin parlamenter adaylarını belirlerken uyacakları bazı kendilerine özgü yönelim ve öncelikleri olması doğaldır. Fakat çalışmanın kuramsal çerçevesinde de değinildiği gibi siyasi partilerin aralarındaki farklılıkların giderek azaldığı koşullarda tüm siyasi partiler açısından öncelik taşıyan bazı seçici özelliklerin saptanabileceği düşünülebilir.

Bu açıdan Türk parlamenterleri, Türkiye’de siyasi partilerin parlamenter adaylarını belirlerken birincil olarak adayın oy potansiyelini göz önünde tuttuklarını bildirmektedirler. Birincil öncelik konusunda diğer cevaplar % 21 ile adayın uzmanlık bilgisi ve % 19 ile adayın parti lideri ve merkezine sadık olup olmayacağı kaygısı bildirilmektedir. Adayın ideolojik ve siyasi olarak parti çizgisinde olmasının aday belirlemede birincil önemde olduğunu bildirenlerin oranı % 10,8 düzeyindedir.

Parlamenterlere göre partilerin aday belirlemede ikinci sırada gelen beklentileri % 25,1 ile adayın oy potansiyeli, % 24,6 ile uzmanlık bilgisidir. Adayın parti görüşlerini paylaşıyor olması ikinci tercihler içinde % 16,6 oranında işaretlenmiştir.

Aday belirlemede üçüncü sıradaki beklenti % 25’lik oy oranı ile adayın parti görüşlerini paylaşıyor olmasıdır. Bunu % 18,8’lik oranları paylaşmak suretiyle adayın uzmanlık bilgisi ve adayın kişisel şöhret sahibi olması seçenekleri izlemektedir.

Bu sonuçların gösterdiği üzere, Türk parlamenterleri kendi partilerini bunun içine katarak ya da katmayarak, Türkiye’de siyasi parti sisteminin ideoloji, program ve siyaset temelinden önemli ölçüde kopmuş olduklarını ortaya koymaktadırlar.

SONUÇ

Siyasal temsil kavramı iki düzlemli bir soyutlama gerektirmektedir. Birinci düzlemde bir şeyin bir başka şeyi aslına uygun bir biçimde temsil edebilmesinin ‘mümkün’ olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Bir başka deyişle bir soyutlama yapılarak temsilin mümkün olduğu kabul edilmelidir. Bu kabulün ardından ikinci soyutlama düzlemi gelir: Temsil edenin ve temsil edilenin soyutlanması. Temsil edenin hangi ölçüte dayanarak temsil edebileceği ve temsil edilenin hangi ölçüte dayanarak temsil edileceği saptanmalıdır. Temsil, coğrafi mi, sınıfsal mı, siyasi mi, cinsiyete dayalı mı yoksa başka bir ölçüte dayalı mı gerçekleşecektir? Bu noktada her zaman ve her kesimin üzerinde uzlaşacağı bir temel bulmak imkânsızdır. Siyasal düzeyde sorunun bu boyutu esas olarak verili koşullarda düşünsel ve toplumsal düzeylerde gücü elinde bulunduranların çıkarları temelinde ‘çözülür’. Fakat çözüm bulunduktan sonrasında da sorun bitmez, temsilin sınırları sorunu henüz ortadadır. Temsil edenlerin temsil edilenlere karşı sorumluluklarının düzeyi ve niteliği ne olacaktır? Tüm bu çapraşık sorunların gerek sosyal bilimciler gerekse politikacılar arasında genel geçer bir çözümünün olmayışı temsil konusunun zor yönünü oluşturmaktadır.

Siyasal temsilin tarihsel olarak somutlaştığı temel kurum parlamentodur. Fakat bu tez çalışmasının sonunda ulaştığımız kanaate göre, parlamenter bir sistemde dahi parlamentonun en önemli ve en çok iktidar kullanan kurum olduğu söylenemez. Siyasal sistemin işleyişi içinde en önemli ve en çok iktidar kullanan kurum yürütme ve onun da başında bulunan başkanlık veya başbakanlık olarak gözükmektedir. Parlamento ise hem tarihsel ve siyasal geleneklerin etkisiyle hem de seçimle oluşmuş olmasının getirdiği halka yakınlığın ve yasaları onaylayan makam olmasının getirdiği yanıltıcı etkiyle kamuoyunda en çok dikkat çeken kurumdur. Dikkat çekmesi ve siyasi tartışmaların önemli bir odağı olması, onun iktidarın merkezinde olduğu yanılsamasına yol açabilmektedir. Parlamentonun, parlamenter bir sistemin gövdesi olduğu fakat başı olmadığı söylenebilir. Toplumun kaderini belirleyen temel kararlar parlamentoda oluşmamakta, esas olarak başka kurumlarda biçimlendirilmektedir. Fakat bu kararlardan hoşnut olmayan kamuoyunun hesap sorabilmesi için bırakılmış alan, parlamenterlerin seçim alanıdır. Bu nedenle parlamenterler siyaset yapımına çoğu zaman doğrudan katılamayan fakat seçmenler nezdinde hesabın kendilerinden sorulduğu ve siyasi

sorumluluğu üstlenmeleri istenen bir kesimi oluşturuyor gibi görünmektedirler. Bu haliyle parlamento, devlet ile sivil toplum arasındaki etkileşim alanı olma özelliğinde bir tür dönüşüm geçirmişe benzetilmektedir. Bu dönüşüm, parlamentonun ve parlamenterlerin, sivil toplumun iktidar uygulamalarına duyduğu çeşitli tepkilerin parlamento tarafından karşılanması ve yumuşatılması işlevine doğru olmuş görünmektedir. Bir başka deyişle, parlamentonun üstlendiği yeni işlev ve/veya rollerden bir tanesinin, toplumdan iktidara (yürütmeye) yönelen çeşitli tepkileri öncelikle karşılayan bir tür tampon/ara kurum olmasıdır denilebilir.

Parlamentonun bir toplumun en önemli siyasal kurumu olduğu düşüncesinin tarihsel bir temeli bulunmaktadır. Bu temel öncelikle uluslararası bir süreçten kaynaklanır. Gerek 1740 İngiliz devrimi gerekse 1789 Fransız devrimi gibi burjuva devrimlerinin en önemli siyasal meşruiyet alanı milli meclislerdi. Kapitalizmin tam anlamıyla feodalizmi tasfiye ederek yeni bir üretim biçimi olarak egemen olduğu 19. yüzyıl, aynı zamanda parlamentoların da altın çağı olmuştu. Bir başka deyişle burjuva devrimlerinin insanlığa getirdiği bir dizi kazanımın bir tanesi de parlamentolardı. Türkiye’de parlamentonun gücünü ve değerini sağlayan milli kaynaklar ise iki tanedir. Birincisi, Türk siyasal yaşamında kökleri 1. Meşrutiyet ve Kanun-u Esasi mücadelesine dayanan pozitivizm, ilerlemecilik, uluslaşma ve modernleşmeye paralel olarak kanun ve anayasa kavramlarına yüklenen önem bilinmektedir. Bu anlayış, parlamento üzerine yapılan araştırmalarda onu sistemin en önemli kurumu sayan kimseler kadar, parlamenterlerin de bilincine, toplumun ve siyasilerin (yani meselelere parlamentarist bir gözlükle bakan herkesin) parlamentoya yükledikleri anlama da yansımıştır. İkincisi modern Türkiye’nin bağımsızlığını kazanma mücadelesinde Meclis’in oynadığı merkezi rolden kaynaklanmaktadır.

Meclis düşüncesi Türk siyasetinin önemli meşruiyet kaynaklarından biridir (Alkan,2003;162). Osmanlı yenileşme hareketlerinden bu yana Türkiye 130 yıllık bir meclisli siyasal yaşama aşınadır. Öte yandan gerek ilk Osmanlı parlamentosu, gerekse Cumhuriyetin kurucu meclisi, ülkenin yabancı ülkelerin tahakkümüne karşı koyma mücadelelerinin bir parçası olarak gündeme gelmiş ve toplumun kolektif hafızasında bağımsızlık ve özgürlükle birlikte kodlanmıştır. Modern toplumun parlamentoyu geri plana iten tüm gelişmelerine karşın, Türkiye’de parlamentonun hala itibarlı bir kurum olmasının siyasal kültür ve geleneklerimizle ilgili boyutu budur.

Parlamento kurumu, siyasal sistemlerin meşruiyetlerini sağlamakta başvurdukları en önemli enstrümandır. Meşruiyet sağlayıcı özellik, onun seçimle oluşması ve temsil iddiasından kaynaklanmaktadır. Buna Türk toplumu için Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet rejiminin inşasında TBMM'nin oynadığı belirleyici yeri eklediğimizde, parlamentonun Türk siyasal sistemindeki yerinin önemi daha iyi anlaşılabilir. Bu gerçeklere karşılık, parlamentoların siyasal sistemler içinde yürütme karşısındaki karar alıcı etkinlikleri, toplumdan topluma değişkenlik göstermekle birlikte, esas olarak giderek azalmaktadır. Siyasi partilerin ortaya çıkmasından önce, liberal düzenlerin ideal ve en itibarlı siyasal kurumlarının başında gelen parlamentolar, giderek siyasi partilerin denetimine girmişlerdir. Partiler demokrasisi olarak adlandırılan bu olgu, özellikle Birinci Dünya Savaşı ile İkinci Dünya Savaşı arasında geçen otuz yıllık dönemde totalitarizmin yükselişi karşısında parlamento kurumunun sönüşüne kadar varmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından refah devleti ve demokratikleşme süreçleri kısa bir süre için parlamentoyu siyasetin merkezine çekmiş gibi görünmektedir. Fakat bu süreç kısa sürmüş ve tüketim toplumunun ortaya çıkması, medyanın toplumsal yaşamda giderek etkin bir yer edinmesi karşısında kamusal müzakere kavrayışı da yön değiştirmeye başlamıştır. Karizmatik liderlerin ön plana çıkması, partilerin liderleri taşıyan mekanizmalara dönüşmesi, halkla parti lideri arasında partiyi devreden çıkartan ve medya üzerinden kurulan bir iletişimin mümkün hale gelmesi parlamentoların işlevlerinin sorgulanmasına yol açan birinci etmen olmuştur. Refah devletinin çöküşü ve işçi sınıfı ile burjuvazi arasındaki uzlaşmanın bozulması ise demokratikleşme rüzgârlarının dinmesine ve parlamentonun gözden düşmesine yol açan bir diğer etkindir. Küreselleşme ve ulus-ötesi oluşumların gündeme gelmesi ise bir taraftan ulus devlet ve onun kurumlarının aşılabacağı beklentisini beslerken, diğer taraftan insanlığın henüz ulus devleti olumlu yönde aşan temsil mekanizmaları geliştirememiş olduğu gerçeği karşısında ulus devlet ve parlamentonun tarihsel olarak yerine getireceği işlevlerin henüz ortadan kalkmamış olduğunu göstermektedir.

Toplam olarak bakıldığında, tarihsel deneyimlerden, siyasi geleneklerden ve parlamenter demokrasi (milli egemenlik) kuramından kaynaklanan, parlamentonun siyasal sistemin en çok iktidar kullanan alt kurumu olduğu görüşüne katılmak mümkün değildir. Parlamentonun gerçekte olduğundan daha çok iktidar kullandığı yanılsamasını

yaratan şey onun devlet ile halk (seçmen) arasındaki dolayımı kuran ve sistemin meşrulaşmasını sağlayan kurum olmasından ve tabi parlamenterlerin el kaldırıp indirmeleri yoluyla da olsa formel olarak yasaların yapılmasını mümkün kılan kurum olmayı sürdürmesinden gelmektedir.

Tüm meşruiyetine karşın günümüz Türkiye'si'nde siyasal açıdan çözüm bekleyen sorunlar giderek artmakta fakat parlamento bu sorunların etkin bir şekilde çözümünü sağlayamamaktadır. Türkiye'de bir meşruiyet, rejim ve siyasal yapı tartışması artık kanıksanan olaylardandır. Siyasal tıkanıklık ve toplumun büyüyen sorunlarına daha etkin çözümler getirme ihtiyacı sonucu, başkanlık sistemi, ombudsmanlık, seçim barajının düşürülmesi vs. gibi tartışmalar gündemden düşmemektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin yaşadığı siyasal krizlerin, parlamentonun kendisinden beklenen kapsamlı çözümleri üretememesinin ve iktidarların kısa süre içinde meşruiyetlerinin sorgulanmaya başlamasının, Türkiye'de siyaset yapma tarzı, siyasi parti sistemi ve bunların bir sonucu olarak parlamentoya taşınan insan kaynağının seçilme mekanizmaları ile ilgili bir boyutu olduğu genel hatları ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Parlamentonun merkezi bir siyasal kurum olduğuna olan geleneksel inanç, parlamenterlerin de klasik çağın entelektüel, toplumsal ve siyasal etki sahibi, önder nitelikli, bağımsız bir düşünsel yapıya sahip seçkinleri gibi düşünülmesine yol açmaktadır. Oysa önce parlamentoda partilerin etkin olmaları ardından iktidarın kişiselleşmesi ve teknokrasinin gelişmesi, parlamenterlerden beklenen 'yasa yapıcı' rolü ortadan kaldırmıştır. Yasaların halk tarafından seçilmiş bir 'meşru' topluluk tarafından tartışılarak ve oylanarak kabul edilmesinin getirdiği tarihsel ve toplumsal meşruiyet zemininin üzerine konulabilecek daha iyi bir uygulama olmadığı için parlamenterlerden oluşan genel kurullar hala varlıklarını sürdürmektedirler.

Kamuoyunun parlamentonun gerçek gücü ve etkisi hakkındaki yanılsamalı bakışı bizzat parlamenterlerin de seçilmeden önce bu konudaki algılarını etkilemektedir. Parlamenterlerin ulusun kaderi üzerinde bireyler olarak etkin olabileceği yanılsamasını aşabilmek için, siyasi partilerde veya kitle örgütlerinde uzun yıllar çeşitli sosyal konularda mücadele vermek gerektiği söylenebilir. Ne var ki, araştırmamızın da gösterdiği üzere Türk parlamenterlerinin önemli bir kısmı, mensubu olduğu ve listelerinden seçildiği partinin 'kadro'su sayılabilecek nitelikte değildirler.

Türk siyasetinde partiler program ve ilke temelinde faaliyet göstermemektedirler. Üye kitleleri ve kadroları partileri ile bu temelde ilişkiye geçmemektedirler. Böylece parlamenterler kendilerine yardım için gelen her seçmeni tekil olarak kavramakta ve kapılarını her gün binlerce insan sağlık sorunları ile ilgili olarak aşındırmasına rağmen bu partilerden kapsamlı sağlık politikaları çıkmamaktadır. Yani insanların artık sağlık sorunlarının çözümü için TBMM kapılarını aşındırmalarının önünü kesecek kökten ve toplumsal bir çözüme yönelmemektedirler. Çünkü muhtaç olanlara tek tek iş bulmak ya da onların devlet kurumları ile olan sorunlarını çözmek bizzat bir siyaset yapma tarzı olmuştur. Bu koşullarda parti ve parlamenter, devletle vatandaş arasındaki arabulucu görünümü altında fiilen devletin yani kamunun kaynaklarını seçmen tabanının yararına kullanan unsurlar haline gelmişlerdir. Bu işlevin, bir başka deyişle bu politika yapma tarzının sürebilmesi, parlamenterin bürokrasiye iş yaptırabilme gücünün sürebilmesine bağlıdır. Fakat sorunun çözülmesi bürokrasiyi daha da güçlendirmek olamaz. Çünkü bu –imkânsız olması bir yana- devletle toplumu birbirinden daha da koparmaktan başka bir sonuca yol açmaz. Esas olarak sorun, Türk politikasının program ve ilke temelinde etkinlik göstermeye başlaması ile çözülebilir. Toplumun sorunlarının kamusal bir ele alışıyla çözülmesi ve TBMM’ye gelmek zorunda kalmamaları için ne yapılması gerektiği tartışılmalıdır. Öte yandan imtiyaz talep etme tutumunun kültürel temellerine karşı da bir topyekün mücadele verilmelidir.

Bunu yapacak olan siyasi partilerdir. Fakat bugüne kadar Türkiye’yi rant dağıtım tarzı ile yönetmiş olan, toplumu ve seçmenlerini bu tarz siyasete şartlamış olan partilerden sözkonusu dönüşümü beklemek gerçekçi görünmemektedir. Öyleyse Türk toplumunun program ve ilke temelinde hareket eden siyasi partilerin ve anlayışların etkin olmasına karar vermesini beklemekten başka bir çare yoktur denilebilir.

Türk siyasi partilerinin içinde bulunduğu lider merkezlik ve ideoloji, siyaset, program sorunlarına eğilmeyen pragmatist yönelim onların kurumsallaşmasının, bir başka deyişle sosyolojik olarak ‘parti’ olmalarının önünde bir engel olarak durmaktadır. Fakat verili bir durum olarak bu, seçmen karşısında her seçim döneminde yerine getirilemeyen vaatlerin hesabının verilmesi zorunluluğundan kurtulmalarını sağlamamaktadır. Bu durumda parlamenterlik mekanizması partilerin seçmen karşısında aklanmalarını sağlayan bir işlev üstlenmiş görünmektedir.

Bilindiği gibi, parlamenterler toplum nezdinde en çok tartışılan ve medyada en çok haber değeri bulan kesimlerin başında gelmektedir. Maaşları, kavgaları, icraatları, vaatleri ve benzeri özellikleri ile parlamenterler kendilerinden çok şey beklenen, çok şey yapabilecekleri izlenimini bizzat kendileri de –özellikle seçim önceleri- veren, toplumun büyük beklentileri iki seçim arasındaki birkaç yıllık dönemde gerçekleşmediği zaman da hak ettiklerinden fazla suçlanan kimseler durumundadırlar. Bu tez çalışmasının sonunda ulaştığımız kanaat, Türkiye’de siyasi partilerin, seçmen kitlesinde parlamenterlerin etkisine dair süregelen bu yanlış bilinci kendi lehlerine kullandıkları yönündedir. Parti genel merkezleri, kendi kadroları arasında yer almayan, dolayısıyla partilerinin il örgütleri nezdinde bir tabana sahip olmayan, kitle örgütleri çalışmalarının içinden gelmeyen, dolayısıyla toplumsal bir tabanları da olmayan, fakat meslekleri, gelir düzeyleri, aile yaşamları vb. özellikleri itibarıyla seçmenler nezdinde itibar ve güven telkin eden kimseleri parlamenterliğe taşımaktadırlar. Bu kimseler hem parlamentoda parti disiplinine tabi olarak her karara katılmakta hem de partinin siyasi başarısızlıklarının faturasını seçmene karşı ödemektedirler. Parti genel merkezleri bu kimseleri, parlamenterlerin isterlerse her şeyi yapabileceklerini düşünen ve bu yüzden karşılığını alamadıkları taleplerinin hesabını sormak isteyen seçmenlerin önüne sürmektedir. Böylece partiler ideoloji, siyaset ve program düzlemindeki zaaflarından kaynaklanan sorunların çözümünün ertelenmesini, parlamenterlik mekanizması üzerinden her seçim döneminde yeniden üretmektedirler.

Bu görüşü destekleyen veriler tezin saha araştırması ile ortaya konulmuştur. Çalışmamızın birinci hipotezi olan ‘Türk parlamenterinin kendisini parlamenter siyasal sistem içinde bir politika yapıcı olarak görmediği’ önermesi doğrulanmıştır. Gerek kuramsal çerçevede gerekse saha verilerinin değerlendirilmesinde ayrıntıları ile tartışıldığı üzere, disiplinli partilerin ortaya çıkışı ve özellikle medyanın yaygınlaşması sonucu lider ile halk kitleleri arasındaki bağın dolaysız hale gelmesi, iktidarın kişiselleşmesi ve modern devletin yönetilebilmesi için gereken uzmanlaşma şartı gibi genel süreçler, tüm dünyada parlamenterleri siyasal karar alma süreçlerinde görece etkisizleştirmiştir. Buna 1980 askeri müdahalesi sonrası kurulan siyasal rejimde yönetimde istikrar adına parlamentoyu pek çok konuda devre dışı bırakan özgül koşullar da eklendiğinde Türkiye’de parlamenter demokrasi mekanizmasının ciddi bir işlev erozyonuna uğradığı söylenebilir.

İkinci olarak ortaya konulan ‘Türk siyasetçisinin ideal tipinin bir tür siyaset komisyoncusu olduğu önermesi saha verileri ile doğrulanmıştır. Fakat burada kolaycılığa kaçmamak ve daha komplike bir açıklama yapmak gerekmektedir. Genellikle olumsuz bir değer yükü taşıyan siyaset komisyoncusu (political brokers) ifadesi, Türk parlamenterleri arasında en yaygın şekilde benimsenen siyasal tutumdan çok, verili koşullarda parlamenterlerin başka türlü davranmalarına izin vermeyen bir siyasal olanak alanını ifade ediyor görünmektedir. Bir başka deyişle, kişisel olarak bu rolü içten benimsemediği halde, siyasal sistemin kendisine bir başka etkin işlev alanı bırakmaması sonucu bu rolü üstlenmek zorunda kalan parlamenterlerin varlığına dikkat çekilmelidir. Kuşkusuz, bu duruma da belirli bir değer yargısı ile yaklaşmak ve herkesten idealist politik tutumlar beklemek de bir yoldur. Fakat biz burada sadece olgunun varlığına dikkat çekmekle yetineceğiz.

Çalışmadan çıkan bir diğer sonuç, siyasal temsilin, sosyolojik bir süreç olmasına ve belirli sosyal koşullar gerektirmesine karşın, Türkiye’de parlamenter seçilebilmenin tümüyle bireysel koşullar ile ilgili bir boyutunun da bulunduğuudur. Daha açık bir deyişle bazı parlamenterler, sosyal koşulları veya siyasal arkaplanları nedeniyle değil, Türkiye’deki lider merkezli parti yapılanmasının bir getirisi olarak, parti lideri ile kişisel yakınlıkları nedeniyle toplumu temsil etme imkânı bulabilmektedirler. İstatistikî olarak bakıldığında salt bireysel nedenlerle parlamenter seçilebilmiş olanların oranı düşük olmasına karşın, parlamento adaylarının belirlenmesinde lider ve parti iç çemberinin belirleyici etkisi nedeniyle, her parlamento adayının lider onayından geçmesinin bir sonucu olarak, dolaylı düzlemde bireysel etki daha fazladır.

Parlamenterlerin içinde siyasi parti veya sivil toplum kuruluşlarında yöneticilik yaparak topluma önderlik etme yönünde bir deneyimi olmayanların oranı dikkat çekicidir. Parlamenterler, toplumsal ortalamanın üzerinde bir eğitim ve gelir düzeyine sahip, çevrelerinde sevilen, sayılan, parlamenterliğe aday gösterildikleri takdirde ilgili partinin bundan yarar sağlayacağı kimselerdir. Parlamenterlerin önemli bir kısmı, bu göreve kendilerini hazırlamış, Türkiye’nin sorunlarına ilişkin çözüm önerileri geliştirmiş ya da çözümlerini benimsedikleri bir siyasi partide uzun yıllardır çalışan, bunun bir sonucu olarak da parlamenterliğin çok etkin bir görev olmadığını bilecek kadar siyasi deneyimi olan kimseler değildirler. Halkın geniş kesimleri gibi parlamenterler de aday olmadan önce parlamenterliğin çok daha etkin bir yasama görevi

olduğunu zannettiklerini bildirmiş ve beklentilerini karşılayamadıklarını ifade etmişlerdir. Bu olguyu destekleyecek biçimde, gerek yaşam koşulları, gerekse toplumsal arka planları açısından parlamenterler, elit teorilerinin gönderme yaptığı anlamda toplumun ‘elit’ bir kesimini oluşturmamaktadır.⁷⁰ Parlamenterlerin statüleri ailelerinden değil, özellikle eğitim yoluyla sağladıkları yukarı doğru sosyal hareketliliğin etkisiyle kazandıkları kişisel statüleri yoluyla oluşmaktadır.

Milli egemenlik kuramının klasik yorumu, genel seçimle oluşmuş parlamento genel kurulunun bütününün iradesinin milletin iradesi olmasını varsayar. Fakat siyasi partilerin toplumun tümünü değil, bir parçasını temsil ettikleri gerçeği dikkate alınır ve 20. yüzyılda parlamentoların partiler tarafından denetlendiği düşünülürse, milli egemenlik kuramının klasik yorumunun bir miktar esnemesine duyulan ihtiyaç ortaya çıkar. Partiler çağında parlamento, seçim sistemleri, seçim barajları ve eşit olmayan propaganda koşulları gibi milli iradenin oluşmasını manipüle eden faktörlerin süzgecinden geçerek oluşmaktadır. Bu koşullarda parlamento dışında kalan iradenin, milli iradenin de tümüyle dışında kaldığını savunmak imkânsız olmaktadır. Dolayısıyla parlamento çoğunluğunu elinde bulunduran bir veya birkaç partinin kendilerini milli irade yerine koyarak karar alabileceklerini düşünmelerinin, toplumsal gerçeğe uygun çoğulcu bir yaklaşımı değil, aksine anti-demokratik çoğunlukçu bir yaklaşımı gösterdiği düşünülebilir. Türk parlamenterlerinin içinde bireysel değer sistemi ile koşullandığı kadar, Türk siyasal kültürünün de etkilerini taşıyan bir çoğunlukçu anlayışın güçlü bir temeli olduğu bu çalışmada gösterilmiştir. Siyasal azınlığın hakları, çoğulculuk, yasama süreçlerinde toplumsal kesimlerle müzakere ve mutabakat gibi yaklaşımlar son derece tartışmalı hale gelmektedir. Parlamenterlerin temsil anlayışı, çoğulcu değil çoğunlukçudur. Siyasal temsil krizinin aşılabilmesi için gereken müzakereci bir demokrasi uygulamasının ve adil bir temsil düzenlemesinin yirmi yılı aşkın bir süredir yapılamamış olmasının nedeni Türk parlamenterlerinin temsil algısının niteliği ile ilişkilidir. Bu bakış açısından çoğunlukçu ve müzakereci bir demokrasi anlayışı dışlanmaktadır.

⁷⁰ Sosyolojik olarak elit teorilerinde belirtilen ‘elitler’, toplumun üst tabakalarına mensup kimselerdir. Pareto, her meslekten insana başarısına göre on üzerinden puanlar verilmesi halinde, on üzerinden on alanlardan oluşan tabakayı elitler olarak saymıştır.

Türkiye’de partilerin kurumsal olmadıkları ve partilerde tavan ile taban arasındaki ilişkilerin yeterince organik olmadığı koşullarda parlamenterlerin içinde anlamlı bir kesimin STÖ’lerden ya da parti içindeki yıllara dayanan çalışmalardan gelmedikleri somut verilerle ortaya konulmuştur. Bu durumda ülkemizde parlamenter aday olmanın parti programı, lideri ya da siyasetlerini asgari benimsemeleri dışında önemli ölçüde parlamenterlik prestijini edinmeye çalışmak ile bağlantılı olduğu söylenebilir. Bir başka deyişle parlamenterler arasında salt prestiji için parlamenter olmaya yönelme güdüsünün çok etkin ve yaygın olduğu söylenebilir. Parlamenterlik, bir sınıf atlama ya da edinilmiş olan statüyü pekiştirme aracı olarak düşünülmektedir. Bu tip bir parlamenter, parlamentoda etkin olmak, ulusal sorunları çözmek ya da partisini temsil etmek için değil, tümüyle kişisel arayışlarla aday olmaktadır. Dolayısıyla bu parlamenter tipinin, siyasetin ve parlamentonun krizini yeniden üretmesini destekleyen bir özelliği olduğunu söylemek mümkündür.

Sorunun kamuoyu ile ilgili boyutu, parlamenterleri gerçekte olduğundan çok daha fazla sorun çözücü ve politika yapıcı bir odak olarak değerlendirmekten kaynaklanmaktadır. Bu haliyle parlamenterlere ilişkin yanılsamalı algının Coser’ın (1956:49) ‘gerçekçi olmayan çatışma’ dediği türden bir durum yarattığı söylenebilir. Gerçekçi olmayan çatışmalar terimi, çözülmesi gereken bir sorunun olduğu fakat sorunun esas kaynağının hedef alınması yerine ikincil önemdeki bir unsurunun hedef tahtasına yerleştirildiği durumları anlatmak için kullanılmaktadır. Sorunun gerçek nedeni ile değil, onun ikame edildiği bir başka nedenle çatışılması, çatışmanın öznesinin bir başka nesneye kaydırılması olgusu parlamenterlerin içinde bulundukları gerçek koşullar dikkate alındığında kamuoyu tepkilerini açıklamakta yararlı görülmektedir. Bu analizin bir uzantısı olarak, günümüz Türkiye’de toplumsal olan ile siyasal olan arasındaki kopukluğun yarattığı sorun çözme yeteneğinin eksikliği, toplum nezdinde bir tepkiye yol açmakta ve parlamenterler yine Coser’ın işlevsel çatışma kuramı açısından emniyet sübabı kurumu (safety-valve institution)⁷¹ işlevi görmektedir denilebilir.

Bilindiği gibi toplumsal üretim biçimleri ile değerler sistemi arasında bir tutarlı bütünlük bulunmaktadır. Geleneksel tarım toplumunun değerleri, ancak bu tip bir toplumda işlevsellik gösterebilecek biçimde oluşur. Sanayi toplumunda geleneksel tarım

⁷¹ Coser bu konudaki görüşlerini The Functions of Social Conflict, The Free Press, New York, 1956, s. 39–48’da ortaya koymaktadır.

toplumu değerler sistemi ile yaşamak mümkün değildir ve bu nedenle sanayi toplumu kendine özgü değerler sistemi getirir. Sosyal hukuk devleti, ancak sanayi toplumu değerler sisteminin benimsendiği koşullarda işlevsel biçimde yaşayabilir. Türkiye gibi geleneksel toplumun üretim biçimlerini önemli ölçüde geride bırakmış fakat değerler sistemi düzleminde tümüyle sanayi toplumu düzeyini yakalayamamış geçiş toplumlarında bazı değer boşluklarının görülmesi sözkonusu olmaktadır. Bu yapıda değer atışması ve etik boşluk sorununda toplumun geniş kesimleri ile siyasetçiler arasında tümüyle farklı tutumlar gözlemek de mümkün değildir. Bir başka deyişle değer atışması ve etik boşlukların yarattığı yozlaşmalar, toplumun her kesimini olduğu gibi siyasetçileri de etkiler. Bu koşullarda kendisi için kamu kaynakları üzerinde imtiyaz talep edebilen seçmen ile bunu meşru kabul ederek, siyaset yapmayı ‘hizmet’ adı altında kamunun kaynaklarını kendi seçmenlerine dağıtmak olarak gören siyasetçi tipi birbirini tamamlar. Böyle bir ortamda siyasetçi ne kadar eleştiri alırsa alsın, seçmenler nezdinde bir tabana sahiptir ve böyle bir siyasetçi tipi kendisine yaşamak için zemin bulabilmektedir.

KAYNAKÇA

Temel Başvuru Kaynakları

ANABRİTANNİCA, (1989), Cilt: 17

BÜYÜK LAROUSSE SÖZLÜK VE ANSİKLOPEDİSİ, (1986), Cilt: 18, İnterpress Basın ve Yayıncılık A.Ş.

CEVİZCİ, Ahmet, (2000), Paradigma Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yay., İst.

EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, (2004), Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, Sosyal Yay., İst.

MARSHALL, Gordon, (1999), Sosyoloji Sözlüğü, çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ank.

OSMANLICA-TÜRKÇE SÖZLÜK, (1985), Bilgi Yay., Ank.

RAYNAUD, Philippe ve Stephane Rials (Ed.), (2003), **SİYASET FELSEFESİ SÖZLÜĞÜ**, Çevirenler: İsmail Yerguz, Necmettin Kamil Sevil, Emel Ergun, Hüsnü Dilli, İletişim Yay., İst.

T.C. 1982 ANAYASASI, (2006), Üçadam Yay., İst.

TÜRKÇE SÖZLÜK, (1998), Türk Dil Kurumu Yay., Ank.

Tezler

ARAP, İbrahim, (2002), Temsili Demokrasi-Temsil Krizi ve Governance, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniv. Sos. Bil. Enst., Mersin

BALKIZ, Bekir, (1994), Yerel Yönetimlerde Temsil ve Demokrasi-İzmir’de Belediye Meclis Üyeleri Üzerinde Bir Araştırma, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir

BAYRAMOĞLU, Sonay, (1998), Parlamantonun Krizi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Sos. Bil. Enst., Ank.

BİLİR, Faruk, (2000), Türkiye’de Milletvekilliği ve Milletvekilliğinin Sona Ermesi, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniv. Sos. Bil. Enst., Konya

DAMYAN, Necla, (1997), Türkiye’de 1980 Sonrasındaki Parlamenter Elitin Toplumsal Kökenleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir

DOĞANAY, Ülkü, (2002), Modern Demokrasilerde Siyasal Konuşma Üzerine Bir Eleştiri: Türkiye’de Siyasal Konuşma Biçimleri ve Demokratik Süreçler, Doktora Tezi, A. Ü. Sos. Bil. Enst., Ank.

ÖZER, İnan, (1983), Kentlileşmenin Kişilerin Siyasal Katılımları Üzerindeki Etkileri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniv. Sos. Bil. Enst., Ankara

TÜRE, Celal Fatih, (2000), Temsili Vekâlet İlkesi Çerçevesinde Türkiye’de Seçmen-Milletvekili İlişkisi, DEÜ Sos. Bil. Enst., Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir

Kitaplar

AĞAOĞLU, Samet, (1999), Kuvayı Milliye Ruhu, Kaynak yay., İst.

AKAL, Cemal Bali, (1990), Sivil Toplumun Tanrısı, Afa Yay., İst.

ALKAN, Türker, (1977), Gelişen Ülkelerde Aydınlar ve Siyaset, ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yay., Ankara

----- (1979), Siyasal Toplumsallaşma, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara

----- (1993), Siyasal Ahlak ve Ahlaksızlık, Bilgi Yay., Ank.

ALTAN, Çetin, (1971), Ben Milletvekili İken, Bilgi Yay., Ank.

ALTHUSSER, Louis, (2000), İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları, çev. Yusuf Alp ve Mahmut Özışık, İletişim Yay., İst.

ALTINDAL, Aytunç, (1991), Türkiye’de Kadın, Anahtar Kitaplar Yay., İst.

ARASLI, Oya, (1972), Adaylık Kavramı ve Türkiye’de Milletvekili Adaylığı, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yay., Ankara

BALL, Alan R., (1988), Modern Politics and Government, Macmillan Education LTD, London

BAUMAN, Zygmunt, (1998), Postmodern Etik, çev. Alev Türker, Ayrıntı Yay, İst.

BAYKAL, Deniz, (1970), Siyasal Katılma, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara

BEKTAŞ, Arsev, (1993), Demokratikleşme Sürecinde Liderler Oligarşisi, CHP ve AP (1961-1980), Bağlam Yay., İst.

BELLİ, Mihri, (2000), İnsanlar Tanıdım, Doğan Kitapçılık, İst.

- BERBEROĞLU**, Güneş, (1997), Siyasi Parti Yönetimi, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir
- BEST**, Steven ve Douglas Kellner, (1998), Postmodern Teori, çev. Mehmet Küçük, Ayrıntı Yay., İst.
- BİLA**, Hikmet, (1987), Sosyal Demokrat Süreç İçinde CHP ve Sonrası, Milliyet Yay.
- BİRCH**, A. H., (1971), Representation, Pall Mall Press, London
- BOTTOMORE**, Tom, (1987), Siyaset Sosyolojisi, (çev. Erol Mutlu), Teori Yay., Ankara
- CARLTON**, Clymer Rodee ve Diğerleri, (1967), Introduction To Political Science, McGraw Hill Book Comp. New York
- CEM**, İsmail, (1993), Geçiş Dönemi Türkiye'si 1981-1984, Cem Yay., İst.
- COSER**, Lewis A. (1956), The Functions of Social Conflict, The Free Press, New York
- COŞKUN**, Süleyman, (1995), Türkiye'de Politika (1920-1995), Cem Yay., İst.
- ÇAKAN**, Işıl, (1999), Türk Parlamento Tarihinde II. Meclis, Çağdaş Yay., İst.
- DEMİREL**, Ahmet, (1994), Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup, İletişim yay., İst.
- DURGUN**, Şenol, (1999), Parlamenter Yapılar ve Parlamenterlerin Temsil Gücü, Nobel Yay., Ank.
- DUVERGER**, Maurice, (1975), Seçimle Gelen Krallar, çev. Necati Erkurt, Kelebek Yay., İstanbul
- ,(1986), Siyasal Rejimler, çev. Teoman Tunçdoğan, Sosyal Yay., İst.
- ,(1993), Siyasi Partiler, çev. Ergun Özbudun, Bilgi Yay., Ank.
- ERDOĞAN**, Mustafa, (1997), Rejim Sorunu, Vadi yay., Ank.
- ERKAN**, Hüsnü, (1994), Bilgi toplumu ve Ekonomik Gelişme, Türkiye İş Bankası Kültür yay.
- EROĞUL**, Cem, (1991), Devlet Yönetimine Katılma Hakkı, İmge Yay., Ank.
- FRANKEL**, Boris, (1991), Sanayi Sonrası Ütopylar, çev. Kamil Durand, Ayrıntı Yay., İst.
- GEVGİLİLİ**, Ali, (1987), Yükseliş ve Düşüş, Bağlam Yay., İstanbul
- GIDDENS**, Anthony, (2000), Elimizden Kaçıp Giden Dünya, çev. Osman Akınhay, Alfa Yay., İst.
- GOLOĞLU**, Mahmut, (1974), Milli Şef Dönemi (1939-1945), Goloğlu Yay., Ank.

- GÜÇER**, Deniz, (2004), Milletvekili Sırları, Alfa Yay., İst.
- GÜLEÇ**, Cengiz, (2004), Siyaset Ahlakı, Kimlik ve Laiklik, Ümit Yay., Ank.
- GÜNEŞ**, Turan, (1956), Parlemanter Rejimin Bugünkü Manası ve İşleyişi, İstanbul Üniv. Yay., İstanbul
- , (1983), Araba Devrilmeden Önce, Kaynak Yay., İst.
- , (1996), Türk Demokrasisinin Analizi, Yay. Haz. Hurşit Güneş, Ümit Yay., Ank.
- GÜNGÖR**, Süleyman, (2001), Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Politikacı-Aydın İlişkisi, Nobel Yayın Dağıtım, Ank.
- HILL**, Christopher, (1997), 1640 İngiliz Devrimi, çev. Neyyir Kalaycıoğlu, Kaynak Yay., İst.
- HODGSON**, Geoff, (1988), Sosyalizm ve Parlamenter Demokrasi, çev. Ahmet Demirel, İletişim Yay., İst.
- KANBOLAT**, Yahya, (1981), Politikacının Kökeni, Bayır Yay., Hatay
- KAPANI**, Münci, (1989), Politika Bilimine Giriş, Bilgi yay., Ankara
- KARAİBRAHİMOĞLU**, Sacit, (1968), Türkiye Büyük Millet Meclisi, Ege Matbaası, Ank.
- KARAOSMANOĞLU**, Yakup Kadri, (2003), Ankara, İletişim Yay., İst.
- KARATEPE**, Şükrü, (1989), Osmanlı Siyasi Kurumları "Klasik Dönem", İşaret Yay., İstanbul
- KAZGAN**, Gülten, (1999), Tanzimat'tan XXI. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar Yay., İstanbul
- KEANE**, John, (1994), Demokrasi ve Sivil Toplum, çev. Necmi Erdoğan, Ayrıntı Yay., İst.
- KIRATLI**, Metin, (1961), Parلمانter Muafiyetler, AÜSBF Yay., Ankara
- KOC AOĞLU**, Emre, (2003), Acemi Milletvekilinin Ankara Anıları, İyi Adam Yay., İst.
- KONGAR**, Emre, (1999), Ben Müsteşarken, Remzi Kit., İst.
- , (2000), 28 Şubat ve Demokrasi, Remzi Kitabevi, İst.
- KROPOTKİN**, Peter, (2003), Anarşizm, Başlangıcı, İdeali ve Felsefesi, (çev. Elif Günce), Morpa Kültür Yay., İst.
- KUMAŞ**, Rahmi, (1985) Parلمانtonun Boyutları, Çağdaş yay., İst.

- LENİN**, V. I., (1991), Komünizmin Çocukluk Hastalığı “Sol” Komünizm, çev. Muzaffer Erdost, Sol Yay., Ank.
- , (1995), Devlet ve Devrim, çev. Süheyla Kaya ve İsmail Yarkin, İnter Yay., İst.
- LİPSON**, Leslie, (1984), Demokratik Uygarlık, çev. Haldun Gülalp ve Türker Alkan, Türkiye İş Bankası yay., İst.
- MAYO**, H.B., (1964), Demokratik Teoriye Giriş, (çev. Emre Kongar), Ayyıldız Matbaası, Ank.
- MAZICI**, Nurşen, (1984), Atatürk Döneminde Muhalefet (1919–1926), Dilmen Kitabevi, İst.
- MİCELİ**, Vincenzo, (1946), Modern Parlamentolar, (çev. Atıf Akgüç), Ulus Basımevi, Ankara
- MİLL**, John Stuart, (1986), “Temsili Hükümet Üstüne Düşünceler’den Seçme Parçalar”, Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi, c. 3, Der. Mete Tunçay, Teori Yay., Ank.
- MİŞİN**, A., (1976), Teoride ve Pratikte Burjuva Demokrasisi, Bilim yay., İst.
- MUMCU**, Uğur, (1994), Söz Meclisten İçeri, Tekin Yay., İst.
- NESİN**, Aziz, (1995), Zübük, Adam Yay., İst.
- OKTAY**, Cemil, (1991), Hum Zamirinin Serencamı, Bağlam yay., İst.
- ORTAYLI**, İlber, (1979), Türkiye İdare Tarihi, TODAİE Yay.: 180, Ankara
- ÖLÇEN**, Ali Nejat, (1982), Osmanlı Meclisi Mebusanında Kuvvetler ayrımı ve Siyasal İşkenceler, Ayça yay., Ank.
- ÖZBUDUN**, Ergun, (1968), Batı Demokrasilerinde ve Türkiye’de Parti Disiplini, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yay., Ank.
- , (1977), Siyasal Partiler, A.Ü. Hukuk Fakültesi Yay. No: 409, Ankara
- ÖZDALGA**, Haluk, (2005), Kötü Yönetilen Türkiye, Kitap Yay., İst.
- PARLA**, Taha, (1993), Türkiye’nin Siyasal Rejimi 1980-1989, İletişim Yay., İstanbul
- , (2001), Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm, İletişim yay., İst.
- PAYASLIOĞLU**, Arif, (1956), Temsil Fikrinin Tarihi Gelişmesi, Teksir Ders Notları, A.Ü. SBF Kütüphanesi, Ank.
- PERİNÇEK**, Doğu, (1985), Anayasa ve Partiler Rejimi, Kaynak yay., İst.

- RENWICK**, Alan ve **SWINBURN**, Ian, (1989), Basic Political Concepts, Hutchinson Ltd., London
- ROSENAU**, Pauline Marie, (1998), Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri, çev. Tuncay Birkan, Ark Yay., Ank.
- ROUSSEAU**, J.J., (1993), Toplum Sözleşmesi, (çev. Vedat Günyol), Adam yay., İst.
- RUSSEL**, Bertrand, (1990), İktidar, çev. Mete Ergin, Cem Yay., İst.
- SABUNCU**, Yavuz, (1985), Sosyalist Ülkelerde Yönetime Katılma –Alman Demokratik Cumhuriyeti Örneği-, Birey ve Toplum Yay., Ank.
- SARIBAY**, Ali Yaşar, (1998), Siyaset, Demokrasi ve Kimlik, Asa Kitabevi, Bursa
- SARICA**, Murat, (1969), Fransa ve İngiltere’de Emredici Vekâletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş, İ.Ü. Hukuk Fak. Yay. No:318, İst.
- SCHMITT**, Carl, (2002), Siyasi İlahiyat, Dost Kitabevi, Ank.
- , (2006), Parlamenter Demokrasinin Krizi, çev. A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi Yay., Ank.
- SELÇUK**, Sami, (1987), Temsili ve Katılımcı Demokrasinin Kökeni, Çağdaş yay., İst.
- SHİVELY**, W. Phillips, (1993), Power & Choice: An Introduction to Political Science, Mc Graw-Hill, New York
- SOYSAL**, Mümtaz, (1993), 100 Soruda Anayasanın Anlamı, Gerçek Yay., İstanbul
- ŞAKAR**, Müjdat, (1990), 1982 Anayasası ve Önceki Anayasalar, Beta Yay., İst.
- ŞAYLAN**, Gencay, (2003), Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi, İmge Yay., Ank.
- TABB**, William, (2002), Ahlaksız Fil, çev. Ercüment Özkaya, Epos Yay., Ank.
- TANÖR**, Bülent, (1992), Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, Der yay., İst.
- TATLIDİL**, Ercan, (1989), Kentleşme ve Gecekondu, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay, İzmir
- TEKELİ**, Şirin, (1988), Kadınlar İçin, Alan Yay., İst.
- TEKELİ**, İlhan, (1999), Modernite Aşılırken Siyaset, İmge Yay., Ank.
- TİMUR**, Taner, (1994), Osmanlı Toplumsal Düzeni, İmge Kitabevi Yay., Ank.
- , (1996), Küreselleşme ve Demokrasi Krizi, İmge Kitabevi Yay., Ank.
- TOURAİNE**, Alain ,(2000), Demokrasi Nedir?, (çev. Olcay Kunal), Yapı Kredi yay., İst.
- TUNAYA**, Tarık Zafer, (1979), İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa, Çağdaş Yay., İst.

- , (1960), Türkiye'nin Siyasi hayatında Batılılaşma Hareketleri, Yedigün Matbaası, İst.
- , (1964), Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük, Baha Matbaası, İst.
- TUNÇAY**, Mete, (Der), (1986), Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi, c. 3, Teori Yay., Ank.
- , (1989), T.C.'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931), Cem Yay., İst.
- TURAN**, İlter, (1976), Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış, Der yay., İst.
- TURHAN**, Mehmet, (1991), Siyasal Elitler, Gündoğan Yay., Ankara
- TÜTENGİL**, Cavit Orhan, (1965), Dr. Rıza Nur Üzerine Üç Yazı, Ank.
- ÖĞÜN**, Süleyman Seyfi, (1999), Türk Politik Kültürü, Alfa Yay., İst.
- UĞUR**, Ahmet, (tarihsiz), Osmanlı Siyaset-Nameleri, Kültür ve Sanat Yay.
- UNCULAR**, Betül, (1993), Dünden Bugüne "Laci"liler, Ümit yay., Ank.
- ÜLKEN**, Hilmi Ziya, (1963), Siyasi Partiler ve Sosyalizm, Anıl Yay., İst.
- WEBER**, Max, (1993), Sosyoloji Yazıları, çev. Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yay. İst.
- WEST**, David, (1998), Kıta Avrupa Felsefesine Giriş, (çev. Ahmet Cevizci), Paradigma Yay., İst.
- VELİDEDEOĞLU**, Hıfzı Veldet, (1990), İlk Meclis, Çağdaş Yay., İst.
- VERGİN**, Nur, (2000), Din, Toplum ve Siyasal Sistem, Bağlam Yay., İst.
- , (1998), Türkiye'ye Tanık Olmak, Sabah Kitapları, İst.
- YAYLA**, Atilla, (1998), Siyaset Teorisine Giriş, Siyasal Kitabevi, Ank.
- YELDAN**, Erinç, (2002), Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, İletişim Yay., İst.
- YETKİN**, Çetin, (1983), Türkiye'de Tek Parti Dönemi, Altın Kitaplar Yay., İst.
- YÜCEKÖK**, Ahmet, (1983), Türkiye'de Parlamentonun Evrimi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., Ankara

Makaleler

ABADAN-UNAT, Nermin, (1985), “Prof. Dr. İlder Turan’ın ‘Ulusal Egemenlik ve Siyasal Katılma’ Konulu Tebliği Üzerine Yorum”, 1. Milli Egemenlik Sempozyumu, 24–25 Nisan 1985, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara

ALKAN Mehmet Ö., (1998), “1856–1945 İstanbul’da Sivil Toplum Kurumları – Toplumsal Örgütlenmenin Gelişimi [Devlet-Toplum İlişkisi Açısından Bir Tarihçe Denemesi]”, TANZİMATTAN GÜNÜMÜZE İSTANBUL’DA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI, Ahmet N. Yücekök, İlder Turan, Mehmet Ö. Alkan, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay. İst., s:79-129

ALKAN, Ahmet Turan, (2003), “Türk Siyasi Hayatında Meclis ve Temsil Fikrinin Dönüşümü”, Türkiye Günlüğü, sayı: 74, s. 161–172

ARMAĞAN, Servet, (1978), “Memleketimizde İlk Parlamento Seçimleri”, Armağan, Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı Sempozyumu, AÜSBF Yay, Ank.

ASLANDAŞ, Alper Sedat, (1996), “Türkiye Büyük Millet Meclisi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, c. 14, s. 1022-1050, İletişim Yay., İst.

ATTALİ, Jacques, (2005), “Bir Kıta Mimarisi”, Avrupa Sorunu (iç), Ed: Peter Gowan ve Perry Anderson, Aykırı Yay., İst.

BRENNAN, Geoffrey ve Alan Hamlin, (1999), “On Political Representation”, British Journal of Politic Science, vol. 29, Cambridge University Press, Britain

BORATAV, Korkut, (2004), “Cumhuriyet Tarihinden Parlak ve Gri Sayfalar”, Cumhuriyet’in 80. Yılı Armağanı, Ed: Nuri Adıyeke, ADD Mersin Şubesi Yay., İst.

ÇAĞLAR, Bakır, (1985), “Prof. Dr. Vakur Versan’ın ‘Batı’da Egemenlik Kavramının Gelişimi’ Konulu Tebliği Üzerine Yorum”, 24–25 Nisan 1985 tarihinde düzenlenen 1. Milli Egemenlik Sempozyumu Kitabı (iç), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ank.

ÇARKOĞLU, Ali, (1998), “Türkiye’de Temsil Adaleti: İllerin Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Sandalye Paylaşımında [sic.] Gelişmeler”, Suna Kili’ye Armağan, s. 123-148, Boğaziçi Üniversitesi Yay., İst.

DAVER, Bülent, (1970), “Türkiye’de Siyasal Haklar”, Türkiye’de İnsan Hakları (iç), A.Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları: 256, s: 41–72

- (1985), “Ulusal Egemenlik Kavramına Genel Bir Bakış”, 24–25 Nisan 1985 tarihinde düzenlenen 1. Milli Egemenlik Sempozyumu Kitabı (iç), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, s. 12–19
- DEMİRCİ**, Aliyar, (2004), “Osmanlı Mebusan Meclisi’nin Büyük Biraderleri: Osmanlı Âyan Meclisi (1908–1912)”, Türkiye Günlüğü, sayı: 76, Bahar 2004, s. 118–127
- DEMİREL**, Ahmet, (2003), “1920–1923 Arasında Türkiye Dünyanın En İleri Temsili Demokrasilerinden Birine Sahipti”, Türkiye Günlüğü, sayı: 74, s. 173–183
- ERGİL**, Doğu, (1976), “Birinci Dünya Savaşından Sonra Toplumsal Farklılaşma ve Siyasal Temsil Sorunu”, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı: Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı Sempozyumu (iç), Siyasi İlimler Türk Derneği Yay., Ankara, s: 449-525
- ERGÜDER**, Üstün, (1987), “Parlamento ve Siyasal İktidar”, Milli Egemenlik Sempozyum ve Panellerde Sunulan Bildiriler (iç), Türkiye Cumhuriyeti ve Milli Egemenlik Sempozyumu Kitabı, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ank.
- EROĞLU**, Hamza, (1985), “Kurtuluş Savaşı ve Ulusal Egemenlik Kavramı”, 24–25 Nisan 1985 tarihinde düzenlenen 1. Milli Egemenlik Sempozyumu Kitabı (iç), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ank.
- FİNCANCI**, Yurdakul, (1990), “Sosyal Demokrasinin Tarihsel Temelleri ve Türkiye Çerçevesi”, Sosyal Demokrat İdeoloji (iç), TÜSES yay., İst.
- GÜMÜŞ**, Korhan, (19.06.2002), “STK’lar Neyi Temsil Eder?”, Radikal Gazetesi
- GÜREL**, Zeynep Damla ve diğerleri, (tarihsiz), “Türk Siyasal Hayatında Kadının Rolü ve Kadına Yönelik Düzenlemeler”, <http://www.turkis.org.tr/icerik/zdgmak.doc>
- HEPER**, Metin, (1990), “Türkiye’nin Siyasal Gelişimi İçinde Parlamantonun Yeri”, Milli Egemenlik (İç), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, No: 48, Ankara, 1990
- , (1978), “Değişen Türkiye’de Olumsuz Bürokratik Politika”, Armağan, Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı, AÜSBF Yay., Ank., s. 365-385
- KALAYCIOĞLU**, Ersin, (Tarihsiz), “1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, Tarih ve Demokrasi Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan (iç), Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, Cem yay., İst., s: 87-126
- , (1988), “The Grand National Assembly Of The Post–1983 Multi-Party Era”, (Ed: Ergun Özbudun), Perspectives On Democracy In Turkey (iç), s. 147–192, Turkish Political Science Association, Ank.

- , (1986), “Türk Siyasal Sisteminde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin Konumu ve Gelişimi”, 6 Mayıs 1986’da Diyarbakır’da düzenlenen Milli Egemenlik Fikrinin Tanımı, Unsurları ve Gelişimi Sempozyumu’na sunulan tebliğ, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara, s. 37-46
- , (1991), “1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir bakış: Demokrasi, Neo-Parimonyalizm ve İstikrar”, Tarih ve Demokrasi (iç), Cem yay.
- KARA-İNCİOĞLU**, Nihal, (Tarihsiz), “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları”, Tarih ve Demokrasi-Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan, Cem yay., s: 69-86 (3 Mayıs 1991 tarihli sempozyum Bildirileri)
- KENTEL**, Ferhat, (2005), “Türkiye’de Genç Olmak: Konformizm ya da Siyasetin Yeniden İnşası”, Birikim, Ağustos 2005
- KILIÇBAY**, Mehmet Ali, (2003), “Ya Parlamento Demokratik Değilse!”, Türkiye Günlüğü, sayı: 60, Mart-Nisan 2003, s. 19–22
- KIŞLALI**, Ahmet Taner, (1976), “Parlamentonun Yapısal Evriminde Eğitim, Yaş ve Cinsiyet Boyutları” Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı: Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı Sempozyumu (iç), Siyasi İlimler Türk Derneği Yay., Ankara
- KİLİ**, Suna, (1978), “1876 Anayasası’nın Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Değerlendirilmesi”, Armağan, Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı Sempozyumu, AÜSBF Yay, Ank.
- MARSH**, Michael ve Pippa Norris, (1997), “Political Representation in the European Parliament”, European Journal of Political Research, vol. 32, 153–167
- MİLWARD**, Alan S., (2005), “Bütünleşmenin Baharları”, Avrupa Sorunu (iç), Ed: Peter Gowan ve Perry Anderson, Aykırı Yay., İst.
- MUMCU**, Ahmet, 1985, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Egemenlik Kavramı ve Gelişmesi”, 1. Milli Egemenlik Sempozyumu, 24-25 Nisan 1985, TBMM Yay., Ankara
- ORTAYLI**, İlber, (1978), “İlk Osmanlı Parlamentosu ve Osmanlı Milletlerinin Temsili”, Armağan, Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı Sempozyumu, AÜSBF Yay, Ank.
- ÖZBUDUN**, Ergun, (1990) “Siyasal Kurumlaşma Açısından Türkiye Büyük Millet Meclisi”, Milli Egemenlik ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Paneli, 22 Nisan 1990 tarihli 6. Milli Egemenlik Sempozyumu Kitabı (iç), TBMM kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yay. No: 48, Ankara

- RYAN**, Michael, (1994), “Postmodern Siyaset”, Modernite Versus Postmodernite (iç), Derleyen ve çeviren: Mehmet Küçük, Vadi Yay., Ank.
- SAVCI**, Bahri, (1978), “Önsöz Yerine: Bir Eleştiri-Bir Değerlendirme”, Armağan Kanun-u Esasi’nin 100. Yılı, AÜSBF Yay., Ankara
- SİEYES**, Emmanuel, (1983), “Üçüncü Zümre Nedir?”, Hürriyet Bildirgeleri, Manga Charta’dan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesine (iç), Der. Janko Musulin, çev. Necmi Zeka, Belge Yay., İst.
- ŞAYLAN**, Gencay, (1976), “Millet Meclisi’nin Meslek Açısından Yapısı İle İlgili Bazı Düşünceler”, Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı: Kanun-u Esasi’nin 100.Yılı Sempozyumu (iç), Siyasi İlimler Türk Derneği Yay., Ankara, s:133-152
- ŞAYLAN**, Gencay, (1993), “Jakobenliğin Çöküşü”, Ed: Türker Alkan, Siyasal Ahlak ve Ahlaksızlık (İç), Bilgi Yay., Ank.
- TEZİÇ**, Erdoğan, (1998), “Parlamente Rejimin Bugünkü Anlamı ve İşleyişi”, Cumhuriyetimizin 75. Yılında Parlamento Sistemimizin Bugünü ve Yarını, 21. Yüzyılda Nasıl Bir Türkiye Sempozyum Kitabı, 26 Eylül 1998, Türk Parlamenterler Birliği Yay., Ank.
- TOPRAK**, Binnaz, (1987), “Demokrasi ve Parlamento”, Milli Egemenlik Sempozyum ve Panellerde Sunulan Bildiriler (iç), Türkiye Cumhuriyeti ve Milli Egemenlik Sempozyumu Kitabı, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara
- TOSUN**, Tanju ve Gülgün Tosun, (1996), “Parlamente Demokrasiden ‘Parlamente Bürokrasi’ye Geçişin Öyküsü”, Sosyal Demokrat Değişim Dergisi, Temmuz/Ağustos 1996, s. 19–43
- TUNCER**, Erol, (30.12.2005), “Temsil Krizine Çözüm Şart”, Radikal Gazetesi
- TURAN**, İlter, (1985), “Ulusal Egemenlik ve Siyasal Katılma”, 24–25 Nisan 1985 tarihinde düzenlenen 1. Milli Egemenlik Sempozyumu Kitabı (iç), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ank.
- , (1996), “Yerel ve Ulusal Seçkinleri Birleştiren Bir Kurum Olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi”, 22 Nisan 1994 tarihinde Balıkesir’de düzenlenen 9. Milli Egemenlik Sempozyumu’na sunulan bildiri, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ank., s. 97-103
- , (1978), “Parlamente Demokraside Denetim İşlevi ve Türkiye”, A.Ü. SBF Dergisi, C. XXXIII, Mart-Haziran 1978, s. 1–33

ULUSOY, Mehmet, (1997), “Parlamento ve Devrimci Demokrasi” Teori, Sayı:91, s. 3–12

VERGİN, Nur, (1997), “Türkiye’de Parlamenter Sistemin Sorunları ve Çözüm Önerileri”, Aynı adlı seminere sunulan bildiri, TİSK Yay., Ank., s. 65-76

YALÇIN, Zübeyde ve Hülya Karabağlı, (2006), “Türkiye, Kadın Siyasetçi Sayısında Dünya 165’incisi”, Sabah, 18.12.2006, s. 19

YEŞİL, Ahmet, (2003), “Osmanlı’da Siyasi Temsil ve Ayan Meclisi”, Türkiye Günlüğü, sayı: 60, Mart-Nisan 2003, Ank., s. 23-42

WALLACE, William, (2005), “Kurtuluş mu, Geri Çekilme mi? Batı Avrupa’da Ulus Devlet 1945-93”, Avrupa Sorunu (iç), Ed: Peter Gowan ve Perry Anderson, Aykırı Yay., İst.

İnternet Siteleri

<http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm>

<http://www.haberx.com>

<http://www.tbmm.info>

<http://webarsiv.hurriyet.com.tr>, 18.01.2005

<http://www.milliyet.com.tr>, 14.03.2006

ANKET VE GÖRÜŞME FORMU

1- Cinsiyet E() K()

2- Doğum yeriniz?

a) Büyükşehir b) İl merkezi c) Köy d) Kasaba

3-Medeni Durumunuz:

Parlamentoya girmeden önce: a) Evli b) Bekar c) Dul

Parlamentoya girdikten sonra a) Evli b) Bekar c) Dul

4- Eğitim durumunuz?

Parlamenteerin

Kendisi Eşi

- a) Okuryazar
b) İlkokul
c) Ortaöğretim
d) Üniversite
e) Lisansüstü

5- İkamet ettiğiniz yerleşim yeri:

Parlamentoya girmeden önce.....

Parlamenteerlik görevi bittikten sonra

6- Mesleğiniz nedir?

- a) işçi f) subay-astsubay
b) çiftçi g) küçük esnaf
c) memur h) serbest meslek
d) ücretsiz aile işçisi i) işveren
e) profesyonel (doktor, mühendis, mimar, avukat vb.)

7- Parlamenterlik öncesi yapmış olduğunuz iş?

- a) işçi
- b) çiftçi
- c) memur
- d) ücretsiz aile işçisi
- e) profesyonel (doktor, mühendis, mimar, avukat vb.)
- f) subay-astsubay
- g) küçük esnaf
- h) serbest meslek
- i) işveren

8- Parlamenterlik öncesi çalıştığınız işteki konumunuz hangisi idi?

- a) işveren
- b) ücretli işçi
- c) kendi işi
- d) ücretsiz aile işçisi

9- Parlamenta seçilmeden önceki mali durumunuzu parlamenterlik yaptığınız dönem ile karşılaştırdığınızda, aşağıdaki seçeneklerden hangisi sizin durumunuza daha çok uymaktadır?

- a) Parlamenta seçilmeden önce mali durumum daha iyi idi
- b) Mali durumum parlamenta seçildikten sonra değişmedi, aynı kaldı
- c) Parlamenta seçilmeden önce mali durumum daha kötüydü

10- Parlamenterlik göreviniz sona erdikten sonraki mali durumunuzu, parlamenterlik yaptığınız dönemle karşılaştırırsanız aşağıdaki seçeneklerden hangisi sizin durumunuza daha çok uymaktadır?

- a) Parlamento sonrası mali durumum daha iyi
- b) Parlamenterlik sırasında mali durumum daha iyi idi
- c) Mali durumumda bir değişme olmadı

11- Varsa ek gelirlerle birlikte şu anda toplam aylık geliriniz nedir?

- a) 2500-5000 YTL
- b) 5001-7500 YTL
- c) 7501-10.000 YTL
- d) 10.001-12500 YTL
- e) 12500 ve üzeri

12- Babanızın mesleği nedir?

- | | |
|--|-------------------|
| a) işçi | f) subay-astsubay |
| b) çiftçi | g) küçük esnaf |
| c) memur | h) serbest meslek |
| d) ücretsiz aile işçisi | i) işveren |
| e) profesyonel (doktor, mühendis, mimar, avukat vb.) | |

13- Kaç kardeşiniz?

14- Kaç çocuğunuz var?.....

15- Eşinizin mesleği nedir?

- | | |
|--|-------------------|
| a) işçi | f) subay-astsubay |
| b) çiftçi | g) küçük esnaf |
| c) memur | h) serbest meslek |
| d) ücretsiz aile işçisi | i) işveren |
| e) profesyonel (doktor, mühendis, mimar, avukat vb.) | |

16- Eşinizin halen yapmakta olduğu iş nedir?

- | | |
|--|-------------------|
| a) işçi | f) subay-astsubay |
| b) çiftçi | g) küçük esnaf |
| c) memur | h) serbest meslek |
| d) ücretsiz aile işçisi | i) işveren |
| e) profesyonel (doktor, mühendis, mimar, avukat vb.) | |

17- Çocuklarınızın okuduğu okullar aşağıdaki türlerden hangisine uymaktadır?

Çocuklar

Birinci İkinci Üçüncü Dördüncü Beşinci

a) Devlet okulu

b)Kolej

c) Özel Üniversite

d)Devlet üniversitesi

e)Yurtdışında

18- Hangi ilden

veya

illerden parlamenter seçildiniz?

a) Birincide

b) İkincide

c) Üçüncüde

.....

d) Dördüncüde

e) Beşincide

19- Hangi partilerden parlamenter seçildiniz?

a) Birincide

b) İkincide

c) Üçüncüde

.....

d) Dördüncüde

e) Beşincide

20- Toplam kaç yıl parlamenterlik yaptınız?.....

21- Parlamenterlik yaptığınız süre içinde hiç parti değiştirdiniz mi?

a) evet değiştirdim b) hayır değiştirmedim

Cevabınız “evet” ise:

22- Sizi parti değiştirmeye yönelten sebepler neler olmuştur?

.....

23- Sizce Türk siyasi sistemi içinde parlamenterin etkinlik düzeyi nedir?

- a) Çok etkin
- b) Kısmen etkin
- c) Fikrim yok
- d) Kısmen etkisiz
- e) Hiç etkisi yok

24- Neden?.....

25- Seçildikten sonra, Türk parlamentosunda parlamenter kimliğinin etkinliği ile ilgili beklentilerinizi karşılayabildiniz mi?

- a) evet b) hayır c) fikrim yok

26- Neden?.....

27- Siyasal kararların alınmasında parlamenterden daha etkili olduklarını düşündüğünüz kesimler var mıdır?

- a) evet b) hayır c) fikrim yok

28- Neden?.....

29- Size göre başarılı bir parlamenter olmanın ölçütü nedir?

- a) parlamenterin çok sayıda yasa çıkarması
- b) parlamenterin verimli, işleyen yasalar çıkarması
- c) seçmenlerinin taleplerini en iyi biçimde karşılaması
- d) partisinin görüşlerini kamuoyu önünde en iyi biçimde temsil etmesi
- e) diğer (belirtiniz)

30- Size göre “parlamentar” imajı Türk kamuoyunda genel olarak nasıl görülmektedir? (Birden fazla seçenek işaretleyebilirsiniz)

- | | | |
|----------------|---------------------|---------------|
| a) idealist | g) çıkarıcı | m) fikrim yok |
| b) özverili | h) parayı düşünen | |
| c) güven veren | ı) güven vermeyen | |
| d) fedakar | j) partililik yapan | |
| e) dürüst | k) tutarsız | |
| f) ilkeli | l) fırsatçı | |

31- Neden?.....

32- Parlamenterlik yaptığınız süre boyunca seçmenlerle ve genel olarak halkla ilişkilerinizin düzeyini nasıl tanımlarsınız?

- a) çok yeterli
- b) kısmen yeterli
- c) olması gerektiği düzeyde, normal
- d) yetersiz, daha yoğun olmalı
- e) daha seyrek olmalı

33-Neden?.....

34- Parlamenterlik döneminiz boyunca seçmenlerinizle olan ilişkinizde aşağıdaki ifadelerden hangisi sizi en iyi tanımlamaktadır?

- | | | |
|----------------|------------------|----------------------------|
| a) Hizmetçi | d) Devlet adamı | g) Diğer (belirtiniz)..... |
| b) Aracı | e) Toplum önderi | |
| c) Dert babası | f) Halk sözcüsü | |

35- Bir temsilci olarak aşağıdakilerden öncelikle hangisini daha çok temsil ettiğinizi düşünüyorsunuz?

- | | | |
|---------------------|---------------------|----------------------------|
| a) çalışan kesimler | d) bürokrasi/devlet | g) kendi seçmenlerim |
| b) sermayedarlar | e) Müslümanlar | h) hepsi |
| c) kadınlar | f) millet | ı) diğer (belirtiniz)..... |

36- Yasa önerilerinizi TBMM başkanlığı'na vermeden önce önerinizin yasalaşmasının sonuçlarından etkileneceğini düşündüğünüz kurumlarla müzakere ettiniz mi?

a) evet müzakere ettim b) hayır müzakere etmedim

37- Parlamenter aday olmaktan amacınız, sizi parlamenter olmaya iten güdüleriniz nelerdi? (Önem sırasına göre 1, 2, 3... şeklinde numara veriniz.)

- () ulusal sorunların çözümüne katkı yapmak
- () yakın çevremin teşviki
- () halka hizmet etmek
- () ideallerimi gerçekleştirmek
- () parti liderinin teklifi
- () hemşerilerimi temsil etmek
- () yerel sorunları parlamentoya taşımak
- () mesleki uzmanlık bilgimle yasama sürecine katkılar yapmak
- () diğer (belirtiniz).....

38- “Meclis çoğunluğunun iradesi milletin iradesi ile özdeştir” yargısı için düşünceniz nedir?

- a) Tamamen katılıyorum
- b) Kısmen katılıyorum
- c) Fikrim yok
- d) Kısmen katılmıyorum
- e) Hiç katılmıyorum

39- “Meclis, tüm renk ve sesleriyle Türkiye'nin kendisidir” yargısı için düşünceniz nedir?

- a) Tamamen katılıyorum
- b) Kısmen katılıyorum

- c) Fikrim yok
- d) Kısmen katılmıyorum
- e) Hiç katılmıyorum

40-Neden?.....

41- “Milletin iradesi seçimler sonucu oluşan parlamento tarafından temsil edilir. Bu nedenle parlamentoda temsil edilmeyen partiler milletin iradesinin temsilcisi sayılmamalıdır” yargısı hakkındaki düşünceniz nedir?

- a) Tamamen katılıyorum
- b) Kısmen katılıyorum
- c) Fikrim yok
- d) Kısmen katılmıyorum
- e) Hiç katılmıyorum

42- Neden?.....

43- “Küreselleşme sürecinde artık milli egemenlik aşılmaya başlanmıştır” yargısı için düşünceniz nedir?

- a) Tamamen katılıyorum
- b) Kısmen katılıyorum
- c) Fikrim yok
- d) Kısmen katılmıyorum
- e) Hiç katılmıyorum

44- Neden?.....

45- Küreselleşme sürecinde artık parlamentolar işlevsizleşmektedir. Parlamentolar uluslararası organlardan gelen yasaları onaylamakla mükelleftirler” yargısı için düşünceniz nedir?

- a) Tamamen katılıyorum
- b) Kısmen katılıyorum
- c) Fikrim yok
- d) Kısmen katılmıyorum
- e) Hiç katılmıyorum

46- Neden?.....

47- “Ulus ötesi birliklerin gerektirdiği yasaları çıkarmak kaçınılmazdır. Ama bunlar milli egemenliğe zarar verdiği noktadan itibaren kabul edilemez” yargısı için düşünceniz nedir?

- a) Tamamen katılıyorum
- b) Kısmen katılıyorum
- c) Fikrim yok
- d) Kısmen katılmıyorum
- e) Hiç katılmıyorum

48- Neden?.....

49- Ülkede en çok güvenilen kurumun TBMM olmadığı bilinmektedir. Size göre toplumun en çok güvendiği kurumların başında TBMM’nin gelmesi için ne yapmak gerekir?

.....

50- Parlamenter olmadan önce üyesi olduğunuz sivil toplum örgütleri hangileri idi?

.....

51- Parlamenter olmadan önce üyesi olduğunuz sivil toplum örgütlerine kaç yıldır üye idiniz?

.....

52- Parlamenter olmadan önce üyesi olduğunuz sivil toplum örgütlerinde hangi görevlerde bulunmuştunuz?

.....

53- Sivil toplum örgütleri faaliyetlerinizin parlamenter seçilmenizde ne derece etkisi oldu?

a) Çok fazla oldu b) Biraz oldu c) Fikrim yok d) Pek olmadı e) Hiç olmadı

54- Parlamenterlik döneminiz boyunca ulusal bir soruna veya kendi uzmanlık alanınıza yönelik olarak kendi inisiyatifinizle yasa önerdiniz mi?

a) evet önerdim
b) hayır önermedim
c) ben önermedim ama arkadaşlarımdan önerilerine imza koydum

55- “Parlamenterler, bağımsızlıkları olmayan, olduğu kadarıyla ise elleri kolları bireysel iradelerini aşan mevzuatla bağlı bireylere benzemektedirler” yargısı için fikriniz nedir?

a) Tamamen katılıyorum
b) Kısmen katılıyorum
c) Fikrim yok
d) Kısmen katılmıyorum
e) Hiç katılmıyorum

56- Neden?.....

57- “Çoğu zaman parlamenterler, toplumun gelecek kuşaklarını da etkileyecek kararların alınmasına katılmaktadırlar” yargısına ilişkin görüşünüz hangisidir?

- a) Tamamen katılıyorum
- b) Kısmen katılıyorum
- c) Fikrim yok
- d) Kısmen katılmıyorum
- e) Hiç katılmıyorum

58- Neden?.....

59- Seçilmenizi hangi faktörlere bağlıyorsunuz? Önem sırasına göre 1,2,3.. şeklinde cevaplandırınız.

- () Maddi imkânlarımın geniş olması
- () Köklü bir aileden geliyor olmam
- () Parti lideri ve üst düzey yöneticileri ile önceden tanışıyor olmam
- () Geniş bir akraba çevremın olması
- () Aşiret üyelerimin bana oy vermesi
- () Seçim kampanyamda tanıttığım projelerimin seçmeni ikna etmesi
- () Partimin seçmenler tarafından tercih edilmesi
- () Parti örgütünde yıllardır çalışmamın delegeler tarafından takdir edilmesi
- () Diğer (belirtiniz).....

Listelerinden seçildiğiniz partide:

60- parlamenterlik öncesi kaç ay/yıldır üyeydiniz?.....

61- parlamenterlik öncesi partinin hangi kademelerinde görev yaptınız?

.....

62- parlamenterlik öncesi parti lideriyle kaç ay veya yıldır tanışmaktaydınız?

.....

63- Partinizin genel başkanı ile parlamenter seçilmeden önce ne tür bir ilişkiniz vardı?

- | | |
|-------------------------------------|--|
| a) iş arkadaşlığı | e) özel hizmet (genel başkanın doktoru, şoförü vs. olma) |
| b) parti çalışmalarından tanışıklık | f) aile dostluğu |
| c) çocukluk arkadaşlığı | g) akrabalık |
| d) komşuluk | h) hiçbir tanışıklığım yoktu |
| h) diğer..... | |

64- Partinizin genel başkanı ile nasıl tanışmıştınız?

- | | |
|--------------------------------|--------------------------|
| a) Parti çalışmaları sırasında | b) Bir aracı vasıtasıyla |
| c) Kendisi beni buldu | d) Ben onu aradım |

65- Size göre parlamento üyesi adaylarını belirlerken partinin ve liderin beklentisi nedir, ne tür güdülerle hareket etmektedirler? Önem sırasına göre numara veriniz.

- () Adayın seçim bölgesinde en çok oyu alabilecek olması
- () Adayın uzmanlık bilgisi ile parlamentoda partiye katkı yapacağı düşüncesi
- () Adayın ideolojik ve siyasi olarak parti görüşlerine bağlılığı
- () Adayın parti merkezi ve liderine sadakat göstereceği inancı
- () Adayın kişisel şöhretinin partiye siyasi kazanç sağlayacağı düşüncesi
- () Adayın maddi imkânlarının yüksek olması
- () Bunun dışında (belirtiniz)

ATAKAN HATİPOĞLU’NUN ÖZGEÇMİŞİ

1974 İstanbul doğumlu. İlk ve orta öğrenimini İstanbul’da tamamladı. Lisans eğitimini Selçuk Üniversitesi’nde, yüksek lisans eğitimini Cumhuriyet Üniversitesi’nde sosyoloji alanında tamamladı. Sivas’ta bulunduğu dönemde dershanelerde iki dönem felsefe grubu öğretmeni olarak çalıştı. 2000 yılında Adnan Menderes Üniversitesi Nazilli İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü’nde araştırma görevlisi olarak göreve başladı. Aynı yıl Ege Üniversitesi Sosyoloji Bölümü bünyesinde doktora çalışmalarına başladı.

Atakan Hatipoğlu’nun başlıca akademik ilgi alanı siyaset sosyolojisidir.

Yayınlar

- 1- “Siyasal Bir İdeoloji Olarak İslamcılık ve Toplumsal Kimlik Boyutu” (Arş. Gör. Ali Esgin ile birlikte), 75. Yılında Tüm Boyutlarıyla Cumhuriyet Sempozyumu, Sivas, 1998
- 2- “Sosyalist-Kemalist Birliği: Türkiye Sosyalistlerinin Genel Çizgisi”, Teori, Sayı: 124, Mayıs 2000
- 3- “Yasama Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşlarının Etkisi ve Rolü” II. Ulusal Sivil Toplum Kuruluşları Kongresi Bildiriler Kitabı, Çanakkale, 2005
- 4- “Bilgi Toplumu Üzerine”, Bilim ve Ütopya, Sayı: 146, Ağustos 2006
- 5- “Cavit Orhan Tütengil’in Sosyolojik Bakış Açısı”, Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, sayı: 16, 2006

ÖZET

Siyasal temsilin evrimi, toplumların demokratikleşmesi ile yakından ilişkilidir. Parlamento, geniş halk kitlelerinin siyasal süreçlere katılmasını simgeleyen bir kurum olmuştur. Parlamenterlik ise toplumun temsil edilmesi işini üstlenmek gibi son derece saygın bir görevi ifade etmektedir.

Türkiye’de de parlamentonun ve parlamenterliğin evrimi uluslararası gelişmelerin izdüşümünü sunmaktadır. Demokratikleşme sürecinin odağındaki kurum olarak taşıdığı saygınlığın yanı sıra, Türk parlamentosu bağımsızlık mücadelemizin de odağındaki kurum olarak özgül bir değer taşımaktadır.

Kitlelerin siyasete katılımı, disiplinli siyasal partilerin ortaya çıkmasına ve iktidarın kişiselleşmesine yol açmıştır. Bu gelişmeler parlamenterliğin siyasal rolünü daraltmıştır. Fakat parlamenterlik tarihsel ve özgül toplumsal nedenlerle gerçekte olduğundan çok daha etkin bir konumda algılanmaktadır. Bu tez çalışmasının sonunda ulaştığımız kanaat, Türkiye’de siyasal partilerin, seçmen kitlesinde parlamenterlerin etkisine dair süregelen bu yanlış bilinci kendi lehlerine değerlendirdikleri yönündedir. Türk parlamenterleri arasında partilerinin il örgütleri nezdinde bir tabana sahip olmayan, kitle örgütleri çalışmalarının içinden gelmeyen, dolayısıyla örgütlü bir kitle desteğinden yoksun olan kimselerin oranı dikkat çekici düzeydedir. Fakat siyasal parti yönetimleri meslekleri, gelir düzeyleri, aile yaşamları vb. özellikleri açısından seçmenler nezdinde güven telkin eden bu kimseleri parlamenterliğe taşımaktadırlar. Bu kimseler hem parlamentoda parti disiplinine tabi olarak her karara katılmakta hem de partinin siyasal başarısızlıklarının faturasını seçmene karşı ödemektedirler. Parti genel merkezleri bu kimseleri, parlamenterlerin isterlerse her şeyi yapabileceklerini düşünen ve bu yüzden karşılığını alamadıkları taleplerinin hesabını sormak isteyen seçmenlerin önüne sürmektedir. Böylece partiler ideoloji, siyaset ve program düzlemindeki zaaflarından kaynaklanan sorunların çözümünün ertelenmesini, parlamenterlik mekanizması üzerinden her seçim döneminde yeniden üretmektedirler.

ABSTRACT

Evolution of the political representation is closely related to the democratization of societies. Parliament, has been an institution that symbolization of participation to political process of great mass of people. To be a member of parliament also, has point out a exceedingly respected mission kind of representation of the society.

Evolution of the parliament and parliamentarians in Turkey are present the projection of international proceedings. As well as prestige that an institution in focus of democratization period, Turkish Parliament is of specific value due to in focus institution in Turkish independence war.

Political participation of masses, is create rise of disciplined political parties and personalization of power. This kind of improvements are narrowed the political role of parliamentarians. But membership of parliament is perceived more affected position to be in real due to specific historical and social reasons. According to me, political parties in Turkey, are manipulated the this continual false consciousness of people for own benefits. It is conspicuous degree among Turkish parliamentarians that haven't an organised mass support in own parties and non-governmental organizations. But executives of political parties bear away membership of parliaments to this kind of persons that assure to electors in terms of their professions, incomes, family lives etc. That persons, are both participated to all decisions their own parties as subordinate and pay account to responsibilities of political fallnesses in the face of electors. Central executives of parties are forced to responsibility to member of parliaments to electors that think parliamentarians are ability to doing everything and so wanted to bring member of parliaments for that unanswered demands. Thus political parties in Turkey, are reproduction the postpone resolution of matters due to their weakness from politic and programme planne over mechanisms of membership of parliament in every election periods.